నమో తస్స భగవతో అరహతో సమ్మాసమ్బుద్ధస్స

మోగ్గల్లాన పఞ్చికా టీకా

సారత్థవిలాసినీనామ

పఞ్చికాటీకా

పణామాదికథా

విజ్జాధనస్స సమనుస్సరణమ్పి యస్స,
పఞ్ఞావిసుద్ధరతనానయనేకహేతు;
తం ధమ్మరాజమమలుజ్జలకిత్తిమాలం,
సామోదమాదరమయే హదయే నిధాయ.

లద్ధమ్మహోదయ మహోదయ (సమ్పసాదా) [జపనో (పోత్థకే)],
సక్కా(ది) సక్కతగుణం రతన (ద్వయఞ్చ) [త్తయతా (పోత్థకే)];
(యాపఞ్చికా) గురువరప్ప(భవాత్యగాహ) [హపా త్య గాయా (పోత్థకే)],
తం సాధు సిస్సజన మజ్జవగాహ యామ.

జయతీహ మహాపఞ్ఞో, సో మోగ్గల్లాయనో ముని;
యస్స సాధుగుణబ్భూత,కిత్తి సబ్బత్థ పత్థటా.

ఇచ్చేవ మనవసేస మత్తనో భయాద్యూపద్దవోపఘాభకరసామత్థియ యోగేన సకలజ్జుత్తికబాహియన్తరాయ నివారణ మధిప్పేతసిద్ధి విసేస మభికఙ్ఖియ రతనత్తయ విసయభూతం తంసాధనే కన్తనిదాన భూతస్స ఆలోకియయాతిసయగుణవిసేసయుత్తస్స మహతో పృతిమహనీయస్స రతనత్తయస్స సప్పసాదానురూపం పూజావిసయం తదనుస్స(రణం కత్వా) గురుసన్నియోగమనుట్ఠాతుం–

కిన్తేహి పాదసుస్సూసా, యేసం నత్థి గురూనిహ;
యే తప్పాదరజోకిణ్ణా, తేవ సాధూ వివేకినోతి.

వచనతో అత్తనో గురుపూజా పురస్సరం పఞ్చికావివరణం పథ'యా పఞ్చికా'తిఆదినా కతపటిఞ్ఞత్తా సమ్పతి మహోదయోతిఆదినో గన్థస్స సాధుజనవణ్ణనం వణ్ణనమారభిస్సామ.

నను చ వుత్తిగన్థస్స వణ్ణనాయం కతాభినివేసో-యమాచరియోతి కథమిహానధికతే మహోదయోతిఆదికే పటిపన్నోతి రతనత్తప్పణామగన్థకత్తుగన్థనిస్సయగన్థారమ్భఫలఅభిధేయ్యసఙ్ఖాత- పయోజనసోతుజనసముస్సాహనానం సన్దస్సనత్థం. తత్థ రతనత్తయప్పణామ కరణం అన్తరాయకరాపుఞ్ఞవిఘాతకరపుఞ్ఞవిసేసుప్పాదనేన కత్తు మిచ్ఛితస్స గన్థస్స

అనన్తరాయేనం పరిసమాపనత్థం. వచీపణామో పనేత్థ సోతూనమ్పి యథావుత్తత్థనిప్ఫాదనకో ఆచరియేనాప్యయ మత్థో దస్సితోయేవ’తత్థ రతనత్తయప్పణామసన్దస్సన’న్తిఆదినా, వాచసికసత్థాధికారతోపి వచీపణామోతి కాయప్పణామో మనోపణామో చ. న కతో, గన్థకత్తుసన్దస్సనం గన్థస్స పమాణ భావవిభావనత్థం, గన్థనిస్సయసన్దస్సనం అత్తనియభావసన్దస్సనేన తబ్బిసుద్ధిదస్సనత్థం, గన్థారమ్భఫలదస్సనం తప్పటిక్ఖేపకజననిసేధాయ, అభిధేయ్యసఙ్ఖాతయయోజనసన్దస్సనం పేమంసాపుబ్బకారీనం పయోజనో పాలమ్భపుబ్బికా సత్థే పవత్తతీతి సోతుజనసముస్సాహనం (కత్వా) ఆదరేన గన్థే పవత్తనత్థం, యదాహు –

సబ్బస్సేవ హి సత్థస్స, కమ్మస్సాపి చ కస్సచి;
కేనేతం గయ్హతే తావ, యావ-వుత్తమ్పయోజనంతి.

నను సత్థప్పయోజనానం సమ్బన్ధోపి వత్తబ్బో ఇదమస్స పయోజనన్తి యతో–

సిద్ధప్పయోజనం సిద్ధ,సమ్బన్ధం సోతుమిచ్ఛతి;
సోతాదో తేన వత్తబ్బో, సమ్బన్ధో సప్పయోజనోతి.

తత్రేదముత్తరం–

సత్తం పయోజనఞ్చేవ, ఉభో సమ్బన్ధనిస్సయా;
తం వుత్తన్తోగధత్తా న, భిన్నో వుత్తో పయోజనాతి.

పయోజనప్పయోజనమ్పన సామత్థియలద్ధబ్బం సయమాచరియేన “కో పన సద్దలక్ఖణస్స అజాననే దోసో”తిఆదినా వుత్తనయేన విఞ్ఞాతబ్బం.

తత్థ‘మహాదయో’త్యాదినా గాథాద్వయేన రతనత్తయపణామో దస్సితో, ‘యో ఇద్ధిమన్తేసూ’తిఆదినా గన్థకత్తా, ‘సద్దసత్థ’న్తిఆదినా గన్థనిస్సయో, ‘సఙ్ఖేపనయేనా’తిచ ‘సారభూతం విపులత్థగా హిం అనాకుల’న్తి చ ఇమేహి గన్థారమ్భఫలం సోతుజనసముస్సాహనఞ్చ, అభిధేయ్యసఙ్ఖాతప్పయోజనమ్పన‘సంవణ్ణన’న్తి ఇమినా దస్సితం అన్వత్థ బ్యపదేసేన సంవణ్ణీయతి వివరిత్వా విత్థారేత్వా కథీయతి అత్థో ఏతాయాతి సంవణ్ణనాభి కత్వా, తమ్పన వివరిత్వా కథనం సద్దానుసాసనసత్థసన్నిస్సయత్తా అభిధేయ్యో నామ సముదితేన సత్థేన వచనీయత్థో తం [వచనీయత్థోతి (పోత్థకే)] వుత్తసద్దానుసిట్ఠిసఙ్ఖాతపయోజనమేవాతి అయమేత్థ సముదాయత్థో.

అయమ్పనేత్థ అవయవత్థో-యోతి అనియమవచనం ధమ్మరాజసద్దా పేక్ఖాయ చేత్థ పుల్లిఙ్గతా, తేనేత్థ వుచ్చమానగుణవిసేసా ధారపుగ్గలవిసేసనిదస్సనం, దయతి దుక్ఖం అపనేత్వా పరేసం సుఖం దదాతి, దయీయతి వా సప్పురిసేహి గమియ(తి స) సన్తానే పవత్తీయతి, దయతి వా పరదుక్ఖం హింసతి, దయతి వా పరదుక్ఖం గణ్హాతి తంవసేన అత్తనో హదయఖేదం కరోతీతి దయా, “దయ=దానగతి హింసాదానేసు” ఇచ్చస్మా “ఇత్థియమణత్తికయక్యాచే”తి (౩-౪౮) అప్పచ్చయో, విసయమహన్తతాయ మహతీ పసత్థా వా దయా అస్సాతి మహాదయో, విసేసన సమాసే “సద్ధాదిత్వ” (౪-౮౪) వక్ఖమానపారమితాసమ్భరణదుక్ఖానుభవ నానమిదం హేతువచనం, కమ్మకిలేసేహి జనితాతి జనా సత్తలోకో,

ఇమినా ఖీణాసవాపి సజ్జయ్హన్తి తేసమ్పి దిట్ఠధమ్మికసుఖవిహారసఙ్ఖాత హితస్స దానతో, జనానం సమూహో జనతా తస్సా హితాయ అభివడ్ఢియా సకలవట్ట దుక్ఖనిస్సటనిబ్బానసుఖభాగియకరణాయాతి వుత్తం హోతి, అస్సచ'సమ్పూరయ'న్తి ఇమినా'దుక్ఖమనుభవీ'తి ఇమినా చ సమ్బన్ధో, సమ్బోధీతి ఏత్థ సంసద్దో సామన్తి ఇమమత్థం దీపేతి, తస్మా సంసయమేవ అనఞ్ఞబోధితో హుత్వా చత్తారి సచ్చాని బుజ్ఝతి పటివిజ్ఝతి ఏతాయాతి సమ్బోధి, సంపుబ్బా బుధధాతుతో "ఇ"ఇతి ణ్వాది (కో) ఇప్పచ్చయో, సవాసనసకలసంకిలేసప్పహాయకం భగవతో అరహత్తమగ్గఞ్ఞాణం సబ్బఞ్ఞుతఞ్ఞాణన్తిపి వదన్తి, సమ్పాపయతీతి సమ్పాపకం, సమ్బోధియా సమ్పాపకన్తి ఛట్ఠీసమాసో, కిన్తి ధమ్మజాతం ధమ్మసద్దేనేత్థ పారమిధమ్మా పఞ్చమహాపరిచ్చాగాదయో చ అధిప్పేతా, తేపి హి అత్తానం ధారేన్తం ధారేన్తి సమ్బోధి సమ్పాపనసామత్థియయోగేన పరేపి ధారేన్తి నామాతి ధమ్మాతి వుచ్చన్తి, 'ధర=ధారణే'ఇచ్చస్మా ఖీసు, వియాదిసుత్తేన ణ్వాది(కో) మప్పచ్చయో, ధమ్మానంజాతం, ధమ్మాఏవవా జాతం, సమ్బోధిసమ్పాపకఞ్చ తం ధమ్మజాతం చేతి విసేసనసమాసో, 'సమ్పూరయ'న్తి మస్సేతం కమ్మం, సమ్పూరయన్తి పయోగసమ్పత్తియోగా దీపఙ్కర (పాద)మూలే హత్థోపగతమ్పి నిబ్బానమ్పహాయ యథావుత్తకరుణాగుణయోగసీతలీభూతహదయతాయ "కథన్నామేతే అచ్చన్త దుస్సహావట్టదుక్ఖోపగతే సత్తే తంమహాదుక్ఖా మోచేస్సామీ"తి వట్టదుక్ఖనిస్సరణేకహేతుతాయ సమ్మా పూరేన్తో వడ్ఢేన్తో వుడ్ఢిం విరూళ్హిం వేపుల్లం గమేన్తోతి వుత్తం హోతి, హేతుయేవేదమపి దుక్ఖానుభవనస్స, మహాదయతా పనస్స పరమ్పరహేతు, దుట్ఠు ఖనతి కాయికం అస్సాదన్తి'దుపుబ్బా ఖనిస్మా' "క్వీ"తి (౩-౪) క్వి, దుక్ఖం కాయికదుక్ఖ వేదనా, కీదిసన్తి ఆహ-'అనన్తరూప'న్తి, సభావవచనో యం రూపసద్దో "పియరూప"న్తిఆదీసువియ, తే చ దుక్ఖసభావా (అనన్తా) అనన్తకారణానం వసేన, తస్మా అనన్తం రూపం సభావో అస్సాతి అనన్తరూపం, తం దుక్ఖం అనుభవీ విన్దీ, కిమివాతి ఆహ-'సుఖం వా'తి, సుట్ఠు ఖనతి కాయికం ఆబాధన్తి సుఖం, ఇవసద్దో సధమ్మత్తసఙ్ఖాతోపమాజోతకో, సధమ్మత్తఞ్హి ఉపమా, వుత్తఞ్హి "ఉపమానోపమేయ్యానం, సధమ్మత్తం సియో పమా"తి, కిం వుత్తం హోతి "అనిట్ఠానుభవనసభావాయాపి దుక్ఖవేదనాయ అనుభవనసభావసామఞ్ఞేన అజ్ఝాసయసమ్పత్తివిసేసయోగా మహాకారుణికస్స సుఖేన సదిసతాపత్తిహోతీతి దుక్ఖమ్పి సమానం తం సుఖమివ విన్దీ"తి. కథమఞ్ఞథా వట్టదుక్ఖతో సకలలోకస్స సముద్ధరణం సియాతి, అథవా సుఖమివ సుఖం విన్దన్తో వియ అనఞ్ఞవిన్దియమపి తాదిసం దుక్ఖం సకలలోకహితావ హితమనతాయ విన్దీతి అత్థో, తేనాహ 'అభిన్నరూపో'తి, అభిన్నం పరిస్సమమప్పత్తం రూపం సభావో అస్సాతి విగ్గహో.

తం ధమ్మరాజన్తి యోతి అనియమనిద్దిట్ఠస్స వుత్తగుణవిసేసాధార పుగ్గలస్సనియమనవచనం, ధమ్మేన రాజతి నో అధమ్మేనాతి వా, అత్తనా పటివిద్ధస్స సామిభావేన ధమ్మస్స రాజా సామీతి వా, అత్తనా పటివిజ్ఝియమానే ధమ్మే పటివిజ్ఝన్తోవ తత్థ రాజతి దిప్పతీతి వా, పరూపకారవసేన తదత్థాయేవ పటిపన్నత్తా పరేసం ధమ్మం రాజేతి పకాసేతీతి వా ధమ్మరాజా, తం ధమ్మరాజం నమిత్వాతి సమ్బన్ధో, నమస్సిత్వాతి అత్థో, కీదిసన్తి ఆహ-'జితమారవీరం సుధన్త సోవణ్ణనిభ'న్తి. తత్థ మారో చ సో వీరోచాతి మారవీరో జితో విద్ధేధస్తబలో మారవీరో నాతి జితమారవీరో, తం, కిఞ్చాపి దేవపుత్తకిలేసాభిసఙ్ఖారమచ్చుక్ఖన్ధ మారా-సేన జితా ఏవ, తథాపి వీరసద్దసన్నిధానేన దేవపుత్తమారే గహితే తంవిజయా అఞ్ఞేపి జితా ఏవ నామ హోన్తీతి విఞ్ఞేయ్యం, సుట్ఠు ధన్తం ధమితం ఉద్ధరితం సుధన్తం, సువణ్ణమేవ సోవణ్ణం, సుధన్త చ తం సోవణ్ణఞ్చ, తస్సేవ నిభా సోభా అస్సేతి సమాసో, అథవా సుధన్తఞ్చ తం సువణ్ణం చేతి సమాసే తస్సిదన్తి "ణో"తి (౪-౩౪) ణప్పచ్చయే "మజ్ఝే"తి (౪-౧౨౬) మజ్ఝవుద్ధియం సుధన్తసోవణ్ణం పటిమారూపం, తేన నిభో సదిసో, తం.

ఏత్తావతా చ –

హేతు ఫలం పరత్థో చ, సబ్బోపి థుతిసఙ్గహో;
హేతు సమ్బోధితో, పుబ్బేవ, యమఞ్ఞం తతోపరీతి.

వుత్తహేతుఫలసత్తోపకారవసేన బుద్ధరతనస్స థుతిపుబ్బకమ్పణామం దస్సేత్వా ఇదాని ధమ్మరాజేన తేనాపి పూజనీయస్స ధమ్మరతనస్స నిపచ్చకారం దస్సేతుం'ధమ్మఞ్చ మోహన్ధతమప్పధంసి'న్తి ఆహ, తత్థ చ సద్దో 'ధమ్మఞ్చ నమిత్వా'తి [నమస్సిత్వా (పోత్థకే)] నమస్సనక్రియాయ ధమ్మం సమ్పిణ్డేతి, కిమ్భూతన్తి ఆహ, 'మోహన్ధతమప్పధంసి'న్తి, ముయ్హతీతి మోహో=అఞ్ఞాణం, అన్ధయతి సమత్థచక్ఖువిఞ్ఞాణపరిహానేనాతి అన్ధం, అన్ధఞ్చ తం తమఞ్చేతి అన్ధతమం=బాళ్హతిమిరం, మోహోయేవ తంసదిసతాయ అన్ధతమన్తి మో హన్ధతమం, తం పధంసేతి పకారేన నాసేతి సీలేనాతి మోహన్ధతమప్పధంసీ, పసద్దస్సపకాసనత్థం హిత్వా పకారత్థస్సేవ గహణతో పరియత్తియా సహ–

సోతాపత్తాదయో మగ్గా,చత్తారో తప్ఫలానిచ;
చత్తారి అథ నిబ్బానం, ధమ్మా లోకుత్తరా నవాతి.

వుత్తనవలోకుత్తరమ్మో గహితాతి విఞ్ఞాతబ్బం, అఞ్ఞథా అరహత్తమగ్గోవ గయ్హేయ్య, కస్మా పనేత్థ మోహస్సేవ పహానం వుత్తం, నేతరేసన్తి తమ్మూలకత్తా సబ్బకిలేసానం, తప్పహానస్మిఞ్హి వుచ్చమానే తమ్మఖేనేతరేసమ్పి పహానం వుత్తమేవ హోతీతి.

ఏవం ధమ్మరతనస్స నమక్కారం దస్సేత్వా ఇదాని తదాధారభూతసఙ్ఘరతనం నమస్సితుం 'సఙ్ఘం తథా సఙ్ఘటితం గుణేహీ'తి వుత్తం, తత్థ తథాసద్దో సముచ్చయే వా, వచోయుత్తియం వా, వచోయుత్తిపక్ఖే చ సద్దో ఆనేత్వా సమ్బన్ధితబ్బో, కిలేసాదయో సంహనతి హింసతీతి సఙ్ఘో, సంపుబ్బతో హనతిస్మా క్విమ్హి "క్విమ్హి ఘోపరిపచ్చసమో హీ"తి (౩.౧౦౦) హనస్స ఘో, కిలేసహింసనఞ్చేత్థ తదఙ్గాదివసేన గహితం, గుణేహీతి సామఞ్ఞనిద్దేసతో సమ్ముతిసఙ్ఘేన సద్ధిం

చత్తారో చ పటిపన్నా, చత్తారో చ ఫలేఠితా;
ఏస సఙ్ఘో ఉజుభూతో, పఞ్ఞాసీలసమాహితోతి.

వుత్తఅట్ఠఅరియపుగ్గలా గయ్హన్తి, గుణేహీతి లోకియలోకుత్తరేహి సీలాదిగుణేహి, సఙ్ఘటితన్తి సంహతం.

ఏవమనన్తరాయేన గన్థపరిసమాపనత్థమనన్త గుణవిసిట్ఠలోకత్తయగ్గసిఖామణిభూతస్స రతనత్తయస్స పణామం దస్సేత్వా ఇదాని గన్థ కత్తాదియథావుత్తత్థోపదస్సన పుబ్బఙ్గమమత్తనా సమారభితబ్బం గన్థ కరణం పటిఞ్ఞాతుకామో'యో ఇద్ధిమన్తేసూ'తిఆదిమాహ, తత్థ 'యో'తి ఇమస్స 'తన్నామధేయ్యేనా'తి ఇమినా సమ్బన్ధో, ఏతాయ సత్తా ఇజ్ఝన్తి ఇద్ధా వుద్ధా ఉక్కంసగతా హోన్తీతి ఇద్ధి=ఇద్ధివిధాదయో లోకియా లోకుత్తరా చ సా ఏతేసమత్థీతి ఇద్ధిమన్తో, తేసు ఇద్ధిమన్తేసు, ఇద్ధిమన్తానం మహాసావకానం మజ్ఝేతి అత్థో, మహత్తప్పత్తోతి మహత్తం మహన్తభావం గతో, తన్నామధేయ్యేనాతి తస్సేవ నామధేయ్యమస్సాతి తన్నామధేయ్యో, తేన, తపోధనేనాతి మునినా, కిం వుత్తం హోతి- "ఏతదగ్గం భిక్ఖవే మమ సావకానం భిక్ఖూనం ఇద్ధిమన్తానం యదిదం మోగ్గల్లానో"తి భగవతా ఇద్ధిమన్తేసు ఏతదగ్గే ఠపితో మహామోగ్గల్లానత్థేరో నామ యో దుతియో అగ్గసావకో... (తేన సమాననామధేయ్యేనాతి) తముపదిసన్తో-యమాచరియో అనుద్ధతభావేన ఉజునాక్కమేన నామాదికమవత్వా వఙ్కవుత్తియా అత్తనో మోగ్గల్లానోతి నామం మహాసామిట్ఠానన్తరప్పత్తిం కాలోచితపఞ్ఞా వేయ్యత్తియం

బుద్ధసాసనోపకారితాదిఞ్చ విభావేతి. 'యం రచిత'న్తి సమ్బన్ధో, రచితన్తి కతం, కిన్తి ఆహ సద్దసత్థ'న్తి, సద్దసత్థం నామ సుత్త, సద్దలక్ఖణబ్యాకరణాద్యపరనామధేయ్యం, సుత్తం(హి) 'సద్దా (లక్ఖీయన్తి) సాసీయన్తి అనుసాసీయన్తి పకతిప్పచ్చయాదివిభాగకప్పనాయ ఏతేనా'తి సద్దలక్ఖణన్తి చ 'బ్యాకరీయన్తి సద్దనిప్ఫాదనవసేన కథీయన్తి ఏతేనా'తి బ్యాకరణన్తి చ వుచ్చతి, అపరమ్పన వుత్యాది తదుపకరణభావేన సద్దసత్థం సద్దలక్ఖణం బ్యాకరణన్తి చ వుచ్చతీతి దట్ఠబ్బం, అనునన్తి తబ్బిసేసనం, అసేసలక్ఖియోపసఙ్గాహకభావేన వత్తబ్బస్సాపరస్సాభావా సమ్పుణ్ణన్తి అత్థో, అథాతి అనన్తరత్థే నిపాతో, సద్దసత్థరచనానన్తరన్తి అత్థో, తస్సేతి సద్దసత్థస్స, వుత్తి చ సమాసా కతాతి సమ్బన్ధో, సుత్తం వివరీయతి ఏతాయాతి వుత్తి, సమస్సతే సఙ్ఖిపీయతీతి సమాసా.

తస్సాపీతి వుత్తియాపి, సఙ్గహేత్వా సద్దవసేన సఙ్కుచితం వియ కత్వా ఖిపనం సఙ్ఖేపో, తస్స నయో కమో సఙ్ఖేపనయో, తేన, భోవాతి యో సద్దసత్థస్స వుత్తియా చ కత్తా సో ఏవ, ఇదాని సుత్తవుత్తిరచనానన్తరమవసరప్పత్తే ఇమస్మిం కాలే, సమారభేయ్య సమ్మా ఆరమ్భం కరేయ్య బహూన్నం క్రియాక్ఖణానమాదిభూతం క్రియాక్ఖణమనుతిట్ఠేయ్య, కిన్తి సంవణ్ణనం, సంవణ్ణీయతి అత్థో ఏతాయాతి సంవణ్ణనా, పఞ్చీయతి విపఞ్చీయతి బ్యత్తీ కరీయతి వుత్తి అత్థో ఏతాయాతి వా, తం పఞ్చయతీతి వా లద్ధనామపఞ్చికా, తం.

ఏవమత్తనా కరణీయసత్థమ్పటిజానిత్వా తదనన్తరం "ద్వే మే భిక్ఖవే పచ్చయా సమ్మాదిట్ఠియా ఉప్పాదాయ (కతమే ద్వే) పరతో చ ఘోసో (అజ్ఝత్తఞ్చ) యోనిసో మనసికారో"తి వచనతో సమ్మాసవనపటిబద్ధా సబ్బాపి సాసన (ప్పటి) సమ్పత్తీతి సాసనప్పటిపత్తియా బ్యాకరణస్స మూలకారణత్తా తం సవనే సాధుజనే నియోజేన్తో 'తం సారభూత'న్తిఆదిమాహ, తత్థ తన్తి యసద్దవిరహేపి అధికతత్తా సంవణ్ణనం పరామసతి, తం సుణన్తూ'తి సమ్బన్ధో, సాధూతి సవనక్రియావిసేసనం, అత్థానురూపం బ్యఞ్జనం, బ్యఞ్జనానురూపఞ్చ అత్థంసల్లక్ఖేత్వా అనఞ్ఞమనా హుత్వా సక్కచ్చం సుణన్తూతి అత్థో సువణ్ణభాజనే నిక్ఖిత్తసీహవసావియ అవినస్సమానం కత్వా హదయే ఠపనవసేన, సక్కచ్చసవనమేవ హి సోతూనమత్థావహం హోతీతి, సన్తోతి సవనక్రియాయ కత్తారో దస్సేతి, తథా సాతిసయబ్యాకరణం... తథావిధా ఏవ సప్పురిసా సాధుకం సోతుకామా హోన్తీతి, కిమ్భూతన్తి ఆహ 'సారభూత'న్తిఆది, భూతసద్దో ఏత్థ "భూతస్మిం పాచిత్తియ'న్తిఆదీసు వియ విజ్జమానత్థో, ఫేగ్గుత్తాభావేన అపరిచ్చజనీయతాయ సారో థిరం సో అత్థో బ్యఞ్జనఞ్చ అస్సా అత్థీతి సారా చ సా భూతాచ, అథ వా లోకియలోకుత్తరగుణాతిసయసాధనేకసాధనభావతో సేట్ఠట్ఠేన సారఞ్చ సా భూతాచాతి సారభూతా, తం గన్థో యేవేత్థ సఙ్ఖేపితో, అత్థో పన నయగ్గాహితతాయపి సబ్బథా దస్సితోయేవాతి విపులం అత్థం గణ్హాతీతి విపులత్థగాహీ, తం, విధీయమానవణ్ణాక్కమవిసేసేన బ్యాకులస్స వణ్ణాక్కమస్స నిరసనతో నత్థి ఆకులం కిఞ్చి అస్సాతి అనాకులం, తం, ఇమినా చ కచ్చాయనవుత్తివణ్ణనాసు న తథాభావం దస్సేతి.

తదేవమధికతత్తాయేవాయమాచరియో గన్థారమ్భే'మహోదయో యో'తిఆదికే పటిపజ్జిత్వా దాని అత్తనా వణ్ణనీయస్స గన్థస్సాది భూతం వాక్యమనధికతపరిహారముఖేనేవోపన్యస్య బ్యాఖ్యాతుమాహ- 'ఇధా'తిఆది, తత్థ ఇధాతి ఇమస్మిం మాగధికసద్దలక్ఖణవిరచనాధికారే, మాగధానం సద్దానం ఇదన్తి మాగధికం, మాగధికం సద్దలక్ఖణన్తి విసేసన సమాసో, విరచయితుకామోతి కత్తుకామో, రతింజనేతీతి రతనం, రమయతీ [ర తయతీ (పోత్థకే)] తి (వా) రతనం అనప్పచ్చయేన, అథవా యం లోకే చిత్తీకతాదికం రతనన్తి వుచ్చతి, ఇదమ్పి తం సదిసతాయ రతనన్తి వుచ్చతి, తథాచాహు–

చిత్తీకతం మహగ్ఘఞ్చ, అతులం దుల్లభదస్సనం;

అనోమసత్తపరిభోగం, రతనం తేన వుచ్చతీతి.

బుద్ధాదీనమేతమధివచనం, తయో అవయవా అస్సాతి తయం, సముదాయో, రతనానం తయం రతనత్తయం, అవయవవినిమ్ముత్తస్స పన సముదాయస్స అభావతో తీణి ఏవ రతనాని వుచ్చన్తి, పణమనం పణామో, రతనత్తయగుణనిన్నతా, పణమన్తి ఏతాయాతి వా పణామో, పణామక్రియానిప్ఫాదికా కుసలచేతనా, రతనత్తయస్స పణామోతి ఛట్ఠీసమాసో, అభిధీయతి పటిపాదీయతీత్యభిధేయ్యో సముదితేన సద్దేన వచనీయత్థో, యేన చ యో పటిపాదీయతి సో తస్స అత్థో హోతీతి, సో చ పకతిప్పచ్చయాదివిభాగకప్పనాయ సద్దానం సఙ్ఖరణం, సద్దసత్థేన హి సద్దసఙ్ఖరణమేవ పటిపాదీయతి, (రతనత్తయప్పణామో చ అభిధేయ్యో చ) రతనత్తయప్పణామాభిధేయ్యాన్తి చత్థసమాసో, తస్స సన్దస్సనం అత్థో యస్సాతి అఞ్ఞపదత్థో, కిన్తం వాక్యం, తా వాతి వాక్యాలఙ్కారే, ననుచేవమధికతత్తేపి అభిధేయ్యమత్తమేవదస్సేతబ్బం సియా కిం వాచాపణామేన, కాయమనోమయేనాపి పుఞ్ఞాతి సయప్పత్తియా అభిసమీహితత్థసిద్ధి హోతేవాతి చోదనం మనసి నిధాయ వచీపణామస్స పరత్థసన్నిస్సయతఞ్చ తస్సేవ విభాగేన పయోజనఞ్చ దస్సేతుమాహ- 'తత్థ'ఇచ్చాది, గుణసద్దో ఏత్థ "సతగుణా దక్ఖిణా పాటికఙ్ఖా"తిఆదీసు వియ ఆనిసంసట్ఠో, గుణానమానిసంసానం అనుకూలం అనుగుణం, హేతుమన్తవిసేసనమేతం, పధానభావం నీతం పణీతం అతిఉత్తమన్తి అత్థో, అతిసయేన పణీతం పణీతతరం, చిత్తస్ససన్తానం పబన్ధో చిత్తసన్తానం, పణీతతరఞ్చ తం చిత్తసన్తానఞ్చ, అనుగుణఞ్చ తం పణీతతరచిత్తసన్తానఞ్చాతి విసేసనసమాసో, తప్పణామకరణేన అనుగుణ...పే.... సన్తానం యేసన్తి అఞ్ఞపదత్థో, తేసం, యథా తే సోతారో రతనత్తయస్స పణామకరణేన పుఞ్ఞాతిసయప్పటిలాభా అనేకానిసంసాతిసయప్పటిలాభానుకూల చిత్తసన్తానతాయ పధానతరచిత్తసన్తానా హోన్తి, తథా పవత్తానన్తి అధిప్పాయో, ఇదమ్పి అధిగతా...పే.... న్తరాధానన్తీమేసం హేతుభావేన తిట్ఠతి, అధిగతా పత్తా అనేకే బహూ ఆనిసంసవిసేసా ఆయు వణ్ణసుఖబలపటిభానాదయో యేసన్తి విగ్గహో, వినోసితా సుక్ఖాపితా అన్తరాయా భయాదయో అజ్ఝత్తికా బాహియా వా యేసం తథావిధానం సోతూనం, ఏతేపి అభి,పే,ద్ధత్థన్తి ఇచ్చస్స హేతూ, అభిసమీహితస్స అనుట్ఠితస్స కతనిట్ఠితస్స గన్థస్స అవబోధోయేవ ఫలం, తస్స సిజ్ఝనత్థం, కిన్తం రతనత్తయప్పణామసన్దస్సనం.

సచ్చం పునపి సచ్చన్తి, భుజముక్ఖిప్ప వుచ్చతే;
సకత్థో నత్థి నత్థేవ,పరస్సత్థమకుబ్బతోతి.

వచనతో పరత్థోవ సప్పురిసేహి కత్తబ్బో, పరత్థే సమ్పాదితే పన సకత్థో సమ్పన్నోవ నామ సియాతి మనసి కత్వా ఆహ- 'ఏతదేవా'తిఆది. కాయమనోసమాచరణేన సమ్పజ్జమానఞ్చ వచీసమాచరణేన సమ్పజ్జతేవాతి అనేనేవ వాక్యేన విఞ్ఞాయతీతి అవగన్తబ్బం, బుద్ధి పుబ్బా యస్మిం కరణే తం బుద్ధి పుబ్బం, తం సీలేన కరోన్తా బుద్ధిపుబ్బకారినో, అభిధేయ్యస్స అధిగమో జాననం పుబ్బో యస్స సో అభిధేయ్యాధిగమపుబ్బకో , అవతారో పవత్తి, ఏకదేసదస్సనే "సముద్దో దిట్ఠో"తి వియ ఏకదేసేపి సముదాయవోహారదస్సనతో పచ్ఛిమ పాదేనాతి వుత్తం, పచ్ఛిమపాదస్సేకదేసభూతేన 'సద్దలక్ఖణ'మిచ్చనేనాతి అత్థో, సాధియం సద్దానం సఙ్ఖరణం, సాధనం బ్యాకరణం, తం లక్ఖణం సభావో అస్సాతి సాధియసాధనలక్ఖణో, సాధియస్సేదం సాధనం, సాధనస్స చేదం సాధియన్తి ఏవమస్సేదమ్భావహేతుసభావో సమ్బన్ధోతి వుత్తం హోతి, పయోజనం అభిధేయ్యసద్దోపదస్సితం సద్దసఙ్ఖరణం, తత్థ సమ్బన్ధస్సన్తోగధత్తం... సాధియోపదస్సనముఖేన సాధనస్సాపి దస్సితత్తా నిస్సయోపదస్సనతో, ఉస్సుక్కం సమ్మావాయామం, బుద్ధత్తం సబ్బఞ్ఞుతఞ్ఞాణం, పూరేత్వాతి–

మనుస్సత్తం లిఙ్గసమ్పత్తి, హేతు సత్థారదస్సనం;
పబ్బజ్జా గుణసమ్పత్తి, అధికారో చ ఛన్దతా;
అట్ఠధమ్మసమోధానా, అభినీహారో సమిజ్ఝతీతి.

వుత్తఅట్ఠధమ్మసమన్నాగతేన అభినీహారేన సమన్నాగతా హుత్వా యథావుత్తే పారమితాదయో ధమ్మే పూరేత్వాతి అత్థో, ఆగతాతి సత్తతింసబోధిపక్ఖియధమ్మానుబ్రూహనేన ఆగతా, ఇధాతి ఇమస్మిం లోకే, ఆగతాతి పత్తా ఉప్పన్నా, తథాగతోతి యథా సమ్పతి జాతా తే భగవన్తో సత్తపదవీతిహారేన గతా, తథా అయమ్పి ఉత్తరాభిముఖం గతోతి అత్థో, ముహుత్తజాతోవాతి సమ్పతిజాతో ఏవ, జాతసమనన్తరమేవాతి వుత్తం హోతి, విక్కమీతి అగమాసి, సత్త పదాని గన్త్వాన దిసా విలోకేసీతి ఇదం “ధమ్మతా ఏసా భిక్ఖవే సమ్పతి జాతో బోధిసత్తా సమేహి పాదేహి పతిట్ఠహిత్వా”తి ఏవ మాదికాయ పాళియా సత్తపదవీతిహారూపరిఠితస్స సబ్బదిసానువిలోకనస్స వుత్తత్తా వుత్తం, దిసా విలోకేసి సమన్తతోతి ఇదమ్పన ‘సమేహి పాదేహి ఫుసీ వసున్ధర’న్తి ఏతస్స అనన్తరం దట్ఠబ్బం... పాదేహి వసున్ధరాఫుసనానన్తరమేవ దసదిసావలోకితత్తా, అట్ఠఙ్గాని నామ–

విసట్ఠం మఞ్జు విఞ్ఞేయ్యం, సవనీయా-విసారినో;
బిన్దు గమ్భీరనిన్నాది,చ్చేవమట్ఠఙ్గికో సరోతి.

వుత్తాని అట్ఠఙ్గాని, తథాగతోతి ఇమస్సేవ విసుం అత్థపరియాయం దస్సేతుం ‘అథవా’తిఆదిమాహ, అరియేన సేతునాతి సమథవిపస్సనాసఙ్ఖాతేన ఉత్తమేన మగ్గేన, ఏవమాదినాతిఆదిసద్దేన తేసం తేసం ధమ్మానం సభావసరసలక్ఖణం తథం ఆగతో యథావతో అధిగతో’యేగత్యత్థా తే బుద్ధ్యత్థా, యే బుద్ధ్యా తే గత్యత్థా’తితథాగతోతి ఏవమాదిం సఙ్గణ్హాతి, తత్థతత్థాతి తేసు తేసు దీఘాగమాదీసు, తథాగతభావోతి తథాగతోతి భవనం నిప్పత్తి నమస్సనకిరియాభిసమ్బన్ధాతి’నమస్సిత్వా’తి ఏత్థ నమస్సనకిరియాయ అభిసమ్బన్ధా ఇమినా తథాగతాదీనం కమ్మత్తం విభావేతి, నమస్సనకిరియావిసేసనత్తాతి ‘నమస్సిత్వా’తి నమస్సనం కత్వాతి వుత్తం నామ సియాతి నమస్సనన్తి వుత్తనమస్సనకిరియాయ విసేసనత్తా, బోధియాతి బోధివుచ్చతి చతూసు మగ్గేసు ఞాణం, తం భగవా ఏత్థ పత్తోతి (బోధి, తస్సా) బోధిరుక్ఖస్సాతి అత్థో, మూలేతి మూలసమీపే “యావ మజ్ఝన్హికే కాలే ఛాయా ఫరతి నివాతే పణ్ణాని పతన్తి ఏతావతా రుక్ఖమూలం”తిఆదీసు వియ, నను అఞ్ఞేపి ఖీణాసవా ‘అగ్గమగ్గేనే’చ్చాదినా వక్ఖమాన నయేన నిప్పన్నా ఏవాతి అనుయోగం మనసికత్వా వుత్తం ‘సహేవ వాసనాయా’తి, న హి భగవన్తం ఠపేత్వా అఞ్ఞే సహ వాసనాయ కిలేసే పహాతుం సక్కోన్తి, ఏతేన అఞ్ఞేహి అసాధారణం భగవతో అరహత్తన్తి దస్సేతి, తేనేవ ఇద్ధసద్దస్స అత్థం దస్సేన్తో’తేపి హి’చ్చాదికం వక్ఖతి, కాపనాయం వాసనా నామ పహీనకిలేసస్సాపి అప్పహీనకిలేసస్స పయోగసదిసపయోగహేతుభూతో కిలేసనిహితో సామత్థియవిసేసో’ఆయస్మతో పిలిన్దవచ్ఛస్స వసలసముదాచారనిమిత్తం వియ’, అగ్గమగ్గేనాతి అరహత్తమగ్గేన, సబ్బకిలేసే రాగాదికే, అరహత్తం అగ్గఫలం, సమ్ముతి ఉపపత్తిదేవభావతో అఞ్ఞేన విసుద్ధి దేవభావేనాతినిప్పన్నత్తా ఆహ-‘విసుద్ధిదేవభావేనా’తి, సకలకిలేసకాలుస్సియాపగమేన విసుద్ధిప్పత్తియా సబ్బఞ్ఞుగుణా లఙ్కారేన విసుద్ధిదేవభావేనాతి అత్థో.

‘ఇధ=సంసిద్ధియం’ ఇద్ధవన్తో ఇద్ధాత్తప్పచ్చయేన, ‘గుణ=ఆమన్తణే’ భూవాదిసేనో, గుణీయన్తి పరిచీయన్తి సేయ్యత్తికేహీతి గుణా కప్పచ్చయేన, తేపీతి సావకపచ్చేకబుద్ధాపి, హి సద్దో హేతుమ్హి, యస్మా అగ్గం...పే.... అనూనగుణా ,

తస్మాతి అత్థో, సబ్బఞ్ఞుతాదీనన్తిఆదికం తేసం సబ్బఞ్ఞుబుద్ధేహి ఊనగుణతాయ హేతువచనం, కేచి 'సిద్ధో మిద్ధగుణో అస్సాతి సిద్ధమిద్ధగుణన్తి దుట్ఠమత్థం పరికప్పేత్వా వాక్యమిదం దూసేన్తి, తే పన 'మిద్ధో నామ కోచి గుణో నత్థీ'తి చ, 'తథాగతో నామ మిద్ధ గుణో న హోతీ'తి చ, 'తాదిసో చే సియా న ఞాణనిస్సితపూజా పకతోపయోగినీ భవతీ'తి చ అజానిత్వా వదథ తుమ్హేహి వత్వా ఉయ్యోజేతబ్బా, మఙ్గలత్థఞ్చేత్థాదో సిద్ధసద్దోపాదానం, మఙ్గలాదీని హి సత్థాన్యబ్యాహతప్పసరాని హోన్త్యాయస్మన్తబ్యాఖ్యాతుసోతుకాని చ, ధమ్మసఙ్ఘానమ్పీతి ఇమినా అవయవేన విగ్గహేపి సముదాయస్స సమాసత్థత్తా అఞ్ఞపదత్థసమాసోయం తగ్గుణసంవిఞ్ఞాణోతి దీపేతి, తేనాహ- 'అఞ్ఞపదత్థే'చ్చాది, గుణీభూతానమ్పీతి అప్పధానభూతానమ్పి విసేసనభూతానమ్పి అఞ్ఞపదత్థస్స పధానత్తా, కిరియాతిసమ్బన్ధో వగమ్యతే ధమ్మసఙ్ఘానం గుణీభూతానమ్పి తదవినాభావిత్తేన నమస్సనాతిసమ్బన్ధా, తదేవ సమత్థేతి 'తథాహా'చ్చాదినా, పుత్తేన సహ వత్తమానోతి తగ్గుణసంవిఞ్ఞాణఅఞ్ఞపదత్థసమాసత్తా తుల్యముభిన్నమ్పి ఆగమనన్తి పుత్తోపి ఆగతోతి పతీయతే, తత్థాతి నిద్ధారణే సత్తమీ, అత్తానన్తి ధమ్మం దస్సేతి, ధారేన్తేతి అత్తని ఠపేన్తే పవత్తేన్తే ఉప్పాదేన్తే, చత్తారోపి అపాయా సామఞ్ఞవసేన'అపాయే'తి వుత్తా, కిలేసవట్ట కమ్మవట్ట విపాకవట్టవసేన తయో వట్టా, తేసు దుక్ఖం, తస్మిం, ధారేతీతి వుత్తధారణం నామ అత్థతో అపాయాదినిబ్బత్తకకిలేసవిద్ధంసనం, తఞ్చ యథారూపం కిలేససముచ్ఛేదనతప్పటిప్పస్సద్ధి ఆలమ్బనభావేన హోతీతి ఆహ- 'సో...పే... వసేనా'తి, నవన్నమ్పి, తే సమధిగమహేతుతాయ ధమ్మోయేవ నామాతి 'దసా'తిఆది వుత్తం, తత్థ కారణమాహ- 'తమ్మూలకత్తా'తిఆది, తమ్మూలకత్తాతి తం కారణత్తా, సీలదిట్ఠిసామఞ్ఞేనాతి అరియేన సీలేన అరియాయ చ దిట్ఠియా సమానభావేన, అరియానఞ్హి సీలదిట్ఠియో మగ్గేనాగతత్తా సబ్బథా సమానావ, తేన తే యత్థకత్థచి ఠితాపి సహగతావాతి సంహతోతి ఇమస్మిం అత్థే సఙ్ఘోతి పదసిద్ధి దట్ఠబ్బా, అధిప్పేతవసేన పనేతం వుత్తం, లోకియసీలదిట్ఠియా సామఞ్ఞేన సంహతత్తా సమ్ముతిసఙ్ఘోపి పణామారహోయేవాతి దట్ఠబ్బం.

అథ కేతే సద్దా, యేసమిదం లక్ఖణం భాసిస్సన్తి పటిఞ్ఞాతన్తి ఆహ-'సద్దా ఘటపటాదయో'తి, ఆదిసద్దేన రుక్ఖాదయో, నను సన్తి మేఘసద్దసముద్దసద్దాదయోపీతి న నిరత్థకానమిధానుపయోగిత్తా, యే లోకసఙ్కేతానురోధేనాత్థప్పకాసకా తేసం సాత్థకానమేవ విదం లక్ఖణన్తి, అపిచ 'సద్దా ఘటపటాదయో'తి వదన్తో వేదికానం వియ ఉన్తి [ఇత్థి (పోత్థకే)] ఆదీనం అనుపుబ్బీనియమావత్థానమసమ్భవా తదనుక్కమేన నిప్ఫాదియమాననమ్పి సద్దానం లోకియత్తానభివత్తనఞ్చ బోధేతీతి దట్ఠబ్బం, ను తత్థ పకాసకత్థం సద్దస్స సముదాయవసేన వా సియా పచ్చేకవణ్ణవసేన వా, తత్థ యది పచ్చేకవణ్ణా పకాసయేయ్యుం, ఘటసద్దే ఘకారోయేవ ఘటత్థం, పకాసయేయ్య, తథా చాఞ్ఞేసమకారాదీనమనత్థ కతా సియా, అథ సముదితా పకాసయేయ్యుం, తదా వణ్ణానముచ్చారణానన్తరవినాసిత్తా సముదాయోయేవ న సియా, తథా సతి కథ మత్థం సద్దో పకాసయతీతి చే కమేన సోతచిత్తాదిగహితక్ఖర పాళియా చ యో సద్దోతి విఞ్ఞేయ్యో సాత్థకో చిత్తగోచరో, చిత్తగోచరస్సాపి సద్దస్స పన బాలజనప్పబోధాయ కప్పనామత్తేన పకత్యాదివిభాగతో, న సభావేనాన్వాఖ్యానం, తేనాహ-'పకత్యా'ది ఆది, నను గోఇచ్చాదిసాధుసద్దనియమే సతి గోతాదయో అసాధు సద్దాతి విఞ్ఞాయన్తి గన్తబ్బమగ్గనియమే అగన్తబ్బమగ్గో వియ, గోతాది అసాధుసద్దనియమే వా గోఇచ్చాదయో సద్దా సాధవోతి అగన్తబ్బమగ్గనియమే గన్తబ్బమగ్గో వియ, కిం సద్దానమన్వాఖ్యానేనా తిదమాసఙ్కియ పయోజనమాహ- 'లక్ఖణాభిధానంచే'చ్చాది, సద్దానమ్పటిపత్తియం పటిపదపాఠస్సానూపాయత్తం దస్సేతుమాహ- 'అఞ్ఞథే'చ్చాది, అఞ్ఞథాతి అసతి లక్ఖణాభిధానే, సక్కతాదీతిఆదిసద్దేన పాకతాదిం సఙ్గణ్హాతి, బహువిధత్తం సక్కతపాకతపేసాచికఅపబ్భంసవసేన, మగధేసు విదితాతి ఇమస్మిం అత్థే "అఞ్ఞస్మి"న్తి (౪-౧౨౧) మాగధానం ఇదన్తి అత్థే "ణో"తి (౪-౩౪) ణప్పచ్చయే మాగధా మాగధన్తి చ పదనిప్ఫత్తి వేదితబ్బాతి దస్సేతుమాహ- 'మగధేస్మి'చ్చాది, మగధేసు విదితాతిఆదినో అధిప్పాయం వివరితుమాహ- 'ఇదం వుత్తం హోతీ'తిఆది, తత్థ

ఇదన్తి ఇదాని వక్ఖమానం మాగధం...పే.... హోతీతి ఏతం వుత్తం హోతీతి మగధేసు...పే.... లక్ఖణం మాగధన్తి వదతా పకాసితం హోతీతి అత్థో, హిసద్దో'మగధేస్వి'చ్చాదినా వుత్తం సమత్థయతి, లక్ఖణం విసేసయతాతి సద్దలక్ఖణ సద్దస్స ఉత్తరపదత్థప్పధానత్తా మాగధన్తి ఇమినా లక్ఖణం విసేసయతా బ్యవచ్ఛేదయతా వుత్తికారేన, అత్థతోతి సామత్థియతో, సద్దే చ విసేసితో హోతీతి సద్దలక్ఖణసద్దో మాగధే ఏవ [సద్దేఏవ (పోత్థకే)] బ్యవచ్ఛేదితో హోతి, అయమేత్థాధిప్పాయో 'మగధేసు విదితా మాగధాతి సద్దే గహేత్వా తేసమిదం మాగధన్తి మాగధసద్దేన యస్మా సద్దలక్ఖణసద్దే లక్ఖణం విసేసితం, తస్మా సద్దలక్ఖణసద్దే సద్దో యది అమాగధో కథం లక్ఖణం మాగధం సియాతి సామత్థియా సద్దోపి విసేసితో హోతీ'తి, నను మాగధన్తి లక్ఖణస్స మాగధ సద్దసమ్బన్ధిత్తరూపనతో సద్దలక్ఖణన్తి ఏత్థ సద్దసద్దస్స నిరత్థక తాపత్తి హోతీతి, న హోతి గమ్మమానత్థస్స సద్దస్స పయోగమ్పతి కామచారత్తా సద్దలక్ఖణసద్దస్స వా సమాసత్థే నిరుళ్హత్తా "తత్రిదం సుగతస్స సుగతచీవరప్పమాణ"న్తిఆదీసు వియ, కోపనాతిఆదిసద్దలక్ఖణన్తి ఇమినా అభిధేయ్యసఙ్ఖాతపయోజనస్స దస్సితత్తా తప్పయోజనపుచ్ఛనపరా చోదనా, వుచ్చతేచ్చాది పరిహారో, యథా సబ్బధాత్తపరహితకామేన.

> పియో చ గరు భావనీయో, వత్తా చ వచనక్ఖమో;
> గమ్భీరఞ్చ కథం కత్తా,నోచా ఠానే నియోజకోతి.

వుత్తేహి తతో పరేహి చ పసత్థతరేహి గుణవిసేసేహి సముపేతం గురుం.

> తస్మా అక్ఖరకోసల్లం, సమ్పాదేయ్య హితత్థికో;
> ఉపట్ఠహం గురుం సమ్మా, ఉట్ఠానాదీహి పఞ్చహీతి.

వచనతో ఉట్ఠాన-ఉపట్ఠాన-పరిచరియా-సుస్సూసా సక్కచ్చసిప్పపటిగ్గహణేహి సమ్మా ఉపట్ఠహన్తేన సవన,ఉగ్గహన-ధారణ-పరిపుచ్ఛా-భావనా హి కఙ్ఖావిచ్ఛేదం కత్వా విఞ్ఞాతబ్బం సద్దలక్ఖణం, తథా అవిఞ్ఞాతం సద్దలక్ఖణమనేనాతి అవిఞ్ఞాతసద్దలక్ఖణో పుగ్గలో, హిసద్దో అవధారణే, సో 'ధమ్మవినయేసు కుసలో న హోతీ'తి ఏత్థ దట్ఠబ్బో, కుసలో దక్ఖో న హోతి, తత్థ ధమ్మవినయేసు సుత్తన్తాతాభిధమ్మసఙ్ఖాతేసు ధమ్మేసు చేవ వినయే చ, కస్మా–

> యో నిరుత్తిం న సిక్ఖేయ్య, సిక్ఖన్తో పిటకత్తయం;
> పదేపదే వికఙ్ఖేయ్య, వనే అన్ధగజో యథాతి.

వచనతో, అయమేత్థాధిప్పాయో "యథా వుత్తనయేన సమ్భూతపద బ్యామోహవసేన పదత్థేపి బ్యామోహసమ్భవతో సుత్తన్తోపదస్సితాయ దిట్ఠివినివేట్ఠనాయ చ అభిధమ్మాగతే నామరూపపరిచ్ఛేదే చ వినయ నిద్దిట్ఠే సంవరాసంవరే చ అకోసల్లం సియా"తి, యథాధమ్మన్తి ధమ్మవినయ సద్దస్స యో-త్థో వినయసుత్తాభిధమ్మసఙ్ఖాతో, తస్స సో-త్థో, తదనతిక్కమేన, పటిపజ్జితుమసక్కోన్తోతి తత్థతత్థేవ వుత్తాసు అధిసీల అధిచిత్త అధిపఞ్ఞాసిక్ఖాసు పవత్తితుం అసమత్థో, కుసలో పన సమత్థో పఞ్ఞావిసేసాలోకపటిలాభతో, వుత్తం హి–

> యావ తిట్ఠన్తి సుత్తన్తా, వినయో యావ దిప్పతి;
> తావ దక్ఖన్తి ఆలోకం, సూరియే అబ్భుగ్గతే యథాతి.

పటిపత్తిన్తి పటిపజ్జీయతీతి పటిపత్తీతి యథావుత్తం తివిధమ్పి పటిపత్తిం, విరాధేత్వాతి నాసేత్వా, నస్సతి హి పటిపత్తి తేసుయేవా కో సల్లతమగతత్తా, తథా చాహు–

సుత్తన్తేసు అసన్తేసు, పముట్ఠే వినయమ్హి చ;
తమో భవిస్సతి లోకే, సూరియే అత్థఙ్గతే యథాతి.

సంసారదుక్ఖస్సేవ భాగీ హోతి... యథావుత్తా-నుక్కమపరిచ్చాగేన అనురూపపటిపత్తియా పటిలభితబ్బత్తా అధిగమవిసయస్స [విసథత్తా (పోత్థకే)] యో గక్ఖేమస్స, వుత్తఞ్హి తస్సానులోమపటిపత్తిమూలకత్తం–

సుత్తన్తే రక్ఖితే సన్తే, పటిపత్తి హోతి రక్ఖితా;
పటిపత్తియం ఠితో ధీరో, యోగక్ఖేమా న ధంసతీతి.

ఏతావతా అవిఞ్ఞాతసద్దలక్ఖణస్స సకత్థపరిహానిం దస్సేత్వా ఇదాని సకత్థసమ్పత్తిమూలికా పరత్థసమ్పత్తీతి తదభావా తాదిసో పుగ్గలో పరేసమ్పి పచ్చయో భవితుం న సక్కోతీతి దస్సేతుం 'నచా'తిఆది వుత్తం, పతిట్ఠాతి ధారణం, తఞ్చేత్థ తేసం తేసం కుల పుత్తానం ధమ్మవినయసిక్ఖాపనం తంతం కమ్మతో నిత్థరణాది చ, తదుభయ మేవా-న్వాసఙ్గికం పతిట్ఠం, ముఖ్యభూతమ్పన తమ్మూలకే సుపరిసుద్ధసీలే పతిట్ఠాపనమేవ, తదుపకరణత్థో సిక్ఖాపనాది, ఇధ పన తం సాధనభూతో పుగ్గలో ఉపచారతో పతిట్ఠాతి గహేతబ్బో, హిసద్దో యథావుత్త సమత్థనత్థే నిపాతో, సద్దలక్ఖణఞ్ఞూయేవాతి అవధారణమ్పన తేసు తబ్బిదూయేవ సమత్థోతి దస్సనత్థం పకరణవసేన వుత్తం, అత్తనో పన సుగుత్తసీలక్ఖన్ధవిరహేన కదాచి కోచి యథావుత్తానం పతిట్ఠాభవితుం న సక్కోతి... తమ్మూలకత్తా సద్ధమ్మట్ఠితియా సపరపతిట్ఠా భావస్స చ, తేనేవ వినయధరే ఆనిసంసం దస్సేన్తేన భగవతా తప్పధానం తప్పముఖంవ కత్వా "పఞ్చిమే భిక్ఖవే ఆనిసంసా వినయధర పుగ్గలే, కతమే పఞ్చ అత్తనో సీలక్ఖన్ధో సుగుత్తో హోతి సు రక్ఖితో, కుక్కుచ్చపకతానం పటిసరణం హోతి, విసారదో సఙ్ఘ మజ్ఝే విహరతి, పచ్చత్థికే సహధమ్మేన సునిగ్గహితం నిగ్గణ్హాతి, సద్ధమ్మట్ఠితియా పటిపన్నో చ హోతీ"తి వుత్తం, అత్థానురూపన్తి అత్తనో వచనీయస్సత్థస్స వాచకత్తేన యోగ్యం, బ్యఞ్జనానురూపన్తి అత్తనో వాచకస్స వచనీయత్తేన యోగ్యం, పరివాసాదీసూతిఆదిసద్దేన అబ్భానాదిం సఙ్గణ్హాతి, తంతంకమ్మన్తి పరివాసాదికం తంతంకమ్మం, అఞ్ఞోతి అసద్దలక్ఖణఞ్ఞూ, న కేవలమనేన సకత్థపరత్థావ నాసితా, అథ ఖోతి విధో సద్ధమ్మోపి నాసితోయేవాతి వత్తుమాహ 'అజానన్తో పనా'తిఆది, అయథాపటిపజ్జమానోతి సద్దలక్ఖణఞ్ఞూనా యథా యేన పకారేన అత్థానురూపం బ్యఞ్జనే బ్యఞ్జనానురూపఞ్చ అత్థే పటిపజ్జితబ్బం, తథా అప్పటిపజ్జమానో, తథా చ వక్ఖతి– తథా హి నో సద్దలక్ఖణ మజానన్తో'తిఆది. తివిధమ్పి సద్ధమ్మన్తి పరియత్తిపటిపత్తిఅధిగమవసేనతి విధమేవ సద్ధమ్మం, తత్థ తిపిటకబుద్ధవచనం పరియత్తిసద్ధమ్మో నామ, తేరస ధుతగుణా చుద్దస ఖన్ధకవత్తాని ద్వే అసీతి మహావత్తానీతి అయం పటిపత్తిసద్ధమ్మో నామ, చత్తారో మగ్గా చత్తారి చ ఫలాని అయం అధిగమసద్ధమ్మో నామ, తథాహిచ్చాదినా వుత్తమత్థం సమత్థేతి, తమ్పి పాళియా ఢీకాతుం 'వుత్తం హేత'న్తిఆదిమాహ, తత్థ ధమ్మాతి హేతూ, సద్ధమ్మస్సాతి యథావుత్తస్స తివిధస్స సద్ధమ్మస్స, పదబ్యఞ్జనన్తి పదఞ్చ బ్యఞ్జనఞ్చ తం, తత్థ పదం నామ స్యాద్యన్తం త్యాద్యన్తఞ్చ, బ్యఞ్జీయతి అత్థో ఏతేనాతి బ్యఞ్జనం-వాక్యం అథవా పజ్జతే గమ్యతే అత్థో ఏతేనాతి పదం-స్యాద్యన్తాది, వాక్యంవ బ్యఞ్జనం, సిథిలధనితాదిపదమేవవా వుత్తనయేన బ్యఞ్జనన్తి పదబ్యఞ్జనం, తం, దున్నిక్ఖిత్తం దుట్ఠు నిక్ఖిత్తం ఠపితం విరాధేత్వా కథితం, అత్థో చ దున్నీతోతి దున్నిక్ఖిత్తత్తాయేవ పదబ్యఞ్జనస్స తబ్బచనీయోపి

దుట్ఠువిఞ్ఞాతో హోతి, వుత్తపటిపక్ఖతోతి 'అవిఞ్ఞాతసద్దలక్ఖణోహి'చ్చాదినా వుత్తస్స విఞ్ఞాతసద్దలక్ఖణత్తాదినా పటిపక్ఖభావతో, భావప్పధానో హి అయం నిద్దేసో,త్తప్పచ్చయలోపో వా, న హి అత్తావ అత్తనా వేదితబ్బోతి యుత్తన్తి.

తదేవన్తిఆదినా యథావుత్తం నిగమేత్వా సఞ్ఞావిధానే పయోజనం దస్సేతి, తన్తి హేత్వత్థే నిపాతో, యస్మా సద్దలక్ఖణస్స జాననంపాని సంసం తస్మాతి అత్థో, ఏవన్తి నిదస్సనత్థే నిపాతో, ఏవం సప్పయోజనన్తి సమ్బన్ధో, తదేవన్తి వా నిపాతసముదాయో యం, వుత్తేన పకారేనేత్యస్మిం అత్థే వత్తతే. ననుచ సఞ్ఞీనం సఞ్ఞానం వత్తబ్బత్తే "అఆదయో తితాలీసవణ్ణా"తిఆదీనం వాక్యానం విసుంవిసుం మహన్తత్తా కుతో లాఘవం సత్థస్సాతి మఞ్ఞమానో 'తథాహి'చ్చాదినా సఞ్ఞావిధానే లాఘవసబ్భావం సమత్థేతి, హోతేవాతి అవధారణేన కత్థచి పరసత్థే వియ నో న హోతీతి దస్సేతి, పటిపత్తిలాఘవమ్పి చేత్థ హోతేవ, తథాహి "వణ్ణపరేన సవణ్ణోపి"చ్చాదో (౧-౨౪) వణ్ణాదిసఞ్ఞాసముద్ధరితా నాత్తానమత్తావగమేతుమలన్తి పరే పుచ్ఛిత్వా జానితబ్బా అస్స, తతో సఞ్ఞా-వసేయా, తతోస్స సఞ్ఞాతి సఞ్ఞాసఞ్ఞీవివేచనం తదనుట్ఠానన్తి పరమ్పరాపేక్ఖాయ భవితబ్బం పటిపత్తి గారవాభావా. ఇదాని సఙ్ఖేపతో సత్థక్కమం దస్సేతుమాహ-ఏవం తావి'చ్చాది, తావాతి పఠమం, ఉపయుజ్జమానత్తాతి బ్యాపారియమానత్తా, విసయో గోచరో యత్థేతే స్యాదయో విధీ యస్తే, సహ విసయేనాతి సవిసయా, పఠమం కరీయతీతి పకతి యతో స్యాదయో విధీయన్తే, సహ పకతియాతి సప్పకతికా, లిఙ్గాదికన్తి ఆదిసద్దేన'సలభచ్ఛాయ'మిచ్చాదో ఏకత్తాది, లిఙ్గేభవా లిఙ్గికా-ఇత్థివిధయో, ఏకత్థీభావో సమాసో, తేన, సామఞ్ఞతో సమానత్తా, సమానత్తన్తుణాదివుత్తియా "రాజాదివిసిట్ఠే పురిసా దోవియ'వసిట్ఠాదివిసిట్ఠే అపచ్చాదిమ్హి అత్థే పవత్తనతో.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

రతనత్తయపణామాదికథా సమత్తా.

౧. పఠమకణ్డవణ్ణనా

సఞ్ఞాధికార

౧. అ ఆదయో

సబ్బవచనానం సాత్థకనిరత్థకత్తబ్యభిచారిత్తా ‘ఇద’న్తిఆదినా సదిట్ఠన్తేన సంసయముపదస్సియ సాత్థకత్తమస్స దస్సేతుఞ్చ ‘న తావ...పే.... సాత్థకత్తా’తి వుత్తం, ఉమ్మత్తకాదివాక్యమితి ‘దస దాళిమా, ఛ అపూపా, కుణ్డమజాజినం, పలాలపిణ్డో’ఇచ్చాదికం, అవయవత్థాన మఞ్ఞమఞ్ఞనాతి సమ్బన్ధా సముదాయత్థాభావతో అనత్థకత్తం, ఆదివాక్యన్తి “మనోసేట్ఠా మనోమయా”తిఆదివాక్యం, సాత్థకత్తం పనస్స పదత్థాన మఞ్ఞమఞ్ఞాభిసమ్బన్ధస్స పతీతితో.

అథ అఆద్యాదిసద్దానం సాధుత్తాన్వాఖ్యానాయ ఇదం వచనమిచ్చాదివికప్పన్తరసమ్భవే కథం నియమో వుత్తియం వుత్తేనత్థేన సాత్థకత్తమిచ్చాసఙ్కియ తేసమిహానుపయోగిత్తం కమేన పటిపాదయితుమాహ ‘వక్ఖమానత్థమేవిద’మిచ్చాది,’ ఆకారాదయో నిగ్గహీతన్తా’ఇచ్చాదినా వుత్తియం వక్ఖమానో అత్థో యస్స తం తథా వుత్తం, సాధూనం సాధుసద్దానం అనుసాసనం ఆఖ్యానం అత్థో పయోజనం యస్స తన్తి విగ్గహో.

సాధుసద్దానుసాసనసఙ్ఖాపేత్థ “కత్థేత్థ కుత్రాత్రక్వేహిధా”తి (౪-౧౦౦) ఆదినా కత్థాదిసద్దానం సాధుత్తానుసాసనస్స దస్సనతో, లక్ఖణన్తరేన సాధుభావస్స అన్వాఖ్యాతత్తాతి ఆపుబ్బాదాఇచ్చస్మా “దాధాత్వి”తి (౫-౪౫) ఇప్పచ్చయే ఆకారలోపే చ ఆదీతి అఆదియేసన్తి అఞ్ఞపదత్థసమాసే యోమ్హి “యోసు ఝిస్స పుమే”తి (౨-౯౩) ‘టే అఆదయో’తి, తయో చ చత్తాలీసా చాతి చత్థ సమాసే “తదమినాదీని”తి చత లోపేచ రస్సే చ తితాలీసాతి, ‘వణ్ణ-వణ్ణనే’ఇచ్చస్మా “భావకారకేస్వ ఘణ ఘకా”తి (౫-౪౪) అప్పచ్చయేయోమ్హి టాదేసే వణ్ణాఇతి చ సిజ్ఝనతో, పయోగనియమత్థన్తి తితాలీసవణ్ణసద్దేసు పరేసు ఏవ అఆదిసద్దో పయుజ్జీయతీతి ఏవం పయోగనియమత్థం, అయమ్పి వికప్పన్తర సమ్భావనా “అభూతతబ్భావే కరాసభూయోగే వికారా చీ”తి (౪-౧౧౯) పయోగనియమస్సా ఝాయమానస్స దిట్ఠత్తా, ఠాన్యాదేసత్థన్తి అఆదిసద్దస్స ఠానే తితాలీసవణ్ణసద్దా ఆదేసా హోన్తి తేసం వా నో ఇతి, తదనురూపాయాతి ఠాన్యాదేసానురూపాయ ఛట్ఠీ విభత్తియా, అతోయేవాతి అగమాగమిఅనురూపాయ ఛట్ఠియా అభావతో యేవ, అగమాగమి భావత్థన్తి అఆదిసద్దస్స తితాలీస వణ్ణసద్దా ఆగమా హోన్తి తేసం వా నో ఇతి, ఏతేసుపి సఙ్ఖా, “యవాసరే” (౧-౩౦) “సుఞ సస్స”ఇతి (౨-౫౩) ఆదేసాగమానం దస్సనేన, ఆగమ లిఙ్గాభావతోతి ఉకార కకార మకారానం అభావతో, విసేసనవిసేస్స భావత్థన్తి తితాలీసవణ్ణసద్దానం అఆదిసద్దో విసేసనం, తే వా తస్సే-తి, ఏత్థాపి సఙ్ఖా ‘నీలుప్పల’మిచ్చాదీనమఞ్ఞత్థ విసేసనవిసేస్స భావదస్సనా, సద్దలక్ఖణా నుపయోగతోతి సద్దలక్ఖణేన సద్దసఙ్ఖరణస్స పకతత్తా వుత్తం, తత్థ కారణమాహ- ‘రూపవిసేసూప లక్ఖణాభావా’తి, రూపవిసేసస్స ఉపలక్ఖణ నిమిత్తం తస్సఅభావాతి అత్థో, న హి విసేసన విసేస్సభావే పటిపాదితే అఆద్యాదిసద్దానం రూపవిసేసస్స సఙ్ఖరణం కతం సియాతి, యది ఏసోవ సద్దసఙ్ఖరణన్తి గయ్హేయ్య, తథా సతి ‘నీలుప్పల’మిచ్చాదీనమ్పి వత్తబ్బతా ఆపజ్జేయ్యాతి నాస్స తదత్థ తాపి సమ్భావీయతే, లోకే సీహగుణస్స మానవకే దస్సనతో ఉపచారేన ‘సీహో-యం మానవకో’తి తగ్గుణజ్ఝారోపోపి దిస్సతి, తదత్థమ్పేతం న హోతీతి దస్సనత్థం ‘తగ్గుణజ్ఝారోపనత్థమ్పేతం న హోతీ’తి వుత్తం, తస్స అఆదిసద్దస్స, తేసం తితాలీసవణ్ణసద్దానం వా గుణో అఆదిత్తాది, తస్స అజ్ఝారోపనం-తితాలీసవణ్ణసద్దేసు వా

అఆదిసద్దేయేవ వా ఆరోపనం, తదత్థమ్పేతం సుత్తం న హోతీతి అత్థో, తత్థ కారణమాహ- 'అతోయేవా'తిఆది, అతోయేవ రూపవిసేసూపలక్ఖణా భావతోయో, పకతం సద్దసఙ్ఖరణం, యథావుత్తి వికప్పన్తరాభావే ఉభయత్థమిదం సియా, తత్థ పరిభాసత్థం న హోతి… తల్లక్ఖణత్తాభావా ఉపరివక్ఖమానత్తా చాతి పారిసేసమాలమ్బియాహ 'సఞ్ఞాసఞ్ఞీ'చ్చాది.

> మరియాదాయమ్పకారేచ, సమీపే వయవే తథా;
>
> చతుబ్బిధప్పకారోయం, ఆదిసద్దస్స దిస్సతేతి.

మరియాదత్థో ఏత్థ ఆదిసద్దోతి ఆహ-'ఆదిమరియాదా భూతో'తి, ఉపలక్ఖణత్తాతి ఉపలక్ఖియమానానమాకారాదీనం గహణే కారణభావేన అప్పధానత్తా, తేనాహ-'ఉపలక్ఖణస్సుపసజ్జనీయభూతస్సా'తి, కారియేనాతి వణ్ణసఞ్ఞాభవనాదినా, న గున్నమ్పి ఆనయనం భవతి..గున్న ముపసజ్జనీయ భూతత్తా అఞ్ఞపదత్థస్సేవ పధానత్తా, సఞ్ఞాయా భావేతి అకారస్స వణ్ణసఞ్ఞాయ అభావే, రూపన్తితి తాలీసారూపం, తితాలీసా+వణ్ణాతిపదచ్ఛేదో, తితాలీస+వణ్ణాతివా, సుత్తావయవస్సాపి సుత్తసమ్బన్ధిత్తా "బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా"తి (౧-౩౩) పన వుత్తం, రస్సత్తన్తు "దీఘరస్సా"తి యోగవిభాగేన, ఇతరథా బ్యఞ్జనపరస్సేవ రస్సత్తే దస్సితే తితాలీసఇతి అబ్యఞ్జనే పదం న సమ్పజ్జేయ్యాతి విఞ్ఞాయతి, ఇతరీతరయోగచత్థే బహువచనేన భవితబ్బన్తి ఆహ-'ఏకవచనమ్పనా'తిఆది, విప్పటిపత్తి అఞ్ఞథాభావో, రస్స ఏ ఓకారేహి తేచత్తాలీసక్ఖరానన్తి సమ్బన్ధో, ఏ ఓకారే హీతి సహత్థే తతియా, సక్కతానుసారేనాతి సక్కతే "సన్ధి యక్ఖరానం రస్సా న సన్తీ"తి వుత్తస్స అనుసారేన, కోచీతి సా సనప్పసాదకచోళియబుద్ధప్పియాచరియం దస్సేతి, న హిచ్చాదిం వదతో-యమధిప్పాయో 'రస్సాఇవాతి ఇవసద్దో సాధమ్మోపమాజోతకో వా సియా వేధమ్మోపమాజోతకో వా, యది తావ వేధమ్మోపమాజోతకో, రస్సధమ్మస్స ఏ ఓకారేస్వ సమ్భవా తేసం దీఘకాలప్పవత్తితో తే దీఘాయేవ సియుం, యది పన సాధమ్మోపమాజోతకో , తేసు రస్సధమ్మస్ససమ్భవా రస్సకాలప్పవత్తితో రస్సాఏవ తే సియున్తి 'ఏత్థాతిఆదీసు ఏ ఓకారానం ఉచ్చారణకాలకతం రస్సత్తమేవ హోతీ'తి, రస్సకాలవన్తోయేవాతి ఏవసద్దో సోగతే వణ్ణవినిమ్ముత్తస్స కాలస్సేవాభావా వణ్ణానఞ్చ పచ్చక్ఖ సిద్ధత్తా పమాణసిద్ధం పారమత్థిక మే ఓకారానం రస్సకాలవన్తతం దీపేతి, అత్థాతి వదతో పనాయమధిప్పాయో 'ఏత్థాతిఆదీసు యది ఏకారాదయో దీఘాఏవ సంయోగపుబ్బత్తా రస్సావ సియుంతథా సతి అత్థాతి ఏత్థాపి దీఘోవ ఆకారో సంయోగపుబ్బత్తారస్సో ఇవ ఉచ్చతీతి ఆపజ్జేయ్య, తస్మా ఉచ్చారణకాలకతోవ రస్సదీఘభావో గహేతబ్బో'తి, కచ్చాయనవుత్తివణ్ణనా ఞాసో, తఞ్ఞాపనేతి బహిద్ధా అఞ్ఞేసమక్ఖరానం ఞాపనే, పయోజనాభావాతి తేన సాధేతబ్బస్స కస్సచి ఇట్ఠస్స అభావమాహ, కిమేత్థ సముదాయే వాక్యపరిసమత్తి, ఉదాహు అవయవేతి ఆహ- 'పచ్చేక'న్తి, అఞ్ఞథా 'రుక్ఖా వన'న్తిఆదీసు వియ సముదాయే వాక్యపరిసమత్తియం "ఇయువణ్ణా ఝలా నమస్సన్తే" (౧-౮) ఇచ్చాదికం న సిజ్ఝతీతి, పచ్చేకం వణ్ణా నామహోన్తీతి అకారో వణ్ణో నామ హోతి ఆకారో వణ్ణో నామ హోతీతిఆదినా, అవయవేచ్చాదినా వుత్తియం అవుత్తేపి 'పచ్చేక'న్తి వచనే సదిట్ఠన్తం కారణమాహ, దిట్ఠన్తోపనీతో త్యత్థో సుఖేన పటిపత్తుం సక్కాతి, ఏత్థ హి పచ్చేకన్తి అవుత్తేపి దేవదత్తో భోజీయతూతిఆదినా పచ్చేకం భుఞ్జికిరియా పరిసమాపీయతే, తేనాహ-'న చోచ్చతే' ఇచ్చాది, అథవా సముదాయేపి వాక్యపరిసమా పత్తియం సతి సముదాయే పవత్తా సద్దా అవయవేసుపి వత్తన్తీతి 'సముద్దేకదేసదస్సనేపి సముద్దో దిట్ఠో', ఖన్ధేకదేస భూతాయపి పఞ్ఞాయ పఞ్ఞాక్ఖన్ధోతిఆదీసు వియ న దోసో, తేనేవ వుత్తియం 'పచ్చేక'న్తి న వుత్తం, వణ్ణసద్దస్స గుణాద్యనేకత్థత్తేపి పకరణతో అకారాదయోవేత్థ వుచ్చన్తీతి ఆహ-'వణ్ణీయతి'చ్చాది, పకరణతోపి అత్థో విభజ్జతే, వుత్తం హి–

అత్థా పకరణా లిఙ్గా, ఓచిత్యా దేసకాలతో;
సద్దత్థా విభజీయన్తే, న సద్దాయేవ కేవలాతి.

నను ఝలాదిసఞ్ఞా వియ లహుసఞ్ఞం అకత్వా కస్మా గురుసఞ్ఞా కతాతి చోదనం మనసి నిధాయ రుళ్హీ అన్వత్థవసేన ద్విప్పకారాసు సఞ్ఞాసు ఝలాతి రుళ్హీ సఞ్ఞాత్థాభావేన వోహారసుఖమత్తపయోజనా, అన్వత్థసఞ్ఞా పన తప్పయోజనాపి హోతి తదఞ్ఞప్పయోజనా పీతి దస్సేతుమాహ- 'ఏవ'మిచ్చాది, వణ్ణీయతీ అత్థో ఏతేహీతి వుత్తమత్థం అనుగతా అనుగతత్థా వణ్ణసఞ్ఞా తం, సద్దాధిగమనీయస్సాతి సద్దేన విఞ్ఞాతబ్బస్స, వణ్ణం మూలమస్సాతి వణ్ణమూలకో-అత్థో, తస్స భావో వణ్ణమూలకతా, అత్థస్స వణ్ణమూలకతం సాధేతి 'సాపి'చ్చాదినా, వణ్ణం రూపం సభావో ఏతేసన్తి వణ్ణరూపాని-పదాని, సముదాయో పాదానం రూపమస్సాతి సముదాయరూపం వాక్యం, విభత్యన్తమత్థజోతకం పదం, పదసముదాయో వాక్యం, సబ్బఞ్చేతముపచారేన వణ్ణసద్దవచనీయత్తం గచ్ఛతి వణ్ణమయత్తాతి సబ్బోపి సమ్ముతిపరమత్థభేదభిన్నో అత్థో వాక్యాధిగమనీయో వణ్ణేనేవ విఞ్ఞాయతి నామ తస్మా యథా వుత్తమత్థ విసేసదస్సనంలహుసఞ్ఞాయ న సక్కాతి తదత్థమకారాదీనం గురుభూతా వణ్ణసఞ్ఞా కతాతి అధిప్పాయో, సమ్ముతి సఙ్కేతవసేన పవత్తో వోహారో, పరమత్థో సనిబ్బానో పఞ్చక్ఖన్ధో. ఉభోహి పనేతేహి భిన్నో తతియో కోట్ఠాసో నామ నత్థి, తథాచ వుత్తం–

దువే సచ్చాని అక్ఖాసి, సమ్బుద్ధో వదతం వరో,
సమ్ముతిం పరమత్థఞ్చ, తతియం నుపలబ్భతీతి.

నను చ–

అప్పక్ఖరమసన్దిద్ధం, ససారం గూళ్హనిణ్ణయం;
పసన్నత్థఞ్చ సుత్తన్తి, ఆహు తల్లక్ఖణఞ్ఞునోతి.

"ఆదయో తితాలీస వణ్ణా" "తితాలీసాదయో వణ్ణా"తి వా వత్తబ్బన్తి న తథా సతి సన్దిద్ధం సుత్తం సియాతి, నను సత్థాదో మఙ్గలవచనేన భవితబ్బం, అకారో పటిసేధత్థోపి హోతీతి (న) సత్థాదో సిద్ధసద్దస్సోపహితత్తా, అథ హోత్వ పుబ్బా ఝలాది సఞ్ఞా, సద్దసాధనమత్తప్పయోజనత్తా పన సబ్బవిధానస్స పుబ్బాచరియ సఞ్ఞావాలమేత్థాతి కిం పునాపి వణ్ణాదిసఞ్ఞావిధానేన గన్థగారవ కరణేనాతి సచ్చమేతం, పుబ్బాచరియేసు పన గారవం తదనుగమనఞ్చ దీపేతుం కాచి సఞ్ఞాయోప్యన్వాఖ్యాయన్తే, యజ్జేవం సంయోగసబ్బనామలోపాదయోపి సఞ్ఞా పుబ్బాచరియేహి వుత్తా వత్తబ్బాతి నను భో వుత్తమేవాప్పేహి'కాచి సఞ్ఞాయో ఆఖ్యాయన్తే'తి, కిన్తదాఖ్యానద్వారేన భవతా తాపి విఞ్ఞాతుం న సక్కాతి, కేసఞ్చి సాత్థకత్తోపి పతివణ్ణమత్థానుపలద్ధితో వణ్ణానమదిట్ఠానమకారాదీనమనుకతియో ఇహోపదిట్ఠాఇత్యనుకారియేనాత్థేనాత్థవన్తతాయ హోతేవాకారాదితో విభత్తి, లోపేన నిద్దిట్ఠత్తా పనస్సా అస్సవనం సన్నికంసవచనిచ్ఛాభావా సంహితాయానిద్దేసో, అనుక్కమోతి ఆదోనిస్సయా సరావుత్తా, తతో నిస్సితా బ్యఞ్జనా, సరేసుపి ఏకట్ఠానియా అకారాదయో బహుత్తా పఠమం వుత్తా ఠానానుక్కమేన, తతో ద్విజా ఠానానుక్కమేన, తేసుపి రస్సావ లహుత్తా పఠమం వుత్తా, తతో దీఘా, బ్యఞ్జనేసుపి వగ్గా బహుత్తా ఠానప్పటిపాటియా పఠమం వుత్తా, తతో యకారాదయో, వగ్గేసు చ అఘోసా పఠమం వుత్తా, తతో ఘోసా, తేసు చ సిథిలా పఠమం వుత్తా, తతో ధనితా, తత్థాపి అప్పకత్తా ద్విజా పఞ్చమా వుత్తా, తతో యరలవా ఘోసభూతా ఠానానుక్కమేన, తతో ధనితా సకారహ కారా, తేసుపిహకారో కేసఞ్చి ఓరసోపి హోతీతి ద్విజత్తా పచ్ఛా వుత్తో, కేహిచి

“ళళానమవిసేసో”తి ద్విన్నమవిసేసే వుచ్చమానేపి లిపిభేదేన ఠానభేదేన చ భిన్నత్తా ళకారో విసుం అక్ఖరభావేన గహితో, సోపి ఘోసభావేన ఠానానుక్కమేనచ హకారతో పరం వుత్తో నిగ్గహీతం పన సరత్తాదిసబ్బవినిమ్ముత్తత్తా సబ్బపచ్ఛా వుత్తన్తి అకారాదీనమయమనుక్కమో, ఇమస్సేవానుక్కమస్స మనసి విపస్స వత్తమానత్తా తితాలీసాతి గణనాపరిచ్ఛేదస్స దస్సితత్తా చ ‘నిగ్గహీతన్తా’తి వుత్తియం వుత్తం, పకతం సాధుసద్దాన్వాఖ్యానం, న వణ్ణీయతే, తి సద్దసఙ్ఖరణ సఙ్ఖాత ముఖ్యప్పయోజనాభావా, కిఞ్చాపి న వణ్ణీయతే, అమ్హేహి పన కథమకారాదీనమయమనుక్కమో ఉప్పన్నోతి సిస్సానం కఙ్ఖా విచ్ఛేదప్పయోజనమ్పతి అనుక్కమసద్దస్స అత్థకథనబ్యాజేన వణ్ణితో యేవాతి, కరీయన్తే ఉచ్చారీయన్తే ఏతేనాతి కరణం, తత్థ జివ్హామజ్ఝం తాలుజానం, జివ్హోపగ్గం ముద్ధజానం, జివ్హగ్గం, దన్తజానం సేసానం సకట్ఠానం కరణం, పయత్తి పయతనం, తమ్పన వణ్ణుచ్చారణతో అబ్భన్తరో బాహియో చ ఉస్సాహో, తత్థ అబ్భన్తరపయతనం-సంవుతత్తమకారస్స, వివటత్తం సరానం సకారహకారానఞ్చ ఫుట్ఠత్తం వగ్గానం, ఈసంఫుట్ఠత్తం యరలవానం, బాహియపయతనన్తు సంవుతకణ్ఠతాది, ఠానతో పచ్చాసత్తియా విధీయమానకారియసమ్భవేన పయోజనసమ్భవా ఆహ-‘ఠానమ్పనా’తిఆది, తిట్ఠన్తి ఏత్థ ఉప్పత్తివసేన వణ్ణాతి ఠానం, “ఏ ఓనమ వణ్ణే”తి (౧-౩౭) సుత్తే వణ్ణేతి కథనమేవ వణ్ణసఞ్ఞాకరణే పయోజనం, యథావుత్తమత్థమఞ్ఞత్ర బ్యాపదిసతి’ ఏవ’మిచ్చాదినా, తస్మా “దసాదో సరా”ఇచ్చాదో ‘తేనా’తిఆదీసు ‘తేన సరఇచ్చనేన క్వత్థో కస్మిం సుత్తే పయోజనం తం దస్సేతి “సరోలోపో సరే”చ్చాదీ’తి ఏవమాదినా అత్థో దట్ఠబ్బో, ఞాపేతి వణ్ణలోపన్తి ఞాపకం, కస్మా పన’నో చేమినావ ఞాపకేన సిద్ధో’తి వుచ్చతి నను ‘తదమినాదీని”తి (౧-౪౭) సుత్తం దిస్సతీతి, (సచ్చం) తథాపి పకారన్తరోయమ్పి వణ్ణలోపే దస్సితోతి విఞ్ఞాతబ్బం, ఏవసద్దో పన ‘యది ఞాపకేన వణ్ణలోపో సియా నో ఇమినావ ఞాపకేన సిద్ధో, నాఞ్ఞేనా’తి అవధారేతి.

౨. దసా

నను అఆదయోతి పఠమన్తేనువత్తన్తే కథమేత్థ’తత్థా’తి సత్తమీనిద్దిట్ఠతాతి ఆహ-‘తఞ్చా’తిఆది, అత్థవసావిభత్తివిపరిణామేనాతి అఆదయోతి పఠమన్తస్స‘ఆదో దసా’త్యనేన సమ్బన్ధా సమ్బజ్ఝమానే చాధారత్థేన భవితబ్బన్తి ఆధారత్థవసేన సత్తమీ విభత్తియా పరివత్తనేనాతి అత్థో, అత్థవసా సత్తమియా విపరిణామసమ్భవాయేవసుత్తే అవిజ్జమానేపి‘తత్థా’తి వుత్తియం వుత్తం, ఆదోదసన్నమనఞ్ఞత్థపవత్తిసమ్భవతో తేసం అఆదయో విసయభావేనపి సక్కా పరికప్పేతున్తి వుత్తం-‘తేసు విసయభూతేసూ’తి, నిద్ధారణత్థోపి యుజ్జతేవ... వణ్ణసముదాయతో తదేకదేసభూతాన మాదో వణ్ణానం దససఙ్ఖ్యాగుణేన నిద్ధారియమానత్తా, ఆదిమ్హి దస వణ్ణాతి వుత్తే అవుత్తానమ్పి అవస్సం వత్తబ్బానం ఊనపూరణత్థమజ్ఝాహారో హోతీతి వుత్తం- అవట్ఠితా నిద్దిట్ఠా వా’తి, ఏకాదీన మట్ఠారసన్తానం సఙ్ఖ్యానం సఙ్ఖ్యేయ్యే వత్తనతో ఆహ-‘దససఙ్ఖ్యాయ పరిచ్ఛిన్నత్తా’తి, గయ్హుపగానం రస్సఏ ఓవణ్ణానమ్పి కచ్చాయనే వియ అపరిచ్ఛాగా అనూనా, అగయ్హుపగానం తదఞ్ఞేసం కేసఞ్చి సరానం పరిచ్ఛగా అనధికా, దససద్దస్స సఙ్ఖ్యేయ్య వుత్తిత్తా దసన్నమ్పి అధికతవణ్ణానఞ్ఞత్తా వుత్తం-‘దసన్నమ్పీ’తిఆది, సయం పుబ్బా’రాజ=చిత్తియం’తీస్మా క్విమ్హి అన్తలోపే సమాసే చ తదమినాదిత్తా నిరుత్తినయేన వా సరసద్దో నిప్ఫజ్జతీతి, ‘సర-గతిహిం సాచిన్తాసు’ ఇచ్చస్మా అప్పచ్చయేన వా నిప్ఫజ్జతీతి దస్సేతుమాహ=‘సయం రాజన్తీ’తిఆది.

౩. ద్వేద్వే

తేతి’ఆదో’తి సత్తమ్యన్తత్తా అపరే ద్వే పరామసతి, హేట్ఠా వియాతి హేట్ఠా వుత్తం అత్థవసా విభత్తివిపరిణామం ఉపమేతి, అతోవ విఞ్ఞాయమానత్థవసేన తేసు’తి వుత్తం, తేసుతి పన నిద్ధారణత్తవివచ్ఛాయం తమ్పి సమ్భవతీతి తేసం వణ్ణానం మజ్ఝే ద్వేద్వేతి ద్విసఙ్ఖ్యాయ నిద్ధారణత్థోపి వేదితబ్బో, విచ్ఛాయం వుత్తి యస్స సో విచ్ఛావుత్తి-ద్విసద్దో, విచ్ఛావుత్తితా చాస్స సవణ్ణత్తగుణేన ద్విన్నం (‘బ్యాపితు) మిట్ఠత్తా, కమేనావట్ఠితేతి ఇమినా అకారాదివణ్ణప్పబన్ధస్స అనాదికాలసిద్ధం కమసిద్ధత్తమాహ. నను సమానా వణ్ణా సవణ్ణాత్యన్వత్థే సవణ్ణసద్దే సతి కతం రస్సదీఘానం సవణ్ణసఞ్ఞా సియా... అసమానత్తా ఏతేసన్తి, నేతదత్థివణ్ణప్పబన్ధస్స కమసిద్ధత్తా వచనబలేనేవాసమానానమ్పి హోతేవాతి, నేవమ్పి వత్తుం యుత్తం“ద్వేద్వే సవణ్ణా”తి సుత్తస్స తాదిససామత్థియసబ్భావే [సబ్భావేన (పోత్థకే)] విసేసకారణాభావాతి ఆహ‘సమానత్తమ్పనా’తిఆది. తిట్ఠన్తి ఏత్థ వణ్ణా చిత్తజత్తేపి అభిబ్యత్తి వసేనాతి ఠానం కణ్ఠాది, తేన కతన్తి సమానో, కణ్ఠతాతు ఇతి చత్తే పాణ్యఙ్గత్తా నపుంసకత్తం. పఞ్చమేహి వగ్గపఞ్చమేహి. అన్తట్ఠాకీతి వగ్గానమన్తే తిట్ఠన్తీతి అన్తట్ఠా, తాహి, యుత్తస్సాతి బ్రహ్మచరియా, గుయ్హ’న్తిఆదీసు యుత్తస్స. కేచీతి అనియమేన వుత్తం, తే పన–

> “హకారో పఞ్చమేహేవ, అన్తట్ఠాహి చ సంయుతో;
>
> ఓరసో ఇతి విఞ్ఞేయ్యో, కణ్ఠజో తదసంయుతో”తి వదన్తి.

౪. పుబ్బో

వత్తతేతి అత్థవసా విభత్తివిపరిణామేన వత్తతే, నను చేత్యాదిచోదనా, నేసదోసోచ్చాది పరిహారో, దోసాభావే కారణ మాహ-‘యోయో...పే.... పతీయతే’తి, వుత్తం సమత్తేతి-‘నహి’చ్చాదినా, నను చ పుబ్బసద్దో యమేకత్తా ఏకం పుబ్బమాచిక్ఖతి న సకలన్తి కథం “పుబ్బో’తి వుత్తే యోయోతి ఞాయతి ‘యోయో పుబ్బో’తి చ వుత్తే ‘తేసు ద్విసు’తి ఏత్థ’ద్విసు ద్విసు’తి ఇదం కథం సుఖేనేవ పతీయతే తదిదమసిద్ధేనాసిద్ధసాధనన్తి ఆసఙ్కియ తదభావముబ్భావీయ పుబ్బ సద్దస్స విచ్ఛాగమకత్తమవగమయితుమాహ-‘నచేద’మిచ్చాది. తంయోగాతి ఉపచారవసేనాహ, తబ్బన్తతాయవాతి అత్థియత్థే అప్పచ్చయవసేన, ఏవముపరిపి.

౫. పరో

సేసమిచ్చాదినా‘తేసు ద్విసూతి సవణ్ణసఞ్ఞకేసు ద్విసు’ ఇచ్చాది కమతిదిస్సతి. లహుసఞ్ఞా రస్సస్స, సంయోగపుబ్బస్స రస్సస్స దీఘస్స చ గురుసఞ్ఞా న వత్తబ్బా... ఉచ్చారణవసేనేవాన్వత్థసఞ్ఞాతి విఞ్ఞాయతి, పుబ్బాచరియవసేన వా ఇహావుత్తావసేససఞ్ఞావియ.

౬. కాదయో

కేవల బ్యఞ్జనానమత్థప్పకాసత్తాభావా సరానమత్థప్పకాసనే అచ్చన్తోపకారా బ్యఞ్జనాతి ‘ఏతేహీ’తి కరణత్తేన వుత్తం, తేనాహ ‘సరాన’మిచ్చాది. విపుబ్బా ‘అఞ్జ-బ్యత్తియం’తీమస్మా కరణే అనప్పచ్చయే రూపం, నపుంసకత్తమ్పిస్సావగమయితుం ‘ఉపకారకానీ’తి వుత్తం, బ్యఞ్జనత్తం దిట్ఠన్తేన ఫుటయతి ‘యథా’ఇచ్చాదినా, యథా ఓదనస్సుపకారకాని సూపాదీని బ్యఞ్జనాని, తథా సరానముపకారకానీతి అధిప్పాయో, బ్యఞ్జనమ్పన అద్ధమత్తికం, వుత్తం హి–

ఏకమత్తో భవే రస్సో, దీఘో మత్తద్వయాయుతో;
ప్లుతో తిమత్తో విఞ్ఞేయ్యో, బ్యఞ్జనం త్వద్ధమత్తికంతి.

అన్వత్థాతి అన్వత్థతో, 'అన్వత్థా బ్యఞ్జనా'తి సమ్బన్ధో.

౭. పఞ్చ

సజాత్యపేక్ఖాయ సముదాయవాచిత్తేపి కాదయోతీ అనువత్తనతో వగ్గసద్దేన కఖగఘఙాదయోవ గయ్హన్తి, పఞ్చ పరిమాణమస్స పఞ్చకోవగ్గో, "తమస్స పరిమాణం ణికో చా"తి (౪-౪౧) కో, సుత్తే ఆదిభూతో పఞ్చసద్దో పఞ్చసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛేదం కురుమానో మావసానానం వగ్గానం బహుత్తం గమేతీతి 'పఞ్చకా'తి వుత్తం, వగ్గాతి బహువచనతో పచ్చేకన్తి విఞ్ఞాయతి, వజ్జేన్తి యకారాదయోభి వగ్గా, పఠమక్ఖరవసేన పన కవగ్గాదివోహారో.

౮. బిన్దు

అనేకత్థత్తా ధాతూన ముచ్చారణత్థోపేత్థ గణ్హాతీతి నిపుబ్బా తతో కమ్మని త్తప్పచ్చయే ఞ్హిమ్హి పాదిసమాసే దీఘేచ రూపం దస్సేన్తో 'రస్సా'తిఆదిమాహ, పీళనత్థతో నిగ్గహనం నిగ్గహో, 'ఇ-అజ్ఝేన గతీసు'ఇచ్చస్మా కత్తరి [కమ్మని-ఇతి వత్తబ్బం, ఇతం ఉచ్చారితన్తి అత్థో] త్తప్పచ్చయే ఇతం, నిగ్గహేన ఇతన్తి అమాదిస మాసే రూపం దస్సేన్తో 'కరణం నిగ్గహేన వా'తిఆదిమాహ, పచ్ఛిమపక్ఖం సాధేతుమాహ-'వుత్తం హీ'తి.

౯. ఇయు

చత్థసమాసోతి ఇతరీతరయోగద్వన్దసమాసో. అత్తేతి ముని సద్దాదివచనీయే అత్థే, నమతీతిమస్సేతం కమ్మం,

యం సబ్బవచనం సబ్బ, లిఙ్గం సబ్బవిభత్తికం;
తం సబ్బత్థే నమనతో, విదుం నామన్తి తబ్బిదూ.

ఇధ నామసఞ్ఞాయాభావేపి అన్వత్థబలాయేవ నామసఞ్ఞా సిద్ధాతి (ఆహ) 'అన్వత్థబ్యపదేసేనా'తి, స్యాద్యన్తపకతిరూపన్తి పచ్చయా పఠమం కరీయతీతి పకతి, సా ఏవ రూపన్తి పకతిరూపం, స్యాద్యన్తస్స పకతి రూపం మునిసద్దాది స్యాద్యన్తపకతిరూపం, అత్థవన్తమధాతుకమప్పచ్చయమ్పాటిపదికం, పదం పదం పతి పటిపదే, పటిపదం నియుత్తం పాటిపదికం. విసేసనేనాతి సుత్తే 'నమస్సన్తే'తి వుత్తేన ఇవణ్ణువణ్ణానం విసేసనేన. ఆఖ్యాతస్సాతి పచతిఆదినో. ఆదిమజ్ఝవత్తినోతి ఇన్ద ఉదకసద్దాదీనం ఆదో, పఖుమాదీనం మజ్ఝేచ వత్తినో. పదేసేసూతి "ఝలా సస్స నో"తి (౨-౮౩) ఆదికేసు సుత్తప్పదేసేసు, అనిట్ఠపసఙ్గ (సఙ్గం) నివత్తేతీతి సమ్బన్ధో, అనిట్ఠప్పసఙ్గోనామ [నామాతి (పోత్థకే)] పచతి-ఇన్ద (ఉదక పఖుమ) సద్దాదీన మన్త ఆదిమజ్ఝభూతఇవణ్ణాదీనం ఝలసఞ్ఞా విధాయ తతో పరాసం సాది విభత్తీనం "ఝలా సస్స నో"తి (౨-౮౧) ఆదీహి 'నో' ఆదేసాదిమ్హి కతే 'పచతినో, ఇన్దనో, ఉదకనో, పఖుమనో'తిఆది రూపప్పసఙ్గో, ననుచాదిఆది చోదనా. వత్తబ్బన్తి సుత్తే వత్తబ్బం. బ్యాసనిద్దేసేనాతి అసమాసనిద్దేసేన. తదయుత్తన్తిఆది పరిహారో, తన్తి తం చోద్యం, సతిహీతిఆదినా అయుత్తత్తం సమత్థేతి, ద్వీసుత్తరేసు యోగేసూతి ఉపరిమేసు "పిత్థియం" "ఘా"తి ద్వీసు సుత్తేసు. ఇత్థియన్తి ఇదన్తి "పిత్థియ"న్తి సుత్తే ఇత్థియన్తి ఇదం పదం. వణ్ణవిసేసనం సియాతి "పిత్థియ"న్తి సుత్తే 'ఇయువణ్ణా'తి

అనువత్తనతో 'ఇత్థియం ఇవణ్ణువణ్ణా'తి ఏవం ఇవణ్ణు వణ్ణా "ఘా"తి సుత్తే 'ఇత్థియం ఆ'తిఏవం అవణ్ణస్స చ విసేసనం భవేయ్య. వణ్ణవిసేసనే విరోధమాహ 'ఏవఞ్చే'చ్చాది, నామస్సన్తేతి అసమాసనిద్దేసే త్వవిరోధమాహ- 'బ్యాసే'చ్చాది. సక్కానామవిసేసనం కాతున్తి ద్వీసు సుత్తేసు ఇత్థియన్తిఆదినా వక్ఖమానక్కమేన. నామస్స అన్తో నామన్తోతి సమాసస్స ఉత్తరపదత్థప్పధానత్తా సమాసే గుణీభూతస్స నామస్స ఇత్థియన్తి ఇదం విసేసనం కాతుం న సక్కాతి అధిప్పాయో, వచనమన్తరేనాతి పాణినియానమివ "యథాసఙ్ఖ్యమనుదేసో సమానం"తి (౧-౩-౧౦) సుత్తం వినా, సమాసఙ్ఖ్యా ఏతేసన్తి సమసఙ్ఖ్యకా, ఇతిసద్దో ఆద్యత్థో, తేన–

> "ఆలాపహాసలీలాహి, మునిన్ద విజయా తవ;
> కోకిలా కుముదానీ వో, పసేవన్తే వనం జలం" (౨౬౦).

ఇచ్చాదిం సఙ్గణ్హాతి.

౧౦. పిత్థి

ఇత్థియం నామస్సాతి చ, అన్తే ఇవణ్ణువణ్ణాతి చ వుత్తే తేసమా ధారాధేయ్యసమ్బన్ధో ఆధేయ్యస్సాధారే పవత్తిం వినా న సమ్భవతీతి అజ్ఝాహారవసేన 'వత్తమానా'తి వుత్తియం వుత్తం. ఇవణ్ణు వణ్ణాతి అపేక్ఖియ'విసేసీయన్తీ'తి బహువచనమేతం సమ్బన్ధస్స పురిసాధీనతాయ నామన్తీమినా సమ్బన్ధే సతి'విసేసీయతీ'తేకత్తేన పరిణమతి.

౧౧. ఘా

ఇత్థియం నామస్సన్తేతి చ వత్తతే. హేట్ఠా సబ్బత్థ సఞ్ఞినో నిద్దిసియ సఞ్ఞాయ నిద్దిట్ఠత్తా తత్థ వియ విసుం సఞ్ఞినో పఠమమనిద్దేసే అసన్తో వియాతి దోసలేసమాలమ్బియ చోదయతి నన్వచే'త్యాదినా. తత్థ సేతోతి విజ్జమానస్స సఞ్ఞినో. కారియేనాతి సఞ్ఞాకారియేన. పరిహరతి 'నాయం దోసో'తిఆదినా. పచ్ఛావుత్తమత్తేనాతి "ఘా"తి సుత్తే కారియినో ఆకారస్స పచ్ఛా వుత్తమత్తేన. నచాతి ఏత్థ చసద్దో వత్తబ్బన్తరసముచ్చయే, అపరమ్పి కిఞ్చి వత్తబ్బమనియమరూపమత్థీతి అత్థో. అనియమరూపమాచరియప్పవత్తితో సాధేతుమాహ 'ఉభయథాపి'చ్చాది.

౧౨. గోస్యా

ఆసద్దో ఆభిముఖ్యే, అనభిముఖమభిముఖం కత్వా లపనం కథనమాల పనం, తస్మిం ఆలపనే, ఆలపనత్థే విహితో సీతి అత్థో.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

సఞ్ఞాధికారో సమత్తో.

పరిభాసాధికార

౧౩. విధి

వచనారమ్భయోజనమాహ–'యం విసేసనభావేనే'చ్చాది, యన్తి అనియమేన "అతో యోనం టాటే"తి (౨-౪౩) ఆదీసు అతోతిఆదికం విసేసనభావేన వత్తుమిచ్ఛితం పరామసతి, తేనాతి విసే సనత్తేను-పాదియమానేన యం సద్దనిద్దిట్ఠేన అతోతిఆదికేన కరణభూతేన, యథాకథఞ్చితబ్బతోతి ఆదో మజ్ఝే-న్తే వా సబ్భావతో యేనకేనచి ఆకారేన అభేదోపచారేన అకారాదివిసేసనవతో నామాదినో, తదన్తత్థన్తి తం అతోత్యాది విసేసనమన్తే, నాదో న మజ్ఝే యస్స తం తదన్తం, తం అత్థో పయోజనం యస్సాతి అఞ్ఞపదత్థో, వత్తాయత్తాతి వత్తునో ఆయత్తా... అత్తావాత్తనో వచనే పధానన్తి, తస్సాతి వత్తునో, సాతి వచనిచ్ఛా, పయోగానుసా రేనాతి జినవచనానుసారేన, ఇతీతి కారణత్థే నిపాతో, ఇమినా కారణేనాతి అత్థో, న సబ్బత్థప్పసఙ్గోతి సంహితాదివిధిమ్హి సబ్బత్థ తదన్త విధిప్పసఙ్గో న హోతి, తథాహి "సరో లోపో సరే"తి (౧-౨౬) ఏత్థ సరోతి విసేసనభావేన వచనిచ్ఛాయ సబ్భావే సరోతి తత్రా'దీనం విసేసనన్తి యథాకథఞ్చిసరాదిసరమజ్ఝసరన్తానం తత్రాదీనం లోపప్పసఙ్గే "విధిబ్బిసేసనన్తస్సా"తి (౧-౧౩) సరన్తస్సపసఙ్గో సియా, న "ఛట్ఠియన్తస్సా"తి (౧-౧౩) అన్తస్స... ఛట్ఠీనిద్దేసాభావా, తథా సతి 'తత్రిమే'తిఆదిమ్హి 'ఇమే'తిఆదినా వత్తబ్బతా ఆపజ్జేయ్యాతి పయోగం నానుసటా నామసియున్తి న సబ్బత్థ తదన్త విధిప్పసఙ్గో, తథా "గతిబోధా" (౨-౪) దిసుత్తాదిమ్హిపి 'గమయతి మాణవకంగామం త్యాదిప్పసఙ్గోతిఆది చ యథాయోగమవగన్తబ్బం, వుత్తియం "అతో యోనం టాటే"తి సుత్తోదాహరణం దస్సితం, "నరా నరే"తి లక్ఖియోదాహరణం.

౧౪. సత్తమీ

వచనఫలముపదస్సేతి'యత్థే'చ్చాదినా, యత్థ యస్మిం "సరో లోపో సరే"త్యాదికే సుత్తే, సత్తమియాతి 'సరే'తిఆదినా సత్తమియా, యస్సాతి సరోతిఆదినా నిద్దిట్ఠస్స, కారియం లోపాది, సమ్బన్ధా విసేసాతి సరేత్యాదో ఓపసిలేసికమధికరణం, తఞ్చోపసిలేసే భవమధికరణం పుబ్బస్స వా పరం సియా పరస్స వా పుబ్బన్తి పుబ్బపరోపసి లేసస్సావిసిట్ఠత్తా పుబ్బపరానం సమ్బన్ధస్స అవిసేసా, పరస్సాపీతి న కేవలం పుబ్బస్సేవ, సతీత్యస్మిం అత్థే జోతనీయే సత్తమీ సంసత్తమీ సన్తసద్దస్స సమాదేసేన, సత్తఞ్చేత్యాదివచనమేవం సతి ఘటతే, సన్తి వా సన్తసద్దత్థే పాది, సుత్తే అవుత్తేపి వుత్తియం 'నిద్దేసే'తి వచనే కారణమాహ-సత్తఞ్చా'తిఆది, నిద్దేసమన్తరేన సత్తం న సమ్భవతీతి సమ్బన్ధో, సత్తమియా నిద్దేసే సతియేవ తం సమ్బన్ధాయ సత్తాయ సమ్భవో, అఞ్ఞథా కిమఞ్ఞన్తస్సా పతిట్ఠాతి అధిప్పాయో, పుబ్బసద్దస్స సమ్బన్ధిసద్దత్తా కిన్నిస్సాయ పుబ్బత్తమిచ్చాహ-'సత్తమి'చ్చాది, తన్తి "సరో లోపో సరే"తి సుత్తం, ఉకారస్సాతి 'వేళు'ఇచ్చత్ర ఉకారస్స, పుబ్బస్స...పేం... కరిత్వా తంమనసికతఞ్చోదనం దస్సేతుమాహ-'తమహా'న్తి చ్చాదితి ఏవమేత్థ సాఙ్ఖాహారో సమ్బన్ధో వేదితబ్బో. పుబ్బస్సాతి సత్తమీ నిద్దిట్ఠతో పుబ్బస్స, అనన్తరస్సాతి అబ్యవహితస్స, వుత్తం కిఞ్చి నత్థీతి సమ్బన్ధో, అయమధిప్పాయో "తస్మిన్తి నిద్దిట్ఠే పుబ్బస్సా"తి (౧-౧-౬౬) పాణినియవచనే "దిసిరయముచ్చారణక్రియో నిసద్ధోప్యయ మిహ నేరన్తరియం జోతేతి, తత్థ'నిరన్తరం దిట్ఠో'తి పాదిసమాసే కతే ఘటమేవానన్తరముచ్చారితేత్యమత్థో-వగమ్యతేతి "పుబ్బసద్దస్స బ్యవహితేపి పయోగదస్సనే బ్యవహితేపి కారియం పప్పోతీ"తి భస్సకారాదయో వణ్ణేన్తి, ఇహ తాదిసవచనాభావేన వణ్ణాది బ్యవధానేపి సియా"తి, సరేచ్చాదిపరిహారవచనే-ధిప్పాయ ముబ్భావయతి 'యదిపి'చ్చాదినా, మధురాయ పాటలిపుత్తకస్స చాన్తరాళే గామాదీనం సబ్భావా బ్యవధానేపి పుబ్బసద్దస్స పవత్తియా దిట్ఠన్తమాహ-'మధురా' ఇచ్చాది, యస్మా సరేతి ఓపసిలేసికాధారే సత్తమ్యన్తం పదం, తస్మా బ్యవధానే సరలోపో న హోతీతి ఏవం సఙ్ఖేపబ్యాఖ్యానేన వుత్తియ మత్థో వేదితబ్బో, న కేవలం సరేతి ఏత్థేవాతి ఆహ- 'కారియే'చ్చాది, ఓపసిలేసికేయేవాధారే భవతీతి సేసో, కారణమాహ-'వత్తిచ్ఛానువిధానతో సద్దస్సా'తి, వత్తునో యా ఇచ్ఛా వచనిచ్ఛా తస్సా అనుతూలేన విధానతో అత్థస్స కథనతోతి అత్థో,యేన హి యమత్థం వత్తాతిధాతుమిచ్ఛతి సతీప్యభిధానసా మత్థియే న తతో-ఞ్ఞమత్థం

సద్దోభిదధాతీత్యధిప్పాయో, వత్తిచ్ఛా వసాయే కారణమాహ'వత్తిచ్ఛాపి'చ్చాది, వత్తునో సుత్తకారస్స ఇచ్ఛా వత్తిచ్ఛా, కథముపదేసతో వత్తిచ్ఛా-వసీయతే' కథఞ్చ సామత్థియతోతి ఆసఙ్కియ తముపదస్సేతుమాహ-'అతోచేత్యాది, అతో వక్ఖమానకారణా ఉపదేసతో వసీయతేతి సమ్బన్ధో, కిన్తం కారణ మిచ్చాహ-'యస్మా'ఇచ్చాది, అన్వయసద్దేనేత్థ గురుపారమ్పరియో-పదేసో వివచ్ఛితో, యస్మా కారణా అన్వయో గురుపారమ్పరియో పదేసో గురుకులముపగమ్మ పఞ్హకరణాదినా అన్విచ్ఛీయతే గవేసీయతి, అతో కారణా గురుపరమ్పరా గతఉపదేసతో వసీయతోతి అత్థో, సామత్థియతో-వసాయప్పటిపాదయితుమాహ- 'సామత్థియమ్పి'చ్చాది, సామత్థియమ్పి వుచ్చతేతిసేసో, లఘునోపాయేన సద్దానముపలక్ఖణే పవత్తీతి బ్యవహితనివత్తియా వచనన్తరక-రణమనుపన్నం , ఉపపన్నం వచనన్తరకరణం, తస్స చ ఓపసిలేసికాధార మన్తరేన అఞ్ఞథానుపపత్తియా ఆధారవిసేసప్పటిప్పత్తీతి ఇదమేత్థ సామత్థియం, ఆధారన్తరేచ్చాదినా యథావుత్తం సామత్థియం విభావేతి, ఆధారన్తరేపీతి సబ్బత్థ పాఠో దిస్సతి, పసఙ్గాభావతో అత్థన్త-రేనాపి ఆధారన్తరేపి ఓపసిలేసికాధారేపి వచనన్తరప్పసఙ్గో సియాతి సమ్బన్ధసమ్భవా ఓపసిలేసికాధారనిస్సయనేపి ఆనిసంసో న దిస్సతీతి సముచ్చయత్థేనాపి నత్థి పయోజనన్తి వజ్జేతబ్బో యమ్పి సద్దోతి, నను కిమేవం వణ్ణీయతే పుబ్బస్సేవేతి వచన మేవోపసిలేసికమధికరణం విఞ్ఞాపయతి… తత్థేవ పుబ్బపరత్త సమ్భవాతి యోమఞ్ఞతే, తస్సేసా కప్పనా న సఙ్గతాతి దస్సేతుమాహ-'పుబ్బస్సాతి'చ్చాది, అయుత్తత్తే కారణమాహ-'సామీపికేపి తస్స సమ్భవా'తి, 'గఙ్గాయం ఘోసో'తి వుత్తే ఘోసో గఙ్గాయం పుబ్బో వా పరో వేతి గమ్మమానత్తా సామీపికేప్యధికరణే పుబ్బపరత్తస్స సమ్భవాతి అత్థో, ఏతావవుచ్చతేతి పుబ్బస్సేవ హోతి న పరస్సాతి ఏత్తకమేవ వుచ్చతే, తథాచ వక్ఖతి-'కిన్త'న్తిఆది, అధికం బ్యవహితనివుత్యాది న వుచ్చతేతి సమ్బన్ధో, ఆదిసద్దేనేత్థ ఛట్ఠీపకప్పనా గహితా, ఛట్ఠీపకప్పనాపి సామత్థియా కతాతి సమ్బన్ధో, పకప్పనం పకప్పనావిధానం, ఏవం మఞ్ఞతే 'పాణినియా "ఛట్ఠీట్ఠానేయోగా"త్యతో (౧-౧-౪౯) "తస్మిన్తి నిద్దిట్ఠే పుబ్బస్స" (౧-౧-౬౬) "తస్మా త్యుత్తరస్స" ఇతి (౧-౧-౬౭) పరిభాసాసుత్తద్వయే ఛట్ఠీగహణమనువత్తియ 'తస్మిన్తి నిద్దిట్ఠే పుబ్బస్స ఛట్ఠీ' 'తస్మాత్యుత్తరస్స ఛట్ఠీ [నిద్దిట్ఠే పుబ్బస్స ఛట్ఠీతి పుబ్బస్స కారియిత్తపటిపాదనయోగ్గో ఛట్ఠీ తబ్బోధకపదే భవతిత్యత్థో, ఏవ ధుత్తరస్సేతు వి. ఉజ్జోతటీకా] తి ఛట్ఠీపకప్పనం పటిపాదేన్తి 'యస్మిం సుత్తే ఛట్ఠీనిద్దేసో నత్థి, తత్థ ఛట్ఠీపకప్పనాయథా సియా'తి, ఇధ పన వచనన్తరాభావేపి యత్థ ఛట్ఠీనిద్దేసో నత్థి, తత్థ సామత్థియేనేవ ఛట్ఠీపకప్పనా సిద్ధా'తి, సామత్థియముపదస్సేతి 'సత్తమీనిద్దేసే'చ్చాదినా, అఞ్ఞవిభత్తినిద్దిట్ఠోపి పటిపజ్జతేతి సమ్బన్ధో, కారియయో గన్తి కారియసమ్బన్ధం, యథా "వగ్గే వగ్గన్తో"తి ఏత్థానువత్తమానం నిగ్గహీత'న్తిదం ఛట్ఠీయన్తం విఞ్ఞాయతే, కథం వగ్గేతేసా సత్తమ్యకతత్థా "నిగ్గహీత"న్తి (౧-౩౮) పుబ్బసుత్తే కతత్థతాయ పఠమా విభత్తియా ఛట్ఠీవిభత్తిమ్పకప్పేతి సత్తమియం పుబ్బస్సే'తి తథేత్యవగన్తబ్బం. ఏతావ వుచ్చతేతి వుత్తే ఇదన్తి న విఞ్ఞాయతేతి ఆహ 'కిన్త'న్తిఆది, యదాహిచ్చాదినా పరియాయపసఙ్గక్కమం దస్సేతి. కిమిదముచ్చతే పరియాయప్పసఙ్గే నియమత్థం వచనన్తి నను పుబ్బపరానం యుగపదుప్పత్తియ మాచరియవచనప్పమాణేనాప్పటిపత్తియం విఞ్ఞనత్థం వచనన్తి కస్మా నోచ్చ తేచ్చాహ-'యుగపదుపసిలిట్ఠాన'న్త్యాది, యుగపదుపసిలిట్ఠానమసమ్భవోతి సమ్బన్ధో, కుతోచ్చాహ-'అపరస్సూపసిలేసికస్సాభావతో'తి, అతోతి యుగపదుభిన్నమ్పత్తియా అభావతో, వచనం "సరో లోపాసరే"చ్చాదికం (౧-౨౬) సుత్తం.

౧౫. పఞ్హ

అవధిభావేనాతి 'అతో'చ్చాదినా అవధిత్తేన, యస్సాతి యో ఆదినో, కారియన్తి 'టాటే'ఆదికం, పుబ్బపరాపేక్ఖత్తేనావిసేసాతి యథా- 'గామా దేవదత్తో'తి వుత్తే సో తతో పుబ్బో పరోగేతి విఞ్ఞాయతీత్యవధిభావస్స

పుబ్బపరాపేక్ఖత్తేనావిసేసో, తథేహాపి “అతో యోనం టాటే”తి (౨-౪౧) వుచ్చమానే అతో పుబ్బేసం యోనం అథవా పరేసన్తి పుబ్బపరాపేక్ఖత్తేనావధిభావస్సావిసేసాతి మఞ్ఞతే, పురే వియాత్యనేన సత్తమియన్తి ఏత్థ వుత్తం నిద్దేసవచనే కారణమతిదిసతి, వుత్తియం ‘నరానమేరే’తి ఏత్థ అపవాదవిప్పటిసేధే సతిపరత్తా టాటేఆదేసానం పవత్తిం “ఆదిస్సా”తి ఏత్థ వణ్ణయిస్సామ, అథ కిమిమినా వచనేన నను యతో యత్థ పఞ్చమీ నిద్దేసో తత్థ సబ్బత్థ “మానుబన్ధో సరానమన్తా పరో” (౧-౨౧) త్యతో ‘పరో’త్యనువత్తేతుం సక్కాతి తస్సానువత్తితస్స యోనమిచ్చనేన సామానాధికరణ్యా‘పరేసం యోనం’త్యయమత్థో విఞ్ఞాయతే, తతో పుబ్బేసం పసఙ్గోయేవ నత్థీతి, నేతదత్థి, పరోతి త్యనువత్తమానం ‘అతో’తి పఞ్చమ్యన్తేన సమ్బుజ్ఝమానం న కోచి వారేతా అత్థీతి పరతో-కారతో పుబ్బేసమ్పి యోనం టాటేఆదేసా పప్పోన్తీతి వచనేనేమినా భవితబ్బమేవాతి దస్సేతుమాహ-‘వచనే’చ్చాది, ఏవఞ్చరహి తదేవోదాహరితబ్బం, కిం ‘నరానరే’ త్యుదాహటన్తి చే, నేసదోసో, అఞ్ఞదత్థం కారీయమానమిహా-ప్యత్థవన్తం హోతీతి, పుబ్బకో పరిహారోతి బ్యవ హితనివత్తియా పుబ్బసుత్తే వుత్తో “సరేతోపసిలేసికాధారో”తి పరిహారో, న సమ్భవతీతి ఇహ సత్తమియా అభావా న సమ్భవతి, వచనానన్తరన్తి పాణినియానం నిద్దిట్ఠగ్గహణమివ బ్యవహితనివత్తియా సుత్తన్తరం, తే హి “తస్మాత్యుత్తరస్సా”త్యేత్థ (౧-౧-౬౭) నిద్దిట్ఠగ్గహణమనువత్తియ తేన పుబ్బే వియ బ్యవహితనివత్తిమ్పటిపాదేన్తి. అనన్తరేతివచనా పచ్చాసత్తియా నిస్సయనం విఞ్ఞాయతే, కతత్థతాయాతి వచనా జాతియాత్యాహ- ‘పచ్చాసత్యా జాతిం సన్నిస్సాయా’తి జాతిం సన్నిస్సాయ పచ్చాసత్యా కరణభూతాయ నివత్తిమాహేతి సమ్బన్ధో, ఇమినా పచ్చాసత్తి ఞాయబ్యాపనఞాయజాతిపదత్థబ్యత్తిపదత్థేసు పచ్చాసత్తిఞాయో జాతిపదత్థోచేహ నిస్సీయతేతి దస్సేతి, న హి కేవలం జాతిం నిస్సాయ బ్యవహితనివత్తి వత్తుం సక్కా, తథాహి యదేత్థ పచ్చాసత్తిఞాయో న నిస్సితో, తదా బ్యాపనఞాయేన బ్యవహితే చాబ్యవహితే చాసజ్జతీతి జాతియా నిస్సయనే సత్యపి బ్యవహితేపి బ్యాప్యమానా జాతి కేన నివారీయతే నాపి కేవలం పచ్చాసత్తిన్నిస్సాయ బ్యవహితనివత్తి వత్తుం సక్కా, తథాహ్యసతి జాతిసన్నిస్సయేన బ్యత్తినిస్సీయతే, బ్యత్తియఞ్చ పదత్థే పటిలక్ఖియం లక్ఖణం పవత్తతీతి పచ్చాసత్తి ఞాయనిస్సయనేప్యబ్యవహితమ్పతి యం లక్ఖణం భిన్నం తదబ్యవహితే పవత్తం, యమ్పన బ్యవహితమ్పతి భిన్నం లక్ఖణం, తఞ్చ వచనప్పమాణతో మాభవత్వస్స బ్యత్థతాతి బ్యవహితేపి పవత్తతే, తస్మా ఉభోపి నిస్సాయ నీయాతి. విసయదస్సనప్పసఙ్గే విసయిదస్సనమత్థబ్యత్తికారణన్తి వాక్యన్తోగధపదానమత్థమ్పఠమం దస్సేత్వా పచ్ఛా సమాసాదికం దస్సేతుం ‘కతో’త్యాదికమారద్ధం, జాతిలక్ఖణోతి అబ్యవహితతత్తజాతిసభావో, ‘ఓసధ్యో’తి ఏత్థ సకారే అకారా పరస్స ధకారేన బ్యవహితస్స యోస్స వియావసేసానమ్పి సబ్భావతో వుత్తం-‘యోప్పభుతీన’న్తి, జాతి సామఞ్ఞం, యావతి విసయేతి గవాదికే యత్తకే విసయే, కామచారతో విసయ పరిసమత్తియా దిట్ఠన్తమాహ-‘తం యథే’తి, భోజయేతీతి ఏత్థ భోజయేఇతీతి పదచ్ఛేదో, కతోహి జాత్యత్థో కసిణోతి యస్మా సకలో బ్రాహ్మణ జాతిసఙ్ఖాతో అత్థో పరిసమత్తో, తస్మాతి అత్థో, ఇదం వుత్తం హోతి- ‘యావ దిట్ఠమ్భోజయే’తి వుత్తే [వుత్తేన (పోత్థకే)] సన్తాయ సామఞ్ఞవుత్తి బ్రాహ్మణసద్దప్పయోగసామత్థియా పచ్చేకమ్భోజనకిరియా కతా నామ హోతి, యతో కసిణోపి జాత్యత్థో పరిసమత్తో నామాతి. “బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా”తి (౧-౩౩) సుత్తే బ్యఞ్జనేతి సత్తమీ పుబ్బస్స దీఘాదివిధిమ్హి చరితత్తా “సరమ్హా ద్వే”తి (౧-౩౪) ఏత్థ సరమ్హాతి పఞ్చమ్యక తత్థా, తతో పఞ్చమీనిద్దేసస్స బలీయత్తం, తతో “సత్తమియం పుబ్బస్స” “పఞ్చమియం పరస్సా”తి ద్విన్నం పరస్స సముట్ఠాపనే ‘బ్యఞ్జనే’తి సత్తమీ పరస్స కారియ యోగితాయ అత్థతో విభత్తివిపరిణామేన ఛట్ఠీభావేన పరిణమతీ... ద్విన్నం సుత్తానం విప్పటిసేధే పరస్స బలీ యత్తావాతి ఏతాదిససామత్థియసబ్భావతో వుత్తం-‘ఛట్ఠీపకప్పనాపి పురేవియ సామత్థియా’తి.

౧౬. ఆదిస్స

కిఞ్చి అన్తస్స సమ్బన్ధీతి యం టానుబన్ధమనేకవణ్ణం న హోతి, తం "ఛట్ఠియన్తస్స" (౧-౧౭) త్యన్తస్స పత్తం, కిఞ్చి సబ్బస్సేతి "టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్సేతి" (౧-౧౮) టానుబన్ధమనేకవణ్ణఞ్చ కారియం సబ్బస్స పత్తం. యదన్తభావికారియంత్యాదినా వచనఫలముపదస్సేన్తో 'ఛట్ఠీయన్తస్సే'తీమస్సాపవాదో యం యోగోతి దస్సేతి, తస్సాయమ పవాదో హోతు టానుబన్ధాదికారియం కథన్తి ఆహ-'టానుబన్ధే'చ్చాది, విప్పటిసేధాతి అపవాదవిప్పటిసేధా, "ఛట్ఠియన్తస్సే'తి హి ఉస్సగ్గో, తస్సాపవాదా "ఆదిస్స" "టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్సే"త్యేతే, "ఆదిస్సా"తీమస్సావకాసో 'తేరసా'తి, "టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్సా"తీమస్సావకాసో 'ఏసు, అనేనా'తి, ఇహోభయమ్పప్పోతి "అతో యోనం టాటే" (౨-౪౧) "నరానరే" "అతేన" (౨-౧౦౮) "జనేనా"తి (తత్థ) "టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్సే"తీదమ్పవత్తతీతి తేసమపవాదానం విప్పటిసేధా సబ్బాదేసో భవతి. "ఛట్ఠియన్తస్సా"తి దససద్దే-న్తస్స పత్తోపి తదపవాదత్తా "ఆదిస్సా"తిఆదిభూతస్స దకారస్స హోతీతి ఆహ 'దకారస్సా'తి.

౧౭. ఛట్ఠీ

కోత్థోన్త సద్దస్సేచ్చాహ-'అన్తోవసాన'మిచ్చాది, "వణ్ణస్సన్తస్స"తి (౧-౧-౫౨) సుత్తే వణ్ణగ్గహణమన్తవిసేసనాయోపదిట్ఠం పాణినినా-అన్తస్స పదస్స వాక్యస్స వా మాభవీ'తి, ఇహ త్వనత్థకం వణ్ణగ్గహణం బ్యవచ్ఛేజ్జాభావాతి దస్సేతుమాహ-'నో చే' త్యాది, నను బ్రహ్మస్సాతి విసేసనత్థేన వత్తుమిచ్ఛితో మహాబ్రహ్మసద్దో ఛట్ఠీనిద్దిట్ఠో నామాతి "బ్రహ్మస్సు వా"తి (౨-౧౮౪) ఉఆదేసో "ఛట్ఠియన్తస్సా"తి అన్తబ్రహ్మసద్దస్స పప్పోతి, తథా సతి 'న హి ఛట్ఠీ నిద్దిట్ఠస్స అన్తం పదం వాక్యం వా సమ్భవతీ'తి కస్మా వుత్తన్తి, వుచ్చతే- న విసేసనత్థేనాక్ఖేపమత్తేన మహాబ్రహ్మసద్దో ఛట్ఠీ నిద్దిట్ఠో నామ భవతీతి న బ్రహ్మసద్దస్స సబ్బస్సాదేసప్పసఙ్గో, మహాబ్రహ్మసద్దే వా బ్రహ్మసద్దో అత్థీతి తస్సాన్తస్స ఉత్తం విధీయతే.

౧౮. వాను

"ఛట్ఠియన్తస్సే"త్యనేనేవావిసేసేన వానుబన్ధకారియేప్యన్తస్స సిద్ధే కిమత్థోయమారమ్భోత్యాసఙ్కియ టానుబన్ధాత్యాదినా వచనఫలముపదస్సేన్తో 'బాధకబాధనత్థో-యమారమ్భో'తి-వదతి, తథాహి "ఛట్ఠియన్తస్సే"త్యస్స బాధకో "టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్సే"తి, తస్స చ "వానుబన్ధో"త్యయం యోగో బాధకోతి బాధకబాధనత్థో సమ్భుజ్జతే, అపఇచ్చయముపసగ్గో వజ్జనే నీవారణే, పనయనే వా వత్తతేతి అపోద్యన్తే ఉస్సగ్గలక్ఖణాని వజ్జీయన్తే నీవారీయన్తే అపనీయన్తే నేనేత్యపవాదో, సుత్తేకదేసేన సుత్తమేవోపలక్ఖితన్తి అన్తస్స'ఛట్ఠియన్తస్సా'తి సుత్తస్స అపవాదో అన్తాపవాదో, ఉస్సజ్జతే నివత్తీయత్యపవాదేనేత్యుస్సగ్గో, ఉస్సగ్గాపవాదక్కమో పనేత్థ ఏవం వేదితబ్బో "ఛట్ఠియన్తస్సే"త్యుస్సగ్గో, తదపవాదా "టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్స" "ఉకానుబన్ధాద్యన్తా" "మానుబన్ధో సరా నమన్తా పరో"తి, "టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్సే"త్యుస్సగ్గో, తద పవాదా "వానుబన్ధో" "మానుబన్ధో సరానమన్తా పరో"తి.

౧౯. టాను

ఛట్ఠీనిద్దిట్ఠస్సేచ్చాదినా వచనారమ్భప్పయోజనాఖ్యానేనాన్తాదేసాపవాదో యం యోగోతి బ్రవీతి, పచ్చేకమభిసమ్బన్ధోతి నో టకారానుబన్ధో చాదేసోతిఆదినా, కస్స సబ్బస్స భవతిచ్చాహ-'ఛట్ఠీ నిద్దిట్ఠస్సే'చ్చాది, నను చ టేఆదేసోప్యనేకవణ్ణోఏవ ద్వివణ్ణసముదాయత్తాత్యాసఙ్కియాహ-'ఉపలక్ఖియే'చ్చాది, అనుబధ్యతే పయోగే అసుయ్యమానేపి

పయోజనవసేనానుసరీయతీత్యనుబన్ధో, ఉపదేసే యేవోపలక్ఖియ నివత్తతేత్యనేసేతం దస్సేతి 'ఉచ్చారితవినాసినోనుబన్ధా'తి, ఉపదేసే పఠముచ్చారణే.

౨౦. ఞికా

ఆద్యన్తాతి వుత్తే కథమవయవాత్యయమత్థో లబ్భతీ త్యాహ-'ఆద్యన్తసద్దానమి'చ్చాది, ఆద్యన్తసద్దానం నియతవయవవాచిత్తా అవయవస్స చావయవినామన్తరేనా సమ్భవతో సామత్థియావయవీ లక్ఖీయతి, ఛట్ఠియాత్యనువుత్తితో వావయవావయవిసమ్బన్ధేసా ఛట్ఠీ, తాయ నిద్దిట్ఠస్సాత్యయమత్థో విఞ్ఞాయతేతి వుత్తియం-'ఛట్ఠీనిద్దిట్ఠస్సా'తి (వుత్తం), తేనేవ పచ్చయవిధిమ్హి కూప్పచ్చయాదయో న దోసా భవన్తీతి, అతోయేవాతి తదవయవాచిత్తతోయేవ, తగ్గహణేనేతి అవయవగ్గహణేన, కతాకతప్పసఙ్గీత్తాతి ఓత్తే కతేపి అకతేపి వుకాగమస్స పసఙ్గతో, భూయత్తత్తా హి ఓత్తస్స భూగ్గహణే సతి కతేపి ఓత్తే వుకాగమేన భవితబ్బమకతేపి తతోవ "కతాకతప్ప సఙ్గీ యో విధి సనిచ్చో"తి నిచ్చత్తా ఓత్తం బాధిత్వా వుకాగమో హోతి, అథ వుకాగమే పచ్ఛా తేన న భవితబ్బన్తి ఆహ-'అన్తావయవే'చ్చాది.

౨౧. మానుబన్ధో

యదినిద్ధారణే ఛట్ఠీ అన్తస్సావిసేసితత్తా అవిసేసేన యతో కుతోచి అన్తతో బానుబన్ధో పరో సియా, న హి దుతియం సరగ్గహణమత్థి, యేనాన్తో విసేసీయతేచ్చాహ-'నిద్ధారణ'మిచ్చాది, కారణమాహ-'సుతత్తా'తి, 'సరాన'న్తి సుతత్తాతి అత్థో, తేన "సుతానుమితేసుసుతసమ్బన్ధోబలవా"తి రున్ధతీతేత్థధకారస్సా నుమితస్స మం న హోతీతి దీపేతి, సమాన జాతియస్సేవ లోకే నిద్ధారణప్పతీతి హోతిచ్చాహ-'తథా హి'చ్చాది, యథా'కణ్హా గావీనం సమ్పన్నఖీరతమా'తి వుత్తే అవిసేసితత్తేపి కణ్హాయ కణ్హాగావీయేవ పతీయతే, తథేహాపి సరానం మజ్ఝే అన్తాత్యన్తత్తేన నిద్ధారియమానో సమానజాతియో సరోయేవ పతీయతే, తేన సరానం యేవాన్తాపరో భవిస్సతీతి భావో, విసేసనత్థోతి "ఞిలతస్సే"తి (౫-౧౬౩) సుత్తే అస్సాతి వుత్తే అయమేవేతి నియమాభావా యస్సకస్సచి అకారస్స ఞిప్పత్తి, తేనానిట్ఠప్పత్తీతి లానుసఙ్గిస్సేవ అస్సాతి లస్స యం విసేసనత్తం తం అత్థో పయోజనమస్స "కత్తరిలో"తి (౫-౧౮) లకారస్సాతి విసేసనత్థో లకారో, ఇధేవాతి ఇమస్మిం "మానుబన్ధో"తిఆదిసుత్తేయేవ.

౨౨. విప్పటి

పరోతి వత్తతే, నో చాఞ్ఞాధిక్యఇట్ఠాద్యనేకత్థోపి ఇధ ఇట్ఠ వాచీ దట్ఠబ్బో, కమ్మబ్యతిహారేఘణితి కమ్మబ్యతిహారో కిరియాపరివత్తనం భావవిసేసో తస్మిం 'భావకారకేస్వఘణ్ఘకా"తి (౫-౪౪) సామఞ్ఞేన విహితత్తా విప్పటిసేధనన్తి అత్థే ఘణి విప్పటీ సేధో, తేనాహ-'సామఞ్ఞే'చ్చాది, విప్పటిసేధసద్దస్స అత్థమాహ-'అఞ్ఞమఞ్ఞపటిసేధో'తి, సంసిద్ధియం వత్తమానోపి సిధి ఉపసగ్గసమ్బన్ధే నాత్థన్తరేపి హోతీతి అఞ్ఞమఞ్ఞవిరోధోత్యత్థో, విప్పటిసేధసద్దస్స లోకే విరోధవాచిత్తేన పసిద్ధత్తమాహ 'తథా హి'చ్చాదినా, కథమ్పన పమాణభూతస్సాచరియస్స వచనేసు అఞ్ఞమఞ్ఞవిరోధో సమ్భవతీచ్చాసఙ్కియ ఉభిన్నం సావకాసత్తే సతి సమ్భవతి నాఞ్ఞథాతి 'ద్విన్న'మిచ్చాది వుత్తిగన్థో పవత్తోతి వత్తుం 'నోచా'తిఆదిమాహ అఞ్ఞమఞ్ఞానజ్ఝాసితేతి అఞ్ఞమఞ్ఞేనానక్కన్తే అపరిగ్గహితేతి వుత్తం హోతి, అనుభయతాగినీతి యో విసయేకదేసో ఉభయన్న భజతే తస్మిం అనుభయభాగిని విసయేకదేసే, సామఞ్ఞవిసయో ద్విన్నం విధీనం సాధారణో విసయో, తత్థ పవత్తిప్పసఙ్గే సతి నోచ విప్పటిసేధో జాయతీతి సమ్బన్ధో, ఇమినా విప్పటిసేధస్స విసయో పవత్తిప్పసఙ్గో విసయవిసయీనమభేదేన సుత్తే 'విప్పటిసేధో'తివుత్తోతి 'ద్విన్న'మిచ్చాదినా వుత్తిగన్థో రచితోతి దీపేతి, పరో హోతీ తివిధిదస్సితోతి ఇమినా యది నియమో-

బ్యాపగతో సియా, తదా 'పరోవహోతీ'తి వదేయ్యాతి దస్సేతి, పాణినియా హి జాతియం పదత్థే సకిమేవ లక్ఖణం పవత్తతీతి చరితత్థత్తా విసయన్తరే ద్విన్నమ్పి లక్ఖణానమప్పవత్తియం పరం పచ్ఛిమం కారియన్తి విధ్యత్థమిదం వచనం, బ్యత్తియన్తు పదత్థే లత్వాదీనమివ పరియాయప్పసఙ్గే నియమత్థన్తి పటిపన్నా, ఇధ పన జాతియం బ్యత్తియఞ్చ ద్విన్నమ్పి సుత్తానమప్పవత్తియమేవ విధ్యత్థమేవిదం వచనం, న నియమత్థమ్పీతి పటిపాదేతుమాహ-'తథాహి'చ్చాది, కామచారతో పరిసమాపీయతేతి సమ్బన్ధో, కామతో పరిసమాపనఞ్చేతిస్సా సబ్బస్మిం అత్తనో గోచరే అవిచ్ఛేదబ్యాపనేన పవత్తిసబ్భావతో. కథమ్పనేకస్సాపి పవత్తి న భవేయ్యాత్యాసఙ్క్యాయ కారణమాహ'ఉభయమ్పి'చ్చాది, హిసద్దో యస్మాత్థే, యస్మా ఉభయమ్పిదమాచరియవచనం, తతోయేవ పమాణం, అభిమతకారియవిధానే లిఙ్గభావేన సద్దికానుమతత్తా(తేసం) విధీనం విధాయకఞ్చ తస్మాతి అత్థో. పమాణత్తా ద్విన్నమ్పి అప్పత్తియం కారణమాహ-'అనుభయభాగిమ్హి'చ్చాది, యతో లద్ధావకాసా తతో సమానబలాతి, ఇతిసద్దో హేతుమ్హి, విరుద్ధాచాతి ఏత్థ ఇతిసద్దం దత్వా 'అనుభయభాగిమ్హి...పే.... విరుద్ధాచాతి ద్విన్నం వచనానం పమాణత్తా ఉభిన్నమ్పి అప్పవత్తీతి సమ్బన్ధో వేదితబ్బో. సమానబలానం ద్విన్నం లోకేపి విరోధిత్తం ఏకక్ఖణేయేవ ఉభిన్నమ్పి కారియే అప్పవత్తి చ దిస్సతీతి దిట్ఠన్తమాహ 'లోకేచే'త్యాది, ఏత్థ చ పేస్సస్స (అ)విరోధత్థినో కారియే అప్పవత్తిరివ [అప్పవత్తియేవ (పోత్థకే)] సమానబలాన ముభిన్నం వచనానం కారియే అప్పవత్తీతి సుఖేనో పమాసంసన్దనం విఞ్ఞాతబ్బం.

జాతిపక్ఖేయేవ భస్సకారేన ద్విన్నం యుగపదిప్పత్తియం 'లత్వాదీనమివ' పరియాయప్పసఙ్గో వణ్ణితో, తస్సాయుత్తత్తముపదస్సేన్తో ఆహ 'నచాపి'చ్చాది, భిన్నవిసయత్తాతి ద్విన్నం విధీనం భిన్నవిసయత్తా. అభిన్నవిసయత్తే హి పరియాయకప్పనా యుత్తిమతీ, అతోచ లత్వాదీనమభిన్నవిసయత్తమ్పటిపాదయితుమాహ- 'లత్వాదయో హి'చ్చాది, అనవయవపేనేతి ధాతు మత్తతో విధానేనావయవబ్యతిరేకసబ్భావతో సబ్బధాతుపరిగ్గహేన, యత్థ యస్మిం ధాత్వేత్థేకదేసే పవత్తా సమానా పవత్తా సన్తో లద్ధావకాసా సియుం తస్సేకదేసస్స పరిహారేనాపి పరిచ్చాగేనాపి న విధీయన్తేతి సమ్బన్ధో, లత్వాదీన మేకక్ఖణే అసమ్భవా ఏకస్మిం కతే సతీతరవచనాన మానత్థక్యప్పసఙ్గాచ పరియాయేన భవన్తీతి యన్తం యుత్తన్తి సమ్బన్ధో. ఇహాతి ఇమస్మిం యుగపదిప్పత్తియం, ఇహా తథాభావస్స కారణమాహ-'సావకా...పే.... వచన'న్తి, తత్థాతి యుగపదిప్పత్తియం. జాతియమ్పదత్థే "పునప్పసఙ్గవిజాననా సిద్ధం, విప్పటిసేధే యం బాధితం తమ్బాధితమేవా"తీమాసముభిన్నం పరిభాసనమ్పవత్తిం పటిపాదేన్తో ఆహ- 'పరస్మిం చే'త్యాది, పరస్మిన్తి ఇట్ఠే, పరిభాసనమ్పన అయమత్థో 'పునప్పసఙ్గవిజాననాతి ద్విన్నం సుత్తానమేకత్థప్ప సఙ్గసఙ్ఖాతే విప్పటిసేధే సతిపరమిట్ఠం పఠమం హోతి, హోన్తేన తేన యదీతరస్స నిమిత్తోపఘాతో న కతో తదా తస్సాపి పునప్పసఙ్గో తస్స విజాననా సిద్ధన్తి, విప్పటిసేధే యథావుత్తే సతి పఠమం హోన్తేన యం సుత్తం బాధితం తస్స పునప్పవత్తియా యది నిమిత్తం నత్థి తం బాధితమేవే'తి. బ్యత్తియమ్పి విధ్యత్థమేవిదం వచనం, న నియమత్థన్తి దస్సేతుమాహ-'బ్యత్తియ'మిచ్చాది, ఏవం మఞ్ఞతే 'బ్యత్తియం పటిలక్ఖియంలక్ఖణప్పవత్తియం ద్విన్నం సాధారణం ఠానమ్పతి యాని వచనాని భిన్నాని తేసమ్పి నిరవకాసత్తేన తుల్యబలత్తా ద్విన్నమ్పటిపత్తియేవసియా, నతు పరియాయప్పసఙ్గో'తి. బ్యత్తియమ్పి యథావుత్తానం పరిభాసానం పవత్తి వుత్తవిధినేవాతి దస్సేన్తో 'పరిభాసానమ్పి'చ్చాదిమాహ.

జాతియమ్పదత్థే "వత్తమానేతి అన్తి, సి థ, మి మ, తే అన్తే, సే వ్హే, ఏ మ్హే"చ్చాదీనం లక్ఖణానమేకమేకత్థేపి వత్తమానేతి అన్తి, వత్తమానే సి థ ఇచ్చాదీనం వాక్యేకదేసానం గచ్ఛతిచ్చాదో గచ్ఛ సిచ్చాదో చ లక్ఖియే సకిమ్పవత్తియా సబ్బస్మిం సకే విసయే పఠమ మజ్ఝిమపురిసేకవచనజాతి పరిసమత్తాతి చరితత్థత్తా తుమ్హే గచ్ఛథాతి ఏత్థ ద్వీహి ద్విన్నం పురిసాన

మేకక్ఖణే పవత్తియం న కస్సచి, బ్యత్తియమ్పి పటిలక్ఖియం లక్ఖణాని భిజ్జన్తీతి సాధారణం ఠానం పతిభిన్నేహి లక్ఖణేహి ద్విన్నమ్పేకత్థ-క్ఖణే పవత్తియం న కస్సచి, తథా వుత్తనయేనేవ తిణ్ణం పురిసానమేకక్ఖణే పవత్తియన్తి సబ్బథా అప్పవత్తియం సమ్పత్తాయం వచనమిదం, పరో హోతీతి మజ్ఝిముత్తమం భవతీతి అధిప్పాయేన 'యథే'చ్చాదినా వుత్తం వుత్తిగన్థమ్పబ్బామఖేనా హరిత్వా దస్సేతుం 'క్వపనా'తిఆదిమాహ, నేదముదాహరణమప్పం మనం భోసేతి-యతో విప్పటిసేధవిసయమేవేదం న హోతి, కుతో యతో "వత్తమానేతి అన్తి"చ్చాదిప్పభుతీనం వత్తమానేతి అన్తిచ్చాదీహి వాక్యేకదేసేహి నిద్దిట్ఠానమేవ పుబ్బపరచ్ఛక్కానం పురిసవచనవిసేసవిధాయకేన "పుబ్బపరచ్ఛక్కాన మేకానేకేసు తుమ్హామ్హ సేసేసు ద్వేద్వే మజ్ఝిముత్తమపఠమా" (౬-౧౪) తీమినా వాక్యావయవేన తుమ్హామ్హసేసేసు పయుజ్జమానేసు అప్పయుజ్జమానేసు వా యథాక్కమం పుబ్బచ్ఛక్కానం పరచ్ఛక్కానఞ్చ మజ్ఝిముత్తమపఠమానం పచ్చేకం ద్వేద్వే వచనాని యథాక్కమం భవన్తీతి 'గచ్ఛథ గచ్ఛామా'తి ఏత్థ ఏకక్ఖణే పవత్తియేవ నత్థి, ద్విన్నమ్పన సావకాసాన మేకక్ఖణే పవత్తియేవ హి విప్పటిసేధోతి, తథాపి వుత్తనయేన విప్పటిసేధప్పకప్పనాపి సక్కా కాతున్తీదముదాహటం సియాతి దట్ఠబ్బం, ఇమిస్సా పన పరిభాసాయ నిరాకులప్పవత్తి "ఆదిస్సా" తీమిస్సా వుత్తనయేన వేదితబ్బా, కతాకతప్పసఙ్గీ యో విధి, సో నిచ్చో, యోత్వకతేయేవాయమనిచ్చోతి వుత్తనిచ్చానిచ్చేసు అన్తరఙ్గబహిరఙ్గేసు చాతుల్యబలత్తా నాస్స యోగస్స బ్యాపారో, తథాహి నిచ్చానిచ్చేసు నిచ్చమేవ బలవన్తి నిచ్చానిచ్చానమతుల్యబలతా, అన్తరఙ్గబహిరఙ్గప్పకార(మ్పన) ఉపరి "లోపో"తి (౧-౩౮) సుత్తే పకాసిస్సామ.

౨౩. సఙ్కేతో

వచనారమ్భస్స ఫలమాహ-'అనుబన్ధోతి యం వుత్తం'త్యాది, వుత్తియం "యోనవయవభూతో సఙ్కేతో"తి సామఞ్ఞేన వుత్తేపి "భాసిస్సం మాగధం సద్దలక్ఖణ"న్తి సద్దలక్ఖణా భిధానప్పకరణతో సద్దస్సానవయవభూతోతి విఞ్ఞాయతేతి దస్సేతుమాహ-'కస్స'త్యాదిల్తుప్పచ్చయే లకారో ఉదాహరణం, పకతియాది సముదాయస్సాతిఆదివాక్యస్స సాప్పాయమత్థం వివరితుం 'ఏవమఞ్ఞతే'చ్చాది వుత్తం, కేచి సద్దసత్థకారాతి పాణినిం సన్ధాయాహ, వచనన్తి "తస్స లోపో"తి (౧-౩-౯) వచనం, పయోగాసమవాయితాతి కత్తాఇచ్చాదిప్పయోగే అసమవాయితా అప్పయోగితాతి అధిప్పాయో, ఏవమ్పిస్స లోపో వసేయో... అనుపుబ్బో బన్ధివినాసత్థోతి ఆహ ఉచ్చారితపధంసిత్తా అనుబన్ధ్యతే వినస్సతేత్యనుబన్ధోతి ఇమాయ సద్ద బ్యుప్పత్తియావసేన.

౨౪. వణ్ణ

'అతేనా'తి (౨-౧౦౮) ఏత్థ అతోతి రస్సబ్యత్తినిద్దేసో వా సియా రస్సజాతినిద్దేసో వా సకలనిస్సయబ్యాపీ అత్థజాతి నిద్దేసోవా, తత్థ రస్సబ్యత్తినిద్దేసే సతి బుద్ధసిద్ధాదీసు యత్థకత్థచి అకారో గయ్హతేతి నేట్ఠప్పసిద్ధి... కేసఞ్చి అసిజ్ఝనతో, రస్స జాతినిద్దేసే పన బుద్ధసిద్ధాదిసబ్బాకారన్తానం లక్ఖణికగవాద్యకా రన్తానఞ్చాకారో గయ్హతీతి సబ్బథా ఇట్ఠప్పసిద్ధి, నాఞ్ఞో దీఘో బ్యత్తన్తరత్తాతి నానిట్ఠప్పత్తి ఆకారతో నాస్సేనాభావా, తస్మా అతోతి రస్సజాతినిద్దేసే నిస్సితే సబ్బమిదమిట్ఠం నిప్ఫజ్జతీతి నాత్థజాతి నిస్సీయతే, న రస్సబ్యత్తిచ, "యువణ్ణానమే ఓలుత్తా"తి (౧-౨౯) ఆదీసు పన రస్సబ్యత్తియా రస్సజాతియా వా నిద్దేసే 'తస్సేదం నోపేతి'చ్చాదీసు ఏఓఆదికమిట్ఠం కత్థచి భవేయ్య, న సబ్బత్థ, సబ్బత్థ వా భవేయ్య 'వాతేరితం సమోనా'తిఆదీసు బ్యత్తన్త రత్తా, తస్మా సబ్బథా ఇట్ఠప్పసిద్ధియా ఇత్తజాత్యాది నిస్సీయతే, అథవా వణ్ణుచ్చారణమ్పతి కేసఞ్చి వణ్ణుప్పత్తిట్ఠానానం ఉచ్చనీచతదుభయ సంహారవసేన వణ్ణవిసేసుప్పత్తి దస్సనతో తేసం వసేన రస్స బ్యత్తినిద్దేసే

రస్సజాతినిద్దేసే వా వుత్తనయేన ఇట్ఠానిట్ఠప్పత్తియం సబ్బథా సబ్బథా ఇట్ఠప్పసిద్ధియా ఇత్తజాత్యాది నిస్సీయతే, తత్థ వణ్ణ పరేన సవణ్ణగ్గహణం నియమితుం వచనమిదమారద్ధన్తి 'సబ్బత్థేవా'తిఆదినా వచనారమ్భఫలమాహ, సబ్బత్థేవాతి సబ్బస్మింయేవ సుత్తప్పదేసే. నను సయఞ్చాతి వుత్తేపి పరియత్తం, న హ్యఞ్ఞం రూపా సయమత్థి, అఞ్ఞం వా (సయ)తో రూపన్తి సిద్ధేప్యేవం సతి అత్థేత్థ పరో కోచి విసేసోతి ఞాపేతుం సఞ్చ రూప'న్తి వుత్తికారో ఆహాతి సమ్బన్ధో, రూపస్స విసేసితబ్బత్తా 'సఞ్చ రూప'న్తి వుత్తియం నిద్దిసీయమానత్తా చ రూపన్తి విఞ్ఞాయతీతి 'సఞ్చ గయ్హతీ'తి వుత్తం, సంరూపగ్గహణాయాపిసద్దం కరోతో-ధిప్పాయో-యన్తి వత్తుమాహ-'అఞ్ఞథే'చ్చాది, అఞ్ఞథాతి అఞ్ఞేనప్పకారేన సంరూపగ్గహణాయ అపిసద్దాభావేతి అధిప్పాయో, అఞ్ఞపదత్థేతి అఞ్ఞపదత్థ సమాసవిసయే, గుణీభూతస్సాతి అప్పధానభూతస్సాకారే కారాదినో, సమాసేన వుత్తత్తా పధానతూ తత్తేపి గుణో భవతి అఞ్ఞపదత్థో-కారేకారాది విధాయ కత్తా, విధీయమానో సవణ్ణోవ పధానం... ఇదమత్థితాయ తప్పవత్తియాతి. నను వుత్తియమపిసద్దస్సాత్థం వదతా సయఞ్చేతి వత్తబ్బం, "తథా సయమత్తనీ"తి నిఘణ్డుతో సయఞ్చ-త్తాకారేకారాదిఞ్చ గయ్హతీత్యమత్థో సమ్భావీయతీతి చోదనమ్పనసి నిధాయ 'సఞ్చ రూప'న్తి వదన్తో సాధిప్పాయారుళ్హం కిఞ్చి అత్థవిసేసం పకాసేతుం తథేవాహాతి దస్సేతుం వుత్తం-'సయఞ్చే'త్యాది, "ధనఞ్ఞాతీసు సంసద్దో, తథాత్తత్తనియేసుపీ"తి నిఘణ్డువచనతో 'స'న్తి అత్తాపి గయ్హతి, కో సో సద్దరూపం సాధారణం, 'స'న్తి అత్తనియమ్పి, కిన్తం సద్దాన మసాధారణం సద్దరూపం, తథా సతి అత్తనియం రూపం నామాత్తసఙ్ఖాతసద్దసమ్బన్ధీతి ఆహ-'సంరూపం సద్దానమసాధారణం రూప'న్తి, ఏతఞ్చ ఇదన్తీమినా సమ్బన్ధితబ్బం, అసాధారణన్తి అసాధారణం సద్దరూపం, సతి సమ్భవే బ్యభిచారే చ విసేసనస్స సాత్థకతాయ అసాధారణన్తి రూపం విసేసతా సాధారణస్సాపి సమ్భవో వుత్తోయేవ నామాతి ఆహ-'దువిధం హి'చ్చాది, కిన్తం సాధారణమసాధారణఞ్చరూపన్తి సామఞ్ఞేన రూపం నిద్దిసితుమాహ-'తత్థా'తిఆది, తత్థాతి నిద్ధారణే సత్తమీ, సద్దానన్తి సాత్థకనిరత్థకానం యేసంకేసఞ్చి సద్దానం, తంతం సద్దత్తాదీహి తేసంతేసం బుద్ధ అఇఆదీనం సద్దానం సద్దత్తాది, ఉభయత్థ ఆదిసద్దేన అత్థో సఙ్గహితో, తేన సాధారణం సద్దరూపమత్థరూపం తథా-సాధారణన్తి చతుబ్బిధం సంరూపన్తి దస్సేతి, చతూసుపి చేతేస్వసాధారణస్స సద్దరూపస్సేవోపానం దస్సేతుమాహ-'తత్థా'తిఆది, సాధారణరూపబ్యుదాసేనాతి సాధారణరూపస్స పరిచ్చాగేన, ఉపాదియన్తో రూపమేవ సద్దస్ససం, నాత్థోతి చ దస్సేతీతి సమ్బన్ధో, చ సద్దో పనేత్థ 'ఇదం దస్సేతీ'తి హేట్ఠా వుత్తం సముచ్చినోతి, అసాధారణస్సేవోపాదియనే కారణమాహ-'తన్త'మిచ్చాది, ఇతరన్తి యే సంకేసఞ్చి సద్దానం సద్దత్తాది, పరస్సాపీతి అఞ్ఞస్స యస్సకస్సచి సద్దస్సాపి, ఇతి ఇదం, పతితం పసిద్ధం, ఏత్థ పన ఇతిసద్దో హేతుమ్హి, యస్మా ఇదం యథావుత్తం పసిద్ధం తస్మా పుబ్బాచరియపరమ్పరాయాగతో పదేసతో ఉపాదియన్తోతి పకతం, సంసద్దవిసేసనసామత్థియేన అసాధారణరూపోపాదియనేపి అసాధారణం సద్దరూపమేవోపాదీయతి నాసాధారణమత్థరూపం... ఇమినా వక్ఖమానకారణతా [తాయ (పోత్థకే)] వసేనాతి ఆహ-'సద్దస్సే'చ్చాది, ఆసన్నం...సద్దతో సద్దభావసా నఞ్ఞత్తా, విపరియయతోతి విపరియాసేన అనాసన్న భావేనాతి అత్థో, చక్ఖువిసయోపి హి అత్థో కథం సోతవిసయసద్దస్స న ఆసన్నో సంరూపమ్భవితుమరహతీతి, కారణన్తరమాహ-'అహేయ్యత్తాచా'తిఆది, అహేయ్యత్తాతి అపరిచ్చజనీయత్తా, ఇదమ్పి నిచ్చసమ్బన్ధిత్తే కారణవచనం, తం సద్దరూపం, నిచ్చసమ్బన్ధీతి నిరన్తరసంయోగీ, విపరియయతోతి హేయ్యత్తా, తథాహిచ్చాదినా అత్థస్స హేయ్యత్తం బోధేతి, అపరం కారణమాహ-'అసాధారణఞ్చ రూపం'త్యాదినా, సాధారణో పరియాయ సద్దానం, పచ్చేతబ్బత్తాతి విఞ్ఞాతబ్బత్తా, ఇదాని కారణత్తయం సమోధానేత్వా ఇమేహి కారణేహి రూపమేవ సద్దస్స సంనామ, నాత్థోతి నియమేత్వా దస్సేతుం 'తదేవ'న్తిఆది ఆరద్ధం, తదేవన్తి యస్మా ఏవం, తం తస్మాతి అత్థో, సరూపప్పధానేతి "గోస్సా వఙ" (౧-౩౨) త్యాదో గోస్సాత్యాదికే సరూపప్పధానే.

౨౫. న్తు

న్తుసుతియా జన్త్వాదీనమ్పి “న్తన్తూనంన్తో యోమ్హి పఠమే” (౨-౨౧౫) త్యాదినా గహణప్పసఙ్గే జాతియమభిప్పసఙ్గబాధనత్థం బ్యత్తియం వన్త్వాది సమ్బన్ధీనముపాదానత్తమిదమారద్ధం “వన్త్వవణ్ణా” (౪-౭౯) “తమేత్థస్సత్థీతి మన్తు” (౪-౭౮) “కత్తరి భూతే క్తవన్తు క్తావీ” (౫-౫౫) తి విహితా వన్త్వాదయో నామ.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

పరిభాసాధికారో సమత్తో.

సరలోపాది వణ్ణనా

౨౬. సరో

ఆధారవిసేసాపస్సయనన్తి ఓపసిలేసికాధారవిసేసస్స నిస్సయనం, ఓపసిలేసికాధారం వినా ఆధారన్తరే గహితే సతి వచనన్తరం సుత్తన్తరం వినా బ్యవహితనివత్తి కాతుం న చ సక్కాతి సమ్బన్ధో, కేచీతి బుద్ధప్పియాచరియాదయో దస్సేతి, తే హి యది వణ్ణేన కాలేన వా బ్యవధానేపి సన్ధి భవేయ్య తదా సరేతి నిమిత్తస్సో పాదానం నిరత్థకం భవేయ్యాతి సరేతి నిమిత్తోపాదానసామత్థియేనానేన వణ్ణాదిబ్యవధానే నో సన్ధీతి మఞ్ఞమానా ‘నిమిత్తో’చ్చాదికం వాక్యమాహు, తదయుత్తన్తి తేహి’నిమిత్తో’చ్చాదినా యం వుత్తం, తం అయుత్తన్తి అత్థో, అయుత్తత్తే కారణం బ్యభిచారసబ్భావేన సామత్థియాభావోయేవాతి బ్యభిచారన్దస్సేత్వా సామత్థియాభావన్దస్సేతుమాహ-‘అవసానే,చ్చాది, కారియాభావేపీతి ఏత్థ న కేవలం ‘ఇదమేవ సచ్చం, సుమనా భవన్తు అథోపి’త్యాదో వణ్ణకాలబ్యవధానేయేవ, అథ ఖో ‘ఏతే న సచ్చేన సువత్థి హోతూ’త్యాదో అవసానే ‘పమాదో మచ్చునో పదం’ త్యాదో అన్త బిన్దు సఙ్ఖాతనిమిత్తన్తరే వా కారియాభావేపి నిమిత్తో పాదానస్స సాత్థకతోతి అపిసద్దస్సత్థో, సాత్థకతోతి భావప్పచ్చయలోపేన భావప్పధానవసేన వా వుత్తం, సాత్థకత్తతోతి వుత్తం హోతి, అఞ్ఞథా నిమిత్తోపాదానమేవ సాత్థకం నామాతి ‘నిమిత్తో పాదానస్స సాత్థకతో’తి న యుజ్జతి, అయమేత్థాధిప్పాయో ‘అవసానే నిమిన్తరే వా కారియాభావేన బ్యభిచారసబ్భావా అఞ్ఞథానుపపత్తిలక్ఖణం సామత్థియం నత్థి, నిమిత్తన్తుబ్యవధానేపి చత్థి, యథా’దారునిమిత్తం వనోపసఙ్కమన’న్తి తస్మా వణ్ణకాలబ్యవధానేపి సరేతి నిమిత్తే సతి లోపకారియం పప్పోతే వా’తి. లుప్పతీతి ‘తత్రిమే’చ్చాదినా కథనకాలే న దిస్సతీతి అత్థో, అదస్సనమత్తమేవ హి లోపో, అఞ్ఞథా ‘తత్రా’దిసద్దరూపాభావప్పత్తియా అత్థప్పతీతి కారిత్తమేసం న సియాతి, పఠమాయ నిద్దిట్ఠో... వుత్తత్తా కమ్మస్స, సరస్సాతి వదేయ్య... భావే ఖాదిప్పచ్చయేన అవుత్తకమ్మత్తా, ఇహాతి ఇమినా సత్థన్తరే భావసాధనవసేన గహణం విభావేతి, గన్థ లాఘవో... సరస్స లోపోతి వా లోపం పప్పోతీతి వా అవత్తబ్బత్తా, సరోతి పఠమాయ నిద్దిట్ఠత్తా సరో లోపో నామ హోతీతి సఙ్కాపి సియాతి ఆహ-‘న చే’చ్చాది, ఇహాతి ఇమస్మిం సుత్తే, హోన్తిచ్చాదోపి పుబ్బసరలోపే హన్తిచ్చాదికమ్పి సియాత్యాసఙ్కియాహ-‘సోచే’చ్చాది, ఉస్సగ్గతో ఆగతో సమ్భూతో తస్స వా అయంతి ఓస్సగ్గికో పుబ్బలోపో , తస్స భావో ఓస్సగ్గికత్తం, ఓస్సగ్గికత్తా పుబ్బలోపస్స కారియన్తరేహి పరలోపాదీహి అపవాదవిధీహి ఆబాధితో ఏవ, సో చ పుబ్బలోపో హోతీతి సమ్బన్ధో, “పరో క్వచీ”తి (౬౧-౨౭) క్వచిగ్గహణేన పుబ్బపరలోపానం తుల్యబలత్తాభావా యథా గమప్పత్తితో పరలోపస్సాపవాదరూపత్తం, అజ్ఝాసితేతి పవిట్ఠే, న హోతి... పరలోపాపవాదేన బాధితత్తా, తేహీతి పరలోపాదీహి, సబ్బథా ముత్తవిసయో సద్ధిన్ద్రియన్తి, వికప్పేన ముత్తవిసయో లతే వాతి.

౨౭. పరో

ఇతిసద్దో ఇదమత్థే, క్వచి లోపనీయో హోతీతి ఇదం వచనం దీపేతీతి సమ్బన్ధో, కిన్తి ఆహ-'పయోగానుసారిత'న్తి, కస్సాతి ఆహ-'కారియస్స పరలోపస్సా'తి, కేన హేతునాతి ఆహ 'క్వచిగ్గహణేనా'తి, కత్థాతి ఆహ-'ఇహ ఇమస్మిం సుత్తే'తి, తేనాతి తేన పయోగానుసారితాదీపనేన, యథాపయోగన్తి ఆగమపయోగానతిక్కమేన, నిచ్చం పక్ఖేవా పరలోపో సియాతి హోన్తిచ్చాదో నిచ్చం, లతావాతిఆదీసు పక్ఖే వా పరలోపో భవేయ్య, ఏవం మఞ్ఞతే "కస్మిన్తి అత్థే క్వాతి నిప్ఫన్నే నానియమవుత్తినా అనియమత్థస్సేవ విసేసకతో వచనే సబ్బత్థేవానియతత్థవుత్తిత్తా క్వచిసద్దో-యం యథాగమం నిచ్చమనిచ్చమసన్తఞ్చ విధిం దీపేతి, తత్థ హోన్తిచ్చాదికో నిచ్చ పక్ఖో పరలోపస్సేవ విసయో, లతావాతిఆదికో అనిచ్చపక్ఖో ఉభయసాధారణత్తా పుబ్బలోపస్సాపి విసయోతి ఇమినా నిచ్చం పక్ఖే వా పరలోపో హోతి, అసన్తపక్ఖో పన సద్ధిన్ద్రియన్తిఆదికో పుబ్బలోపస్సేవ విసయో సబ్బథానేన పరిచ్చత్తత్తా"తి, తీసుపి చేతేసు పన పక్ఖేసు నిచ్చానిచ్చపక్ఖేసు యేవస్సాపవాదరూపతా... పుబ్బలోపస్స సబ్బథా హోన్తిచ్చాదో నివారకత్తా వా విధాయకత్తా వా పరలోపస్స, న త్వసన్తపక్ఖే... పుబ్బలోపస్సేవ సబ్బథానేన దిన్నా వసరత్తా, లోకగ్గోతిఆది తు క్వచిసద్దస్స పయోగానుసారితా దీపకత్తా నిచ్చే అసన్తేవాపి విధిమ్హి దీపితే పరలోపేన వా నిప్ఫజ్జతీతి నేట్ఠబ్యాఘాతో, ఏవం తావ క్వచిగ్గహణే సబ్బథానిట్ఠపరిహారేన ఇట్ఠప్పసిద్ధి సియా, తదభావేకథన్తి తదభావే విరోధమాహ-'అఞ్ఞతే'చ్చాది, పరియాయేన భవన్తీతి క్వచిగ్గహణాభావే 'పరో'తి సుత్తం సియా తథా సతి సుత్తద్వయమేకవిసయం తుల్యబలఞ్చ సియా, తత్థ విప్పటిసేధాభావా పమాణభూతానమాచరియ (వచనా)నం నిరత్థకతా మా భవీతి వారేన భవన్తీతి అత్థో, ఇతీతి ఇమినా పరియాయభవనకారణేన, పక్ఖేయేవ సియాతి లతావాతిఆదీసు పుబ్బలోపే పరియాయప్పవత్తే పరియాయేన పరలోపస్సాప్పవత్తితో లతావాతి పక్ఖేయేవ పరలోపో భవేయ్య, హోన్తిచ్చాదో నిచ్చం న సియాతి సమ్బన్ధో, తఞ్చాతి తం పరియాయభవనఞ్చ, ఖో వాక్యాలఙ్కారే, పటిపదన్తి పదమ్పి దమ్పతి హోతి, నేకదేసపరిహారేనాపి, తేనాహ 'న కత్థచీ'తి, ఇమినా ఇదం దీపేతి "సబ్బత్థ వికప్పప్పసత్తియా హన్తి, సద్ధన్ద్రియంత్యాదికం "న ద్వేవా"తి (౧-౨౮) సుత్తేపి హన్తిచ్చాదికఞ్చానిట్ఠరూపమ్పి సమ్పజ్జతీ"తి. నచేవమిట్ఠన్తి ఏవమిదం యథావుత్తం వికప్పవిధానం సద్దలక్ఖణఞ్ఞూహి నేవాభిమతన్తి అత్థో, తమేవ సాధేతి 'పరలోపో హి'చ్చాదినా, అథా నిచ్చపక్ఖే వా పరలోపే కతే-నేన పరిచ్చత్తట్ఠానే ఉస్సగ్గప్పవత్తియా లతావ లతేవాతి రూపద్వయం సమ్పజ్జతి తస్మా పయోగానుసారితాదీపకేన క్వచిసద్దేనేవ హోన్తి సద్ధిన్ద్రియం లతావ లతేవాతి పయోగ సమ్భవోపి, తథాపి అనిచ్చపక్ఖే లతాఇవాతి తతియరూపప్పసిద్ధియా పరియాయేన భవితబ్బన్తి పరికప్పేతి 'నను చేత్యాదినా, అథ "పరో క్వచీ'తి క్వచిగ్గహణే సతి అప(వాదరూప)త్తా కథమ్పరియాయప్పవత్తీతి మనసి నిధాయానిచ్చపక్ఖే పరియాయప్పవత్తిదీపనత్థం "న ద్వేవా"తి సుత్తితన్తి అపవాదే రూపత్తయేపి పరియాయప్పవత్తియం దోసాభావమాహ-'నాయం దోసో'చ్చాది, తథాహిచ్చాదినా "న ద్వేవా"తి సుత్తేనేవ పరియాయస్సాపి దీపితత్తం సాధేతి, సా చ ఏకత్థప్పవత్తి పరియాయం వినా న సమ్భవతి... ఏకక్ఖణే పవత్యసబ్భావాతి అధిప్పాయో, నను చ క్వచాభావే పరియాయప్పవత్తియం యథావుత్త దోసస్సేవాప్పసఙ్గతో మా హోతు పరియాయో, భిన్న విసయే పన పుబ్బపరలోపప్పవత్తియా "న ద్వేవా'తి నిసేధే లతేవ లతావ లతాఇవాతి రూపత్తయం నిప్ఫజ్జతీతి చోదనం మనసి నిధాయాహ-'నచే'చ్చాది, తత్థ దోసమాహ-'తథా చ సతి'చ్చాదినా, కత్థచి దేమిచ్చాదో నిచ్చం పుబ్బలోపస్సేవ, కత్థచి హోన్తిచ్చాదో నిచ్చం పరలోపస్సేవ , వికప్పేన వా కత్థచి యథోదకం యథాఉదకం త్యాదో పుబ్బలోపస్సేవ కత్థచి ఇతిపి ఇచ్చపిచ్చాదో పరలోపస్సేవ కత్థచి లతేవ లతావ లతాఇవాచ్చాదో పరియాయేనుభయలోపస్సేవ దస్సనతోతి సమ్బన్ధో, ఏత్థచ ఇతిపీతి వవత్థితవిభాసత్త దీపనేన క్వచిసద్దేన పరలోపే కతే-

ఞ్ఞత్ర పుబ్బ లోపే సమ్పత్తే “న ద్వేవా”తి ఏత్థానువత్తమాన క్వచానుభావేన నిచ్చం నిసేధే ఇచ్ఛపిచ్చేవ భవతి. సమ్బుజ్ఝతి తేసు తేసు సుత్తేసు. పరిచ్ఛేదోతి కమ్మత్థవసేన ఆధారవసేన వాతి ఆహ-'పరిచ్ఛిజ్జతి'చ్చాది.

౨౮. నద్వే

తత్థచాతి చసద్దేన భవితబ్బం, తథా చ సతి అఞ్ఞోఞ్ఞానఞ్ఞాసి తం యథోదకం యథాఉదకంత్యాది ఇతిపి ఇచ్ఛపిచ్చాదిచ సఙ్గహితం భవతీతి, పుబ్బలోపే పరలోపే చ పరియాయేన సమ్పత్తే ద్విన్నమ్పి పక్ఖే అభావే సతి కథమిదం యుజ్జతీతి చోదేతి'యజ్జేవ'మిచ్చాదినా, యజ్జేవన్తి హి అయం నిపాతసముదాయో అనిట్ఠాపాదనారమ్భ వత్తతే, ఏవఞ్చే గయ్హతీతి అత్థో, తదేతి అత్థతో విఞ్ఞాయతి, నిచ్చం సన్ధికారియాభావే కారణమాహ-'ఉపసిలేసా భావతో'తి, తదేవ సమత్థేతి ఈదిసేసు హి'చ్చాదినా, వత్తుమిట్ఠత్తాతి ఇమినా సన్నికంసో వణ్ణాన మద్ధమత్తకాలబ్యవధానా పచ్చాసత్తి, సన్నికంసస్సేతస్స వచనిచ్ఛాయం సతియేవ సన్ధికారియం హోతీతి దీపేతి, ఉపసిలేసాభావో వాతి ఉపసిలేసాభావో ఏవ భవతి, నాఞ్ఞథాతి అధిప్పాయో, తదభావేచాతి తస్స ఉపసిలేసస్స అభావే చ, సన్ధికారియాభావే కారణమాహ-'కాలన్తరేన బ్యవధానా'తి, కాలన్తరేనాతి ఉభయత్థ ఠితవణ్ణాన ముచ్చారణకాలతో అఞ్ఞేన మజ్ఝప్పతితకాలేన, సన్ధి హోతేవ... సన్నికంసవచనిచ్ఛావసేన ఉపసిలేసభావతో, బుద్ధ వీర అత్థురాజపుత్తం అజరామరోతి ఛేదో, యదిపి సబ్బమ్పేతం యజ్జేవంత్యాదినా వుత్తం క్వచి సద్దప్పభావేనేవ సిజ్ఝతి, తథాపి పకారో-యమ్పి సత్థే యోజేతబ్బో వాతి దస్సేతుం వుత్తో.

౨౯. యువ

నను సుత్తే 'లుత్తా'తి పఞ్చమీ నిద్దేసా 'పరేస'న్తి హోతు, 'యథాక్కమం'తి తు వచనాభావే కథం యథాక్కమన్తిదం వుత్తన్తి ఆహ-'సమే'చ్చాతి, సమా సఙ్ఖ్యా గణనా యేసు తే సమసఙ్ఖ్యా-ఉద్దేసినో అనుదేసినో చ, ఉద్దిసనం పఠమం నిద్దిసనం ఉద్దేసో, అనుదిసనం పచ్ఛా కథనం అనుదేసో, ఉద్దేసో అనుదేసో ఏసమత్థీతి ఉద్దేసినో అనుదేసినో, తేసం సమసఙ్ఖ్యానముద్దేసీనం అనుదేసీనఞ్చ, ఇవణ్ణువణ్ణాహి ఉద్దేసినో ద్వే, ఏ ఓకారా అనుదేసినో చ ద్వేతి ఉద్దేసీనమనుదేసీనఞ్చ ఠాన్యాదేసానం సమసఙ్ఖ్యా సియా, సతియఞ్చ తస్సం యథాక్కమ మాదసా విధీయన్తే, లోకతో సిద్ధిముపదస్సేతి 'తథాహి'చ్చాదినా. అవ...పే.... ఏ ఓతి పరేసం మతం, విప్పటిపత్తీతి విరుద్ధా పటిపత్తి పటిజాననం, పరే “సతిపి హేట్ఠా వాగ్గహణే'క్వచాసవణ్ణం లుత్తే'తి సుత్తే క్వచిగ్గహణకరణతో అవణ్ణే ఏవ లుత్తే అసవణ్ణో విధి హోతి, తతో ఇధ న హోతి దిట్ఠుపాదాన”న్తి వదన్తి, క్వచీతి అధికారో ఇధ న హోతి మహుస్సవో మాతూపట్ఠానన్తి, పతిసద్దో ఆధారత్థో, తేన సమానాధికరణో ఉరసద్దోపీతి ఉరస్మిన్తి నిచ్చ సమాసత్తా అసకపదేన విగ్గహే కతే “అసఙ్ఖ్యం విభత్తి”చ్చాదినా (౩-౨) సుత్తేన అసఙ్ఖ్యసమాసోతి దస్సేతుమాహ-'విభత్యత్థేసఙ్ఖ్యసమాసో'తి, ఏత్థ పన యువణ్ణానన్తి సంసామి సమీపసమూహ వికారావయవాదీసు ఠాన్యాదేససమ్బన్ధే ఛట్ఠీ, తస్మా ఇవణ్ణువణ్ణానం ఠానే ఏ ఓఆదేసా హోన్తీతి అత్థో, ఠానమ్పన తిధా అపకంసో నివత్తి పసఙ్గో చేతి, తత్థ గున్నం ఠానే అస్సా సమ్బన్ధీయన్తు [బజ్ఝన్తు (జినిన్దబుద్ధి)] తి అపకంసో ఠానసద్దస్సత్థో, “సేమ్హస్స ఠానే కటుకమోసధం దాతబ్బ”న్తి నివత్తి “దబ్బానం ఠానే సరేహి అత్థరితబ్బ”న్తి పసఙ్గో, తేసు ఇధ పఠమదుతియా న యుజ్జన్తి... నిచ్చత్తా సద్దత్థసమ్బన్ధస్స అపనయనవినాసా న యుజ్జన్తీతి, తతియో తు (యుజ్జతి)... సుత్తే అత్థాభిధానాయ ఇవణ్ణువణ్ణానం పవత్తిప్పసఙ్గే తదత్థాభిధానాయేవ ఏఓఆదేసా భవన్తీతి.

౩౦. యవా

“సత్తమియం పుబ్బస్సే”తి (౧-౧౪) పుబ్బస్స కారియవిధానతో సత్తమీ నిద్దిట్ఠస్స పరతా విఞ్ఞాయతీతి వుత్తియం ‘పరే’తి వుత్తం, ఏవముపరిపి, పరేహి ఇచ్చస్స అజ్ఝిణముత్తో’తి సాధేతుం “సబ్బోచన్తి” “అజ్ఝో అధీ”తి చ సుత్తితం, తేసమిధ పచ్చక్ఖాతభావదస్సనత్థమాహ-‘ఇధ’మిచ్చాది, అబ్భక్ఖానన్తి [అబ్భుగ్గఠో] ఇమినావ సిద్ధన్తి “అబ్భో అభీ”తి చ న వత్తబ్బం, ఇతి+అస్స ఇతి ఠితే పరలోపోతి దస్సనత్థం ‘ఇతి అస్స పరలోపో’తి ఆహ, అన్వగమాతిఆదీసు నిచ్చం.

౩౧. ఏఓ

పుత్తా మే+అత్థి, అసన్తో+ఏత్థాతి పదచ్ఛేదో.

౩౨. గోస్స

అన్తాదేసత్థోతి “ఛట్ఠియన్తస్సా”తి (౧-౧౭) బాధకస్స “టానుబన్ధానేకవణ్ణా సబ్బస్సా”తి (౧-౧౯) బాధకేన “వానుబన్ధో”తి (౧-౧౮) సుత్తేన అన్తాదేసత్థో, తేనేవ వుత్తం-‘బాధకబాధనత్థో’యమారమ్భో’తి, అవవాదేసే పుబ్బసరలోపే దీఘేచ గవాస్సం, గవచ్ఛన్తి నిచ్చం. ఇదం కథం సిజ్ఝతీతి సమ్బన్ధో, ఇదన్తి యథరివేచ్చాదికం, కిం వినా సిజ్ఝతీతి ఆహ-‘ఏవాదిస్సా’తిఆది, ఏవస్స ఆదిఏకారో ఏవాది, తస్స, రిఆదేసమన్తరేనాతి సమ్బన్ధో, చసద్దో అట్ఠానప్పయుత్తో, రస్సవిధానఞ్చాతి యోజనీయో, కతేపి తస్మిన్తి తస్మిం సుత్తే విహితే చ, న సిజ్ఝతీతి ఏవాదిస్స రిఆదేసో న కతోతి కత్వా వుత్తం, భుసం+ఏవాతి (పన) ఠితే మహావుత్తినా ఏవాదిస్స ఇఆదేసే రూపసిద్ధి హోతేవ, ఇధ పన పకారన్తరేన ‘భుసామివే’తి సాధేతుమాహ ‘తమ్పి’చ్చాది.

౩౩. బ్యఞ్జ

రస్సదీఘానన్తి సుత్తే అవుత్తే కథం రస్సదీఘానన్తి లభతి ఉద్దేసినోతి ఆహ-‘దీఘస్సా’తిఆది, దీఘస్సాతి రస్సస్సాతి చ ఠానసమ్బన్ధే ఛట్ఠీ, పచ్చాసత్యాతి ఠానినో పచ్చాసత్యా, ఇదఞ్చ నిస్సయ వసేన వుత్తం, నిస్సయకరణమేకో సత్థాగతో ఞాయోతి, ఇధ నిచ్చం-వీతినామేతి ఖుల్లచ్చయం, ఇధ న హోతి-జనో సాయం.

౩౪. సర

ఠానసమ్బన్ధేతి ఠితి ఠానం పసఙ్గో, సమ్బన్ధనం-సమ్బన్ధో, ఠాన్యాదేసభావలక్ఖణో ఠానేయోగనిమిత్తభూతో సమ్బన్ధో ఠానసమ్బన్ధో తస్మిం, ద్వే రూపాని హోన్తీతి ఇమినా న సరూపప్పధానోతి దస్సితం హోతీతి సమ్బన్ధో, హేతుమాహ-‘బహువచననిద్దేసా’తి, ద్వే రూపానిహోన్తీత్యాది వచనమిదం [పదమిదం (పోత్థకే)] దస్సేతి “సరూపప్పధానేపి ద్విసద్దే ద్విసద్దసామఞ్ఞేన సఙ్ఖ్యాద్విసద్దానుసిట్ఠం నప్పయుజ్జతే, తస్స (పన) సఙ్ఖ్యేయ్యవచనసఙ్ఖ్యాభావా ఏకవచనమేవ ( ) [(పన) (పోత్థకే)] హోతీ”తి, ఇమినా చ-త్థప్పధానో-యం నిద్దేసో న సరూపప్పధానోతి దస్సేతి, అధిపతిపచ్చయో అధిపతిప్పచ్చయోతి అనిచ్చం, ఇధ న హోతి ఇధ మోదతీతి, తం ఖణన్తి ఏత్థ ఏకజ్ఝవికలం పచ్చుదాహరణన్తి సరమ్హా పరత్తాభావా న ద్విత్తం.

౩౫. చతు

తబ్బగ్గే తతియపఠమాతి కస్మా వుత్తం చతుత్థ (దుతియ) సద్దేహి వగ్గక్ఖరేస్వేవ గయ్హమానేసు తథా నిద్దేసో యుత్తో, న హి చతున్నమ్పూరణో చతుత్థో ద్విన్నమ్పూరణో దుతియోతి అక్ఖరాయేవ వుచ్చన్తీతి ఆసఙ్కియ 'వినాపీ'తిఆదిమాహ, అక్ఖరే అక్ఖరవిసయే చతుత్థాది వోహారో కరీయమానో వగ్గగ్గహణం వినాపి వగ్గక్ఖరేయేవ రుళ్హో పసిద్ధోతి సమ్బన్ధో, హేతుమ్హి ఇతిసద్దో, యతో ఏవం, తస్మా కారణా 'తబ్బగ్గే తతియపఠమా'తి వుత్తన్తి అధిప్పాయో, తబ్బగ్గేతి చతుత్థదుతియా యస్మిం, తస్మింయేవ వగ్గేతి అత్థో, పచ్చాసత్తీతి పతి ఆపుబ్బా 'సద-విసరణగత్యవసాదనేసు'ఇచ్చస్మా ఇత్థియం భావేత్తిమ్హి నిప్ఫజ్జతీతి దస్సేతుమాహ-'పచ్చాసీదన'మిచ్చాది, యథాయోగ్గన్తి చతుత్థక్ఖరే చతుత్థస్స తతియో దుతియక్ఖరే దుతియస్స పఠమోతి ఏవం యోగ్గమనతిక్కమ్మ, ధస్స దభావోతి ఇమినావ పుబ్బస్స ధస్స దత్తముపలక్ఖేతి, తథా యసత్థేరోతి. థేరోతి ఏత్థ ఏకారో వగ్గక్ఖరో న హోతీతి తస్మిం తవగ్గదుతియక్ఖరస్స తస్స తో పఠమో న హోతి. పన్థోతి ఏత్థ తవగ్గ దుతియక్ఖరేన థకారేన తబ్బగ్గభూతే నకారే సతీపి న సో తబ్బగ్గదుతియక్ఖరోతి న తస్స పఠమో తో, ఏత్థ నిగ్ఘోసో నిఘోసోతిఆది అనిచ్చం, దద్ధో నిట్ఠానన్తి నిచ్చం.

౩౬. వితిస్స

ఇతిసద్దో-నుకరణం. నిపాతస్స పకతివియా-నుకరణం భవతి, అనుకరణఞ్చ ద్విధా అసాధుసద్దరూపం సాధుసద్దరూపన్తి, తేసు భారవాహకో కోచి తేన పీళితో 'అహో భారో'తి వత్తబ్బే సత్తివేకల్లా 'అహో బాల' ఇచ్చాహ, తంసమీపవత్తీ 'కిమయమాహే'తి కేనచి పుట్ఠో సమానో 'అహో బాల ఇచ్చయమాహే'తి వదతి, ఇధమసాధుసద్దరూపం, ఇతీతి పన సాధుసద్దరూపం, తస్మా తతో-నుకారియేనాత్థేన సాత్థకత్తా ఠానసమ్బన్ధే ఛట్ఠీ.

౩౭. ఏఓ

నను "వితిస్సేవే వా"తి (౧-౩౬) వోత్యనువత్తియ అవణ్ణే ఏఓనం వో హోతీతి చ సక్కా విఞ్ఞాతుం, తథా సతి 'అవణ్ణే క్వచి వో హోతీ"తి వత్తబ్బం 'అహోతి వా'తి కస్మా వుత్తన్తి చోదనమాసఙ్కియాహ-'ఓకారస్సపి'చ్చాది, ఠానిభావేన నిద్దిట్ఠత్తాతి "ఏఓన"న్తి (౧-౩౧) వకారాదేసస్స విజ్జమానత్తా వకారాదేసమ్పతి పున ఓకారో ఠానిభావేన నిద్దిసితబ్బో న సియాతి అధిప్పాయేనాహ, న నిమిత్తన్తి ఏఓనం వకారాదేసత్థం అవణ్ణో కారణం న హోతీతి అత్థో, అఞ్ఞథాతి అవణ్ణస్స నిమిత్తత్తే, ఓకారం న పరేయ్యాతి సమ్బన్ధో, మకారాగమే'యాచ కమాగతే అగ్గమక్ఖాయతీ'తి, స్వే భవన్తి విగ్గయ్హ తనప్పచ్చయే తద్ధితవుత్తియం విభత్తియా "ఏకత్థతాయం"తి (౨-౧౧౯) లోపే అకారాదేసే దీఘేచ స్యాదిమ్హి స్వాతనం ద్విత్తే హియ్యత్తనం. స్వాతనన్తిఆదీసు నిచ్చం, ఇధ నహోతి పరేచ న విజానన్తీతి.

౩౮. నిగ్గ

కథ'మాగమో హోతీ'తి వుత్తం యది నిగ్గహీతమాగమో సియా సుత్తే ఆగమగ్గహణేన వా భవితబ్బం ఞ-మ-కాద్య నుబన్ధవిసేసేన వా త్యాసఙ్కియాహ-'అసతి పి'చ్చాది, ఆగమావసాయే కారణమాహ-'ఆదేసత్తాయోగా'తి, ఆదేసత్తాయోగో కథం విఞ్ఞాయతి చ్చాహ-'ఠానినిద్దేసాభావతో'తి, తథా సతి ఆగమినిద్దేసాభావా ఆగమత్తమ్పి న సియాతి చోదేతి 'యఞ్జేవ'మిచ్చాదినా, న-ఇతి చోదనం పటిక్ఖిపిత్వా తస్స ఆగమత్తమేవ సాధేతుమాహ-'తస్సా'తిఆది, తస్సాతి నిగ్గహీతస్స, రస్సానుప్పవత్తితో రస్ససరమేవ అనుగన్త్వా పవత్తితో, అయమేవత్థో వుత్తియమ్పి దస్సితోయేవాతి వత్తుమాహ-'ఏతదేవే'చ్చాది, పురిమా జాతీతి విసేసనసమాసేకతే రస్సే చ బిన్ద్వాగమో, పరనిమిత్తస్సానిద్దిట్ఠత్తా బహుసద్దే-

న్తస్స బిన్ద్వాగమే బహుం, సతిపి పయోగానుసారిత్తదీపకస్స క్వచిసద్దస్సాపి వవత్థితవిభాసత్తే వాసద్దస్సాపి తాదిసత్తస్సేవ పటిపాదకత్త సభావం దస్సేతుం 'వవత్థితవిభాసత్తా వాధికారస్సా'తి వుత్తియం వుత్తం, వవత్థితస్స లక్ఖియస్స అనురోధేన లక్ఖణప్పవత్తికా విభాసా వవత్థితవిభాసా, అభేదేన తు వాధికారో వవత్థిత విభాసా, తస్సా భావో వవత్థితవిభాసత్తం, తస్మా, ఇధ న హోతి ఇధ మోదతి, ఇమస్మిం ఠానే ఆగమత్తప్పకాసకో ఠానినిద్దే సాభావా ఆదేసత్తాయోగసఙ్ఖాతో కారణవిసేసో సమత్థో, తస్స భావో సామత్థియం-అత్థబల-మఞ్ఞథానుపపత్తిలక్ఖణం, సచాతి సో ఆగమో చ.

౩౯. లోపో

లోపసద్దస్స భావసాధనమత్తమేవ సాధేతుమాహ-'తేనే'చ్చాది, లోపోతి యది కమ్మసాధనో సియా తదా తేన సమానాధికరణం కత్వా ఉపరి "పరసరో"తి సుత్తమారభీయేయ్యాతి బ్యతిరేకమాహ 'న పరసరో'తి, ఇధ న హోతి సఙ్గరో.

౪౦. పర

త్వంసి త్వమసీతి వికప్పో, ఇధ న హోతి తాసాహం.

౪౧. వగ్గే

నను వగ్గేవగ్గన్తోతి ఏత్తకేయేవ వుత్తే యస్మిం (కిస్మి)ఞ్చి వగ్గక్ఖరే పరే బిన్దునో యోకోచి వగ్గన్తో అనియమేన భవేయ్య తథా సతి అనిట్ఠమ్పి సియాత్యాసఙ్కాయ పచ్చాసత్తిం సన్నిస్సాయానిట్ఠ నివత్తిన్దస్సేతుమాహ-'వగ్గే వగ్గన్తో'తిచ్చాది, సోవాతి వగ్గన్తోవ, తస్మిన్తి వగ్గక్ఖరే.

౪౨. యేవ

నను సద్దత్తా బ్యభిచారిత్తా ఏవస్స తావ సద్దో హోతు, సంయతో, సంహితోతి సద్దేకదేసభూతానమ్పి సమ్భవా తేపి గహేతబ్బా సియున్తి 'యఏవహి సద్దేసు'తి యహీనమ్పి కథం సద్దవోహారో కతోతి ఆహ 'ఏవా'తిఆది, ఏత్థాయమధిప్పాయో 'అబ్యభిచారినా బ్యభిచారీ నియమ్యతే'తి.

౪౩. యేసం

యసద్దే పుబ్బసుత్తేనేవ సంస్సప్యాదేసే సిద్ధే సో ( ) [(తస్స) (బోత్థకే)] య కారమత్తేయేవ పరే సంస్సేవ (యథా) సియాతి సుత్తమిదమారద్ధం.

౪౪. వన

ఠానినమాసిలిస్స గచ్ఛతి పవత్తతీతి ఆగమో నామ, కో-యమేత్థ ఠానీతి ఆహ-'సరస్సా'తి, సుత్తే అనువత్తస్స చ అవిజ్జమానత్తా 'సరస్సా'తి కుతో లబ్భతీతి చోదేతి 'నను చే'త్యాదినా. ఆగమసుతియా వనాదీనం ఠానిసుతియా అభావేపి సామత్థియా బ్యఞ్జనస్స వా ఆగమో సియా సరస్స వా, యది బ్యఞ్జనస్స వా సియా (న) "పదాదీనం క్వచీ"తి (౨-౯౨) సుత్తిత మాచరియేన, తస్మా తదేవ ఞాపేతి 'సరో యేవేత్థ ఠానీ భవితుమరహతీ'తి. వుచ్చతేచ్చాదినా పరిహారమాహ,

నిపుబ్బా పదిస్మా అనప్పచ్చయే “పదాదీనం క్వచీ”తి యుకఅన్తావయవో “తవగ్గవరనా”దినా (౧-౪౮) యే దస్స జో “వగ్గల సేహితే”తి (౧-౪౯) (యస్స జో) నిపజ్జనం, మానన్తత్యాదీసూతి అధికారాతి “క్యే భావకమ్మేస్వపరోక్ఖేసు మానన్తత్యాదీసూ”తి (౫-౧౭) ఇతో మానన్తత్యాదీసుతి అధికారా, పచ్చయన్తరేతి మానన్తత్యాదీతో అఞ్ఞస్మిం పచ్చయే, కచ్చాయనేన ‘అతిప్పగోఖోతావా’తి సాధనత్థం “క్వచి ఓ బ్యఞ్జనే”తి ఓకారాగమో గకారాగమో చ సుత్తన్తరేన విహితో, తం పకారన్తరేన సాధేతుం వుత్తియం-‘అతిప్పగో ఖో తావా’తి యం వుత్తం తం దస్సేతుం ‘అతిప్పా’తిఆది వుత్తం.

౪౬. ఛ

ద్వాదయో అట్ఠారసన్తా బహువచనన్తాతి ‘ఛకీ’తి వత్తబ్బే ‘ఛా’తి ఏకవచనం న యుజ్జతీతి చోదేతి ‘ననుచా’తిఆదినా, పరిహరతి నచ్చాదినా, నేతి ‘ఛళో’తి అయుత్తో-యం నిద్దేసో న హోతీతి అత్థో, ఛసద్దస్స అనుకరణత్తా ఛసద్దానుకరణత్తా, హేట్ఠా వుత్తసాధుసద్దరూపా సాధుసద్దరూపమనుకరణం విభజతి ‘అనుకరణఞ్చ దువిధ’మిచ్చాదినా, పరిచ్చత్తో జహితో అత్థో విధినిసేధరూపో యస్స తం పరిచ్చత్తత్తం, ఏత్థ పన ఛసద్దేన ఛసఙ్ఖ్యావిసేసో పరిచ్చత్తో, అభిధాయతో హోతీతి ఇమినా ఛసద్దస్స అనుకారియేనాత్థేనాత్థవన్తత్థమాహ, ఏకవచనన్తస్స నిద్దేసో కతో... ఛసద్దవచనీయస్స ఛస్స ఏకత్తా, అనుకారియస్సాతి ఏకాదినో సఙ్ఖ్యా సద్దస్స తదఞ్ఞస్స వా యదనుకారియమేకాదికం తదఞ్ఞం వా సద్దరూపం తస్స. సఙ్ఖ్యాదివిసేసన్తి ఏకత్తాదిసఙ్ఖ్యావిసేసం తదఞ్ఞం వా, “యోమ్హి ద్విన్నం దువే ద్వే”తి (౨-౨౯) సుత్తే ద్విసద్దో-నుకారియం ద్విసద్దరూపం తబ్బచనీయఞ్చ ద్విసఙ్ఖ్యావిసేసమ్పరామసతీతి తబ్బాచకం ద్విన్నన్తి బహువచనం, అథ ‘ళఞ’తి కస్మా న వుత్తం ఏవఞ్హి సతి ఞానుబన్ధత్తాళకారో ఆద్యవయవో భవితుమరహతీతి చోదనమ్మనసి నిధాయ ‘ఛసద్దా’తిఆదిమాహ, అన్తాపవాదేన విధీయమానో ళకారో ఛ సద్దా పరస్సాదిస్స ఆగమత్తా...పే.... హోతీతి సమ్బన్ధో, అన్తాపవాదేనాతి ఇమినా ‘సరస్సా’తి ఛట్ఠీనిద్దేసతో “ఛళీయన్తస్సా”తీ-మస్స విసయభావం దీపేతి, పరస్సాతి ఇమినా ‘ఛా’తి పఞ్చమీనిద్దేసతో “పఞ్చమియం పరస్సా”తీమస్స విసయభావం, ఆదిస్సాతి ఇమినా ళస్సేకవణ్ణత్తా అన్తాపవాదేన “ఆదిస్సా”తి సుత్తే న ఆద్యన్తో వియేకోపి సరోతి సరస్సాదిస్స పత్తిం దస్సేతి, అయమేత్థాధిప్పాయో ‘ఛా’తి పఞ్చమీనిద్దేసా “పఞ్చమియం పరస్సా”తి (౧-౧౫) పరస్స సమ్పత్తం కారియం ఏకవణ్ణత్తా “ఛట్ఠియన్తస్సా”తి (౧-౧౭) అన్తస్స సమ్పత్తం “ఆదిస్సా”తి (౧-౧౬) ఆదివణ్ణస్స పప్పోతీ”తి. ఆదిభూతోవ హోతీతి అసతిపి ఞకారే ఆగమగ్గహణానువత్తియా ఆగమినం సరం అవినాసేన్తో తస్స ఆద్యవయవభూతోవ హోతీతి అత్థో, లకారం కరోన్తి “యవమదనతరలాచాగమా”తి సుత్తేన, తన్తి లకారకరణం ఉభిన్నమవిసేసవచనఞ్చ అయుత్తతం దస్సేతి ‘తేసమ్పి’చ్చాదినా, తేసమ్పీతి కచ్చాయనానమ్పి, అక్ఖరసఞ్ఞాయన్తి “అక్ఖరాపాదయో ఏకచత్తాలీస”న్తి విధీయమానఅక్ఖర సఞ్ఞాయం. అవిసేసే లళానం నానత్తాభావే, పాకటో వాతి ఇమినా సుతిలిపిభేదస్స పచ్చక్ఖసిద్ధతన్దస్సేతి, తత్థ హి సోతవిఞ్ఞాణవీథియా లళానం విసుంవిసుం గహణం సుతి, తంతం దేసవాసీనం లేఖా వ వత్థానం లిపి, తేసం భేదో సోతచక్ఖువిఞ్ఞాణగయ్హత్తా పచ్చక్ఖసిద్ధో, ఛళభిఞ్ఞాతి వికప్పేన ళకారాగమపక్ఖే రూపం.

౪౭. తద

ఇస్స అత్తం నిపాతనా, దకారో పన “మయదా సరే”తి (౧-౪౪), పదన్తరేనాతిఆదీతి ఇమినా అఞ్ఞేన పదేన, సాధూని భవన్తీతి వుత్తి పాఠస్స అత్థం వత్తుం ‘సాధూని భవన్తీతి నిపాతనతో’తి ఆహ, తత్థ కారణమాహ-‘య’మిచ్చాది, అప్పత్తస్స పాపనమ్పత్తస్స పటిసేధో చ నిపాతనం, తేసం ఇధ పాఠాతి తేసం తథా ఇచ్ఛన్తానం ఇధాతి నిపాతస్స ఇమస్మిం

తదమినాదిసుత్తే పాఠా, ఉద్ధస్స ఉదూతి ఉద్ధం ఖమస్సాతి అఞ్ఞపదత్థసమాసే ఉద్ధంఖ ఇతి ఠితే ఉద్ధంసద్దస్స ఉదుఆదేసో, అస-భోజనే ఇచ్చస్మా "క్వచణ' ఇతి (౫-౪౧) సుత్తేన అణ్పచ్చయే అససద్దో నిప్ఫజ్జతీతి ఆహ-'పిసితమసనా'తి "క్వచణ" ఇతి మహియం రవతీతి ఠితే ఇమినావ గణనిపాతనేన సమాసే కతే మయూరసద్దో నిప్ఫజ్జతీతి దస్సేతుమాహ 'మహిసద్దస్స'చ్చాది, అస్స తదమినాదిగణస్స ఆగతిగణత్తా ఏవమఞ్ఞోపీతి సమ్బన్ధో, వుత్తన్తి పాఠసేసో. దీఘనికాయాదీసు పఞ్చసు నికాయేసూతి–

"దీఘమజ్ఝిమసంయుత్త, అఙ్గుత్తరికఖుద్దకా;
నికాయా (పఞ్చ) గమ్భీరా, ధమ్మతో అత్థతోచిమే"తి.

వుత్తేసు దీఘాగమాదీసు పఞ్చసు నికాయేసు, ఞాతబ్బాతి వణ్ణా గమాదిద్వారేన జానితబ్బా, పఞ్చవిధం పఞ్చప్పకారం నిరుత్తముచ్చతేతి సమ్బన్ధో, నిబ్బచనం నిరుత్తం, నపుంసకే భావే త్తో, అత్థకథనవాక్య పుబ్బకముచ్చారణమిచ్చత్థో, తదభిధాయి సత్థమప్యభిధానే-భిధేయ్యో పచారా తదత్థతాయ వా నిరుత్తముచ్చతే, వుత్తనిరుత్తి లక్ఖణేన...పే.... వేదితబ్బాతి ఇమినా నిరుత్తసత్థే యే సద్దా పటిపదం నిప్ఫాదియన్తి తేసమిదం సామఞ్ఞేన నిప్ఫాదనన్తి దీపేతి, ద్వారే నియుత్తో దోవారికోతి ఏత్థ ణికే దకారవకారానం మజ్ఝే ఓకారాగమో, హింసిస్మాతి 'హింస-హింసాయ' మిచ్చస్మా, అప్పచ్చయేతి "సావకారకేస్వ ఘణ్ణకా"తి (౫-౪౪) అప్పచ్చయే, నిజకోతి ఏత్థ జకారస్స యకారే నియకో. అథ వణ్ణవికారోతి వుత్తత్తా జవణ్ణస్స యాదేసే నియకాదయో తావ సిజ్ఝన్తు, సుసానాదయో కథం ఛవపదాదివికారత్తా సుసానాదీనన్తి ఆహ 'పదవికారోపి'చ్చాది. అఞ్ఞథా వణ్ణసముదాయాదేసస్స విసుంగహణే ఛబ్బిధోపత్తియా 'పఞ్చవిధం నిరుత్త'న్తి సఙ్ఖ్యానియమో న యుజ్జేయ్యాతి భావో. యోగో సమ్బన్ధో, తథాహిచ్చాదినా ధాతుస్స అత్థాతిసయేన యోగమ్పాకటీకరోతి, రవనకిరియాతి సమ్బన్ధోతి కేకాయితాన్యసద్దనకిరియాభిసమ్బన్ధో. మయూరోతి ఏత్థ రవతి మయూరరావే ఏవ వత్తతే, న సామఞ్ఞేన రవనకిరియామత్తేతి భావో.

౪౮. తవ

వణ్ణమత్తస్సే వాతి వణ్ణసామఞ్ఞస్సేవ, మత్తసద్దో ఏత్థ సామఞ్ఞ వచనో. యకారస్సచ చాదేసోతి సమ్బన్ధో, దయకారానం జత్తన్తిస్స ఇమినా, యస్స "వగ్గలసేహి తే"తి (౧-౪౯) జత్తం, అత్తానమధికిచ్చ పవత్తన్తి అత్థే అసఙ్ఖ్యసమాసో.

౪౯. వగ్గ

యన్తం సద్దానం నిచ్చసమ్బన్ధిత్తేపి పక్కన్తవిసయత్తా తంసద్దో యంసద్దం నాపేక్ఖతేత్యాహ-'తేతి అనన్తర'ఇచ్చాది, తం సద్దో హి పక్కన్త విసయో తథా పసిద్ధవిసయో అనుభూతవిసయో చ యంసద్దం నాపేక్ఖతే, యథా చేసో యంసద్దన్నా పేక్ఖతే, తం సబ్బం మహాసామినాధికాయం సుబోధాలఙ్కారటీకాయం–

మునిన్దచన్దసఞ్జాత, హాసచన్దనలిమ్పితా;
పల్లవాధవలాతస్స, వేకో నాధరపల్లవోతి (౧౨౨).

ఏతిస్సా గాథాయ అమ్హేహి విత్థారితనయేన గహేతబ్బం, యథా రహన్తి సకమ్మాకమ్మధాతూనమనురూపం.

౨౦. వేవా

కిఞ్చాపీదం [ఇదంకిఞ్చాపి (పోత్థకే)] వికప్పనత్థం కతన్తి హేట్ఠిమేన ని(న్నా న)త్తం విఞ్ఞాయతి, తథాపి ఇమినా వాకారేన వికప్పోవ, హేట్ఠిమే పన క్వచాధికారా హకారన్తధాతుతో ధ్యణ్పచ్చయే మేహ్యం, దోహ్యం సినేహ్యం, లేహ్యన్తిపి భవత్వేవ.

౨౩. సంయో

వత్థునో-త్తప్పధానత్తమత్తవచసీతి నియతావయవవాచినో ఉపాదానాతి వుత్తమనేకత్థత్తేప్యాదిసద్దస్స, ఆదియతీత్యాదీతి కమ్మసా ధనోచాయమాదిసద్దో, సోయమత్థో సుమఙ్గలప్పసాదనియా ఖుద్దసిక్ఖా టీకాయ'ఆదితో ఉపసమ్పన్నా'తి ఏత్థ అమ్హేహి వుత్తనయేన వేదితబ్బో, సంయుజ్జతీతి సంయోగో-ఏకత్రావట్ఠితబ్యఞ్జనా.

౨౪. విచ్ఛా

యంవత్తతేతి వుత్తివచనం నిక్ఖిపిత్వా తస్స అత్థం వత్తుమారభతే 'సమ్భవాపేక్ఖాయే'చ్చాది, యంవత్తతేతి చ సుత్తే అవిజ్జమానేపి గమ్మమానత్థస్స సద్దస్స పయోగమ్పతి కామచారోతి వుత్తియం వుత్తం, యసద్దస్సానియమత్థవుత్తిత్తేపి పదవాక్యతో నాఞ్ఞం సమ్భవతి విచ్ఛాయమాభిక్ఖఞ్ఞే చ వత్తమానన్తి ఆహ 'సమ్భవాపేక్ఖాయపదం వాక్యంవా'తి, సమ్భవతీతి సమ్భవో-పదం వాక్యం వా, తస్మిం అపేక్ఖాయ పదం వాక్యం వా వత్తతేతి సమ్బన్ధో, వత్తతేతి విచ్ఛాయమాభిఞ్ఞే చాత్థే వత్తతే, నను పదస్స వాక్యస్స వా విసుంయేవ దబ్బాదయో అత్థా, తం కథమిద మేతస్మిం వత్థుధమ్మే కిరియాధమ్మే చ విచ్ఛాభిక్ఖఞ్ఞత్థే వత్తతేతి అనుయోగం సన్ధాయాహ-'విసయభావేనా'తిఆది, విచ్ఛాయ వత్థుధమ్మస్స కిరియాధమ్మస్స చాభిక్ఖఞ్ఞస్స విసయో పదం వాక్యం వా... అనఞ్ఞత్థవుత్తివసేన తత్థప్పవత్తియా, తం వసేనచ, అభిధాయకత్తేన చేతి గోచరత్తేన పకాసకత్తేన చాతి అత్థో, యంవత్తతేతి అజ్ఝాహటస్స యన్తి పఠమన్తస్స విభత్తివిపరిణామం దస్సేతి (తస్సాతి) ఆదినా, ఇమినా ఇదం దీపేతి "యజ్జపి 'విచ్ఛాభిక్ఖఞ్ఞేస్వి' త్యత్ర ఛట్ఠీనోచ్చారీయతే, తథాపి ఛట్ఠీపసిద్ధి హోతేవ, కథం ద్వే ఇచ్చాదేసనిద్దేసా ఆదేసో చ సమ్బన్ధీనమపేక్ఖతే, 'విచ్ఛాభిక్ఖఞ్ఞేసూ'తి చాత్థనిద్దేసో, న చాత్థస్సాదేసేన సమ్బన్ధో ఉపపజ్జతే, తస్మా విచ్ఛాభిక్ఖఞ్ఞేసు యం పదం వాక్యం వా వత్తతే తస్స ద్వే భవన్తిచ్చేవం ఛట్ఠీయత్థో సక్కా వత్తు"న్తి, ద్వే రూపాని హోన్తీతి దస్సితం హోతీతి సమ్బన్ధో, సద్దరూపే సఙ్ఖ్యయ్యేతి దుతియా బహువచనన్తం పటిపాదయమానోతి ఏత్థ పటిపాదనకిరియాయ సమ్బన్ధేనోపదిట్ఠం, "వాక్యన్తరట్ఠోపి సద్దో తదఞ్ఞస్మిమ్పి సమ్బన్ధముపయాతీ"తి ద్విసద్దోతి ఇదం ఉపరి వాక్యద్వయేప్యుపయుజ్జతి 'ద్విసద్దో వుత్తో, ద్విసద్దో న సరూపప్పధానో'తి, అథ సరూపప్పధానో కస్మా న వుత్తోతి ఆహ-'బహువచనేన నిద్దేసా'తి, అథ ద్వేతి సామఞ్ఞేన వుత్తత్తా పదవాక్యానం ఠానే ద్విబ్బచనం వా సియా, ఠానేవా వత్తన్తీతి ద్విప్పయోగో వా, తథా సతి 'యంవత్తతే తస్సా'తి కస్మా పఠమమేవ నిస్సాయ వుత్తియం వివరణం కతన్తి ఆహ-'ఏవఞ్చా'తిఆది, ఇదాని ద్విప్పయోగపక్ఖస్స సదోసత్తా అగహితభావం దస్సేతుమాహ-'యదాత్వి' త్యాది, తుసద్దో పుబ్బస్మా పక్ఖా విసేసస్స పదస్సకో [విసేసనత్థో (పోత్థకే)], తత్థ హి ద్వే [ద్వేరూప (పోత్థకే)] సద్దరూపాన్యాదిసీయన్తే , ఇహ తు సోవ సద్దో ద్విరావత్తతే, ఆవుత్తీ సఙ్ఖ్యేయ్యాతి ఏవం మఞ్ఞతే "ద్విసద్దో-యం "ఆదసహి సఙ్ఖ్యా సఙ్ఖ్యేయ్యే వత్తన్తే"తి వచనతో సఙ్ఖ్యేయ్యవచనో, తస్మేహ సఙ్ఖ్యేయ్యం సద్దరూపం వా సియా ఆవుత్తి వా, ఇచ్చపి నిద్దేసో తదుభయమపేక్ఖియ నపుంసకలిఙ్గేన వా సియా ఇత్థిలిఙ్గేన వా, తత్థ యదా నపుంసకలిఙ్గేన నిద్దేసో, తదా సద్దరూపాని సఙ్ఖ్యేయ్యాని భవన్తి,

యదా తు ఇత్థిలిఙ్గేన, తదా సద్దస్సావుత్తీ ఉచ్చారణలక్ఖణా కిరియా సఙ్ఖ్యేయా భవన్తి, తతో చేత్థ ఆవుత్తీఅపి సఙ్ఖ్యేయా హోన్తీ"తి, తదా ద్విప్పయోగో ద్విబ్బవచనన్తి ఏస పక్ఖోతి అయమేత్థ భావో" యదా ద్వే ఆవుత్తియో విధీయన్తే తదా ద్విప్పయోగో ద్విబ్బచనన్తే సోపేక్ఖో, (అత్ర ఠాన్యాదేసభావో నత్థి) [నతుట్ఠానే ద్విబ్బచనపక్ఖో (పోత్థకే)] ఆవుత్తి హి కిరియా, తస్సా చేహ సద్దో సాధనం, న చ కిరియాయ సాధనస్స చ ఠాన్యాదేసభావో ఉపపజ్జతే, తస్మా యదావుత్తీ విధీయన్తే, తదా దిప్పయోగో ద్విబ్బచనన్తే-సో పక్ఖో భవతీ"తి, అయమ్పి పక్ఖో పాణినీయేహి పరిగ్గహీతో, తదయుత్తం దోసదుట్ఠత్తాతి సన్దస్సయమాహ-'సో పనే'త్యాది, తే హి దుతియమ్పి పక్ఖమబ్భుపగమ్మ ఉపచారమత్తతో భేదో, వత్థుతోత్వభేదో వాతి పోనోపుఞ్ఞేన తం సాధేన్తి. కథమ్పన సదోసత్తం యేనాయం న గహితోత్యాహ- 'తథాహి'చ్చాది, ణ్యో నసియాతి "తస్స భావకమ్మేసు త్త తా త్తన ణ్య ణేయ్య ణియ ణియా"తి (౪-౨౮) భావే విధీయమానో ణ్యో ద్విప్పయోగపక్ఖే సద్దభేదసబ్భావా పున పునేతి సముదాయసభావతో పునపున భావోతి అత్థే పునపున సముదాయతో న భవేయ్యాతి అత్థో, న కేవలం ణ్యోవ, అథ ఖో ఏకపదన్తోగధానం సరానం సరానమాదిభూతస్సుకారస్స భవన్తో ఓకారోపి "సరానమాదిస్సా యువణ్ణస్సా ఏఓ ణానుబన్ధే"తి (౪-౧౨౪) న సియా, "మనాద్యాపాదీనమోమయే చ "ఇతి (౩-౨౮) ఓకారో పన పక్ఖద్వయేపి హోతేవ... ఉత్తరపదస్స నిమిత్తభావేన గహితత్తా, పుబ్బపక్ఖేపి హి ద్వే సద్దరూపాన్యేవాదిసీయన్తేతి హోతేవ పద భేదో, వక్ఖతి హి 'సతీపి అత్తగతే భేదే'తి. నను ఆవుత్తిధమ్మభేద సద్దస్సుపచరితో భేదో, సరూపతో త్వభేదోవ, అఞ్ఞథా ఆవుత్తియేవ న సియా, ఏకస్స హి వత్థునో ఆవుత్తి హోతిచ్చాహ'నాన్తరేనే'చ్చాది, అఞ్ఞథేతి ఉపచరితో భేదో న సభావతోతి చే, కారియమ్పవతీతి ఏవి న సక్కా వత్తున్తి సమ్బన్ధో, సభావతో త్వభేదో వాతి ఉపచారాభావేన వత్థుతో విజ్జమానభేదమవధారయతి, అఞ్ఞథాతి యది భేదో సియా, ఆవుత్తియేవ న సియాతి ఏత్థాయమధిప్పాయో "యది సభావతోవ భేదో భిన్నస్స పన కథమావుత్తి సియా"తి, ఠానిసదిసత్తాతి "ఠానీవియాదేసో"తి పరిభాసముపలక్ఖేతి.

కిరియాయాతిఆదీసు సహత్థే తతియా... కిరియాదీహి దబ్బాద్యత్థానం వత్తు [కత్తు] బ్యాపనిచ్ఛాపవత్తితో, దేసాదీతి ( ) [(హి) (పోత్థకే)] ఆదిసద్దేన కాలావత్థాదిం సఙ్గణ్హాతి, నానాకారయుత్తమేవ భిన్నం నామ హోతీతి ఆహ-'అనేకప్పకారయుత్తే'తి, బహువచననిద్దేసతో వుత్తం హోతీతి సమ్బన్ధో, తేనాతి యేన బహువచననిద్దేసేన సకిం బ్యాపనిచ్ఛా జోతీయతి తేన కరణభూతేన హేతుభూతేన వా, కమేన బ్యాపితుమిచ్ఛాయం జాతిఆదీనఞ్చ బ్యాపితుమిచ్ఛాయన్తి సమ్బన్ధో, తత్థ అయఞ్చ గామో రమణీయో అయఞ్చ గామో రమణీయోతి కమేన బ్యాపితుమిచ్ఛా, ఏత్థ కిఞ్చాపి రమణీయగుణేన గామదబ్బయోగో అత్థి, తథాపి గామానం గుణేన యోగో, సబ్బో గామో రమణీయోతి బాహుల్లేన, నత్థి సాకల్లేన [కమేన (పోత్థకే)] బ్యాపితుమిట్ఠత్తన్తి సకలబ్యాపనిచ్ఛాయాభావోతి న ద్విబ్బచనం, ఏవముపరి యోజేత్వా అత్థో దట్ఠబ్బో, సమ్పన్నో యవోతి సమ్పన్నగుణేన యవజాతియా బ్యాపితుమిచ్ఛా, ఏకత్థా జాతి, అనేకత్థ నిస్సయా విచ్ఛా [ఏకత్థాజాతి, ఏకమత్థం ఞాపయిస్సామీతి జాతిసద్దో పయుజ్జతే అనే కత్థనిస్సయాచ విచ్ఛా, అనేకత్థం సఞ్ఞాపయిస్సామీతి విచ్ఛాపయుజ్జతే-తి మహాభస్సే], సోభనం ధవఖదిరన్తి సోభనగుణేన ధవాదిదబ్బానం బ్యాపితుమిచ్ఛా, అత్థసద్దేనేత్థ దబ్బాదయో వత్తుమిట్ఠాతి ఆహ-'దబ్బగుణకిరియాలక్ఖణే'తి, విసద్దో పనేత్థ బ్యాపనత్థోతి ఆహ-'బ్యాపితుం సమ్బన్ధితు'న్తి, సాతి విచ్ఛా, వత్తుధమ్మోతి 'రుక్ఖంరుక్ఖ'మిచ్చాదికం యో వదతి, తస్స వత్తునో ధమ్మో... ఇచ్ఛాలక్ఖణస్స ధమ్మస్స తప్పటిబద్ధత్తా , సద్దోతి రుక్ఖమిచ్చాదికో, తస్స సద్దస్స యం రూపం అత్త భావో, తమేవ పచ్చాసత్యా "సుతానుమితేసు సుతసమ్బన్ధోవ బలవా"తి విచ్ఛా భిక్ఖఞ్ఞేసు వత్తమానస్స సుతస్సేవ తస్స రూపస్స పచ్చాసన్నభావతో ద్విసఙ్ఖ్యా యుత్తం ద్విసఙ్ఖాతాయ సఙ్ఖ్యాయ 'రుక్ఖం రుక్ఖ'మిచ్చేవం యుత్తం అతిదిసీయతే సుత్తే ద్వేఇచ్చనేన, ద్విబ్బచనస్సేవ [ద్విబ్బచనమేవ (పోత్థకే)] హి ద్విసఙ్ఖ్యాయుత్తతా, అథ కతమేకవచనన్తస్స ద్విబ్బచనం, తథాహి సబ్బేయేవేతేత్థ

విచ్ఛాయం ద్విత్తేహ్యాభిధయన్తేతి బహుత్తా బహువచనం పప్పోతి, ఏకవచనన్తు న సిజ్ఝతి ‘రుక్ఖం రుక్ఖం సిఞ్చతీ’తి ఏకత్థాభిధానభిన్నసబ్బరుక్ఖప్పతీతీతి కథమేకవచనన్తస్స ద్విబ్బచనన్తీ ఆసఙ్కియాహ-‘తత్థే’చ్చాది, అత్థసామత్థియాతి ‘బహువచనన్తప్పయోగేపి’చ్చాదినా వక్ఖమాననయేన బహువచనన్తప్పయోగేనేవ విచ్ఛాత్థజోతనతో న తత్థ ద్వీబ్బచనం సియా, భవితబ్బఞ్చ ద్విబ్బచనే (న, ఏ) కవచనత్తమన్తరేన న చాత్థి ద్విబ్బచనావకాసో’తి పతీతి బలావగతో యో-త్థో, తస్స అత్థస్స అఞ్ఞథానుపపత్తిలక్ఖణం సామత్థియం అత్థసామత్థియం, అత్థసామత్థియా ఏకవచనన్తస్స ద్వీబ్బచనన్తి సమ్బన్ధో, కిరియాదియోగన్తి కిరియాగుణాది సమ్బన్ధో, మన్త్వాతి బ్యాపితుమిచ్ఛాయన్తీమస్స పుబ్బకిరియావచనం, అభిసంహరిత్వాతి ఏకతోకత్వా. సద్దస్స తాదిసత్థపచ్చాయకత్తే సామత్థియం సద్దసత్తి [సద్దస్స]. యుగపదాధికరణతాయం సహవచనిచ్ఛాయం బహువచనప్పవత్తియేవ, న తత్థ ద్విబ్బచనన్తి దస్సేతుమాహ-‘అతోయేవే’చ్చాది, అతో యేవాతి బహువచనన్తస్స సద్దసత్తియా విచ్ఛాజోతనతో ద్విబ్బచనాభావాయేవ, ఏవమఞ్ఞత్తే- ‘ఇధ పన యోగపజ్జం దువిధం సద్దయోగపజ్జం అత్థయోగపజ్జఞ్చ, తత్థ కిఞ్చి సాత్థకానం సద్దయోగపజ్జమత్థయోగ పజ్జం న సమ్భవతీతి, యుగపది అధికరణం ధవాది అత్థో యస్స సోధవఖదిరపలాససద్దో యుగపదాధికరణో, తస్స భావో తథా, తస్సఞ్చ సతి, సద్దయోగపజ్జమన్తరేన భిన్నత్థానమేకసద్దవచనీయాన మేకతో పపత్తి అత్థయోగపజ్జం, తం సహవచనిచ్ఛాయన్తి ఇమినా దస్సితన్తి తస్సం సహవచనిచ్ఛాయఞ్చ సతి, సోభనా ధవఖదిరపలాసా సోభనా రుక్ఖాతి సోభనగుణయోగేపి బహువచనేనేవ విచ్ఛాజోతనతో ద్విబ్బచనాభావోతి, సోభనం ధవఖదిరన్తి పన సతీపి సద్దయోగపజ్జే సమాహారత్తా నత్థత్థయోగపజ్జ [నాత్వయాగపజ్జ (పోత్థకే)] న్తి ఏకవచనన్తత్తా ద్విత్తప్పసఙ్గేపి సోభనం ధవఖదిరన్తి సద్దానం సకిం బ్యాపనిచ్ఛాయాభావా న ద్విబ్బచనన్తి హేట్ఠా వుత్తం.

వాత్తికకారేన “ఆనుపుబ్బియే ద్వే భవన్తీతి వత్తబ్బ”న్తి (౮-౧-౧-వా) వుత్తం, తదాహ-‘ఆనుపుబ్బియేపి’చ్చాదినా, అత్థేవానుపుబ్బియేపి విచ్ఛా తతోవ ద్విత్తన్తి పటిపాదయ ‘మానుపుబ్బియ’మిచ్చాదినా ‘అత్థియేవే’చ్చాదినో వుత్తివాక్యస్స వివరణమాహ. గామజాతియా తుల్యజాతియానం దిసా దేసాదిభేదేన భిన్నానమివ గామానం, న ఏత్థ విచ్ఛా, మూలమగ్గం వా హి ముఖ్య మేకమేవ... హేట్ఠుద్ధభాగన్తరాభావేనేకత్తా, యేనుపరియధో భాగాపేక్ఖాయ కతమూలగ్గబ్యపదేసేన భిన్నజాతియా మూలగ్గభాగా, తే భిన్నజాతియా, న చ భిన్నజాతియానం విచ్ఛా హోతి, న హి గోగోతి వుత్తే (వాహీక)గతా విచ్ఛావగమ్యతేతి ఆచరియజినిన్దబుద్ధినా ఆనుపుబ్బియే విచ్ఛాయాభావం పటిపాదితం, తం విఘటయితుం ‘యది హి’చ్చాదినా యం వుత్తియం వుత్తం, తం విపఞ్చితుమాహ- ‘యథే’చ్చాది, నసన్నివిట్ఠోతి న పతిట్ఠితో, నత్థీతి వుత్తం హోతి, యస్సూపరిభాగో అత్థి తమ్పి మూలన్తి మూల బ్యపదేసస్సాపేక్ఖా కతత్తమాహ, ఉభయన్తి మూలమగ్గఞ్చ, తథా అఞ్ఞోపి మూలగ్గభాగాతి ఇమినా మూలగ్గభేదానం హేట్ఠా వియ గహణే సతి బహుత్తమాహ, పుబ్బకథితేనాతి ‘రుక్ఖాదీనం బాహుల్లేనా’తిఆదినా పుబ్బే వుత్తనయేన, ఇదం వుత్తం హోతి “మూలాదీనం బాహుల్లేన థూలాది గుణయోగమ్మన్త్వా సత్తమీవిభత్తియుత్తేన మూలాదిసద్దసహితేన సబ్బ సద్దేన మూలాదికమత్థమభిసంహరిత్వా సబ్బస్మిం మూలే థూలా సబ్బస్మిం అగ్గే సుఖుమాతి ఏవం (వత్తునో) బ్యాపితుమిచ్ఛాయమేకవచనన్తస్స విచ్ఛాయన్త్వేవ ద్విబ్బచన”న్తి.

జేట్ఠానం విచ్ఛాసమ్భవే సబ్బకనిట్ఠస్స జేట్ఠత్తాభావానుప్పవేసో న సియాతి ఆనుపుబ్బియమత్తవచనిచ్ఛాయం తేనేవ ద్విత్తమభిహితం ‘జేట్ఠం జేట్ఠమనుప్పవేసయా’తి తేనేవాచరియేన, తదధునా విఘటీయతి ‘జేట్ఠ’ మిచ్చాదినా , కనిట్ఠోపి పవేసీయతీతి కనిట్ఠస్సపి విచ్ఛాసమ్భవమాహ, తత్థ కారణమాహ-‘యథేవ హి’చ్చాది, పరస్సాతి మజ్ఝిమస్సాతి ఏత్థ విసేసనం, కనిట్ఠస్సాపి జేట్ఠబ్యపదేసోతి సమ్బన్ధో, యథావుత్తమేవ సమత్థేతి ‘వత్తిచ్ఛానిబన్ధనే హి’చ్చాదినా,

వత్తిచ్ఛాదిబన్ధనేతి వత్తునో ఇచ్ఛా నిబన్ధనం కారణమస్సాతి సమాసో, వత్థుసభావే వత్థు తత్థే, అభినివేసో పవత్తి, నాభిసమ్ముణాతి న పప్పోతి.

"సకత్థే వధారియమానే నేకస్మిం ద్వే భవన్తీతి వత్తబ్బ"న్తి (౮-౧-౧౨-వా) వాత్తికకారేన వుత్తం, తదాహ 'సకత్థే'ఇచ్చాది, అత్థప్పకారణాద్యనపేక్ఖస్స పదస్స అత్థే సకత్థే అవధారియమానే ఏత్తకమేవేతి గమ్మమానే అనేకస్మిం దియ్యమానే ద్విబ్బచనమిట్ఠం మతం పాణినియానన్తి అత్థో, అయమ్పనేసమధిప్పాయో 'మాసకం మాసకం ఇమమ్హా కహాపణా భవన్తానం ద్విన్నం దేహీ త్యత్ర ద్వే ఏవ మాసా దాతుమిచ్ఛితా, కహాపణం నామ–

> చత్తారో విహయో గుఞ్జా, ద్వేగుఞ్జా మాసకో భవే;
> ద్వే అక్ఖావ మాసకాపఞ్చ,క్ఖానం ధరణమట్ఠకంతి.

వుత్తవిధినానేకమాసకసముదాయో, తత్థ న సబ్బే కహాపణ సమ్బన్ధినో మాసా దానకిరియాయ బ్యాపితా, ద్వేయేవాతి నేత్థత్థ విచ్ఛాతి యథావుత్తవత్తబ్బేన ద్విబ్బచన"న్తి, తం దస్సేత్వాతి తం ద్విబ్బచనోదాహరణం దస్సేత్వా, పటిపాదయితుం విచ్ఛాయమేవ ద్విత్తం దస్సేతుం... మాసకం మాసకమిచ్చాదోత్వయమధిప్పాయో-"దేహీతి దానకిరియాయ మాసస్స బ్యాపితుమిట్ఠాతి విచ్ఛాయమేవేత్థ ద్విబ్బచనం, తథాహ్యతో ద్విరుత్తా విచ్ఛావ గమ్యతే"తి, సద్దన్తరతోచ్చాదికం కిమాసజ్జ్కియ వుత్తన్తి ఆహ'దేహీ'తిఆది, అవధారణే పతీయమానేతి కహాపణసమ్బన్ధిని బహుమ్హి మాసకసముదాయే మాసకద్వయనిచ్ఛయే విఞ్ఞాయమానే సతి, అవిసేసేన సామఞ్ఞేన మాసానం దేహీతి దానకిరియాయ బ్యాపనా భావాతి సమ్బన్ధో, సద్దన్తరతోచ్చాదినో సాధిప్పాయమత్థమభిధాతుమారభతే 'పదేనే'చ్చాది, ఏత్థ పదేనాతి మాసకమిచ్చనేన పదేన, ఇమమ్హా కహాపణాతి ఇదమేత్థ సద్దన్తరం, కతాభిసఙ్ఖరణస్సాతి మాసకం మాసకమిచ్చేవం నిప్ఫాదితస్స, సద్దన్తరతోతి ఇమినా పదన్తరయోగో గహితోతి ఆహ-'పదన్తరేన యోగతో'తి అయమేత్థాధిప్పాయో "ద్విత్తకరణకాలే సద్దన్తరవచనీయస్సత్థస్సానపేక్ఖితత్తా మాసకంమాసకన్తి అవిసేసేన మాసకవిచ్ఛాయం ద్విత్తం, తదను పన ఇమమ్హా కహాపణాతిసద్దన్తరసమ్బన్ధే సతి యది కహాపణసమ్బన్ధ్య న వసేసమాసకవిచ్ఛా పరిగ్గయ్హతి తదా ఇమస్స కహాపణస్సాతి ఛట్ఠియా భవితబ్బం, ఇమమ్హా కహాపణాతి పన అవధిపఞ్చమీనిద్దేసతో కహాపణతో ద్వయమేవ గహేత్వా భవన్తానం ద్విన్నం దేహీతి ఇమమ్హా కహాపణాతి సద్దన్తరతోవధారణం గమ్యతే"తి.

"పుబ్బపఠమానమత్థాతిసయవచనిచ్ఛాయం ద్వే భవన్తీతి వత్తబ్బ"న్తి (౮-౧-౧౨-వా) వుత్తం, తదాహ-'పుబ్బపఠమానం మిచ్చాది, పుబ్బపఠమానం పుబ్బపఠమ సద్దానం అత్థాతిసయో యో అత్థస్స పకంసో, తస్స వచనిచ్ఛాయం, సబ్బపఠమభావసఙ్ఖాత అత్థాతిసయమత్తావ వచనిచ్ఛాతి న ఏత్థ విచ్ఛాతి తేసమధిప్పాయో, వికసనకిరియాయ పాకకిరియాయాతి వుత్తేపి వికాసకరణకిరియాయ పాకకరణకిరియాయాతి అత్థసమ్భవతో 'పుబ్బం పుబ్బం పుప్ఫ'న్తి త్యాదో, పుబ్బం పుబ్బం వికసనం కరోన్తి, పఠమం పఠమం వచనం కరోన్తీతి కిరియావిసేసనవసేన అత్థో దట్ఠబ్బో, పుబ్బాతి మతా పఠమాభిమతాతి ఇమినా పుబ్బపఠమభావేనాభిమతానం బహుత్త బ్యాపనేన విచ్ఛాసబ్భావే కారణమాహ.

"డతర డతమానం సమసమ్పధారణాయమిత్థీనిగదే భావే ద్వే భవన్తీతి వత్తబ్బ"న్తి (౮-౧-౧౨-వా) వుత్తం, ఏత్థ ఇత్థిలిఙ్గసద్దో ఇత్థిలిఙ్గయోగా ఇత్థీతి వుత్తో, నిగద్యతేనేనేతి నిగదో, ఇత్థీ నిగదో యస్స సో ఇత్థినిగదోభావో, తస్మిం ఇత్థినిగదే

భావే, తదాహ-రతరరత మన్తాన'మిచ్చాది, ఇత్థిలిఙ్గేతి ఇత్థిలిఙ్గం యస్స సో ఇత్థిలిఙ్గోభావో, తస్మిం ఇత్థిలిఙ్గే భావే వత్తమానానం రతరరతమన్తానం ద్విబ్బచనమభిమతన్తి సమ్బన్ధో, కస్మిం విసయేతి ఆహ-'సమసమ్పధారణ విసయే'తి, సమేన అడ్ఢతాదినా గుణేన ఇమే ఉభో అడ్ఢా ఇత్వేవం రూపా సమ్పధారణా నిరూపనా అవబోధో సమసమ్పధారణా, సాఏవ విసయో, తస్మిం సతి, అడ్ఢతాయ బహువిధత్తాభావా కిరియాదియో గాభావా చ నత్థేత్థ విచ్చాతి తేసమధిప్పాయో, పుచ్ఛియమానాతి ఇమినా ఇమే ఉభో' ఇచ్చాదీనం పుచ్ఛావాక్యతం దస్సేతి.

పరబ్యవహారేనాహ-'ఆఖ్యాతాదీనం విసయత్త'న్తి, ఇమినా ఆఖ్యాతాదీనమేవ కిరియాజోతకపదభావేన పోనోపుఞ్ఞసఙ్ఖాతకిరియా ధమ్మస్స ధనసమేవ విసయత్తం దీపేతి, అతిసయవిసిట్ఠన్తి ఇమినా పపచతిసద్దేపకారో పకంసత్థ జోతకో ఉపసగ్గోతి దస్సేతి, హివిధిమ్హీతి'లూ-చ్ఛేదనే'ఇచ్చస్మా విధిమ్హి హిప్పచ్చయో "పఞ్చపత్తనావిధీసు"తి (౬-౯) ఇమినా సుత్తేనాతి అత్థో, ఓస్సాతి "యువణ్ణానమేఓపచ్చయే"తి (౫-౮౨) ఓకారస్స, 'పుబ్బేక-కత్తుకాన" (౫-౬౨) మిచ్చేవాతి ఏవకారేన పరేసమివాయమప్యాభిక్ఖఞ్ఞే పచ్చయో చే విధీయతే, తదా పపచతిఇచ్చత్ర వియ ఆభిక్ఖఞ్ఞే విధీయమానేన పచ్చయేనేవ ఆభిక్ఖఞ్ఞత్థస్స పకాసితత్తా న ద్విబ్బచనేన భవితబ్బన్తి దస్సేతి, యదా తు భుసం పునప్పునం పచతీతి వచనిచ్చా తదాపి పపచతీతి భవత్యేవ.

ఇహ ఇమస్మిం ఉదాహరణే, ఆభిక్ఖఞ్ఞే ఇచ్చేవాతి ఇమినా అనుకరణమత్తమేపేతం నత్థేత్థాభిక్ఖఞ్ఞన్తి పాణినియా సుత్తన్తరేన ద్విత్తమ్పటిపాదేన్తి, నత్థేత్థ తాదిసేన వచనేన పయోజనం, ఆభిక్ఖఞ్ఞేయేవ ద్విబ్బచనన్తి దస్సేతి, ఏవమఞ్ఞతే "పటఇచ్చేతమనుకరణం భవన కిరియమ్పతి వత్తతీతి [భవనకిరియామతీ పుత్తీతి (పోత్థకే)] కిరియాధమ్మం పోనోపుఞ్ఞమేత్థ అత్థేవా"తి, తేసేవ వక్ఖతి-'పటపటా భవతీతి ఆభిక్ఖఞ్ఞే ద్విబ్బచన'న్తి, అనితిస్మిన్తి ఇతిసద్దే అవిజ్జమానే, రాప్పచ్చయోతి పఠమం ద్విత్తే కతే పచ్ఛా రాప్పచ్చయో, రాప్పచ్చయమకత్వాపి పకారన్తరేన సాధేతుమాహ- 'అథవా' ఇచ్చాది, దీఘో నిచ్చన్తి పఠమం ద్విత్తే పటపటకరోతీతి ఠితే నిచ్చం దీఘో, పటపటా కరోతీతి ఏత్థ నిప్ఫత్తిం దస్సేత్వా ఇదాని పటపటాయతీతి ఏత్థ దస్సేతుం పటపటాయతీతిఆది ఆరద్ధం.

౫౫. స్యాది

ఏకస్స ఏకస్స ఇతి ఠితే పుబ్బవిభత్తియా లుత్తే సంహితాయఞ్చ కతాయం ఏకేకస్స, ఏవం మత్థకేన మత్థకేనాతి ఠితే మత్థక మత్థకేనాతి.

౫౬. సబ్బా

అఞ్ఞం అఞ్ఞన్తి ఠితే ఇమినా విభత్తియా లోపే అకారస్స "తదమినా" (౧-౪౭) దినా ఓకారే అఞ్ఞోఞ్ఞన్తిపి హోతి.

౫౭. యావ

యావబోధన్తి "యావావధారణే"తి (౩-౪) అసఙ్ఖ్యసమాసో.

౫౮. బహుల

క్వచి పవత్యప్పవత్తి, క్వచఞ్ఞం క్వచి వా క్వచి;
సియా బహులసద్దేన, విధి సబ్బో యథాగమంతి.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

పఠమకణ్డవణ్ణనా సమత్తా.

౨. దుతియకణ్డ వణ్ణనా

౧. ద్వేద్వే

అవయవసమ్బన్ధేతి స్యాద్యవయవీసముదాయేన ద్వేద్వేతి వుత్తానమవయవానం సమ్బన్ధే, అతేత్థ వుత్యనుకూలాయ పఞ్చికాయ వా భవితబ్బం, పఞ్చికాను కూలాయ వుత్తియా వా, న చేత్థ ద్విన్న మఞ్ఞోఞ్ఞానుకూలతా దిస్సతి, తథాహి వుత్తియం-'ఏకానేకత్థేసు వత్తమానతో నామస్మా'తి ఏత్తకమేవ పకతివిసేసనవసేన వుత్తం, పఞ్చికాయన్తు తబ్బిసేసన వసేన చ పచ్చయత్థవిసేసనవసేన చ అత్థో దస్సితో, తదేవ ముభిన్నన్నా ఞ్ఞమఞ్ఞానుకూలతా దిస్సతి, తతో ఏత్థ యథా ద్విన్న మఞ్ఞోఞ్ఞానుకూలతా సమ్పజ్జతి, తథా బ్యాచిక్ఖిస్సామ "యది పనేత్థ వుత్యానుకూలా పఞ్చికా భవేయ్య పచ్చయత్థపక్ఖో జహితబ్బో సియాతి 'తే...పే.... ఏకానేకత్థేసు'తి చ, తేన...పే.... యోజనియ'న్తి చ ఏతేసం జహితబ్బతాయ బహుపాఠవిలోపో ఆపజ్జతి, యది పన పఞ్చికానుకూలా వుత్తి భవేయ్య వుత్తియం కిఞ్చిమత్తం పక్ఖిపితబ్బ మత్తమేవ సియాతి బహువిలోపాపత్తి (న) హోతీతి ఏతేసం ద్వేద్వే హోన్తి ఏకానే కత్థేసు వత్తమానతో నామస్మా'తి వుత్తియా భవితబ్బ"న్తి, ఏవఞ్హి సతి సత్థన్తరేనాపి సహ ఘటతే, సుత్తే 'ద్వేద్వేకానేకేసు నామస్మా'తి వుత్తత్తా 'ఏకానేకేసూ'తి ఇదం పచ్చయవిసేసనం వా యుజ్జతి

పకతివిసేసనవసేన వా యదేతం పచ్చయవిసేసనం, తదా సామత్థియా ఏకానేకేసూతి పకతివిసేసనమ్పి లబ్భతి, తత్థ సామత్థియమత్థ బలం, తథాహ్యేకాదీసు భవన్తా పకతివాచ్చానమేపేకత్తాదిఅబ్యతి రిత్తఅత్థమత్తాదీరూపానం జోతకా స్యాదయో కథమేకత్తాదీసు వత్తమానతో నామస్మా అఞ్ఞతో సియున్తి యథావుత్తనామవిసేసాక్ఖేపో, తథా ఇత్థిణాదిప్పచ్చయాదీనమ్పి పన పకతివిసేసానుపాదానేపి యతో ధాత్వాది వాచ్చోత్థో నత్థి, సామత్థియా తతో, ధాతుత్యాద్యన్తేహి [త్యాద్యన్త వాచ్చేహి (పోత్థకే)] న హోన్తే విత్తిపచ్చయా, తథా ణాదిపచ్చయాపి... విభత్యన్తా విధానతో, యదేతమ్పకతివిసేసనం తదాపి సామత్థియేనేవ ఏకత్తాదీసు వత్తమానతో నామస్మా తజ్జోతనాయ భవన్తా స్యాదయో కథమఞ్ఞత్థ హోన్తి అసమ్భవాతి ఏకానేకేసు ద్వేద్వేతి లబ్భతి, అథవా సరూపేన అవుత్తమ్పి సామత్థియేనేకానేకత్థేసూతి గమ్మమానం వుత్తమేవ హోతీతి కత్వా'తేచా'తిఆదికం వుత్తన్తి గహేతబ్బం, ఏకానేకేసు వత్తమానతో నామస్మాతి కిమత్థం అసత్వభూతాయ కిరియాయేకత్తాదిసమ్బన్ధాభావా క్రియత్థాచ త్యాదీహి యేపేకత్తాదీనం వుత్తత్తా త్యాద్యన్తేహి చ న భవేయ్యున్తి పయోజనన్తరమాహ-'యమ్పనా'తిఆది, పఞ్చకనామత్థస్సాధిప్పేతభావో చేత్థ పక్ఖస్సేతస్సేవ యుత్తత్తా. తథాహి సఙ్ఖ్యాకమ్మాదయో నామ వాచ్చస్స దబ్బస్స ధమ్మో సకత్థో-పసజ్జనో చ సద్దో దబ్బేయేవ వత్తతే... దబ్బేయేవాన్వయాదివోహారా, తత్థ దబ్బవాచినా సద్దేన దబ్బధమ్మానమబ్భన్తరీకరణన్తి నాయుత్తమేతం నామేన పఞ్చన్నమభిధానం, విభత్తియో పన జోతికా, ఇత్థిపచ్చయా చ ఇత్థిలిఙ్గస్స, తథా చాఞ్ఞేహి వుత్తం సమ్బన్ధచిన్తాయం–

> సద్దో సకత్థం వత్వాన, పదత్థం దబ్బసఞ్ఞితం;
> సమవేతం వదే లిఙ్గం, సఙ్ఖ్యం కమ్మాదికమ్మి చేతి.

ఏకానేకేసు స్యాదీనం యథాక్కమం దస్సేతుం 'తేనా'తిఆది వుత్తం, తేనాతి యేన పఞ్చకో నామత్థో అధిప్పేతో ఏకాదీసు చ అత్థేసు జో-తనీయేసు స్యాదయో విధియిస్సన్తి తేన, సబ్బత్థాతి 'అంయో'ఆదీసు సబ్బత్థ,

సభావతోత్యాదికస్సాయమధిప్పాయో “యద్యపి స్యాదయో ఏకానేకేసు హోన్తి తథాపి ఏకాదయో సఙ్ఖ్యాయ పరిచ్ఛిన్నే అత్థే వత్తన్తి న సఙ్ఖ్యామత్తే, సఙ్ఖ్యాయ సమ్భవాభావా సఙ్ఖ్యేయే భవతీతి న సఙ్ఖ్యాపి స్యాదీనమత్థో”తి (న) కేవలం సకత్థ దబ్బాదియేవ స్యాదీనమత్థో న భవతి, అపి తు సఙ్ఖ్యాపీత్యపిసద్దత్థో, అనేన సఙ్ఖ్యా విభత్యత్థో చతుక్కో నామత్థోత్యయమ్పక్ఖో నిరాకతో పఞ్చకో నామత్థోతి దస్సనే సఙ్ఖ్యాకమ్మాదీనం విభత్తియో జోతికా హోన్తి, తికో నామత్థోతి దస్సనే తు సఙ్ఖ్యాకమ్మాదయో విభత్తివాచ్చా హోన్తి, ఇదాని అధిప్పేతపఞ్చకనామత్థే సకత్థాదికం సరూపతో దస్సేతుం ‘తత్థా’తిఆదిమాహ, తత్థ సకత్థో విసేసనన్తి సరూపాది యం కిఞ్చి విసేసనత్తేన వత్తుమిచ్ఛితం తం సకత్థో నామతి అత్థో, తం దస్సేతి ‘సరూపజాతిగుణదబ్బాని’తి.

బలేన యస్సా భిన్నేసు, పవత్తన్తే గగాదీసు;
సా జాత్యభిన్నధీసద్దా, సుత్తం పుప్ఫస్సివాన్వితం.

దబ్బాధారో తతో భిన్నో, నిమిత్తం తప్పతీతియా;
భావాభావసభావో యో, సో గుణో నిగ్గుణో మతో.

సరూపం సద్దరూపంవ, జాతియా యం విసేసనం;
విసేసీయతి యంకిఞ్చి, దబ్బం తం సముదీరితం.

ఇదాని సరూపాదినో విసేసనస్స సకత్థభావం జాత్యాదివిసేసస్స దబ్బభావఞ్చ దస్సేతుం ‘తత్థా’తిఆదిమాహ, సరూపే వత్తతే సద్దోతి వియభేదోపచారేనాహ-‘సద్దస్స సరూపేనా’తి, ఏత్థ పన గోతి జాతిమత్తవాచిని గోసద్దే పయుత్తే గోసద్దో జాతిమత్తమాహేతి సో జాతిం విసేసేతి నామ. యట్ఠిఆదిసద్దేహి యట్ఠిఆదిసహచరితా ఉపచారతో గహితాతి యట్ఠిఆదిదబ్బేహి యట్ఠిఆదిసహచరితా పురిసా విసేసీయన్తీతి ఆహ-‘దబ్బమ్పి దబ్బన్తరస్స విసేసనభూతమ్భవతీ’తి, యట్ఠియోపవేసయాతి యట్ఠిసద్దవచనీయ యట్ఠిదబ్బవిసిట్ఠే పురిసే పవేసయాతి అత్థో, కున్తేపవేసయాతి ఏత్థాపి ఏసేవనయో, యథావుత్తచతుబ్బిధసకత్థతో పరోపి అత్థి సకత్థోతి ఆహ-‘కత్థచీ’తిఆది, సమ్బన్ధనిమిత్తోతి సమ్బన్ధో నిమిత్తం కారణం పచ్చయప్పవత్తియా అస్స పచ్చయస్స సోతి సమాసో, ఏత్థ హి దణ్డో అస్స అత్థీతి అస్సాతి సామినో పురిసస్స సంసఙ్ఖాతదణ్డాదిదబ్బేన సహయో సస్సామిసమ్బన్ధో, సోపి పచ్చయస్స నిమిత్తం, తథా చ వక్ఖతి-‘దణ్డపురిససమ్బన్ధా దణ్డీతి పచ్చయో’తి, (కిరి)యా పదత్థస్సాపి విసేసనత్తేన సకత్థభావో జాతిపదత్థాదీనం వుత్త ఠానేయేవ వత్తబ్బోతి పాచకోతి ఏత్థ కిరియాకారకసమ్బన్ధసఙ్ఖాతం పరాభిమతం సకత్థమ్పి పరోపదేసేనోపదిసితుకామో ఇధ సమ్బన్ధసకత్థస్స వుత్తట్ఠానేయేవ కిరియాసకత్థం దస్సేతుం ‘కత్థచి కిరియాపీ’తిఆదిమాహ. నామసభావేన విఞ్ఞాయమానం పఞ్చమం నామసఙ్ఖాతమత్థం దబ్బపదత్థేన సఙ్గహేత్వా జాతిగుణకిరియాదబ్బానీతి హి చతుబ్బిధో నామత్థో, నామమ్పి అన్వత్థరుళ్హివసేన దువిధం పుమిత్థినపుంసక లిఙ్గవసేన తివిధమ్పి చతుబ్బిధం హోతి... యథావుత్తే చతుబ్బిధే అత్థే నమతి, తే వా అత్తని నామేతీతి ఇమినా కారణేన. సామఞ్ఞగుణ కిరియాయదిచ్ఛావసేనాఞ్ఞథాపి చతుబ్బిధత్తం నామస్స వదన్తి, తత్థాపి యదిచ్ఛానామస్స దబ్బనామేనేవ సఙ్గహో వేదితబ్బో, ఇత్థత్తం ఏసాతి పసిద్ధిమా అత్థో, యమ్పనాతిఆదినా వుత్తమేవత్థం సాధేతి ‘తత్థే’చ్చాదినా, అభిధాయకత్తేన జోతకత్తేన, ఇకారన్తతోతి మునిసద్దతో, అఞ్ఞథాతి ఇకారన్తతో న భవతి చే, అతోతి ఆదేస భవనతో ఫలం దస్సితం న సియాతి సమ్బన్ధో, వుత్తియం ‘ఏవం కుమారీ కుమారియో’తిఆదీసు ఏవన్తి యథా పుల్లిఙ్గే ఇకారన్తతో స్యాదీనముదాహరణమనాదేసత్థం వుత్తం ఏవమిత్థియమ్పి అనాకారన్తతోతి దస్సేతి, ఉపలక్ఖణం చేతమినీ-నీ-ఊ-

తి-పచ్చయన్తాదీనం, అసతి...పే.... వచనేతి ఇమినా పాణినియానం విభత్తిసఞ్ఞావిధాయకస్స సుత్తన్తరస్స అత్థిభావం దస్సేతి, "విభత్తిచ" (౧-౪-౧౦౪) ఇతి హి తేసం సుత్తం, తస్సత్థో 'స్యాదీనం త్యాదీనఞ్చ విభత్తిసఞ్ఞా హోతీ'తి, భవన్తీతి అన్వత్థవసేన విభత్తిసద్దవచనీయాని భవన్తి, సో (యేవత్థో) విభత్తిచ్చనేన విభజీయతీతి విభత్తి, కమ్మే క్తిప్పచ్చయన్తోయం విభత్తి సద్దోతి దస్సేతి, కథమ్పనేతేసు స్యాదీసు విభజీయతిచ్చస్స వాక్యత్థాస్సానుగమో యేనేవం వుచ్చతిచ్చాసజ్కియ యేన యథా చ విభజీయతి తముపదస్సేన్తో ఆహ-'తథా హి'చ్చాది.

౨. కమ్మే

వుత్తియం కత్తుకిరియాయాతి కత్తుసాధ్యతాయ తం సమ్బన్ధినియా కత్తుకమ్మట్ఠాయపి దువిధాయ కిరియాయ, అనేకత్థత్తా ధాతూనం కరోతి ఏత్థ సమ్బన్ధనత్థోతి ఆహ-'కరీయతి అభిసమ్బన్ధీయతీ'తి, యంకిఞ్చి పదత్థరూపం సమ్బుజ్ఝతీతి అత్థో, ఇమినా చాన్వత్థవసేనేవాయం కమ్మవోహారో సిద్ధోతి దస్సేతి, సబ్బకారకానమ్పి పన కిరియాసమ్బన్ధ సబ్భావేపి కిరియాభిసమ్బన్ధీయమానత్తేనేవ యం వత్తుమిచ్ఛితం తదేవ కమ్మం విఞ్ఞేయ్యం, కత్తాది కత్తు కిరియాయాభిసమ్బన్ధీయమానత్తేపి కత్తాదిత్తవచనిచ్ఛాయేవ కమ్మం న హోతి... యస్మా వచనిచ్ఛాయేవ కారకాని భవన్తి, ఏవం సబ్బకారకానమ్పి కారకన్తరప్పత్తియం తదభావో యథాయోగం వత్తబ్బో, వాక్యేకదేసేనేత్యనేన "ద్వేద్వేకా"దినో వాక్యస్స "కమ్మే దుతియా"ఇచ్చాదినో చ ఏకవాక్యత్తం సూచేతి, పకరణస్స మహావాక్యరూపత్తా విప్పకట్ఠానిపి వాక్యాని ఆకఙ్ఖాదిసభావే అఞ్ఞమఞ్ఞసమ్బన్ధానుభవనేనేకవాక్యభావమ్పటిపజ్జన్తే, వుత్తే హి–

> "ఆకఙ్ఖాయోగ్గతా సత్తా, బీజం సన్నిధినో యతో;
> విప్పకట్ఠాని వాక్యాని, మహావాక్యం కరోన్త్యతోతి.

సామఞ్ఞేనాతి కమ్మాద్యవిసేసేన, పుబ్బాచరియసమఞ్ఞావసేనాహ 'దుతియాదికా'తి, తేన యద్యపి త్యాదినోపి ద్విన్నం పూరణియా దుతియాతి సక్కా వోహరితుం, తథాపి స్యాదీనం దుకేయేవ దుతియాతతియా రుళ్హీతి నత్యాదీనం దుకాని దుతియాదిసద్దేన గయ్హన్తి, విసిట్ఠేసూతి కమ్మాదినా విసేసితేసు, తివిధం కమ్మన్తి సకసమయప్పసిద్ధియా కమ్మస్స తివిధత్తమాహ, అఞ్ఞే తు సత్తవిధమిచ్ఛన్తి, కథం–

> నిబ్బత్తివికతిప్పత్తి, భేదేన తివిధం మతం,
> తత్థేచ్ఛితతమం కమ్మం, కమ్మంత్వఞ్ఞం చతుబ్బిధం;
> ఇచ్ఛితఞ్చానిచ్ఛితఞ్చ, నేవిచ్ఛితమనిచ్ఛితం,
> తథాఞ్ఞపుబ్బం నాఞ్ఞపుబ్బన్తి, ఏవమఞ్ఞం చతుబ్బిధన్తి.

తత్థ ఇచ్ఛితాదీని ఉపరియేవాపి భవిస్సన్తి, తత్రేచ్చాదినా తివిధం కమ్మం సరూపతో దస్సేతి, తత్థ నిబ్బత్తికమ్మమేకే- నేకధా పరికప్పేన్తి, తదిహ పకాసయిస్సామ–

> సతీ-సతీ వా పకతి, న యత్థ పరిణామినీ,
> నిస్సీయతే తం నిబ్బత్తి, కమ్మమఞ్ఞేసమఞ్ఞథా;
> అసన్తం జాయతే యం వా, యం సన్తమప్పకాసతి,

ఉప్పత్యా-భిబ్యత్తియా వా, తన్నిబ్బత్తీతి వుచ్చతీతి.

అయమేత్థ అత్థో “కటవికారస్స కాససఙ్ఖాతా విజ్జమానా పకతి పరిణామినీ కటవికారమ్పతి పరిణమన్తీ యత్థప్పయోగే న నిస్సీయతే... కటం కరోతీతేత్థ కేవలమత్థావగమమత్తస్స వత్తుమిచ్ఛితత్తా కాసేతి అసుయ్యమానత్తా చ, పకతియా తు సుయ్య మానత్తే వికారియం సియా, తేసేవ కాసే కటం కరోతి, తణ్డులే ఓదనం పచతీతి ద్వయత్థో కరోతి పచతి చ, తస్మా కాసే కరోతి తణ్డులే పచతీతి వికారీయతి, కటం కరోతి ఓదనమ్పచతీతి నిబ్బత్తీ యతీతి అత్థో, అసతీ వా పకతి అవిజ్జమానత్తాయేవ యత్థ న నిస్సీయతే... [(యథా) (పోత్థకే)] ( ) సంయోగం జనయతి విభాగముప్పాదయతీతి సంయోగవిభాగానం కస్సాపి పకతియా అవికారత్తా సంయోగవిభాగవన్తే హ్యవికతేహేవ తేసం జననతో, తమేవమ్భూతమనిస్సితపకతికం అవిజ్జమాన (పకతి) కం వా కారియం నిబ్బత్తికమ్మం నామాతి ఏకో, అఞ్ఞోసమఞ్ఞాధాతి వత్వా తన్దస్సేతి ‘అసన్త’మిచ్చాదినా, యం అసన్తమవిజ్జమానం జాయతే, తన్నిబ్బత్తికమ్మం, యథా సుఖం జనయతి బుద్ధిముప్పాదయతీతి, సన్తం విజ్జమానమేవ వా కేవలమప్పకాసితపుబ్బం యం ఉప్పత్తియా అభిబ్యత్తియా వా పకాసతి, తమ్పి నిబ్బత్తికమ్మం, యథా పుత్తం విజాయతిసామఞ్ఞమభిబ్యఞ్జయతీ”తి, తదేవం కేసఞ్చి మతేన అనిస్సితపకతికం అవిజ్జమానపకతికన్తి దువిధం నిబ్బత్తికమ్మమ్పి అఞ్ఞేసమ్మతేన అసన్తం జాయమానం సన్తమప్పకాసమానన్తి దువిధం నిబ్బత్తికమ్మమీప్పతిసబ్బమ్పి అట్ఠితపుబ్బమేవ జాయతీత్యసతో జాననా న బ్యతిరిచ్చతిచ్చాహ-‘అసతో జననం కరీయతీ’తి, అవత్థన్తరన్తి ఓదనాదినో క్లేదనాదిలక్ఖణమఞ్ఞమవత్థం.

పకత్యుచ్ఛేదసమ్భూతం, వికారియం కిఞ్చి కిఞ్చి తు;
గుణన్తరసముప్పత్యా, ఏవం సా వికతి ద్విధా.

కిఞ్చి వికారియం కమ్మం పకతియా కారణస్స ఉచ్ఛేదేన సమ్భూతం, యథా కట్ఠం భస్మం కరోతీతి కట్ఠస్సాచ్చన్తపరావత్తి [పరావత్తియా (పోత్థకే)], కిఞ్చి పన గుణన్తరానముప్పత్తియా, యథా సువణ్ణం కటకం కేయురం వా కరోతీతి ఏవం ద్వీధా సా వికతి హోతీతి అత్థో, న విభావీయన్తేతి న గమ్యన్తే, సా పత్తి‘పాపీయతి విసయీకరీయతీ’తి కత్వా.

యత్ర క్రియాకతో కోచి, విసేసో నావగమ్యతే;
దస్సనా వానుమానా వా, సా పత్తీతి పకిత్తితా.

యత్థ కిరియాకతో కిరియాసమ్పాదితో విసేసో అతిసయో కోచి నావగమ్యతే నప్పతీయతే దస్సనా వా పచ్చక్ఖప్పమాణేన అనుమానప్పమాణేన వా యథా నిబ్బత్తివికతీనమతిసయో పచ్చక్ఖానుమానా వగమనీయో, తత్ర హి నిబ్బత్తియం విసేససిద్ధిరతిపసిద్ధా... అత్థలాభాఖ్యస్స విసేసస్సావిజ్జమానస్స కిరియాకత్తా, వికారియే ( ) [(ఏవ) (పోత్థకే)] తు క్వచి పచ్చక్ఖవిసయో... కట్ఠం డహతీతి కణ్హత్తాదిభావస్స పచ్చక్ఖేనేవోపలబ్భనతో, క్వచిదనుమానగమ్మో... దేవదత్తం రోసేతి పసాదయతి వేతి విసిట్ఠముఖవణ్ణాదికారియానుమేయ్యత్తా రోసాదినో, ఏవం యత్థ న విసేససిద్ధి అపి తు పత్తిమత్తం, సా పత్తీతి పకిత్తితా కథితా, ఆదిచ్చమ్పస్సతి ధమ్మమజ్ఝేతీతి అయమేత్థ అత్థో, కథఞ్చరహి అసన్తస్స [సన్తస్స (పోత్థకే)] పత్తికమ్మస్స కిఞ్చి (అకరోన్త)స్స కారకత్తం, న హి కిఞ్చి అకరోన్తం కారకమ్భవితుమరహతీతి ఉచ్చతే-

దస్సనక్ఖమతాభావో, పగమబ్యత్తిఆదయో;
విసేసా పత్తికమ్మస్స, క్రియాసిద్ధియమిచ్ఛితా.

అత్ర దట్ఠుం సక్కా ఇతి దస్సనే ఖమతా ఆభాసోపగమో విసయత్తోపగమో విసయత్తోపగమనం బ్యత్తి చేతి ఏవమాదయో విసేసా యథాయోగం పత్తికమ్మస్స కిరియానిప్ఫత్తియం ఇచ్ఛితా, తతో తస్స కారకత్తన్తి అత్థో, ఆదిచ్చం పస్సతీతి ఏత్థ హి ఆదిచ్చో దట్ఠుం సక్కా, తతోవ సో దిస్సతి అభిబ్యత్తిఞ్చోపయాతీతి దస్సనకిరియానిప్ఫాదకత్థేనాస్స కారకత్తముపపజ్జతే, తథా ఞత్రాప్యాదిసద్దగహితవిసేసవసేన కిరియాసిద్ధితో కారకత్తం వేదితబ్బం , నను వికారియమ్పి నిబ్బత్తికమ్మమేవ... తేన రూపేనాసతోయేవ జననతో, పత్తికమ్మమ్పి కిరియాసమ్బన్ధరూపేనాసన్తమేవ పచ్ఛా తథా భవతీతి నిబ్బత్తియేవాతి సచ్చం-

> అత్థేసా వత్థుట్ఠితి, సుఖుమబుద్ధిగోచరపతీత్యనురోధేన,
> తత్ర యమ్పేతం ఘటతే, యథా పతీతి సద్దత్థావత్తానతో.

విసేసానుపాదానతోతి "కమ్మే దుతియా"తి సామఞ్ఞేన వుత్తత్తా వుత్తం. కరీయతి కటో, కతో కటో చ్చేవమాదీసు త్యాదిప్పభుతీహి అతిహితకమ్మాదినిస్సయేసుపి ఏకత్తాదీసు దుతియాదయో పప్పోన్తి నియమాభావా, తథాహి పఞ్చకే నామత్థే కటాదివచనీయస్స సమ్బన్ధీ కమ్మాద్యత్థో, త్యాదిప్పభుతీతి అనభి హితస్స సఙ్ఖ్యాఖ్యస్సాపరస్స విభత్యత్థస్సాభిధానాయ అభిహితేసుపి కటాదీసు కమ్మాదీసు దుతియాదయో సియున్తి పాణినియా "కమ్మే దుతియా"చ్చాదీసు (౨-౩-౨) "అనభిహితే"తి (౨-౩-౧) వచనమధికరోన్తి, వేయ్యత్తియాయేవ దుతియాదీనప్పసఙ్గేపి తన్నిస్సయభూతే-కత్తాద్యత్థే జోతనాయాభిహితేసు దుతియాదయో సియుం, తికే పన సఙ్ఖ్యాకమ్మాదయో విభత్తి వచనీయా, తత్థ యజ్జపి కమ్మాదినో పచ్చయేనాభిధానం, తథాప్యేకత్తాదయో నాభిహితాతి తస్స సఙ్ఖ్యాఖ్యస్సాపరస్స విభత్యత్థస్సాతి ధానాయ అభిహితేసుపి కమ్మాదీసు దుతియాదయో సియున్తి పాణినియా "కమ్మే దుతియా"తి "అనభిహితే"తి వచనమధికరోన్తి, తముపదస్సేన్తో ఆహ-'తత్రిదం సియా'తిఆది, తత్ర తస్మిం దుతియాది విభత్తివిధానే ఇదం చోద్యం సియా, కిన్తి ఆహ-'పఞ్చకే'ఇచ్చాది, అనభిహితకమ్మాదినిస్సయేసుతి అనభిహితా కమ్మాదయో నిస్సయా యేసమేకత్తాదీనం, తేసూత్యత్థో, దుతియాదయో విభత్తియో యథా సియున్తి జోతనాయాభిధానాయ చాతి యుజ్జమానవసేన అత్థో వేదితబ్బో, అభిహితకమ్మాదినిస్సయేసుపీతి అపిసద్దేన అనభిహితకమ్మాదినిస్సయమేకత్తాదిం సముచ్చినోతి, ఆసఙ్కియాతి పుబ్బకిరియాయ వుత్తన్తి అపరకిరియా వేదితబ్బా, పఞ్చకే తికే చా భిహితకమ్మాదినిస్సయే సేకత్తాదీసు దుతియాదిప్పత్తిమాసఙ్కావసేన దస్సేత్వా చతుక్కవాదీనమ్పి పక్ఖముబ్భావియ పరిహారితుం 'యదిచ్చా'దిమాహ, అయన్తేసమధిప్పాయో "యదేసా సఙ్ఖ్యా పాటిపదికత్థో తప్పటిపజ్జనే కమ్మాదయో విభత్తివచనీయా, తదా 'అనభిహితే కమ్మే'తిఆదినా అనభిహితగ్గహణం కమ్మాదివిసేసానమనుభవన్తమనత్థకం... అభిహితే విభత్తివాచ్చాభావతో, యదా పనాయం పక్ఖో 'సఙ్ఖ్యా విభత్తివచనీయా'తి తదా "కమ్మే దుతియా" త్యేవమాదయో నిద్దేసా విసయసన్దస్సనమత్తాయేవ వేదితబ్బా"తి, సబ్బథాతి పఞ్చకతికవాదీనం చతుక్కవాదీనఞ్చ మతవసేన సబ్బప్పకారేన, సద్దత్థాబ్యతిరిత్తత్థమత్తోయేవాతి బ్యతిరేకో బ్యతిరిత్తం, నపుంసకే భావే క్తో, న విజ్జతే బ్యతిరిత్తం బ్యతిరేకో భేదో యస్స తం అబ్యతిరిత్తం, అబ్యతిభిన్నన్తి అత్థో, సద్దత్థతో సకత్థతో అబ్యతిరిత్తం అత్థమత్తం అత్థసామఞ్ఞం యస్స ఓదనాదిసద్దస్స సో తథా వుత్తో.

కిఞ్చాపి వుత్తియం తబ్బాదిణాదిసమాసేహి అభిహితమవుత్తం, తథాపి తేహి అభిహితేప్వేవమేవ దట్ఠబ్బన్తి నిదస్సేన్తో ఆహ-'ఏవ'మిచ్చాది, కర-కరణే కరీయిత్థాతి కతో'క్తో భావకమ్మేసు'తి (౫-౫౬) కమ్మే క్తో, సతికోతి ఏత్థ కీతోతి కమ్మత్థే

“దిస్సన్తఞ్ఞేపి పచ్చయా”తి (౪-౧౨౦) ఇకో, కమ్మతాగమ్యతే కితప్పచ్చయాదీనం కమ్మే విహితత్తా, ఏవఞ్చ ధుహి కిమేకముదాహరణం దత్తమాచరియేనే త్యతో ఆహ- ‘ఉదాహరణ’ఇచ్చాది, అనభిహితేతి వచనం వినాపీతి వచనం వినా ఏవాతి అవధారణే-అపిసద్దో, సమ్భావనేవా, యద్యభిహితేహి వచనం వినాపి దుతియాదీనమప్పవత్తి భవేయ్య, వచనసబ్భావే తు కథాయేవ నత్థీతి అత్థో, ఏవఞ్చ పనేత్థ దుతియాదీనమభిహితే పసఙ్గాభావో జానితబ్బో “పచ్చతే ఓదనో, కతో కటో”చ్చాదోపి యది దుతియాదయో సియుం పఠమావిధానస్సావకాసో న భవేయ్య తతో సామత్థియానభిహితేయేవ కమ్మాదో దుతియాదయో సకిరియా (యం తద)భిబ్యత్తియా భవిస్సన్తి, పఠమేవత్వభిహితే”తి, న నుచ పఠమాయాకారకమవకాసో రుక్ఖో పిలక్ఖోతి [రుక్ఖో పిలక్ఖోతి క్రియాపదం న సూయతేతి విభత్యన్తరస్సప్పత్తి మఞ్ఞతేభస్సాపదీప] కిమిదముచ్చతే అకారకన్తి యద్య కారకం నేదమ్పయోగమరహతి తతో యత్థ విసేసకిరియాన మస్సవనం తత్థ పదత్థసహచరితాయ సత్తాయ పతీతియా ‘రుక్ఖో అత్థి పిలక్ఖో అత్థీ’తి అపేక్ఖియతీతి కారకత్తం రుక్ఖాదీన మత్థేవేతి [అత్థేవేతి ఞాతం వత్థుం పరం పతిపాదయితుం సద్దో పయుజ్జతే ఞాణఞ్చ సతోఇతి యత్ర క్రియాపదన్తరస్స అప్పయోగో తత్ర ఉస్సగ్గతో సత్తా పతీతితుత్థీతి క్రియాపదానుసజ్గర కత్తరి తతియప్పసజ్గరనవకాసా పఠమా త్యత్థో-భస్సపదీప], న చ ఉచ్చం నీచంత్యధికరణవాచిత్తే [వాచికా] నిపాతస్స అత్థీత్యనేన నత్థి సమ్బన్ధోతి ఉచ్చమత్థీత్యాధేయ్యస్సేవ కత్తుత్తం నాధారస్సాత్య కారకత్తమాధారస్సాత్యవకాసో-త్థి పఠమాయాతి “పఠమావిధా నస్సావకాసో న భవేయ్యా”తి యథావుత్తో-యం హేతు అసిద్ధోతి చ సక్కా వత్తుం, అసఙ్ఖ్యతో పఠమాత్యవత్వా “పఠమాత్థ మత్తే”తి (౨.౩౯) సామఞ్ఞవిధానతో సిద్ధోయేవ, యం హేతుత్తానభిహితవచనమనత్థకమిచ్చేవ రితం.

యఞ్చాతి చసద్దో వత్తబ్బన్తరసముచ్చయే అపరమ్పి కిఞ్చి వత్తబ్బమత్థీతి అత్థో, యఞ్చ ఫలం మఞ్ఞతేతి సమ్బన్ధో, యదేత్థాన భిహితాధికారో నత్థి తదా యథా ‘కతో కటో’చ్చత్రత్తేన కమ్మస్సాభిహితత్తా దుతియా న హోతి తథా ‘కటం కరోతి విపులం దస్సనీయ’న్తి కటసద్దతో ఉప్పన్నాయ దుతియాయ (విపులాదిగతస్స) కమ్మస్సా భిహితత్తా విపులాదీహి విసేసనేహి దుతియా న సియా, తతో త్యాది తబ్బాదిణాదిసమాసేహి కమ్మస్సాన భిహితత్తమత్తేవాతి విపులాదీహిపి దుతియావిధానసఙ్ఖాతం అనభిహితే”తి (౨-౩-౧) అనభిహిత వచనస్స అధికారే యఞ్చ ఫలం చిన్తయతీతి అత్థో, యుత్తస్సాతిమస్స అత్థో సమ్బన్ధస్సాతి, పచ్చేకం కరోత్యభిసమ్బన్ధతాయాతి ‘కటం కరోతి విపులం కరోతి దస్సనీయం కరోతి’చ్చేవం పచ్చేకం పచ్చేకం కరోతిస్సాభిసమ్బన్ధతాయాతి అత్థో, కమ్మతా అత్థీతి సేసో, ఏవం మఞ్ఞతే-“కటం కరోమీతి పవత్తో విపులం కరోమీ దస్సనియం కరోమీతి చ పవత్తోవాతి విపులాదీనమ్పి పచ్చేకం కమ్మతా అత్థేవ, తత్థేకస్సాభిధానే పరేకస్స సుఖమవలోకయన్తీతి తదభిధానాయపి దుతియా భవిస్సతీ”తి, పకారన్తరావతారో నాచరియే నోపరోధితోతి తమ్పి పనేత్థ దస్సయిస్సామ-“కటసద్దా ఉప్పజ్జమానా దుతియా కటజాతి కమ్మమభిహితవతీ, న విపులాదిగుణకమ్మం, తతో తదభిధానాయ చ దుతియాయేవ భవతి, అథవా కటోవ కమ్మం, తం సామానాధికరణ్యేన విపులాదీహిపి దుతియా భవిస్సతి, కటం కరోతి విపులో దస్సనీయోతి హి వుచ్చమానే విపులాదయో కత్తుసమానాధికరణతాయేవ పతీయేయ్యుం తస్మా కటసద్దసామానాధికరణ్యమ్పటిపాదయతా వస్సమేత్థ దుతియా కరణీయా”తి. నన్వేమిచ్చాదిచోద్యం, ఏవన్తి ఏవం గుణయుత్తస్స కమ్మతాయ సతి, పప్పోతీతి కట కమ్మే-భిధానియే (కతో) తి క్తప్పచ్చయస్స కతత్తా ఉదారాదితో కరోత్యభిసమ్బన్ధా దుతియా పప్పోతీతి అత్థో, ఏవం మఞ్ఞతేచ్చాది పరిహారో, అవయవేన కమ్మం న వదతీతి సమ్బన్ధో, అవయవేనాతి విసుంవిసుం, కిఞ్చరహీతి ఆహ-‘సభావతో సబ్బం కమ్మం వదతీ’తి. హోతు కామం ఉదారాదితోపి వుత్తేన విధినా పఠమా, కతసద్దతో కా పవత్తతీతి ఆహ-‘కతసద్దతో పి’చ్చాది, అన్తోభూతో అన్తోగధో నామస్స సద్దస్స అత్థో యస్మిం కమ్మలక్ఖణత్థేసో అత్థో కమ్మలక్ఖణో అభిహితో కథితో సమ్పన్నో సమ్పజ్జతీతి అత్థో, నను ‘కతో కటో’చ్చాదో సభావతో

సబ్బకమ్మవుత్తియా అన్తోభూతనామత్థవుత్తియా చాత్థమత్తే హోతి సబ్బత్థ పఠమాతి 'కటం కరోతి ఉళారం సోభనం దస్సనీయ'న్తి కటాదితోపి ఉప్పన్నాయ దుతియాయ కమ్మస్సాభిహితత్తా ఉళారాదీహి పఠమాప్పసఙ్గో సియాతి అభిహితాభిధానప్పసఙ్గోపగతం చోదనం మనసి నిధాయాహ-'కటాదిసద్దో త్వి'చ్చాది, సామఞ్ఞేనాతి విసుం విసుం కటాదిసామఞ్ఞేన.

"కత్తురిచ్ఛితతమ"న్త్యనేన (౧-౪-౪౯) కత్తునో కిరియాయ సమ్బన్ధి తుమిట్ఠతమం తస్మిం ఇచ్ఛితతమే కమ్మసఞ్ఞం విధాయ నిబ్బత్త్యాదికేసుతీసు కమ్మేసు దుతియా విధీయతే పాణినీయేహి, ఇచ్ఛితతమత్తఞ్చ తదత్థత్తా కిరియాయ, ఓదనం పచతి గావుమ్పయో దోహతిత్యాదో(హి) ఓదనాద్యత్థా పచనాదికిరియారబ్భతేతి ఓదనపయాదీనమిచ్ఛితతమత్తం, తదుపదస్సేన్తో ఆహ-'యం కత్తు'చ్చాది, విభత్తిం విధాయ దుతియాభిమతాతి సమ్బన్ధో, పున పయాదినిప్పత్తినిమిత్తం యంకిఞ్చి దోహనాదికిరియా యుత్తం కరణాదిరూపేన అకథితం గవాదికమిచ్ఛితం కారకం, తత్థాపి "అకథితఞ్చా"తి (౧-౪-౫౧) కమ్మసఞ్ఞం విధాయ తేనేవ దుతియా విధీయతే, తదుపదస్సేతుమాహ-'ఉపయుజ్జమానే'చ్చాది, అత్ర చేవమకథితనియమో కతో వాత్తికకారేన-

పుచ్ఛిచిభిక్ఖీనం దుహి,యాచీనం నిమిత్తముపయోగే;
పుబ్బవిధిమ్హి-కథితం, బ్రూసాసీనఞ్చ గుణాసత్తన్తి.

ఉపయుజ్జతే ఇట్ఠత్థసిద్ధియం బ్యాపారీయతీత్యుపయోగో-పయోప్పభుతి, తస్మిం, నిమిత్తం గవాది, అపుబ్బవిధిమ్హి అపాదానాధికరణాది పుబ్బసఞ్ఞా విధానాభావే, విధానే హి మాణవకా మగ్గం పుచ్ఛతి, రుక్ఖా ఫలాన్యవచినాత్యాది యథారహం భవతి, గుణాసత్తన్తి గుణేన సత్తం సమ్బన్ధీ, గుణసద్దేనేత్థ పధానసాధనం ధమ్మాదికం వత్తుమిచ్ఛితం పధానసాధనఞ్హి కిరియాయోపకారకముపకారియం పధానభూతం కిరియమపేక్ఖియ గుణో భవతి, చో-నుత్తసముచ్చయే, పధానన్తు ధమ్మాదినో పవత్తియా తదత్థత్తా, ఉపయుజ్జమానఞ్చ తం పయోపభుతిచేతి విసేసనసమాసం కత్వా ఉపయుజ్జమానపయోప్పభుతినో నిమిత్తన్తి ఛట్ఠీసమాసో, పభుతి సద్దేన గవాదినో గహణం, ఆదిసద్దేన గోమన్తాదినో, దుతియేనాది సద్దేన అధికరణాదినో, చతుత్థేన వినయాదినో, విధానన్తి దుతియా విధానం, దుతియావిధానమభిమతన్తి యోజనీయం. పాణినియేహి "తథా యుత్తఞ్చానిచ్ఛితం" (౧-౪-౫౦) ఇచ్చనేన కమ్మసఞ్ఞం విధాయ "కమ్మే దుతియా" (౨-౩-౨) త్యనేనేవ దుతియా విధీయతే, తన్దస్సేతుమాహ-'యేనే'చ్చాది, "తథా యుత్తఞ్చానిచ్ఛిత"న్తీమస్స అత్థో యేనేవేచ్చాదిపఞ్చికాపాఠానుసారేన వేదితబ్బో, యుజ్జతేతి కిరియాభిసమ్బజ్ఝతే, యుత్తన్తి కిరియాభిసమ్బన్ధం, అత్ర తు—

యద్యబుద్ధ్యాహిలఙ్ఘాది, తదాహ్యేదిమనిచ్ఛితం;
యదా లజ్జాభయాదీహి, తదేచ్ఛి తతమం మతం.

"తథా యుత్తఞ్చానిచ్ఛిత"న్తి సుత్తేనస్స పరియుదాసవుత్తితో ఇచ్ఛితా అఞ్ఞమనిచ్ఛితమనభిమతమితరఞ్చ, తతోయేవ'గామం గచ్ఛన్తో రుక్ఖమూలముపసప్పతీ'త్యత్ర నేవిచ్ఛితనానిచ్ఛితస్సపి రుక్ఖమూలస్స కమ్మ సఞ్ఞా సిద్ధాతి తత్థ "కమ్మే దుతియా"తి దుతియా విధీయతే, తన్దస్సేతి'నేవిచ్ఛితనానిచ్ఛితస్మా'ఇచ్చాది, రుక్ఖమూలం నేవిచ్ఛితం పుబ్బమనభిమతత్తా, నాప్యనిచ్ఛితం అప్పటికూలత్తా, గామగమేన హ్యస్స తప్పరతా, రుక్ఖమూలోపసప్పనన్తు పసఙ్గాగతన్తి రుక్ఖమూలానమ్పి కిరియాభిసమ్బన్ధో అత్థేవ, అత్రాపి-

సేవిచ్ఛితానిచ్ఛితన్తు, మబుద్ధియుపసప్పనే;
మూలం విస్సమనత్థన్తు, తమిచ్ఛితతమం సియా.

బ్రూసాసినఞ్చాతి చసద్దోపసఙ్గహితే దస్సేతుమాహ-'ఏవ'మిచ్చాది, ఏత్థ గామదేవదత్తగగ్గానమకథితసఞ్ఞా, అజాదయో త్విచ్ఛితతమా, ఆదిసద్దేన 'పత్థేతి గావుం పురిసం ద్విజో'త్యాదయో సఙ్గహితా, నయతినీ=పాపుణనే, వహతి వహ=పాపుణనే, హరతి హర=హరణే, జయతిజి=జయే, సబ్బత్థలేచ ఏత్తే అయాదేసే చ రూపం, దణ్డ=దణ్డనే చురాదిత్తా ణిమ్హి రూపం, అథ "అధిసీట్ఠాసానం కమ్మం"త్యాదినా (౧-౪-౪౬) తేన తేన కమ్మసఞ్ఞం విధాయ 'పఠవిం అధిసేస్సతీ'తి ఆదో (తత్థ) తత్థ "కమ్మే దుతియా"తి (౨-౩-౨) దుతియా విధీయతే తేహి తేహి సత్థ కారేహి, సబ్బత్థేవేత్థ లోకస్స కమ్మవచనిచ్ఛాతి కమేనేతంఞ్ఞసఞ్ఞాపుబ్బకం కమ్మముపదస్సేన్తో ఆహ-'అధిపుబ్బ'ఇచ్చాది, యాయ వత్తిచ్ఛాయ దుతియా సియా తాయ వత్తిచ్ఛాయ కమ్మతా కథంహినామాతి సమ్బన్ధో, నేవ ఉపలబ్భన్తీతి కదాచికస్సచి సియాతి సమ్బన్ధో, పయతితబ్బన్తి సుత్తన్తరమారబ్భనీయం, తత్థేవం కిం భవతో మనసి దోసధిజమ్భనేనాతి అత్థో, ధమ్మేతి ఏత్థాపి ఏవం సద్దం యోజేత్వా అత్థో వేదితబ్బో, యథా ఆధారే కమ్మవచనిచ్ఛా, తథేహాపి ఆధారవచనిచ్ఛాతి అత్థో, తేనేవాహ-'ధమ్మేతి ఆధారవచనిచ్ఛా'తి, ధమ్మే అభినివిసతేతి సమ్బన్ధో, ఏవంసద్దసమానత్థత్తా తథా సద్దస్స తదత్థానుసారేనేవ విఞ్ఞాయతీతి తథాసద్దస్స అత్థో విసుం న వుత్తో, పానఞ్చ ఆచారోచ పానాచారం, తంపానాచారమస్స ఆధారస్స తస్మిం తప్పానాచారే, పానత్థాచారత్థధాతుసమ్బన్ధీ యో నద్యాది కో ఆధారో సో పానాచారవాయేవాతి ఆహ- 'పానత్థాచారత్థానం ధాతూనమాధారే'తి , కేసఞ్చీతి అనియమేన కేసఞ్చి సద్దసత్థకారానం, ఏత్థాతి ఏతస్మిం ఆధారవచనిచ్ఛాపక్ఖే, పతిపరీహి భాగేచేత్యవసిద్ధాతి ఇమినా పతిసద్దస్స ధాతునా అయుత్తతం దస్సేతి... యది యుజ్జేయ్య ఛట్ఠియాభావా, తేనాహ-'యదాత్వి'చ్చాది, వుత్తియం తేనాతి తసద్దేన, అపిసద్దోపసఙ్గహితం తతియమ్పి గహేత్వా వాచాతి బహువచననిద్దేసో.

౩. కాల

యదా కాలద్ధానమిచ్చాదినా'మాసమాసతే కోసం సయతి'చ్చాదో అకమ్మకేహిపి యోగే కాలభావద్ధదేసానం పరేహి కమ్మత్తమనుఞ్ఞాతన్తి చ, యదాత్విచ్చాదినా తు కిరియావ సబ్బేనసబ్బం న సూయతి, తథా సతి కుతో చ కమ్మత్తన్తి తేహేవ వుత్తన్తి చ దస్సేతి, గమ్మ మానకిరియాయోగోపి న నిస్సితో... మాసమాసతేచ్చాదీసు ఆసనాది [ఆసనాదీసు (పోత్థకే)] కిరియానం మాసాదియోగో వియ కల్యాణిత్తగుణాదియోగో చ లోకస్స పతీతిపథముపయాతీతి, న సిజ్ఝతీతి కిరియా న హోన్తి గుణదబ్బానీతి కిరియాసమ్బన్ధాభావా కమ్మత్తాభావోతి న సిజ్ఝతి, గుళేన మిస్సా ధానా భజ్జితయవా గుళధానా. అజ్ఝయనకిరియాయ పబ్బతేన చ మాసకోసానం సాకల్లేన సమ్బన్ధాభావా అచ్చన్తసంయోగాభావోతి మాసస్సాతిఆదీసు న దుతియా. పుబ్బణ్హే సమయన్తి ఇమినా పుబ్బణ్హే సమయోతి సత్తమీఆమాదిసమాసం దస్సేతి, అచ్చన్త మేవాతి ఇమినా సమయస్స సాకల్లేన విహరణకిరియాయ సమ్బన్ధమాహ, యంసమయం కరుణావిహారేన విహాసి, తం ఏకంసమయన్తి సమ్బన్ధో, ఉపసఙ్కమనకిరియాయచ్చన్తమేవ యుత్తోతి ఇమినా నివాసనవిహరణ కిరియాహిపి పుబ్బణ్హసమయాదీనమచ్చన్తమేవ యుత్తతం ఉపలక్ఖేతి, పకారన్తరేనాపి సిద్ధియమాసఙ్కముబ్భావయతి 'యదా త్వి'చ్చాదినా, విభత్తియా విపల్లాసో యథాపకతమతిక్కమ్మ అఞ్ఞథా భవనం, ఇధ పన సత్తమి యమ్పత్తాయం సత్తమ్యత్థే బాహులకేన "కమ్మే దుతియా"చ్చేవ దుతియాప్పత్తి.

తతియాభిమతాతి “అపవగ్గే తతియా”తి (౨-౩-౬) వచనేన పాణినియానంపపఞ్చిత్తమభిమతా, కథమ్పన కాలద్ధానం కరణత్తమిచ్చాసఙ్కియ కరణత్తమేసమ్పటిపాదేన్తో ఆహ-‘తథాపి’చ్చాది, తథాపీతి వుత్తక్కమేన కరణత్తసమ్భవా తతియాయ విజ్జమానాయపి, సియాతి తతియా సియా, తఞ్చాతి తం కరణఞ్చ. కారకమజ్ఝేతి ఏత్థ ఛట్ఠీ సమాసో కారకసద్దేన చ సత్తికారకం గహితన్తి (ఆహ) ‘ద్విన్నం కత్తుసత్తీనం మజ్ఝే’తి, అభిన్నస్సాపి హి ఏకస్స దేవదత్తాదికత్తునో భిన్నానం తంసమవేతానం కత్తుసత్తీనం మజ్ఝే కాలద్ధానాని, సత్తిభేదమేవ బ్యఞ్జయమాహ-‘తథాహి’చ్చాది, ఏకత్థాతి ఏకస్మిం దేవదత్తే, ద్వీహేతీతే (భుఞ్జిక్రియా) సాధనన్తి సమ్బన్ధో, ద్విన్నం అహానం సమాహారో ద్వీహం తస్మిం. ఇసుమసతీతి వా, ఇసుమ్హి ఆసో అస్సేతి వా నిప్పన్నేన ఇస్సాససద్దేన గమ్మమానం కిరియం దస్సేతి ‘ఇస్వసనే’తి, నన్విచ్చాది చోద్యం, ధనుపఞ్చసతం కోసో, ఏవమఞ్ఞతేచ్చాది పరిహారో, ఛట్ఠియాసమ్పత్తాయన్తి కోసస్సేకదేసేతి ఏవం ఛట్ఠియా సమ్పత్తాయం, ముత్తసంసయేనేదం సమానన్తి ముత్తో సంసయో యస్మిం అవధ్యాదో తేనేతం తుల్యన్తి అత్థో. వుత్తియం అభిమతాతి “సత్తమీ పఞ్చమియో కారకమజ్ఝే”తి (౨-౩-౭) వచనేన సత్తమీపఞ్చమియో పపఞ్చిత్తమభిమతా, ద్వీహే భుఞ్జిస్సతీతి ద్వీసు దివసేసు గతేసు భుఞ్జిస్సతీతి అత్థో, “యబ్భావో భావలక్ఖణ”న్తి (౨-౩౬) సత్తమీ, సకసకకారకవచనిచ్ఛాయేవాతి హి ఇదం బాహుల్లం నిస్సాయ వుత్తం, ద్వీహ్ భుఞ్జిస్సతి కోసా విజ్ఝతీతి ద్వీహ్ నిక్ఖమ్మ భుఞ్జిస్సతి, కోసా నిక్ఖమ్మ ఠితం లక్ఖం విజ్ఝతి ఉపాత్తవిసయో-యమవధి, కోసే విజ్ఝతీతి కోసే ఠితం లక్ఖం విజ్ఝతీతి అత్థో.

౪. గతి

కతచత్థసమాసాతి కతో చత్థసమాసో యేసు తే తథా వుత్తా, అఞ్ఞపదత్థవుత్తయోతి అఞ్ఞపదత్థే వుత్తి యేసన్తి బ్యధికరణఞ్ఞపదత్థసమాసో, చత్తసమాసే గత్యాదీనం విసుంవిసుం పధానత్తా తేహి పరం పయుజ్జమానో అత్థసద్దో గత్యాదీహి పచ్చేకమభిసమ్బజ్ఝతీతి మఞ్ఞతే, అథ సుత్తే ‘పయోజ్జే’ఇచ్చేతావత్యుచ్చమానే పయోజ్జో సయం కత్తాతి కథం విఞ్ఞాయతి యేన ‘పయోజ్జే కత్తరీ’తి వివరణం కతమిచ్చాసఙ్కియాహ-‘గత్యాద్యత్థ’మిచ్చాది, ఆదిసద్దేన బోధా దీనం గహణం, తక్కిరియాసమత్థోవాతి తస్సా గత్యాదికాయ కిరియాయ సమత్థో ఏవ నియుజ్జతేతి సమ్బన్ధో, కిరియాకరణే సమత్థో నామ కత్తావాతి ఆహ-‘సోచ కత్తా’తి. దుతియాయ సిద్ధాయాతి వక్ఖమాననయేన పయోజ్జస్స కత్తునో కమ్మత్తసిద్ధియా “కమ్మే దుతియా”తి సుత్తేనేవ కమ్మే దుతియాయ సిద్ధాయ. కిం లక్ఖణో-యం నియమో యదత్థమి దమారభీయతిచ్చాహ-‘గత్యాద్యత్థాన’మిచ్చాది, పచ్చుదాహరీయిస్సతే ‘ఏతేసమేవే’చ్చాదినా, తథాచాబ్భుపగమే, పయోజ్జో కత్తా న కమ్మం త్యబ్భుపగమ్మ పయోజ్జే కత్తరీ’తి వివరితన్తి అత్థో, సామత్థియమ్పనఇచ్చాదినా సామత్థియసరూపమాహ, గతి ఆద్యత్థానన్తి పదచ్ఛేదో, నియుజ్జమానో పయోజకబ్యాపారసఙ్ఖాతాయ కిరియాయ సమ్బన్ధీయమానత్తా కమ్మభూతోవ భవతీతి అత్థో, అయమేత్థాధిప్పాయో “గమనాదికిరియాయ సాధనత్తా యదిపి పయోజ్జో కత్తా, తథాపి సో పయోజకేన గమనాదీసు బ్యాపారియమానో పయోజకస్స బ్యాపారలక్ఖణాయ కిరియాయ సమ్బన్ధీయమానో యది కమ్మం న హోతి అఞ్ఞథా కిం హోతీతి అఞ్ఞథానుపపత్తిలక్ఖణేన సామత్థియేన కమ్మభూతోవ హోతీ”తి [(అత్థో) (పోత్థకే)] ( ), పతీయతేతి ఇమినా పతీతివసేనేవాస్స కమ్మతా, సభావతో తు పయోజ్జో కత్తావాతిపి ఞాపేతి, పయోజకోతి సబ్బత్థ దేవదత్తాదికో విఞ్ఞేయ్యో, అత్థగహణస్సాతి “సద్దాకమ్మకభజ్జాదీన”న్తి అవత్వా “సద్దత్థాకమ్మకభజ్జాదీన”న్తి అత్థగ్గహణస్స, బోధత్థస్స ఉదాహరణన్తి సేసో, నను వచనప్పయోజనం దస్సయతా వచనమేవోపదస్సియ పఞ్హో కాతబ్బో, అథ ‘ఏతేసమేవా’త్యవిజ్జమానేనేవ కథం త్యాసఙ్కియాహ ‘ఏతేసమేవే’చ్చాది, హేట్ఠా వుత్తక్కమేన నియమత్థత్తా వచనస్స ఏవకారో లబ్భతి, సమ్బన్ధివచనత్తా ఏతసద్దస్స తేన యథాపఠితా గత్యాదయోవ విసేస్సభూతా సఙ్ఖేపేన పరామసీయన్తీతి

ఏతే సమేవాతి కతన్తి మఞ్ఞతే [ఏవోసఞ్ఞాతి మఞ్ఞతే (పోత్థకే)], (గచ్ఛతి దేవదత్తోతి...పే.... నహోతీతి) ఇమినా ఇమమత్థఞ్చ జోతేతి "యదిపి కిరియాభిసమ్బన్ధా పయోజ్జస్స వియ కత్తునోపి కమ్మత్తమ్పసజ్జతి, తథాపి పయోజ్జేతి వుత్తత్తా కత్తరి దేవదత్తే దుతియా నప్పసజ్జతీ"తి, అభిమతాతి "గతిబుద్ధ్యా"ది (౧-౪-౨౨) సుత్తేన పయోజ్జస్స కత్తునో కమ్మసఞ్ఞం విధాయ తస్మిం పయోజ్జేదుతియాభిమతా, చరహిసద్దో పుచ్ఛాయం, పయోజేతీతి అస్మిం ఉద్దేసే తదా కథం భవితబ్బన్తి సేసోతి యదాచరహిచ్చాదివాక్యస్సావసానే పయోజేతీతి అస్మిం ఉద్దేసే వచనసమీపే'తదా కథమ్భవితబ్బ'న్తి పాఠసేసో హోతీతి అత్థో వేదితబ్బో, యావతాతి తతియన్తపటిరూపకో నిపాతో, యస్మా దత్థో వత్తతే, యస్మా దుతియా పప్పోతి తస్మా 'యఞ్ఞదత్తేనే'తి భవితబ్బన్తి సమ్బన్ధో.

౫. హరా

నియమేనేచ్చాదినా వచనారమ్భస్స పయోజనమాహ, సాపి తతియాపి [దుతియాపితి వత్తబ్బ] యదాత్విచ్చాదినా హరతి నాహారత్థే [నహరత్యత్థే (పోత్థకే)] తిపి విఞ్ఞాపేతి, ఉభయత్థాతి దుతియాయ పత్తాయ అప్పత్తాయ చ, విభాసా వికప్పోతి అత్థో, కారేతికర-కరణే, లేత్తాయాదేసాతిలత్త ఏత్తఅయాదేస్స, వద-వచనే, అభివదనమభివాదో తం కరోతీతి "ధాత్వత్థేనామస్మి"తి (౫-౧౨) ఇమ్హి నామధాతు 'అభివాది'తిసుత్తే నిద్దిట్ఠోతి ఆహ-'అభివాదిస్మా'ఇచ్చాది.

౬. నఖా

ఖాదయతి ఆదయతి ఖాద, అద=భక్ఖణే, అవ్హాపయతి వ్హే=అవ్హానే ఆపుబ్బో, "పయోజకబ్యాపారే ణాపిచే"తి (౫-౧౬) ణాపిమ్హి పుబ్బసరలోపో, కన్దయతి కన్ద=అవ్హానరోదనేసు.

"వహిస్సానియన్తుకే"తి గణసుత్తే అయమేత్థో "వహిస్సధాతుస్స పయోజ్జే కత్తరి నియన్తురహితే దుతియా న భవతీ"తి, నియన్తా సారథి కిరియాసిద్ధిం నియామకోతి వత్వా తమేవ పకాసేతుమాహ-'కిరియఙ్గ'మిచ్చాది, కిరియఙ్గ కిరియోపకరణభూతం బలీ బద్దాదిం కిరియాకారణం, నియమేత్వాతి ఏకస్మిం కరణీయే కిరియా విసయే పతిట్ఠపేత్వా, వాహయతి భారం దేవదత్తేనేత్యత్ర హి దేవదత్తో పఞ్ఞవా పురిసో నియన్తారమన్తరేనేవ భారం వహతీత్యనియన్తుకో కత్తా, వాహయతి భారం బలీబద్దే ఇచ్చత్ర తు బలీబద్దా నియన్తా రమన్తరేన న వహన్తీతి సనియన్తుకా.

"భిక్ఖిస్సాహింసాయ"న్తి గణసుత్తస్సాయమత్థో "భక్ఖిస్సాహింసత్థస్స పయోజ్జే కత్తరి దుతియా న భవతీ"తి, అథ కథమేత్థ హింసత్థతా భక్ఖిస్స హింసా హి చేతనావతి సమ్భవతి, న చేత్థసస్సం చేతనావన్తన్తి ఆహ-'సబ్బే'ఇచ్చాది, సబ్బేతి రుక్ఖాదయో, భావా పదత్థా, ఇదాని సబ్బదస్సనానుకూలహింసత్థతముపదస్సేతుమాహ-'యదివే'చ్చాది, నను బుద్ధవచన నిస్సితమిదం బ్యాకరణం, తథా సతి సమ్మతమేవే-త్థో-పదస్సేత్వా గన్తబ్బం కిన్నామాఞ్ఞదస్సనోపగాతాధిరేనాతి తుణ్హీ హోతి నిక్కారణిస్సా [నిక్కమ్మిస్సా (పోత్థకే)] భవతో-పాయోతి విఞ్ఞాయతి, పరత్థానుబద్ధకిచ్చం పన మహాపుఞ్ఞపఞ్ఞా న కిఞ్చి వియ మఞ్ఞన్తి, హోతి (హి) ఏతేన పరత్థో "మతన్తరేపి సిద్ధి సిస్సానం, తంతం మతఞ్ఞూనో వా కదాచి కరహచి యదిదమవలోకేయ్యుం తే చేత్థావతారం [చేత్థకారం (పోత్థకే)] లభేయ్యుం ఏతాదినో చ పఞ్ఞవా పటిలద్ధబుద్ధవచనప్పసాదో'తి తదవతారేన చ బుద్ధే భగవతి కమేన దళ్హం పసాదం పటిలభేయ్యు"న్తి, ఏవమేవం తత్థ తత్థ తంతంబ్యాకరణోదాహరణప్పసఙ్గేపి తదనుసారేనేవ తన్తంపయోజనం వేదితబ్బం, న నిరత్థకకథాపసుతో-యమాచరియోతి.

దుహాదీనం త్వేవమాదో అప్పాకమ్ప్రరమగురునా రతనమతిపఞ్చికాలఙ్కారాదికారేన నానాకారసారత్థపేదపేదితు [పేదాపేదిత (పోత్థకే)] మహాపఞ్ఞాపాటవానం పఞ్ఞవన్తానం సామినా మహాసామినా సమ్బుద్ధసాసనరతనవరోపకారకేన 'ఇదమేత్థ విచారణీయం'త్యభిధాయ నానామతన్తరమాకడ్ఢియ బహుం సమ్పవేదితమత్థి, మయమ్పనేత్థ ఆచరియేనాధిప్పేతమత్తమేవాలమ్బ అత్థమ్ప కాసయిస్సామ. సత్యప్యనేకదస్సనభేదే సిట్ఠప్పయోగానుసారేన యత్థ పధానేకమ్మ నిత్యాదిప్పభుతయోదిస్సన్తి, యత్ర త్వప్పధానేత్యాదీ, యత్రోభయత్రపి, తంసబ్బమిహ భస్సకారాద్యనుమతక్కమేన పటిపాదయమాహ-దుహాదీన'మిచ్చాది, ఏత్థాదిసద్దో పకారవాచీ, తేన యాచిప్పభుతయో గయ్హన్తి, కమ్మద్వయయుత్తానన్తి నిద్ధారణే ఛట్ఠీ, తేన కమ్మద్వయయుత్తానం మజ్ఝే దుహాదీనమప్పధానేపి గవాదో కమ్మే త్యాదిప్పభుతయోతి యోజనా . ఇచ్చాదితిఆదిసద్దేన 'అవరున్ధతి వజం గావం అవరున్ధీయతే వజం గో'ఇచ్చాదీనం పరిగ్గహో, గమనాద్యత్థాన మిత్యాదిసద్దేన బోధత్థాదీనం గహణం. గమీయతే గామో దేవదత్తన్తి ఏత్థ కథం పయోజ్జత్తసమ్భవోతి ఆహ-'పురిసే'చ్చాది, యజ్జపి గామో తుణ్హీ హోతి నిబ్యాపారత్తా పురిసోవ తు గమనకిరియం నిప్ఫాదేతి, తథాపి పురిసస్స గమనకిరియాయ యంఫలప్పత్తిలక్ఖణం, తముభిన్నమ్పి గామపురిసానం సమానన్తి పురిస కిరియాతుల్యఫలత్తా గామోపి గమనకిరియాయ కత్తుబ్యపదేసే కారణం భవతీతి అధిప్పాయో, తథాహి గామం గచ్ఛన్తో కోచి గామే ఆసన్నే సతి వదతి 'ఆగతో గామో పత్తో గామో'తి, అతోఞ్ఞోసన్తి యే కమ్మద్వయయుత్తా దుహాదయో గమనాద్యత్థాచోదాహటా, ఏతేహి అఞ్ఞోసం, పధానే కమ్మేభి అజాదిమ్హి పధానే కమ్మే, పధానత్తమ్పన అజాదీనం కిరియాయ పయోజనత్తా, అజాద్యత్థా హ్యానయనకిరియారభ్యతే. అయమ్పనేత్థ సఙ్గహో-

> "దుహి యాచి రుధి పుచ్ఛి, భిక్ఖి చి బ్రువి సాసి చ;
> జి దణ్డి పత్థి మన్థి చ, ధాతూ హోన్తి దుహాదయో.
>
> గత్యాదిసుత్తపట్ఠితా, గత్యాద్యత్థా భవన్తి తే;
> నీవహహరకసాచ, నీవహాదీ భవన్తి తే.
>
> ద్వికమ్మకేసు చేతేసు, అప్పధానే దుహాదినం;
> త్యాదిప్పభుతయో హోన్తి, పధానే నీవహాదినం;
> ఉభయత్థ పయోగాను, సారా గత్యత్థఆదినం"తి.

పయోగో పన సమ్బన్ధచిన్తాయమిహ చ వుత్తానుసారేన సబ్బథా విఞ్ఞేయ్యా.

౭. ధ్యాది

పుబ్బే కిరియానిస్సయేన [కారకనిస్సయేన (పోత్థకే)] దుతియాయ విహితత్తా ఆహ 'ఇదాని'చ్చాది, ధిసద్దస్స అత్థప్పధాన నిద్దేసేన వా ఆదిసద్దేన వా 'హా దేవదత్త'న్తిపి హోతి, హా దేవదత్తదుక్ఖన్తి తు దుక్ఖేన యోగా దేవదత్తేన న యుత్తో హోతీతి పఠమావామన్తణే. ననుచ అన్తరాసద్దేన యోగే యథారాజగహనాలన్దాహి దుతియా [(తథా)] అన్తరా చ రాజగహం అన్తరా చ నా లన్ద(న్తి తథా) అన్తరామగ్గేతి ఏత్థ మగ్గతోపి [అన్తరామగ్గతోపి] కస్మా న దుతియాతి తేనాయోగా, యేసఙ్ఖి తంమజ్ఝం తే తేన యుజ్జన్తీతి తేహియేవ దుతియా, అథవాబ్భుపగతేపి తంయోగే తంసమ్బన్ధీయేవ మగ్గోతి ముఖ్యత్తా తతో [సబ్బస్స (పోత్థకే)] న దుతియా, అత్రాపి ఛట్ఠీయేవ పప్పోతి అన్తరా తఞ్చ మఞ్చ కమణ్డలుఇతి, తవ మమ మజ్ఝే

కమణ్డలుత్యత్థో, అథ కమణ్డలుసద్దతో దుతియా కస్మా న భవతి సతీప్యన్తరేన యోగే తస్స పధానత్తా, తథాహి కమణ్డలునో సకత్థా పవత్తి, తుమ్హమ్హానన్తు పరత్థా-కమణ్డలువిసేసనత్తేన తేసం పవత్తత్తా, తత్ర కమణ్డలునో సకత్థే వత్తమానత్తా పధానత్తేనావతత్తా పాటిపదికతో అచ్చుతత్తా పరత్తా పఠమేవ భవతీతి జినిన్దబుద్ధిన్యాస. నిద్దాది లక్ఖణస్స సమ్బన్ధస్స సబ్భావా సబ్బత్థ సమ్బన్ధఛట్ఠియా సమ్పత్తాయం వచనం, ఆకతిగణో-యం.

౮. లక్ఖణే

లక్ఖణాదీస్వత్థేసుతి నామస్సా [కస్సా (పోత్థకే)] యమత్థనిద్దేసోతి ఆహ 'అభినాయో యుత్తో'చ్చాది, తేనాతి అభినా యుత్తస్సాత్థనిద్దేస కారణేన, లక్ఖణసద్దేన హేతు వత్తుమిచ్ఛితోతి ఆహ-'తత్థే'చ్చాది, దువిధో హేతు, వుత్తఞ్హి సుబోధాలఙ్కారే "జనకో ఞాపకో చేతి, దువిధా హేతవో సియు"న్తి (౨౩౨), సముపలక్ఖయతీతి సముపలక్ఖణం, సఙ్కేతమత్తం ఞాపకం, న తు జనకం, సఙ్కేతోపి లక్ఖణముచ్చతే లక్ఖీయతే కారియమానేనాతి కత్వా, జనకస్సాప్యత్ర లక్ఖణత్తేన గహణే పయోజనం "అనునా" (౨-౧౦) ఇచ్చత్ర దట్ఠబ్బం. కఞ్చిపకారన్తి ఇమినా ఇత్థంసద్దస్స అత్థం వదతి. పత్తోతి ఇమినా భూతసద్దస్స, ఏత్థ హి భూధాతు పత్తియం వత్తతే, రుక్ఖోలక్ఖణన్తి రుక్ఖో ఞాపకహేతూతి అత్థో... రుక్ఖేన విజ్జుయా ఞాపీయమానత్తా, ఆచరియజినిన్దబుద్ధి పన అఞ్ఞథా వణ్ణయతి, తస్సేదం మతం-

> క్రియాయ జోతకో నాయం, సమ్బన్ధస్స న వాచకో;
> నాపి క్రియన్తరాపేక్ఖీ, సమ్బన్ధస్స తు భేదకోతి.

అయమేత్థ అత్థో "అయమభి అభినన్దతిత్యాదీసు వియ కిరియాయ జోతకో న హోతి, ఛట్ఠీ వియ సమ్బన్ధస్స వాచకో న హోతి, నిక్కోసమ్బీత్యత్ర గమనకిరియాపేక్ఖీ నిసద్దో వియ నాపి కిరియన్తరా పేక్ఖీ, కిఞ్చరహి సమ్బన్ధస్స తు భేదకో విసేసకో భవతీ"తి తముపదస్సేతుమాహ-'అఞ్ఞో త్వి'చ్చాది, ఏత్థ ఇతిసద్దో నిదస్సనే, రుక్ఖమ్పత్వా విజ్జోతతే ఇతిఏవం పత్తికిరియాయ పత్వాతివుత్తరుక్ఖపాపనకిరియాయ జనితోతి అత్థో, తథాహి రుక్ఖస్స విజ్జుయా పాపనాభావే విజ్జుయా లక్ఖియాయ తల్లణస్స చ రుక్ఖస్స యో లక్ఖియలక్ఖణభావో సమ్బన్ధో, సో కేన సమ్భావితో భవేయ్య, నను సమ్బన్ధే అభినా జోతీయమానే రుక్ఖస్స లక్ఖణవుత్తితా కథం జోతీయతీతి ఆహ-'లక్ఖణత్థోచ విసయభావేనా'తి, తథాచేత్యాదినా తస్మిం పక్ఖే సమ్భావితం దోసముబ్భావయతి, తత్రాయ మిచ్చాదినా యథావుత్తదోసపరిహారాయ పరేహేవాభిధీయమానమ్పరిహారమాహ, పరిహారోపదస్సనేనాస్సాపి పక్ఖస్సాదుట్ఠతాఖ్యాపనేనేసోపి పక్ఖో-బ్భుపగతోత్యవసేయో, అతోయేవుపరి యథావుత్త పక్ఖనిస్సయేనేవ బ్యాఖ్యాయతే, దేవదత్తస్స సాధుత్తసఙ్ఖాతఇత్థమ్పకారప్పత్తియా విసయభావేనావట్ఠితా మాతా తత్థ వత్తతి నామాతి ఆహ-'మాతుయా'తిఆది, మాతా చ ఇత్థమ్భూతే పవత్తా విసయ భావేన దేవదత్తో చ తత్థ విసయీభావేన, తేసఞ్చ విసయవిసయీభావలక్ఖణో సమ్బన్ధో ఇత్థమ్పత్తిలక్ఖణాయ కిరియాయ జాతో, సో మాతుసమ్బన్ధో హోతి కారణవసేన, సోచాతినా జోతీయతీతి మాతు తేనాభినా యోగోతి ఆహ-'య్యాయ'చ్చాది, మాతుసమ్బన్ధోఇతి యోజనా, ఇత్థమ్పత్తియాతి ఇత్థమ్పత్తిలక్ఖణాయ కిరియాయ కరణభూతాయ, ఏవం మఞ్ఞతే "కిఞ్చాపి సో సమ్బన్ధో దేవదత్తేనాప్యవినాభావీతి తస్స సోభినా జోతీయతే, తథాపి మాతుసమ్బన్ధోభినా జోతీయతీతి 'మాతు తేన యోగో'తి చ (వుచ్చతి)... సద్దసత్తియా తగ్గతాయేవ దుతియాయ ఉభయగతస్సాపి సమ్బన్ధస్స జోతనతో"తి రుక్ఖో రుక్ఖో తిట్ఠతీతి సమ్బన్ధో, ఠితిమ్పటిచ్చాతి ఠితిన్నిస్సాయ ఏసం రుక్ఖానం యో చ సమ్బన్ధోతి యోజనా, రుక్ఖానన్తి ఇమినా రుక్ఖా కిరియాయ పరే సమ్బన్ధినోతి ఞాపేతి, ఠితిమ్పటిచ్చాతి ఇమినా పన తిట్ఠతిసద్దవచనీయా సాధ్యరూపా ఠితికిరియా రుక్ఖతో పరే సమ్బన్ధీతి, అచేతనానం

రుక్ఖానమపేక్ఖావిరహేపి లోకప్పతీతివసేన ‘పిపతీసా’దీనం విఞ్ఞాయమానత్తా విఞ్ఞాయమానతానాపేక్ఖణకిరియాయసాధ్యసాధనలక్ఖణో సమ్బన్ధో జాతోతి విఞ్ఞేయ్యం, సో చ రుక్ఖసమ్బన్ధో-భినా జోతీయతీతి ఆహ-‘సో’తిఆది, ద్విబ్బచనేనేవ జోతనీయాతి విచ్ఛాత్థే వుత్తిమత్తే సతీపి విభత్తియా [విచ్ఛత్థే వుత్తిమత్తేత్యాదివచనం విచారేతబ్బంవితత్తియా అబిసద్దస్సచ విచ్ఛత్థే వుత్తియా అభావా, లక్ఖణిత్థమ్భూతి హి పకతివిసేసనం] జోతేతుమసమత్థత్తా విచ్ఛాయ జోతనాయ ద్విబ్బవచనం కత్తబ్బమేవాతి అధిప్పాయో.

౯. పతి

ఉపాదియమానోతి అబ్భుపగమ్మమానో, యది పన ఉపాదియమానో భాగో, అనుపాదియమానో కథన్తి ఆహ-‘యో పనా’తిఆది, తగరకుట్ఠా గన్ధబ్బవిసేసా, మమాభజతీతి మం ఆభజతి, మమ కోట్ఠాసో హోతీతి అధిప్పాయో.

౧౦. అను

నతులక్ఖణన్తి సచ్చకిరియా వుట్ఠియా హేతు హోతి, న తు సఞ్ఞాతోతి అత్థో, హేతుత్తా లక్ఖణత్తాభావే సచ్చకిరియాయ కథం లక్ఖణే దుతియాతి హేతుత్తేపి లక్ఖణత్తమస్స సాధేన్తో సాధమ్మపయోగేనాన్వయమాహ-‘యం సకిమ్పి’చ్చాది, ఏత్థ హి లక్ఖణం సచ్చ కిరియాతి పటిఞ్ఞా, [పక్ఖో (పోత్థకే)] సకిమ్పి నిమిత్తతాయ కప్పనత్తాతి హేతు, యం సకిమ్పి నిమిత్తతాయ కప్పతే తమ్పి లక్ఖణం భవతి, యథా’అపి భవం కమణ్డలుపాణిం సిస్సమద్దక్ఖీ’తి సాధమ్మపయోగేనాన్వయో దట్ఠబ్బో, కప్పతేతి సమత్థోతి అత్థో, కమణ్డలు పాణిమ్హి అస్సాతి కమణ్డలుపాణీ, అపీతి పఞ్హో, కదాచి కేనచి కమణ్డలుపాణీసిస్సో దిట్ఠో సో తమేవ దస్సనం లక్ఖణం కత్వా పుచ్ఛతి ‘అపి’త్యాదినా, అథ యథా వుత్తేన హేతునోపి లక్ఖణత్తమత్థు తథాపి పరవిప్పటిసేధేన హేతుమ్హి తతియా కస్మా న సియాతి చోదయమాహ ‘న స్వేవమ్పి’చ్చాది, పుబ్బవిప్పటిసేధేనాతి అపవాదపుబ్బవిప్పటిసేధేన, తథాహి ఛట్ఠియా పవాదో హోతి హేతుమ్హి తతియావిధి... సమ్బన్ధఛట్ఠియా పత్తాయ హేతుతతియావిధానతో ఉపపదవిభత్తివిధిపి ఛట్ఠియాపవాదో... సమ్బన్ధవిసేసాభిబ్యత్తిహేతునోపపదేన యోగే తస్మింయేవ సమ్బన్ధే విధానతో, తత్థ హేతుతతియావకాసో ‘ధనేన కుల’న్తి, ఉపపదవిభత్తియావకాసో ‘రుక్ఖమనువిజ్జోతతే’తి, సచ్చకిరియమను పావస్సీతి తు హేతుమ్హి లక్ఖణే-పవాదవిప్పటిసేధే సతి పుబ్బవిప్పటిసేధేన దుతియా భవతి.

౧౧. సహ

సహత్థే-నునో వత్తనే పబ్బతేన యోగో కథన్తి ఆహ‘పబ్బతేనే’చ్చాది.

౧౨. హీనే

విసయభావేనాతిఆదినా హీనత్థేతి విసయసత్తమిత్తమాహ, విజాననప్పకారమాహ-‘హీనే’చ్చాది, తేనాతి అనునా, కథం తేన యుత్తత్తం ఉక్కట్ఠస్సాతి హీనుక్కట్ఠసమ్బన్ధముఖేన విభావేన్తో’తత్థా’తిఆదిమాహ, తత్థాతి హీనేచ్చాదినా వుత్తే తస్మిం, యతోతి ఉక్కట్ఠసారిపుత్తాదికో, హీనోతి పఞ్ఞవత్తాది(తో నిక్కట్ఠో, సో సారిపుత్తాదికో ఉక్కట్ఠో) హీనత్థవిసయో జాయతే... తబ్బిసయే తస్స ఉక్కట్ఠతా పత్తితో, హీనుక్కట్ఠసమ్బన్ధో పన అతిసాయనాదికాయ కాయచి కిరియాయ కతోతి దట్ఠబ్బం.

౧౪. సత్త

కిన్తం ఆధిక్యమిచ్చాహ- 'అధికాధికీసమ్బన్ధో'తి, అధికో అస్స అత్థీతి అధికీ=ఖారీ, అథాధికీవినిముత్తే అధికాధికిసమ్బన్ధో కథమవసీయతే నహ్యత్రాధికీ కోచి సూయతిచ్చాహ-'నవినే'చ్చాది, ఇతి సద్దో హేతుమ్హి యథావుత్తసమ్బన్ధసాధనో, తదోపసద్దేనయోగోతి తదా ఉపసద్దేనాధికినోయోగోతి అత్థో. ద్విట్ఠత్తా సమ్బన్ధస్స అధికస్సాప్యుపసద్దేన యోగా తతోపి కస్మా న సత్తమీత్యాహ-'అధికమ్హాత్వి'చ్చాది, యథా ఏకాయేవ విభత్తియా ఉభయగతస్సాపి సమ్బన్ధస్స జోతితత్తా విజ్జుసఙ్ఖాతలక్ఖియా సత్తమ్యభావో, ఏవమిధా పీతి పుబ్బే వుత్తసమాధిమతిదిసన్తో ఆహ-'లక్ఖితా వియ సత్తమ్య భావో'తి, "మాణికా చతురోదోణా, ఖారిత్థి చతుమాణికా".

౧౫. సామి

కిన్తం సామిత్తమిచ్చాహ-'సస్సామిసమ్బన్ధో'తి, కాయ కిరియాయ జనితోతి ఆహ-'పరిపాలనాదికిరియాయ జనితో'తి, తఞ్చాతి సామిత్తాపేక్ఖో నపుంసకనిద్దేసో, సమ్బన్ధస్సానేకవిధత్తా ఆహ'సబ్బత్థ సమ్బన్ధే'తి, ఆఖ్యాయతేతీమస్స అత్థో విధీయతే ఞాపీయతేతి, దిట్ఠన్తో-పనీతోత్థో సుఖేన పటిపత్తుం సక్కాతి పసిద్ధమనువదియమానమప్పసిద్ధఞ్చ విధీయమానం దిట్ఠన్తమాహ-'యథా యో కుణ్డలీ సో దేవదత్తో'తి, కుణ్డలిత్తమ్పసిద్ధం, దేవదత్తత్తమప్పసిద్ధమిచ్చాహ-'కుణ్డలిత్తానువాదేనే'చ్చాది. యథేవోభయాధిట్ఠానత్తేప్యుపసజ్జనతోవ ఛట్ఠీ 'రఞ్ఞో పురిసో'తి, న విసేస్సతో 'పురిసస్స రాజా'తి, తథా సమ్బన్ధాభిబ్యఞ్జనకేనాధినా యోగేపి విసేసనతోవ భవతి, నాఞ్ఞతోతి ఆహ-'తత్థా'తిఆది. బ్యతిరేకమాపాదీయతీతి కారకఛక్కతో బ్యతిరిత్తత్తా సమ్బన్ధో బ్యతిరేకో తం ఆపాదీయతి పాపీయతీతి అత్థో, ఉభయతోతి సంతో సామితో చ, అధిబ్రహ్మదత్తే పఞ్చాలాతి బ్రహ్మదత్తస్స పఞ్చాలా సన్తకా [సామినో (పోత్థకే)] తి అత్థో, సన్తకా [సామినో (పోత్థకే)] హి పఞ్చాలా, న సామి [నసం (పోత్థకే)], అధిపఞ్చాలేసు బ్రహ్మదత్తోతి పఞ్చాలానం బ్రహ్మదత్తో సామీత్యత్థో.

౧౬. కత్తు

కిం లక్ఖణో-యం కత్తాఇచ్చాహ-'కత్తరి'చ్చాది, గచ్ఛతి దేవదత్తోచ్చాదో కత్తరి పతిట్ఠితం, పచత్యోదనం దేవదత్తోచ్చాదో కమ్మే పతిట్ఠితం కిరియం కరోతీతి సమ్బన్ధో, కరోతీతి చ ఇమినా అన్వత్థ బ్యపదేసోవ సిద్ధో-యం కత్తు వోహారోతి ఞాపేతి, కేనచి పయుజ్జమానోపి సకే కమ్మే సయమేవ పధానత్తమనుభవతీతి'పయుత్తో వా పధానభావేనా'తి వుత్తం హోతి చేత్థ-

> పధానతాయ యో కత్తు, కమ్మట్ఠం కురుతే క్రియం;
> సా కత్తా నామప్పయుత్తో, పయుత్తో వాత్యయం ద్విధాతి.

తత్థ పురిసేన కతన్తి అప్పయుత్తో, పురిసేన కరోతి దేవదత్తోతి పయుత్తో, నను కిరియా-యమబ్యవధానేన కరణాధికరణే హేవ సాధ్యతే కత్తారా తు దూరట్ఠేన, తథాసతి కథమనేకసాధనసాధనీయం కిరియం కత్తావ కరోతి ముఖ్యభావేనాపరేత్వముఖ్యభావేనాతి వుచ్చతే-

> కత్తుతోఞ్ఞేసముబ్భూత్యా, వివిత్తాలోచనాదినా [పవివేకేచ దస్సనాతి వాక్యపదీయే, పవివేకేచ కారకన్తరామభావేదిస్సభే కత్తరిక్రియా అత్థి భవతి విజ్జతిచ్చాదో తితటీకా, తతియపాథానంపాత ౧౦౦, నంపాత ౨౪౩];
> దూరాదప్యుపకారిత్తే, కత్తు వాత్తప్పధానతా.

అయమేత్థ అత్థో “కత్తునో సకాసా అఞ్ఞేసం కరణాదీనం ఉబ్భూతత్తా సమ్భవేనచ, తథాహి పసిద్ధకరణసభావోపి ఫరసు కత్తాయత్తవుత్తితాయాధికరణమ్భ వతి‘ఫరసుమ్హి ఠపేత్వా ఛిన్దతీ’తి, వివిత్తస్స కరణాదీహి పుథబ్భూతస్స, కత్తునో కిరియాయ ఆలోచనేన దస్సనేన చ ‘దేవదత్తో అత్థి భవతి విజ్జతీ’తి [పుథబ్భూతస్సానేన ఆలోచనేన దస్సనేనచ కత్తునోదేవదత్తేనదేవదత్తం భవతి విజ్జతీతి (పోత్థకే)], ఆదిసద్దేన కరణాదినో (తదధీన) పవత్తిఆదీనం గహణం, ఇమినా కారణేన దూరతో ఉపకారిత్తేపి కత్తుయేవ సప్పధానతా సియా”తి, పునపి-

> థాల్యాదీనన్తు కత్తుత్తం, హోతేవాచేతనానపి;
>
> యతో సద్దస్స వుత్యత్థే, మిచ్ఛాత్యాసేన-నాదినా.

అయమేత్థ అత్థో “అచేతనానమ్పి థాలీఅసిఆదీనం కత్తుత్తమ్భవతి యథావణ్ణితసప్పధానత్తనిమిత్తాభావేపి, కస్మాతి చే యతో కారణా అత్థే అత్తనో అభిధేయ్యేసద్దస్స వుత్తి పటిపత్తి అనాదినా మిచ్ఛాభ్యాసేనభవతి తస్మా థాల్యాదీనన్తిఆది పకతం, కిం వుత్తం హోతి “అఞ్ఞథా సద్దత్థో, అఞ్ఞథా సభావత్థో, న హి సద్దో బాహ్యే వత్థుమ్హి బ్యాపారమాపజ్జతి, తథాహి–

> అఞ్ఞథే వాగ్గి సంసగ్గా, దాహం దడ్ఢోతి మఞ్ఞతి;
>
> అఞ్ఞథా దాహసద్దేన, దాహత్థో సమ్పతీయతే.

బాహ్యపదత్థస్స సభావో వియ హుత్వా మిచ్ఛాభ్యాసేన అనాదినా పన పవత్తేన బాహ్యే వత్థూని అవిజ్జమానేన కరణభూతేన థాల్యాదీనం కత్తుత్తం హోతీ”తి. అథ చ పన–

> వత్తిచ్ఛాదో పవత్తేహి, సప్పధానత్త హేతుహి;
>
> కత్తుధమ్మేహి వుత్తేహి, కత్తా సద్దావ ఞాయతే.
>
> ఏకస్సాముఖ్యవత్థాహి, భేదేన పరికప్పనే;
>
> కమ్మత్తం కరణత్తఞ్చ, కత్తుత్తం చోపజాయతే.

వుత్తేహీతి ‘కత్తుతోఞ్ఞేసముబ్భూతత్యా’చ్చాదినా, సద్దావాతి సద్దే తేధమ్మా హోన్తు వా మా వా కత్తుసమ్బన్ధియథావుత్తధమ్మవచనిచ్ఛాయ సద్దతోవ కత్తా పతీయతే, నియమేన న వత్థుతోతి అత్థో, అముఖ్యా వత్థాహీతి బుద్ధియా తదాకారతాయ పరిణామావత్థాహి, హన్త్యత్త నావత్తానన్తి ఏకస్సేవాత్తనో కమ్మత్తాది జాయతే, అతోయేవాచ్ఛన్తమసన్తోపి అఙ్కురో జననకిరియాయ కత్తా భవతి ‘అఙ్కురో జాయతే’తి, వుత్తం హి–

> పురాసఙ్జనితో [పురాసఞ్జాతితో] భావా, బుద్ధయవత్థాని బన్ధనో;
>
> అవసిట్ఠో సతాఞ్ఞేన, కత్తా భవతి జాతియాఇతి.

సతా అఞ్ఞేన దేవదత్తాదినా.

కిన్తం కరణం నామాతి ఆహ-‘యో పనా’తిఆది, యోతి యో పదత్థో, ఇమినా ఇదం దీపేతి “కరణబ్యపదేసాయ సుత్తన్తరాభావేపి కరోత్యనేనేతి కరణన్త్యన్వత్థతో పసిద్ధో-యం కరణవోహారో”తి, అత్రేదం పటిభానం–

యం వత్తుమిచ్ఛితం కత్తు, క్రియాయచ్చన్తసాధనం;

కరణన్తం ద్విధా హోతి, బాహ్యాబ్భన్తరభేదతోతి.

తత్థ యంవత్తుమిచ్ఛితంత్యాదినా ఇదం దస్సేతి-"న వత్థుతో కిఞ్చి కరణం నామ అత్థి, వచనిచ్ఛావసేన పన పసిద్ధకరణానమ్పి ఫరసుఆదీనం 'ఫరసు ఛిన్దతి, ఫరసుమ్హి ఛిన్దతీ'తి కత్తుఅధికరణత్తస్సపి, పసిద్ధాధికరణానమ్పి తదనుత్తాదివిసేససమ్భవే థాల్యా పచతీ'తి కరణత్తస్సపి దస్సనతో వచనిచ్ఛాతోయేవ కరణం కారకం విఞ్ఞేయ్య"న్తి, తఞ్చ దువిధన్తి ఆహ-'ద్విధా హోతీ'తిఆది, తత్థ అసినా ఛిన్దతీతి బాహ్యం, చక్ఖునా పస్సతీత్యబ్భన్తరం. కిరియానిమిత్తత్తా కారకన్తి ఇమినా కారకసద్దస్స నిమిత్తపరియాయత్తమాహ. పకతి యాభిరూపోచ్చాదో కిరియాయావిజ్జమానత్తా సమ్బన్ధమత్తం విఞ్ఞాయతీతి సమ్బన్ధలక్ఖణా ఛట్ఠీ సియా, సమేన ధావతీత్యాదో తు కిరియాయ విజ్జమానత్తేపి కమ్మత్తం వత్తుమిచ్ఛితన్తి దుతియా సియా, సమం ధావతి విసమం ధావతీత్యత్థో, తథా ద్విదోణేనాతి ద్వేదోణే కిణాతీత్యత్థో, పఞ్చకేనాతి పఞ్చ పరిమాణస్స పఞ్చకో పఞ్చకం వగ్గం కత్వా పసవో కిణాతి పఞ్చపఞ్చ కత్వా కిణాతీత్యత్థోతి వాత్తికకారేన 'తతియా విధానాయోపసఙ్ఖ్యానం'కతం, తం దస్సేతుమాహ- 'పకతిఆదీహీ'తిఆది, యత్థేసంకరణభావోతి యస్సం కిరియాయమే సమ్పకత్యాదీనం కరణత్తం, తం కిరియం కథయతీతి సమ్బన్ధో, సబ్బస్సేవ పదత్థస్స సత్తాబ్యభిచారతో ఆహ-'భూ'ఇచ్చాది, పకతియాభిరూపోతి సభావేనాయమభిరూపో భవతి, న తు వత్థాలఙ్కారాదినేత్యత్థో, కరోతిస్స గమ్మమానత్తే పన పకతియాభిరూపో కతోతిఆది, తదా కత్తరియేవ తతియా, యం యస్మా అఞ్ఞగోత్తో గోతమో న హోతి అతోచ గోతమో భవతీతి సమ్బన్ధో, ననుచ ద్విదోణ పఞ్చకా కయమ్పటిచ్చ కమ్మభూతా హోన్తి ద్విదోణాదినా కేయత్తా తతో కిముచ్చతే'కయమ్పటిచ్చ ద్విదోణపఞ్చకా కరణాని భవన్తీ'త్యా సఙ్కియాహ-'తథాహి'చ్చాది, ఇదం వుత్తం హోతి-"ద్విదోణాదిసద్దేన హి న గయ్హుపగం వత్థుముచ్చతి, తేహి పన ద్విదోణాద్యత్థం మూలం తాదత్థియా భిహితన్తి న వుత్తదోసావసరో"తి.

౧౭. సహ

యథాక్కమమాగమనకిరియాయ థూలత్తగుణేన గోమన్తదబ్బేన చ సమ్బన్ధం దస్సేతుం 'తం యథే'చ్చాదిమాహ, ఉదాహరణమత్తం దస్సేన్తోపి ఇమినా అధిప్పాయేనాపి దస్సేతీతి వుత్తం 'సబ్బత్థేవ వా'తిఆది, పుత్తేన సహాగతోతిఆదీసు ఆగమనాదికిరియమ్పటిచ్చ ద్వే కత్తారో పధానాప్పధానవసేన, తేసు పధానే కారియసమ్పచ్చయఞాయేన వా బహులంవచనేన వా పధానే కత్తరి పచ్చయో, ఇతరే'కత్తరి తతియా'త్యేవ తతియా సిద్ధా, తతో-యం వచనారమ్భో-నత్థకోతి మఞ్ఞమానోచో దేతి 'నన్వి'చ్చాదినా, త్తేనాభిధీయతే పితేతి పధానకత్తా, తుల్యోపి కిరియాసమ్బన్ధే పితాపుత్తానం పితాత్ర పధానం సద్దచోదితత్తా, పుత్తో-ప్పధానమసద్దచోదితత్తా , సద్దబ్యాపారాపేక్ఖాయ హి పధానాప్పధానాయ వవత్థానం, పితురేవాత్రాగతాదిసద్దసామానాధికరణ్యా ఆగమనకిరియా సమ్బన్ధో సద్దేనోచ్చతే, నేతరస్స సద్దసత్తిసభావతో, తథా విధా హి సద్దస్స సత్తి యతో పితురేవాత్ర కిరియా సమ్బన్ధం సక్కోతి పటిపాదేతుం, న పుత్తస్స, ఏవఞ్చాగతోచ్చాదో ఏకవచనముపజ్జతే, అఞ్ఞథా హి బహువచనం సియా, 'పితా పుత్తా ఆగతా'తి. (యది) వుత్తనయేన తతియా సిద్ధా 'సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమాయ వా వికప్పాయ వా' న చేత్థ నియమో, నాపి వికప్పో, తతో కిమనేన యోగేనా త్యాసయేనాహ-'అప్పధానేయేవ'చ్చాది. నయిదమేవమిచ్చాది పరిహారో. సహభావమత్తం వత్తుమిట్ఠం వాతి యోజనా, సామత్థియాతి భేదాధిట్ఠానత్తా సహత్థయోగస్స పుత్తస్సాపి కిరియాభిసమ్బన్ధో విఞ్ఞాయతి కథమఞ్ఞథా సహత్థయోగో సియాతి

ఇమినా అత్థ బలేన. అత్థగ్గహణన్తి సుత్తే "సహత్థేనే"తి అత్థగ్గహణం. పరియాయత్థన్తి పరితో అయన్తి అవగచ్ఛన్తి అత్థమనేనేతి పరియాయో అత్థో పయోజనం యస్సాతి విగ్గహో, ఏత్థ చ పరియాయత్థమేవాతి నావధారణం, అతోయేవ వినాపి సహసద్దప్పయోగం తప్పరియాయప్పయోగం వా సహత్థేన యోగే విధానతో అసత్యపి సహాదిసద్దప్పయోగే యత్థ తదత్థో గమ్యతే తత్థాపి భవత్యేవ తతియా... గమ్యమానేన సహత్థేన యోగా, యథా"స్యాది స్యానే"తి. (౩-౧) సహ పరియాయేనాతి సహసద్దస్స పరియాయతో. విసేసానుపాదానతోతి "సహయుత్తే-ప్పధానే"తి (౨-౩-౧౯) పాణినీయ సుత్తే వియ అప్పధానేతి విసేసస్సానుపాదానతో.

౧౮. లక్ఖణే

లక్ఖీయత్యనేనాతి లక్ఖణం సఙ్కేతో, కిన్తం కమణ్డలుప్పభుతి, అత్థే కారియస్సాసమ్భవా తంవాచీహి విభత్తీతి మఞ్ఞమానేన యంవివరణం కతం 'లక్ఖణే వత్తమానతో'తి, తముల్లఙ్గియాత్థం వదతి 'యో అత్థో'ఇచ్చాది, వత్తమానతోతి విఞ్ఞాయతి... నామస్మా పచ్చయవిధానప్ప సఙ్గతో, ఉపాత్తోతి గహితో. కఞ్చిప్పణరమాపన్నస్స లక్ఖణే తతియా యథా సియా 'రుక్ఖమ్పతి విజ్జోతన'మిచ్చత్ర లక్ఖణమత్తే మా భవీతి పాణినీయేహి "ఇత్థమ్భూతలక్ఖణే"తి (౨-౩-౨౧) ఇత్థమ్భూతగ్గహణం కతం, తమ్మనసి నిధాయ చోదయమాహ-'నన్వి'చ్చాది, ఇత్థమ్భూతస్స లక్ఖణన్తి ఛట్ఠీసమాసో, ఆపన్నస్సాతి భూతస్స, సామఞ్ఞస్స భేదకో విసేసో పకారో వుచ్చతే, తథాహి 'తిదణ్డకేన పరిబ్బాజకమద్దక్ఖీ'తి మనుస్సత్తసామఞ్ఞస్స పరిబ్బాజకత్తమ్పకారో, తమ్పరిబ్బాజకో పత్తో, తస్స తిదణ్డకం లక్ఖణం. ఉపలక్ఖణత్తేతి ఇమినా ఇత్థమ్భూతస్స లక్ఖణత్తాభావమాహ, ఉపలక్ఖణన్తి సఙ్కేతో. నయిదమత్థిచ్చాది పరిహారో, రుక్ఖమ్పతి విజ్జోతనన్తి ఏత్థ కస్సచి ఇత్థమ్భూతస్సాభావా ఇత్థమ్భూతగ్గహణే పయోజనం న దిస్సతి తన్నివత్తనతో, రుక్ఖమ్పతి విజ్జోతతేతి ఏత్థతు ఇత్థమ్భూతస్స విజ్జుసఙ్ఖాతస్స అత్థస్స సబ్భావా తతియాప్పత్తియం తంనివత్తియా యథావుత్తం ఞాయమన్తరేన నాఞ్ఞం కిఞ్చి పటిసరణమత్థీతి సఞ్ఞాపయమాహ-'అవస్స'మిచ్చాది, అఞ్ఞథాతి ఏవమనబ్భుపగమ్మ 'ఇత్థమ్భూతలక్ఖణే'తి వచనే కరీయమానే సతి, ఇత్థమ్భూతవాదినో ఉత్తరమాసఙ్కియాహ-'నచా'తిఆది, వత్తున్తి వచనసేసో, చో-వధారణే, నేవ సక్కాతి వుత్తం హోతి, దుతియావిధానసామత్థియాతి "పతిపరీహి భాగే చా"తి (౨-౯) కస్మా న సక్కాతి ఆహ-'అత్థి'చ్చాది, అసతి హి పయోజనే సామత్థియన్తి భావో. అథ కమణ్డలు పాణిమ్హి అస్సాతి ఆదో తతియా కస్మా న సియా త్యాహ-'కమణ్డలు'ఇచ్చాది, కమణ్డలుస్స సేతస్స చ ఉపలక్ఖణ భావేనానుపాదానతోతి సమ్బన్ధో, ఇమినా ఉపాదాతునో సవచసి సతన్తతమాహ, విసిట్ఠావయవాధేయ్యేనాతి పాణి కమణ్డలునా విసిట్ఠోవయవో, తస్సాధేయ్యో కమణ్డలు తేనాతి అత్థో. యేనాఙ్గేన వికతేన అఙ్గినో వికారో లక్ఖీయతే తతో తతియా యథాసియాతి పరేహి "యేనాఙ్గవికారో"తి (౨-౩-౨౦) ఆరద్ధం, తదాహ-'యేనే'చ్చాది, తత్థ యసద్దేన వికతావయవో హేతుత్తేన నిద్దిట్ఠో అఙ్గసద్దో చ సముదాయవచనో ఉపాత్తో తేనాహ-'యేనేచ్చాది, ననుచ కాణాదీనం నియతగుణీనమభిధాయిత్తా అక్ఖిసద్దస్స పయోగో న యుత్తో బ్యావత్తియాభావాతి, నేస దోసో, లోకియో-యం సద్దస్స వోహారో, లోకస్స చ సద్దప్పయోగే గురులఘుమ్పత్యదయో నత్థి, తథాహి లోకేన 'సీసపాతి'పి వుచ్చతే, రుక్ఖో సీసపాతిపి, యస్స తు తత్థాదరో, నో-క్ఖిసద్దం పయుజ్జతేవ, అథవా సామఞ్ఞ-పక్కమే విసేసో పయోగమరహతి, అక్ఖి(నాతి) హి వుత్తే సన్దేహో సియా 'కిమస్స వత్తుమిచ్ఛిత'న్తి తతో కాణోతి వుచ్చతే, నాక్ఖినా నిరూపయతి సోభనోతి, కిఞ్చరహి కాణోతి, అక్ఖికాణమస్సేత్యాదో కస్మా న సియాతి ఆసఙ్కియ'కమణ్డలు పాణిమ్హి అస్సా'త్యత్ర యో వుత్తో పరిహారో, త మేత్థోపదిసన్తో ఆహ-'హేట్ఠా వియ అప్పసఙ్గో'తి.

౧౯. హేతు

కిస్మిఞ్చి ఫలే దిట్ఠసామత్థియేత్థే హేతు నిరుళ్హో. ఏకత్ర హి దిట్ఠసామత్థియోత్థో తంయోగ్గతాయ కారియ (మ)కరోన్తోపి హేతు వుచ్చతే సతి సహ కారిన్యసతి చ విధురప్పచ్చయో పసా(త) తో, తేన కారియస్స బ్యభిచారో, తేనేవాహ- 'అనిప్ఫాదయన్తోపీ'తి, కారణే తతియాయాభావే కారణమాహ- 'తక్కిరియాయోగ్గతామత్తే'చ్చాది.

౨౧. గుణే

ఉపాధి విసేసనం, పరాఙ్గభూతేతి పరస్స బన్ధత్తా(దినో) విధానా యాఙ్గభూతే జళత్తాదిహేతుమ్హీతి అత్థో, ఇమినా గుణసద్దో యమప్పధానవచనోతి వదతి, యఞ్చాప్పధానం తమ్పరాఙ్గభూతన్తి గుణేతీమస్స 'పరాఙ్గభూతే'తి అత్థమాహ, యఞ్హి పరత్థముపాదీయతే తదప్పధానమను వాదరూపేనోపాదీయమానత్తా, యథా 'జళత్తా బద్ధో, రుక్ఖో యం సీస పత్తా, అగ్గి ఏత్థ ధుమత్తే'చ్చాది, తేనేవాహ-'పరత్థరూపాపన్న'న్తి, వావిధానన్తి "విభాసా గుణే-ధియం"న్తి (౨-౩-౨౫) ఏవం విధానం, ఇత్థియన్తిఆదినా పఞ్చమీరూపస్సపి అభిమతభావం దస్సేతి, తేనేవాహ-'ఉభయత్థా'తిఆది, నను 'తో పఞ్చమ్యా"తి (౪-౯౫) సుత్తేన తద్ధితపచ్చయన్తస్స కథం పఞ్చమ్యన్తతా త్యాసఙ్కియాహ-'పఞ్చమినిద్దేసే' ఇచ్చాది, ఇమినా సుత్తేన పఞ్చమియా వినాతి యోజనా, వా పఞ్చమియా విధానతో తతియారూపేనపి భవితబ్బన్తి చోదనమనసి నిధాయ పఞ్చమ్యు దాహరణేయేవ కారణం తతియోదాహరణస్స చ పఠమోదాహరణానుసారేనాను మన్తబ్బతఞ్చదస్సేన్తో ఆహ 'పఞ్చమ్యాయేవి'చ్చాది, అభావేన సఙ్ఖారనిరోధేనాతి తతియన్తరూపాని.

౨౨. ఛట్ఠీ

సమ్బన్ధవచనిచ్ఛాయేవేత్థ ఛట్ఠీ సిద్ధాతి ఆసఙ్కియాహ-'హేతుమ్హి'చ్చాది, హేతుమాహ-'తం యోగ్గతా' ఇచ్చాది, సద్దసత్తిసామత్థియాతి సద్దసత్తిసఙ్ఖాతాయ సామత్థియా, తమేవ ఫుటయతి 'యత్థ'ఇచ్చాదినా, హేత్వత్థవాచకేహి అన్తరేనాతి సమ్బన్ధో, సమానాధికరణేహీతి హేత్వత్థసమానాధికరణేహి ఉదరాదీహి, తజ్జోతనాయాతి హేత్వత్థజోతనాయాలన్తి సమ్బన్ధో, బ్యతిరేకేన తు హేత్వత్థతో తప్పవత్తిమాహ-'యత్థ పని'చ్చాది, హేత్వత్థేహిపిచ్చాదినా సామత్థియముపదస్సితం 'వసే ధమ్మస్స హేతునో'తి తత్థోదాహరణం.

౨౩. సబ్బా

నామభూతేహీతి సబ్బాదీసు కేచి కేసఞ్చి యది నామాని సియుం తేహి, అప్పధానభూతేహీతి పియసబ్బాదీహి, కిమ్పయోజనన్తిఆదో పయోజనసద్దో "పయోజనం కారియహేతూసు"తి నిఘణ్డుతో హేతువచనో.

౨౪. చతు

యస్స సచేతనాయాచేతనాయ వా కస్సచి, పూజానుగ్గహకామత్త మన్తరేన సమ్మాపదానం న సమ్భవతీతి ఆహ-'పూజా' ఇచ్చాది, తేనాతి యథావుత్తేనత్థేన, చాగఙ్గన్తి దదాతినో దానకిరియాయ కమ్మేన సమ్బజ్ఝమానఞ్చాగకారణం, ఇదాని సమ్పదానలక్ఖణం సప్పభేదమావికాతుకామో ఆహ-'తదిద'మిచ్చాది, ననిరాకరోతీత్య నిరాకరణం, ఆరాధయతీత్యారాధనం, అబ్భనుజానాతీత్యబ్భనుఞ్ఞం, తేసం వసేన, ఇధ సమ్పదానన్తిధా వుత్తం కథితం, కేతేతి

ఆహ-‘రుక్ఖయాచకభిక్ఖవో’తి, రుక్ఖాదికం తం సమ్పదానం విభాగేన దస్సేతుమాహ-‘తత్థ హి’చ్చాది, అజ్ఝేసనేనారాధనేన సమ్పదానం భవతీతి సమ్బన్ధో, అనుమతియా అబ్భనుజానేన, విజ్జమానేప్యనిరాకరణే భిక్ఖునో-ధికమనుమతన్త్యధిప్పాయేనాహ-‘సో’ ఇచ్చాది.

౨౫. తాద

పయోజనపరియాయే అత్థసద్దే సతి ఇదన్తి పయోజనం పరామట్ఠుం సక్కాతి ‘తస్సేద’న్తిఆది వుత్తం, తసద్దేనేత్థ వికతియాతిసమ్బన్ధో, అత్థసద్దేన తు పకతియా, అత్థ కథనమేతన్తి ఇమినా వచనిచ్ఛాయ మేతిస్సం నత్థి సమాసోతి దీపేతి, విగ్గహే వాస్మిమిమస్మాయేవ నిపాతనా సమాసో దట్ఠబ్బో,సో వికతిసఙ్ఖాతో అత్థో, పకతిత్వఞ్ఞపదత్థేనాక్ఖిపీయతే, తతో తదత్థసద్దతో, కోయం తదత్థ భావో చ్చాహ-‘తదత్థభావో నామా’తిఆది, నిమిత్తం యూపాదివికతి, నిమిత్తీదారుఆదిపకతి తసద్దేనాత్థసద్దేన చ గహితా, తేసం సమ్బన్ధో తదత్థసద్దస్స పవత్తినిమిత్తం తదత్థభావో నామాతి అత్థో, హేతు హేతుమన్తభావలక్ఖణో సమ్బన్ధో నామాతి వుత్తం హోతి, పధానావచ్ఛేదగుణస్మాతి విధీయమానత్తేన పధానస్స పురిసస్స ఆచ్ఛేదకా విసేసకా గుణా, యఞ్హి విధీయతే ఞాపీయతే తమ్పధాన, మితరమప్పధానమనువజ్జమానత్తా, యదా ఉపాదీయతేతి వత్వా ఉపాదీయమానప్పకారం దిట్ఠన్తేన ఫుటయితుమాహ-‘యథా’ఇచ్చాది, యూపో నిమిత్తం యస్స దారునో తం తథా వుత్తం నాఞ్ఞనిమిత్తన్తి యదా నిమిత్యవచ్ఛేదకత్తేనుపాదీయతే తదా నిమిత్తసద్దతోవ చతుత్థీ సమ్బన్ధో, తతో అఞ్ఞనిమిత్తతో, నిమిత్తనిమిత్తీనం సమ్బన్ధస్స అభిముఖభావేన తత్థేవ నిమిత్తే పవత్తీతి సమ్బన్ధో, నిమిత్తసద్దతో హేతుతతియాపి నాసఙ్కనీయాతి సమ్బన్ధో, కారణమాహ-‘నిమిత్త’ [హేతు] ఇచ్చాది. ఉభయత్థాతి యూపాయ పాకాయాతి ఉభయత్థ.

పిణియమానా కిం సద్దాదివచనీయా పరో సాదుఆదికో యో-త్థో సో అఞ్ఞో కత్తా యస్స సో అఞ్ఞకత్తుకో-భిలాసో, అభిలాసో రుచీతి ఇమినా దిత్యాద్యనేకత్థన్తోపి రుచిసద్దో-భిలాసే రుళ్హోవ గయ్హతీతి వదతి, సా రుచి అత్థో-భిధేయ్యో యేసం భే తదత్థా, తేసం సమ్బన్ధినో పిణియమానస్స, ఇమినా చ కిఞ్చాపి రుచిరయం యస్సుప్పజ్జతేయో వా తస్సా జనకో, తేసముభిన్నమ్పి అత్థి, తథాపి యస్సుప్పజ్జతే సోవ తస్సాధికరణం, అజనకోపి సో తాయ సంసత్తోతి తస్సేవ పిణియమానస్స సమ్పదానసఞ్ఞా, నతుజనకస్స తాయాసంసత్తస్సాతి దీపేతి, ఇధాతి ఇమినా సక్కతే ఉదాహరణానమసమానరూపకం దస్సేతి, ఇమినా చ ఉదాహరణానమసమాన రూపత్తమేవ చతుత్థీవిధానే కారణం, అఞ్ఞథా ఛట్ఠీయేవ తేహిపి విధీయేయ్య కారణాసమ్భవా [కారణసబ్భావా] హి దీపేతి, ఈదిసస్స పచ్చుదాహరణ(స్స) భావే కారణమాహ-‘అనఞ్ఞకత్తు కత్తా-భిలాసస్సా’తి, పరేసమిదమ్పచ్చుదాహరణమ్భవతు ఇధ కథన్తి ఆహ-‘ఇహత్వి’చ్చాది, త్వన్తి అత్తమత్తే పఠమాయేవ, సమ్భవే కారణన్తరమాహ-‘అథవా’తిఆది, నత్థి అఞ్ఞో కత్తా యస్సా సా అనఞ్ఞకత్తుకా రుచి, భాయ రుచియా సమ్బన్ధినో పిణియమానస్స సమ్పదానసఞ్ఞం యే పన ఇచ్ఛన్తీతి సమ్బన్ధో, యే పన ఆహు చాతిసమ్బన్ధో, ఉప్పజ్జనముప్పత్తి, కస్స ఉప్పత్తి, రుచియా, ఉప్పత్తియా ఆధారో ఉప్పత్యాధారో‘దేవదత్తాయ రోచతే’చ్చాదో దేవదత్తాదిం ఉపలక్ఖేతీతి ఉప్పత్యాధారోపలక్ఖణం వచనం, ఏత్థ రుచియా ఉప్పత్యాధారోపలక్ఖణమేవ వచనన్తి సావధారణ మత్థో దట్ఠబ్బో... సబ్బేసం వాక్యానమవధారణఫలత్తా, తేన పిణియ మానవచనమభిలాసస్స అఞ్ఞకత్తుకతాసన్దస్సనపరం న హోతీతి బ్యవచ్ఛిన్నమ్భవతి, తేసం కచ్చాయనస్స చేహాపి పసజ్జతీతి సమ్బన్ధో, ఇహాపీతి త్వమితి ఏత్థాపి, అఞ్ఞథాసిద్ధత్తాతి అత్తమత్తే

పఠమాయ ఏవ సిద్ధత్తా, వచనస్సాతి ఉభిన్నమ్పి చతుత్థీవిధానవచనస్స, అతిప్పసఙ్గోచాతి "కస్స వా త్వం ధమ్మం రోచేసీ"తిఆదో తవాతి అనభిమతత్థానప్పత్తిచ.

ధారిప్పయోగేతి ధారిధాతునో పయోగే, ఉత్తమీణో అధమీణోతి ధనికగహేతూనం రుళ్హీత్యాహ-'ఉత్తమీణో ధనసామీ'తి, ఉత్తమీణమస్సాతి ఉత్తమీణో, ధారయతీతిమస్సత్థమాహ-'వహతీ'తి, ధారితోతి ధారంధాతుతో. సుత్తన్తరేన (తం తం) నియమేన నియమితానం తేసంతేసం సమ్పదానసఞ్ఞం విధాయ చతుత్థీ విహితా పరేహి, తదాహ 'సిలాఘ హనుట్ఠాసపాన'మిచ్చాది, సబ్బత్థ యోగసమ్బన్ధే ఛట్ఠీ, ఇాపేతున్తి సిలాఘాదికే బోధేతుం, ఇచ్ఛితోతి అతిమతో. తదత్థవాచీనఞ్చ ధాతూనం సఙ్గహణత్థం 'కుధదుహిస్సోసూయత్థాన'న్తి వుత్తం, యమ్పతి కోపోతి ఇమినా కోపస్స విసయమాహ, యస్సాతి ఇమినా యంకారకన్తి వుత్తమేవ పరామసతి, యస్సాతి రాజాదినో, పుచ్ఛతీతి పుచ్ఛియతే , తేనేవ వక్ఖతి-'యస్స సమ్బన్ధిం సుభాసుభం పుచ్ఛతి నేమిత్తికో'తి, యోచానుకూలత్తమ్బు జతీతి ఇమినా ఇదం దస్సేతి "పతిపుబ్బకో ఆపుబ్బకోచ సుణోతి అబ్భుపగమే పటిజాననేచ వత్తతే, యదాయమబ్భుపగమో పత్థనా పుబ్బతో భవతి తదా పత్థనాయ కత్తు పత్థయితునో చతుత్థీ రూపమ్భవతి, యదాత్వపత్థతమ్పి కేవలమానుకూల్యేన వత్తమానందిస్వా దేయ్యమబ్భుపగచ్ఛన్తి ఇదమిదం వోదస్సామాతి [కోపిస్ససామాతి (పోత్థకే)] తదానుకూల్యేన పవత్తనసఙ్ఖాతాయ కిరియాయ కత్తునో చతుత్థీరూపమ్భవతీ"తి, ఇమినా చ పాణినియవుత్తికారస్స జయాదిచ్చస్సమతే బ్యభిచారమాహ, సో హి "అబ్భుపగమో నామ పరేన పత్థితస్స భవతి తత్థ పత్థయితుయేవ చతుత్థీరూపమ్భవతీ"తి వదతి, పుబ్బస్సాకిరియాయ యో కత్తాతి వేదవాక్యేన విహితథుతికకరణ సఙ్ఖాతాయ ఉస్సాహానుజాననతో పుబ్బభూతాయ కిరియాయ యో కత్తా హోతా పోతా చ, సబ్బత్థాపి'తస్సా'తి ఇదం 'చతుత్థీయాయదభిమతం రూప'న్తిఇమినా సమ్బన్ధితబ్బం, ఛట్ఠియా సబ్బబ్యాపిభావమాలమ్బ ఏవన్తి అతిదేసోతి ఆహ 'ఏవన్తీ'తిఆది, రూపసామ్యతో పన తాదత్థియత్థసబ్భావాచ యథాయోగం తాదత్థే చతుత్థీపి న విరుజ్ఝతి, వక్ఖతి హి'తాదత్థే వచనిచ్ఛాయన్తు 'ఇచ్చాదినా, ఇచ్ఛితో రాజా, కమ్మ వచనిచ్ఛాతి ఇమినా వచనిచ్ఛాయ పధానత్తమాహ... వచనిచ్ఛాభిముఖత్తా సబ్బేసం కారకానం, అప్పచురప్పయోగత్తాతి అబహుప్పయోగత్తా, హనుతే అపనయతి, ఉపతిట్ఠతే ఉపట్ఠానం ఉపగమనం కరోతి, పిహాయన్తి పత్థేన్తి, కుజ్ఝ అమరిసం కరోతి, దుహనాదయో కోపప్పభవా నానన్తరేన తే సమ్భవన్తీతి దూభాదయోప్యుదాహటా "బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా"తి (౧-౩౩) రస్సే అపరజ్ఝామి, ఇస్సయన్తి నసహన్తి, ఆరజ్ఝతి పుచ్ఛితో నేమిత్తికో ఉపపరిక్ఖతి, భాదత్థం విభావేతి 'యస్సే'చ్చాదినా, పరియా లోచేతి ఉపపరిక్ఖతి, కిం లక్ఖణో-యమనియమోచ్చాహ-'నావస్స'మిచ్చాది, యాచితుస్మాయేవ [యాచితుయేవ (పోత్థకే)] ఛట్ఠీతి నావస్సమయన్నియమోతి అత్థో, కుతోచ్చాహ-'సమ్బన్ధే'చ్చాది, అఞ్ఞస్మాపీతి అయాచితుతోఅపి, థుతికరణస్స కత్తుభూతా హోతాపోతారో ఉస్సాహనానుజాననానం కమ్మం హోతీతి ఆహ-'పచ్చనుపుబ్బస్స గిణాతిస్స కమ్మే'తి. హోతుపోతుసద్దేహిచ్చాదినా పోతుసద్దస్సపి ఛట్ఠిరూపం దస్సితం, వుత్తియన్తు 'హోతు పతిగిణాతి'చ్చేవ పాఠో దిస్సతి, హోత్వేవమ్పిత్యప్పాకమత్రోపేక్ఖా, ఉస్సాహయతీత్యత్థే గిణాతి అన్తోగతణ్యత్థో. అనావాదోతి నావాఅన్నాదివజ్జితే. ఏత్థ పన తథా పటిసేధాభావేపి బహులాధికారతో 'న తం నావమ్మఞ్ఞే నతం అన్నమ్మఞ్ఞే'చ్చాది భవతి, అత్థేవ హి బహులాధికారతోవా తిప్పసఙ్గాభావో, పరమన్తం రూపన్తి మఞ్ఞమానోతి పరమన్తం రూపం, ఏత్థచ యదా తిణాదితోపి ఖికంసీయతే తదా నిన్దావగమో, తత్థ చ నియోగతోవ నఞ్ఞయోగో ఇాథానుప పత్తియాతి సప్పటిసేధముదాహటం 'న మఞ్ఞమానో'తి, అవధిప్పియేవ పఞ్చమీతిణాతి, నఞ్ఞయోగేవ నియోగతో నిన్దావగమా తిణన్తి కమ్మేయేవ దుతియా, అథవా సతీపి నిన్దావగమే వచనిచ్ఛాతో సవిసయేయేవ దుతియా, సమ్ముతిప్పయోగేతి సమ్ముతిసద్దస్స పయోగే, చతుత్థిం ఇచ్ఛన్తీతి మత్తాయాతి ఏత్థ చతుత్థిం ఇచ్ఛన్తి, పున రుత్తత్తే కారణమాహ-'అథ నోతివిజ్జమానత్తా'తి, చణ్డస్స కుక్కురస్సాతిఆదిసుత్తే

“అథ నో”తి పాఠస్స విజ్జమానత్తా ‘భియ్యోనో మత్తాయా’తి ఏత్థ నోకారో పునరుత్తోతి అధిప్పాయో, చగ్గహణేనాతి “సిలాఘుహను...పే.... సత్తమ్యత్థేసుచా”తి సుత్తే చగ్గహణేన, చతుత్థీభిమతాతి “నమో యోగాదిస్వపిచా”తి సుత్తేన.

౨౬. పఞ్చ

అవధీయతే విసిలిస్సతే ఏతస్మాత్యవధి, అవపుబ్బాయ ధాధాతుతో అవధిమ్హి“దాధాత్వి”తి (౨-౪౨) ఇ.

> యతో-వధీయతే కిఞ్చి, క్రియాపుబ్బం కుతోచిపి;
> చలఞ్చాచలమఞ్ఞఞ్చ, తం వదన్త్య వధిమ్బుధా.

ఏత్థాయమత్థో “యతోకుతోచిపి అత్థో కిఞ్చి వత్థుఅవధీయతే సంయోగస్స వా కిరియానిమిత్తం గమనదానాదికిరియాపుబ్బం విసిలిస్సతే సయం వా అపేతి అఞ్ఞేన వా విసుం కరీయతే, తమేవంవిధం చలఞ్చా చలఞ్చ విసిలేసపరిచ్ఛేదభూతం పదత్థమవధిం వదన్తి బుధా తబ్బిదునో”తి, తం యథా ధావతాస్సా పురిసో పతతి, పురిసం పాతేతి వా, రుక్ఖా పణ్ణం పతతి, పణ్ణం పాతేతి వాతి, సోచ తిధాప్యుచ్చతే విసయభేదేన, యథా—

> నిద్దిట్ఠవిసయో కోచి, ఉపాత్తవిసయో తథా;
> అనుమేయ్యవిసయో చాతి, తిధావధి సమీరితోతి.

తత్థ నిద్దిట్ఠా వచనోపనీతా కిరియా విసయో యత్థ సో నిద్దిట్ఠ విసయో వధి, యథా-‘గామస్మా ఆగతో’తి, ఉపాత్తాజ్ఝాహటా కిరియా విసయో యత్థ సో ఉపాత్తవిసయో, యథా-‘వలాహకా విజ్జోతతే’తి, వలాహకా నిక్ఖమ్మ విజ్జోభతేతి అత్థో, అనుమేయ్యా కిరియా విసయో యత్థ సో అనుమేయ్యవిసయో, యథా‘మాథురా పాటలిపుత్తకేహి అభిరూపతరా’తి, ఏత్థ అభిరూపగుణేన ఉక్కంసనమనుమేయ్యం, అతోయేవేత్థాయమేవ సఞ్ఞా పరిప్ఫుటా విఞ్ఞాయతీతి న కాచిదిహ సఞ్ఞా పరిభాసీయతే బ్యామోహకారిణీ, అథావధిస్మాతి వుచ్చమానే ‘పదత్థావధిస్మా’తి కుతో-వసీయతే యేసేవం వివరణం కతన్త్యాసఙ్క్యాహ-పదాన’మిచ్చాది. యథా గామస్మాతిఆదినా ఇదం దీపేతి “న కేవలం కాయసంసగ్గపుబ్బకోవ విసిలేసో, కిఞ్చరహి బుద్ధిసంసగ్గపుబ్బకోపి, అత్థి చేహ బుద్ధిసంసగ్గ పుబ్బకో, తథాహి చోరేహి భాయతిత్యాదో యో (భయ)పేక్ఖణ సీలో భవతి, సో యది మం చోరా పస్సేయ్యుం, ధువం మే మరణన్తి విచారేన్తో తే బుద్ధియా పప్పోతి పప్పుయ్య చ తతో నివత్తతే, తథా చోరేహి తాయతిత్యాదో యో ఏకస్స మిత్తో భవతి సో యద్యేతం చోరా పస్సేయ్యుం ధువమస్స మరణన్తి పస్సన్తో తే బుద్ధియా పత్వా తతో నివత్తయతీత్యవధిత్తా అవధిస్మావ సబ్బత్థ పఞ్చమీ”తి, పరేహి పన ఏతాదిసేసు సబ్బత్థ పటిపత్తువిసేసానుగ్గహాయ సుత్తేహేవ పపఞ్చో కతో, ఇధ పన సామఞ్ఞవచనేనేవ సిద్ధత్తా తదనుగ్గహాయ ఉదాహరణేహేవ పపఞ్చితం, భీతిభాయనత్థానన్తి భీతి తాయనానం అత్థో యేసం తే భీతితాయనత్థా తేసన్తి అత్థో, నను భీత్యత్థానం పయోగే భయహేతు సమ్భవతి నతు తాయనత్థానన్తి, నేస దోసో, తాయనఞ్హి రక్ఖనముచ్చతే [సాయనాహి రక్ఖనముప్పజ్జభే (పోత్థకే)] తఞ్చ భయహేతుతో పేత్యాహ-‘యో భయహేతు’తిఆది, ఇమినా చ “భీత్యత్థానం భయహేతు”తి (౧-౪-౨౫) పాణినియానమపాదానసఞ్ఞా సుత్తమ్పటిక్ఖిపతి, తతోతి భయహేతుతో, తేసన్తి భయతాయనానం, భయమనిట్ఠపాతసఙ్కా, ఉత్తాసోత్యత్థో, తాయన మనిట్ఠపాతతో పరిరక్ఖనం, యథా దస్సనం హోన్తేవాతీమినా వచనిచ్ఛాయేవ పధానత్తమాహ, కో హి లోకియం వచనిచ్ఛమతివత్తితుం సక్కోతి, తథాహి సబ్బేవ దబ్బాదయో సబ్బకారకసత్తియుత్తావ, తత్థాయం కారకవిభాగో

వచనిచ్ఛావసేనేవ, తం యథా ‘వలాహకో విజ్జోతతే, వలాహకేన విజ్జోతతే, వలాహకే విజ్జోతతే’తి. పరాపుబ్బస్సాతిఆదినా “పరాజిస్సాసయ్హో”తి (౧-౪-౨౬) సఞ్ఞాసుత్తం పచ్చక్ఖాతి, అసయ్హో అత్థోతి సహితుం అభిభవితుమసమత్థో అత్థో, అజ్ఝేనసకాసాఇచ్చాదినా ఉదాహరణత్థమాచిక్ఖతి, ననుచేవమత్థం వదతా యఞ్ఞదత్తస్సాసయ్హుత్తం వుత్తం, తం కథం అజ్ఝయనస్సాసయ్హుత్తం, యేనాసయ్హుత్తస్సావధిత్తం పటిపాదయతి త్యాసఙ్కియాహ-‘యఞ్ఞదత్తానభిభవో’చ్చాది, అసయ్హోతీమస్స పచ్చుదాహరణం పటిపాదయతి ‘యో పని’చ్చాది. “వారణత్థానమిచ్ఛితో”తి (౧-౪-౨౭) సుత్తితం, తదాహ ‘వారణత్థాన’మిచ్చాది, వారణమత్థో యేసం తే వారణత్థా, అవధిమత్తవచనిచ్ఛాయన్తి విసేసతో విధానమన్తరేనా వధిమత్త వచనిచ్ఛాయం, విసేసవిధానేతి ఇచ్ఛితోతి విసేసవిధానే, చిత్తస్సావధివచనిచ్ఛాయమ్పిన చిత్తతో పాపం నివారయేతి భవతి. “రక్ఖనత్థానమిచ్ఛిత”న్తి (౨-౬-౩) సుత్తితం, తదాహ-‘రక్ఖనత్థాన’మిచ్చాది, కేసఞ్చీతి కచ్చాయనాదికే దస్సేతి. “అన్తరధానే యేనాదస్సనమిచ్ఛతీ”తి (౧-౪-౨౮) సఞ్ఞాసుత్తమారద్ధం, తదాహ-‘అన్తరధానే’చ్చాది, అయముపజ్ఝాయో యది మం పస్సేతీతి సమ్బన్ధో, దస్సనే దోసం తక్కేతి ‘నున’మిచ్చాదినా, పేసనమసక్కారపుబ్బకో నియోగో, అజ్ఝేసనం సక్కారపుబ్బకో, మఞ్ఞమానో సిస్సో అహం కథన్నామ బ్యవహితో భవామీతి అన్తరధానే బ్యవధాన నిమిత్తం, యేన అత్తనో అదస్సనమిచ్ఛతీతి సమ్బన్ధో, అన్తరధానేతి నిమిత్తసత్తమీచాయం, అతో ఆహ-‘బ్యవధాననిమిత్త’న్తి, బ్యవహితోతి అన్తరహితో, మామం ఉపజ్ఝాయోత్యాదినా ఉదాహరణత్థమాహ, బ్యవధానత్థం బ్యవహితత్థం, “అన్తరధానేతి కిం చోరే న దిదిక్ఖతీ”తి పచ్చుదాహటం పరేహి, తమ్పటిపాదయమాహ-‘యత్థాదస్సన’మిచ్చాది, చోరే న దిదిక్ఖతీ (త్య), త్ర హి యో చోరే న దిదిక్ఖతి తేహి అత్తనో అదస్సనమిచ్ఛతీతి న అన్తరధాననిమిత్తం, కిన్తుపఘాతనివత్యత్థం, కిన్తుపఘాతనివత్తియాతి ఏవం మఞ్ఞతే “నాత్రాన్తరధానమే (వావసేయం), కిన్తు తన్నిమిత్తో పఘాతనివత్తిపి, ‘ఉపజ్ఝాయా అన్తరధాయతీ’త్యత్ర వినాప్యుపఘాతసమ్భవమన్తరధానసమ్పాదనమేవ సమ్భవతీ”తి. ఇచ్ఛతిగ్గహణం కిమత్థం అదస్సనిచ్ఛాయం సతి సత్యపి దస్సనే యథాసియా”తి వుత్తం, (తం) పటిపాదయమాహ-‘అదస్సనిచ్ఛాయమ్పి’చ్చాది, సతీపి దస్సనేతి ఉపజ్ఝాయేన దస్సనే సతీపి, తతోతి ఉపజ్ఝాయతో, అవధిరూపతా ఏవాతి ఉపజ్ఝాయస్సావధిరూపతా ఏవ. “ఆఖ్యాతో పయోగే”తి (౧-౪-౨౯) పరవచనం, తదాహ ‘ఉపయోగే’చ్చాది, నియమపుబ్బకం విజ్జాగహణముపయోగో త్రాధిప్పేతో, ఉపయోగవచనసామత్థియా విజ్జాగహణత్థం సిస్సవత్తం నియమో, తతోతి ఆఖ్యాతుతో. “జనికత్తునో పకతీ”తి (౧-౪-౩౦) సఞ్ఞాసుత్తం కతం, తదాహ-‘జన్యత్థస్సా’తిఆది, జనినో అత్థో జన్యత్థో, కిన్తం జననం, తతోతి జనికత్తుహేతుతో, పకతిసద్దేన కారణమత్తం గహితంపరేహి ‘పుత్తా పమోదా జాయతే’చ్చాదో పుత్తాదితోపి యథా సియా’తి, దువిధం (హి) కారణం ఉపాదానకారణం సహకారికారణఞ్చ, తత్థ కారియేనాభిన్నదేసో ఘటస్స మత్తికాపిణ్డో ఉపాదానకారణం, తస్సేవ పన దణ్డచక్కాది (కారియేన భిన్నదేసో) సహకారికారణం, తేసూపాదానకారణస్సేహ గహణే’సిఙ్గా సరో జాయతే’చ్చత్రేవ సియా, న తు ‘పుత్తా పమోదా జాయతే’చ్చాదో, కారకన్తరవచనిచ్ఛాయన్తి ఏత్థ కారకన్తరాదివచనిచ్ఛాయన్తి పాఠేన భవితబ్బం... ఏత్థన్తరే సమ్బన్ధ వచనిచ్ఛాయపి సమ్భవతో, తత్ర తిట్ఠన్తీతి తత్రట్ఠా, తేసం, లోకో-నఞ్ఞథావాదీ వోహారికజనో, తత్థ భవా లోకియా, నవత్తు పటిబద్ధాతి లోకవచనిచ్చముల్లఙ్ఘియ అహమేవ వదామీతి సకజ్ఝాసయేన వదన్తో వత్తా, తప్పటిబద్ధా న హోతీతి అత్థో. “పభవో భవతిస్సా”తి (౧-౪-౩౧) సుత్తితం, తదాహ-‘భవతిస్సా’తిఆది, పఠమతో ఉపలబ్భతీతి అత్థకథనేన జన్యత్థో-త్ర న సమ్భవతీతి వదతి, నహి హిమవా గఙ్గాయ కారణం, సా హి అఞ్ఞేహి ఏవకారణేహి ఉప్పన్నా , హిమవతి తు కేవలం పఠమతో ఉపలబ్భతి. “జిగుచ్ఛావిరామపమాదత్థానుముపసఙ్ఖ్యానం”తి (౧-౪-౨౪వా) వుత్తం, తదాహ-‘విరమణత్థే’త్యాది, జిగుచ్ఛాపమాదత్థధాతుయోగే పన కమ్మాధికరణవచనిచ్ఛా దిస్సతీతి వుత్తం, అవధివచనిచ్ఛాపి పన దిస్సకే ‘జిగుచ్ఛతి నాహిరికో పాపా’తి, ధమ్మా పమజ్జతీతిపి హోతేవ పటిసేధాభావా. “అఞ్ఞారాదితరరితే

దిసాసద్దాఞ్చుత్తరపదాచాహి యుత్తే”తి (౨-౩-౨౯) సుత్తితం, తదాహ-‘అఞ్ఞసద్దయోగే’చ్చాది, యతోతి దేవదత్తాదితో, “అఞ్ఞఇత్యత్థగ్గహణం, తేన పరియాయప్పయోగేపి భవతీ”తి అఞ్ఞోహి బ్యాఖ్యాతత్తా ఆహ-‘భిన్నో దేవదత్తా’తి, ఆరాసద్దస్స దూరత్థత్తా ఆసవక్ఖయతో ఆరా దూరో భవతీ(త్యత్థో ఉ) పాదీయతేత్యాహ‘ఆరాసద్దో దూరత్థో’తి, నిద్దిస్సమానపటియోగీతి ‘దేవదత్తో సూరో’తి నిద్దిస్సమానస్స కస్సచి యో సో దుతియో, సో పటియోగీ. దిసాదేసకాలవుత్తీనం దిసాసద్దత్తేన పరిగ్గహతో ఆహ‘దిసా దేసకాలవాచీనం యోగే’తి, పుబ్బేవ సమ్బోధాతిఆదీని కాలవాచీయోగే ఉదాహరణాని, అఞ్చుత్తరపదఆచఆహిపచ్చయయో గేత్విహ నోదాహటం. “పఞ్చమీవిధానే ల్యప్లోపే కమ్మన్యుపసఙ్ఖ్యానం “అధికరణే చోపసఙ్ఖ్యాన”మితి (౨-౩-౨౮-వా) వాత్తికం, తదాహ‘యత్థ’చ్చాది, ల్యప్పచ్చయస్స యత్రాప్పయోగో, తస్సత్థో చే గమ్యతే, సో ల్యప్లోపో, త్వాలోపో ల్యపలోపోత్యవిసేసో, పాసాద మారుయ్హ పేక్ఖతి ఆసనే ఉపవిసిత్వా పేక్ఖతీతి ఇదం విసయో పదస్సనం పుబ్బం యస్సాతి కిరియావిసేసనే సమాసో, వక్ఖమానసబ్బదస్సనేసుపి పాసాదతో-పక్కమనలేససబ్భావా పాసాదో (యేవా) వధిరూపేన వత్తుమిట్ఠోతి దస్సేతుమాహ-‘తథాహి’చ్చాది, అపక్కమతి తతో తం దస్సనన్తి తతో పాసాదతో తస్స దట్ఠునో దస్సనం చక్ఖున్ద్రియం అపక్కమత్యపయాతీత్యత్థో, అవధిభావో పాసాదస్సాతి విఞ్ఞాయతి, యేసన్తి వేసేసికానం, తే హ్యేవమాచిక్ఖన్తి “ఇన్ద్రియేసు చక్ఖున్ద్రియం చక్ఖుగోళకతో-చ్చన్తసుఖుమభావేన నిక్ఖమ్మ విసాలీభవన్తం విసయదేసముపగమ్మ సకలమత్తనా దిట్ఠం పస్సతి రంసిరూపేన, యథా కాహలా మూలే కిసా అగ్గేమహతీ, తథా ఞాణిన్ద్రియానీ”తి, అధిట్ఠానదేసన్తి ఇన్ద్రియాధిట్ఠానభూతం చక్ఖుగోళకదేసం, విసయప్పవత్తీతి గోచరే పవత్తి, సన్తతియాతి ఇన్ద్రియపబన్ధస్స, అధిట్ఠాన మనిన్ద్రియం నాపజ్జతేతి సమ్బన్ధో, తతోతి పాసాదతో, అపక్కన్త్యాతి అపగమనేన, యజ్జపి చక్ఖున్ద్రియం చక్ఖుగోళకతో బహి నిగ్గచ్ఛతి, తథాపిపాసాదట్ఠస్సచక్ఖుగోళకా నిగ్గచ్ఛతీతి పాసాదస్సాప్యవధిభావో, యేసన్తూతి ఖణికవాదీనన్తు, ఇన్ద్రియాధిట్ఠానమ్పత్తే విసయే విఞ్ఞాణలక్ఖణం కారియం కరోన్తి సీలేనాతి పత్తకారీని, అనిన్ద్రియాధిట్ఠానదోసో నేతి సమ్బన్ధో, తతోతి పాసాదతో, యేసమ్పనాతి ఖణికవాదినోవ దస్సేతి, అత్ర హి చత్తారో పక్ఖా పత్తకారీనిన్ద్రియాని, అప్పత్తకారీని, చక్ఖుసోతాని అప్పత్తకారీని సేసాని వుత్తవిపరితాని, చక్ఖుయేవ పత్తకారీ సేసమఞ్ఞథేతి, చతుస్వేవ తేసు పఠమపక్ఖద్వయముపన్యస్య పటిపాదితం... తప్పటిపాదనేనేతరేసమ్పి పటిపాదితత్తా, సబ్బసామయికసాధారణత్తాసద్దసత్థస్సాతి ఇదం అయుత్తమివ దిస్సతి... సద్దసత్థస్సిమస్స బుద్ధవచనోపయోగిత్తేన సోగతసమయానుగుణప్పవత్తితో, ఖణికవాదినో పన నిస్సాయేదం సున్దరమేవ, మనసికారాదీతిఆదిసద్దేన చక్ఖుతో [చక్ఖునా (పోత్థకే)] అభేదో రూపాపాథగమో చ దస్సితో, యోగ్గదేసేతి దస్సనయోగ్గే పదేసే. “పుచ్ఛనాఖ్యానేసు చ పఞ్చమీ వత్తబ్బా”తి (౨-౩-౨౮వా) వుత్తం, తదాహ-‘పుచ్ఛనసద్దతో’చ్చాది, పుచ్ఛనాఖ్యానేసు సామఞ్ఞేన పఞ్చమీవిధానే-తిప్పసఙ్గం దస్సేతుమాహ-‘అవస్స’మిచ్చాది, కస్సాతి పఞ్హో, దేవదత్తస్సేత్యాఖ్యానం, కోసో యఞ్ఞ దత్తోతి పఞ్హో విధిరూపోవాయం, యో-జ్ఞదీత్యాద్యనువాదరూపమాఖ్యానం, అజ్ఞదీకేయూరీ. “యతోచాద్ధకాలనిమ్మానం తతో పఞ్చమీ వత్తబ్బా”తి (౨-౩-౨౮వా) వుత్తం, తదాహ-‘అద్ధ’చ్చాది, నిమీయతే పరిచ్ఛిజ్జతే యేన తం నిమానం, తదేవ నిమ్మానం. “అద్ధస్స పఠమా సత్తమీ చ వత్తబ్బా”తి (౨-౩-౨౮) వుత్తం, తత్థాయమత్థో “తం యుత్తాతి వత్తతే, తం యుత్తా పఞ్చమియుత్థా పరస్సాద్ధస్స పఠమా చ సత్తమీ చ వత్తబ్బా”తి, పాటలిపుత్తస్మాతి పఞ్చమి యుత్తం, ఏతాపి న వత్తబ్బాతి దస్సేతుమాహ-‘సత్తయోజనానీ’తిఆది, అత్ర హి యదా రాజగహస్స యోజనఞ్చాభేదో వత్తుమిచ్ఛీయతే, తదా పాటలిపుత్తస్మా రాజగహం సత్తయోజనానీతి, భేదవచనిచ్ఛాయన్తు “సబ్భావో”త్యాదినా (౨-౩౪) సత్తమీ సిద్ధా‘సత్తసు యోజనేసు’తి. తథాహి పాటలిపుత్తస్మా సత్తసు యోజనేసు సతి రాజగహంభవతీత్యయమత్థో పతీయతే, సత్తయోజనసమ్బన్ధిభవనం రాజగహ (భవన)స్స లక్ఖణమ్భవతి. సమ్బన్ధే ఛట్ఠీతి ఇమినా “తం యుత్తా కాలే సత్తమీ వత్తబ్బా”తి (౨-౩-౨౮వా) వచనమ్పటిక్ఖిపతి. “కరణేచ థోకప్పకిచ్ఛకతిపయస్సా సత్తవచనస్సే”తి (౨-౩-౩౩) సుత్తితం,

తదాహ-‘యదా ఇచ్చాది, కిచ్చాదయోతిఆదిసద్దేన థోకఅప్పకతిపయే సఙ్గణ్హాతి, అసత్తరూపన్తి అద్దబ్బరూపం, గుణే హేతుమ్హీతి గుణపదత్థే హేతుభూతే “గుణే”తి (౨-౨౧) పఞ్చమీతి అత్థో, యథావుత్తవిధానేనేతి “గుణే”తి సుత్తే వుత్తవిధానేన, “గుణే”తి సుత్తే వుత్తవిధానేన, యదాత్విచ్చాదినా పరేసం వియ కరణే విసుం విధానే పయోజనం నత్థీతి దస్సేతి. కత్తబ్బరూపస్స చలనస్సాతి సమ్బన్ధో, సమానాధికరణత్తేన విసేసనన్తి యోజనా, సమానాధికరణత్తేనాతి చ ‘రఞ్ఞో పురిసో’త్యాదో అసమానాధికరణస్సాపి విసేసనత్తదస్సనతో వుత్తం, సమానాధికరణత్తేన విసేసనభావో చాస్స థోకగుణాన్వితే చలనే వత్తమానో థోకసద్దో అసత్తవచనోవ విసేసనన్తి, తేనేవాఖ్యాయతే ‘థోకస్స కమ్మత్తా కమ్మే దుతియా’తి. పఞ్చమీత్యనువత్తమానే “దూరన్తికత్థేహి ఛట్ఠీ వా”తి (౨-౩-౩౪) వుత్తం, తదాహ‘దూరన్తి కత్థేహి’చ్చాది, అవధిసమ్బన్ధలక్ఖణాతి అవధిసమ్బన్ధావ లక్ఖణం నిమిత్తమాసం పఞ్చమీఛట్ఠీనం తా తథా వుత్తా, వత్తుమిట్ఠోతి ఇమినా వచనిచ్ఛాయేవ పధానత్తమాహ, ఏవం చరహి తంతం కారకవచనిచ్ఛాయమఞ్ఞాపి విభత్తియో కస్మా నప్పయుజ్జేయ్యున్తి ఆహ-‘లోకియా చేత్థా’తిఆది, ఏత్థ విభత్తీనం నియమే లోకియా ఏవ వచనిచ్ఛా నిబన్ధనం కారణన్తి అత్థో, పఞ్చమీచాత్యనువత్తమానే “దూరన్తి కత్థేహి దుతియా చే”తి (౨-౩-౩౫) వుత్తం, “పఞ్చమ్యధికరణేచ” (౨-౩-౩౬) ఇచ్చత్ర చ కారేన దూరన్తి కత్థేహి సత్తమీ చ వుత్తా పాటి పదికత్థే సారసఙ్గహకారాదీహి, తదక్ఖిప్ప అఞ్ఞాపదేసేన పటిక్ఖిపితుం కేచిత్యాది యం వుత్తం వుత్తియం, తం దస్సేతుమాహ‘కేచీతి సారసఙ్గహాదయో’తిఆది. దూరాపాదావసేచనన్తి అయం తేసమ్పటిక్ఖేపన యోతి సమ్బన్ధో, ఇతిసద్దో పనేత్థ పరిహీనో, నహితన్తిఆదీసు తసద్దేనాసత్తరూపం దూరాది వత్తుమిచ్ఛితన్త్యవసేయం, న హి తం గమ్యతే, న హి తతో గమ్యతే, న హి తేన గమ్యతే, న హి తస్మిం రీయతే’తి విసుం సమ్బన్ధో వసేయో. పతీయన్తేచాతి చో వత్తబ్బన్తరసముచ్చయే, అతోచేతి వక్ఖమానహేతుపరామాసో, యన్తి యస్మా అత్థే నిపాతో, వాక్యకారో వరరుచి, తంసామానాధికరణ్యతోతి దూరాదిసా మానాధికరణ్యతో, తంయుత్తతోపీతి దూరాదియుత్తా గామాదిసద్దతోపి, పచ్చక్ఖన్తోతి వాక్యకారవచనం పచ్చాచిక్ఖన్తో, తథాహ్యత్రాయం మహాభాస్స పాఠో “దూరన్తికత్థేహి పఞ్చమీవిధానే తంయుత్తా పఞ్చమీపటిసేధో వత్తబ్బో దూరా గామస్స, తత్రాపి దస్సనా అనత్థకో-యమ్పటిసేధో, తత్రాపి హి పఞ్చమీ దిస్సతి–

> దూరస్మావసథా ముత్తం, దూరాపాదావసేచనం;
> గురుతో కుపితా దూరా,భాబ్యం దూరా చ దస్సుహితి.

అత్ర దూరన్తికేత్యాది వత్తబ్బం వాక్యకారవచనం, దూరా గామస్సాతి తస్సోదాహరణం, తత్రాపిచ్చాది పచ్చక్ఖానభాస్సం, దూరస్మావసథాతి ఆవసథస్స దూరేతి అత్థోహి భాస్సపదీపే కేయ్యటో, పఠమో పురిసో యస్స సో పఠమపురిసో భవతి “దూరన్తికా”ది (౨-౬-౨౫) కచ్చాయనసుత్తే సుద్ధాదియోగోపి సఙ్గహితో, తేనాహ–‘సుద్ధప్ప మోచనవివిత్తప్పమాణయోగే’తి, “ధాతునామానముపసగ్గయోగాదీస్వపిచ” ఇతి (౨-౬-౨) సుత్తే చగ్గహణతో పభుతియోగో చ గహితో, తేనాహ–‘పభుతి యోగేచా’తి, పభుతియోగేచాతి ఇమినా పభుత్యత్థయోగోపి సఙ్గహితో, తేనేవ ‘యతోసరామి అత్తాన’న్తి ఉదాహటం.

౨౬. అప

ననుఘటోవ తేసం సాలాదీనం యోగోతి కిమేత్థ పఞ్హేన కస్స పనేతేహి యోగో’త్యాసఙ్కియాహ-‘వజ్జనం హిచ్చాది, వజ్జనానన్తి కత్తరి అనో, వజ్జనే సమ్బన్ధే వత్తమానేహీతి వజ్జనసఙ్ఖాతే సమ్బన్ధే వత్త మానేహి అపపరీహి, యుత్తస్మాతి యుత్తతోవ ఏకస్మా, నాఞ్ఞతో, కిమేత్థ వత్తబ్బన్తి ఇమినా అపపరీహి యుత్తస్మావ పఞ్చమీభవనే పసిద్ధత్తమాహ, పసిద్ధమ్పేతమాహరిత్వా పకాసేతుమాహ-‘కత్తునో’చ్చాది, యదత్థోతి యోసాలాది అత్థో పయోజనం యస్స వజ్జనకిరియా

రమ్భస్స నో యదత్థో. “పఞ్చమ్యపాపరీహీ”తి (౨-౩-౧౦) ఆయుత్తేపి పఞ్చమీ విధీయతే పరేహి, తదాహ-‘మరియాదాయ’మిచ్చాది, అవధిమా ఏత్థ వస్సనం.

౨౮. పటి

దిట్ఠసమ్బన్ధస్సాతి పసిద్ధవసేన దిట్ఠకారియకారణస్స ముఖ్యస్స, తస్స కారియత్థన్తి తస్స ముఖ్యస్స యం కారియం, తదత్థం ముఖ్యకారియ కరణత్థన్తి వుత్తం హోతి, తస్మిం పటినిధిమ్హి వత్తమానేన పభినేతి సమ్బన్ధో, వినిమయేతి పరివత్తన నిమిత్తం పటిదానేచాతి చ సద్దస్సాట్ఠానప్పయుత్తి దట్ఠబ్బా, పతినా తస్స యోగోతి సమ్బన్ధో.

౨౯. రితే

యది వజ్జనకిరియాయ సమ్బజ్ఝమానస్స కమ్మత్తా కమ్మే దుతియా, కిమత్థం చరహి పున దుతియావచనన్తి ఆహ-‘పటిపదవిధానే’చ్చాది, పటిపదం ఉజుకమేవోచ్చారితం విధానం యస్సా సా పటిపదవిధానా, విసేసవిధాన వతీత్యత్థో, యజ్జత్ర దుతియావచనం న సియా తదా రితేసద్దేన యోగే ఉజుకం విధీయమానాయ పఞ్చమియా దుతియా బాధీయేథాతి మఞ్ఞతే. యద్యత్ర పఞ్చమియా దుతియాయ బాధాభావో ఏవ పయోజనం, ఏవఞ్చరహి ‘రితే వా’తి సుత్తయితబ్బం ఏవం సతి పక్ఖే దుతియా చ భవిస్సతి, లహు చ సుత్తమ్పణీతమ్భవతీ త్యాసఙ్కియ పయోజనన్తరమాహ-‘ఉత్తరత్థఞ్చే’తి, అతోయేవాతి ఉత్తరత్థత్తాయేవ, పున పయోజనన్తరందుతియా గహణస్స దస్సయమాహ-‘విభత్యన్తరే’చ్చాది, ఆహచ్చ కణ్ఠాదిట్ఠానే వాయునాఆహనిత్వా ఆహరిత్వా వా వచనం ఆహచ్చవచనం, ఉజుకవచనన్తి వుత్తం హోతి, విభత్యన్తరం ఛట్ఠీవిభత్తి, తస్స బ్యుదాసత్థం, నిరాసత్థన్తుత్థో, అఞ్ఞాపీతి దుతియాయ అఞ్ఞా ఛట్ఠీపి, పకతాయ పఞ్చమియా సమ్బన్ధనత్థో పకతసమ్బన్ధనత్థో.

౩౧. పుథ

న దుతియాపి యోగవిభాగతోతి ఏవం మఞ్ఞతే “తతియా చేతి వత్తమానే తత్థ యది చకారేన ‘దుతియా చే’తి సమ్బన్ధీయేయ్య, తత్రాపి చ కారేన పఞ్చమీత్యేవం న కస్సాప్యపకంనోతి‘వినాఞ్ఞత్రపుథనానాహి తతియా చే’త్యేకయోగమకత్వా యోగవిభాగసామత్థియా ‘తతియా చే’తి చ కారేన జాతు పఞ్చమీ”తి, అసహాయత్థత్తే సతి ‘వినాత్థే హీ’త్యేవమవత్వా కిం విసుం సుత్తరచనాయేత్యాహ-‘భేదో పాదానన్వి’చ్చాది.

౩౨. సత్త

యన్తం సద్దానం నిచ్చత్తా సమ్బన్ధస్స యత్థాతి పరామట్ఠం నోతి, యోతి పరామట్ఠం తస్సాతి చ నిద్దిసతి, యో యత్థేత్యాదికఞ్చ ‘కిరియాధారభూతే’చ్చాదివుత్తిగన్థ వివరణన్తి యోతి కిరియాధేయ్యభూతాధిప్పేతా, ఏతసేవాహ‘కిరియా చా’తిఆది, తేనాయమాధారీయతి కత్తుకమ్మ సమవేతా కిరియాస్మిన్న్యధికరణే వా తం ఆధారయతీతి కత్తరి వా ఘణన్తేన దట్ఠబ్బో, కత్తారం కమ్మఞ్చ కిరియానిస్సయభూతమాధార యతీత్యాధారోతి వా కత్తరి ఘణ, వుత్తం హి—

> ఆధారయతి యో కత్తు, కమ్మం కిరియనిస్సయం;
> ఆధారం కారకఞ్చాహు, తం చతుబ్బిధమేవ చేతి.

నను చ కిరియాధారణేనాధారోత్యుచ్చతే, తం కిమేవముచ్చతేతి చే, నేసదోసో యదేవ హి కిరియాధారణమస్స, తన్తన్నిస్సయభూత కత్తుకమ్మధారణం, నహ్యఞ్ఞథా తద్ధారణం సమ్భవతి తతో కిరియా కారణేనాధారణేనాధారోత్య యమేవత్థో, న కత్తుకమ్మపరిచ్చాగేనాధారేన ఉజుకం కిరియా గయ్హతే, తేనేవ వక్ఖతి-'కిరియాయయో ఆధారో'చ్చాది, నను యద్యప్యుజుకమేవ కిరియం ధారయతి కత్తా కత్తుసమవాయినిం, కమ్మసమవేతఞ్చ విక్లేదనాదిం కిరియం కమ్మం... తథా సతి తానేవాధారోతి, న... లోకే సత్థే చ తేసమాధారత్థే నాప్పతీతితో, కత్తుకమ్మతాయేవ హి తేసమ్పతీతీతి దస్సేతుమాహ-'కిరియా చే'త్యాది, తథా చ వుత్తం–

> కత్తుకమ్మ బ్యవహితం, ధారేన్తమనుజు క్రియం;
> క్రియాసిద్ధుపకారి చ, సత్థే-ధికరణం మతన్తి.

కత్తుకమ్మబ్యవహితన్తి కత్తుకమ్మేహి తంసమవేతభావేన బ్యవహితం, అనుజు పారమ్పరియేన, క్రియాసిద్ధుపకారితి కత్తుకమ్మసమవేతాయ కిరియాయ పసిద్ధియం ఉపకారీ ఉపకుబ్బన్తం, నను చ న కిరియా ధారణేనేవాయమాధారో, కత్తుకమ్మానం ధారణేనాప్యాధారోతి సక్కా వవత్థపేతున్తి చోదనమ్మనసి నిధాయాహ-'న చే'త్యాది, కిరియా నిమిత్తస్సేవాతి కత్తుకమ్మసమవాయినియా కిరియాయ నిమిత్తస్సేవ, తదేవంవిధమాధారం చతుబ్బిధమ్మతన్తి దస్సేతుమాహ-'ఆధారో చాయ'మిచ్చాది, చత్తారో విధాపకారా అస్సాతి చతుబ్బిధో, ఆధేయ్యేన సహోపసిలేసో సంయోగలక్ఖణో-స్స అత్థీతి ఓపసిలేసికో ఆధారో-'కటేనిసీదతి థాలియం పచతి'త్యాదో కటాది, తథాహి దేవదత్తసమవేతం నిసీదనకిరియం కటో దేవదత్తం ధారయం ధారయతి దేవదత్తబ్యవహితం, ఏవం థాలీపి తణ్డులసమవేతం విక్లేదనాదికిరియం తణ్డులే ధారయం ధారయతీత్యోపసిలేసికాధారత్తం కటాదినో. యతో-ఞ్ఞత్రాధేయ్యం న వత్తతే సబ్బథా భియ్యో వా, సో వేసయికో, విసయోహ్యాధేయ్యస్సానఞ్ఞత్రభావో, యథా చక్ఖాదిప్పవత్తీనమఞ్ఞత్రాభావా చక్ఖాదీనం రూపాదయో విసయాతి వుచ్చన్తే, ఏవమాకాసే సకునయోత్యాదో సకున్యాదీనమాకాసాదితో-ఞ్ఞత్రాభావాతే తేసం విసయాత్యుచ్చన్తే, విసయో ఏవ వేసయికో. యో ఆధారాధేయ్యానమభిబ్యాపేత్యాధేయ్యమిత్యభిబ్యాపకో, తథా హి'తిలేసు తేలం, దధిమ్హి సప్పి,'త్యత్ర తిలాదికం తేలాదికమాధేయ్యం బ్యాపేత్వా తిట్ఠతీతి తిలాది బ్యాపకాధారో. సమీపే భవో, సమీపో ఏవ వా సామీపికో, యస్స సమీపదేసే ఆధేయ్యం వత్తతే సో ఏవముచ్చతే, అత్రోదాహరణం 'గురూసు వసతి గఙ్గాయం ఘోసో'తి. నను చాత్రాప్యాధారే సత్తమీ విధీయతే ఆధారో చ నిస్సయో వుచ్చతే, నిస్సయో చ సంయోగసమవాయేహి హోతి, న చ సిస్సాదీనం గురుప్పభుతీతి దేవదత్తసకున్యాదీనమివ కటాకాసాదీహి సంయోగో, తేలాదీనమివ చ తిలాదీహి సమవాయో వా అత్థి, తేనాయుత్తం తే సమాధారత్తన్తి, నేతదత్థి, యదాయత్తా హి యస్స ఠితి సో వినాపి సంయోగసమవాయేహి తస్స నిస్సయో భవతి, తథాహి పురిసస్స న రఞ్ఞా సహ సంయోగోసమవాయో వాత్థి, అథ పన తదధీనట్ఠితిత్తా రాజనిస్సయో పురిసోతి బ్యపదిస్సీయతే, సిస్సాదీనఞ్చ గురుప్పభుతిన మాయత్తా ఠితీతి తేసమయం [తేనస్సాయం (పోత్థకే) యుత్థో తే పతి గురుపభుతీనం నిస్సయభావో (జినిన్దబుద్ధి)] యుత్తో గురుప్పభుతినం నిస్సయభావోతి, ఏత్థ పన యజ్జపి వేసయికాభిబ్యపకానమాధారాధేయ్యోపసిలేసో అత్థి, తథాపి పకారన్తరస్సేవ పరిప్ఫుటత్తా తథేవ వచనిచ్చా, నాఞ్ఞథా ఓపసిలేసికేన వా [ఓపసిలేసికేవ] విసయాభిబ్యాపకానమగ్గహణతో ఉపసిలేసస్సే వా [ఉపసిలేసస్సేవ] పరిబ్యత్తత్తా తథేవ వోహారోతి న సఙ్కరో సఙ్కనీయోతి.

౩౩. నిమిత్త

నిమిత్తభావమత్తేతీమినా కమ్మసంయోగాభావేపి సత్తమియా పవత్తి మాహ, న పరేసం వియ కమ్మసంయోగే ఏవ, తేనేవ వక్ఖతి-'ఏవమఞ్ఞతే'చ్చాది, బాహిరానం హి-'నిమిత్తా కమ్మేన" (చం, ౨-౧-౮౯) ఇతి సుత్తం, తత్థ కమ్మేన యోగే పయోజనా సత్తమీభవతీత్యత్థో, అజినమ్హి హఞ్ఞతే దీపీతిదీపినోహననస్స పయోజనం చమ్మం, తస్స దీపినంహన్తీతి కమ్మేన యో గో, సుత్తే కమ్మేనాత్యవచనే పయోజనం వత్తుమారభతే 'న పనే'చ్చాది.

౩౪. యబ్భా

యస్స కిరియాతి యస్స గవాద్యత్థస్స సమ్బన్ధినీ దోహనాదికిరియా, కిరియన్తరస్సాతి గమనాదికిరియన్తరస్స, ఏతేనాతి లక్ఖణన్తి ఏతేన, తతో-చ్చస్స వివరణం కిరియావతాతి, "కాలభావేసు చే"తి (౨-౬-౪౩) కచ్చాయనేహి సుత్తితం, తదాహ-'కాలత్థేహి చా'తిఆది.

౩౫. ఛట్ఠీ

సామిస్సరాదియోగే ఛట్ఠీసత్తమియో యథా సియున్తి "సామిస్సరాధిపతిదాయాదసక్ఖిపతిభూపసుతేహి చ "ఇతి (౨-౩-౩౯) ఆరద్ధం పరేహి, తదాహ-'సామి'చ్చాది, అత్ర చ జినిన్దబుద్ధినా "సామ్యాదీనం భేదేనో పాదానం పరియాయన్తరనివత్యత్థమిహ మా హోతు గామస్స రాజా"తి వుత్తం వాక్యముపన్యస్య హస్సాప్య యుత్తత్తముపదస్సయమాహ-'సామిస్సరే'చ్చాది, కేన నివారీయతే, న కేనాపీత్యత్థో, విసయవచనిచ్చాయం 'గామే రాజా'త్యపి భవితబ్బమిత్యనేనాహ, "ఆయుత్తకుసలేహ్యాసేవాయ"మీతి (౨-౩-౪౦) ఆరద్ధం, తదాహ-'ఆయుత్తే'చ్చాది, ఆసవా తప్పరతా, బ్యావటో నియుత్తో, తత్థేదం సియా "ఆసేవాయన్తి వక్ఖామీ త్యవస్సం వచనమిదమారబ్బనీయమఞ్ఞథా ఈసంయుత్తేపి 'ఆయుత్తో గో సకటస్సా'తి పసజ్జతీ"త్యాసజ్కియ నత్థేవేతమ్పి పయోజనన్తి దస్సేతుమాహ-'వినాపి'చ్చాది, "సామిస్సరా"త్యదికం కచ్చాయనసుత్తం, తేనేవాతి కచ్చాయనసుత్తే పసూతసద్దానన్తరం కుసలసద్దనిద్దేసేనేవ, ఇధాతి మోగ్గల్లానవుత్తియం. కచ్చాయనేన "కమ్మకరణ నిమిత్తత్థేసు సత్తమీ" (౨-౬-౪౦) "పఞ్చమ్యత్థే చ" (౨-౬-౪౧) ఇతి చ సుత్తితం, తేనాహ-'కమ్మే'చ్చాది, గహణస్స బాహా విసయోతి సమ్బన్ధో, కచ్చాయనానం'భిక్ఖూసూ'తిఆదీని కమ్మత్థే ఉదాహరణాని, హత్థేసూతిఆదీని కరణత్థే, కదలీసూతి పఞ్చమ్యత్థే. "మణ్డితుస్సుక్కేసు తతియా చే"తి (౨-౬-౪౫) కచ్చాయనసుత్తం, తదాహ 'పసన్నత్థే'చ్చాది, పసన్నత్థేతి మణ్డితత్థే, ఉస్సుక్కత్థేతి ఉస్సాహత్థే.

౩౬. యతో

విసుం కరణం నిద్ధారణం, జినిన్దబుద్ధాచరియేన "కిమత్థమ్పునరిదం వచనం యావతా నిద్ధారియమానో-వయవో సముదాయబ్బన్తరో, తత్థ యదా సముదాయస్సా-ధికరణత్తం వత్తుమిచ్ఛీయతే, తదా సత్తమీ సిద్ధావ, యథా రుక్ఖే సాఖాతి, యదా త్వవయవసమ్బన్ధో తదా ఛట్ఠీ, యథా రుక్ఖస్స సాఖాతి సచ్చమేతం పపఞ్చత్థన్తు వచన"న్తి వుత్తం, తఞ్చేత మయుత్తన్తిదస్సేన్తో ఆహ-'న సాలయో'చ్చాదిసూకయుత్తానిధఞ్ఞాని సూకధఞ్ఞాని, ఆహితా అవట్ఠితా, ఆధేయ్య భూతాతి వుత్తం హోతి. యతోతి ఆహితత్తకారణా, తతోతి యతో జినిన్దబుద్ధివచనమేవమయుత్తం, తస్మా కారణా. 'పఞ్చమీ విభత్తే"తి (౨-౩-౪౨) పాణినీయ సుత్తం, తదాహ-'సముదాయతో'చ్చాది, సుతతో సకాసా సీలం అతిసయేన సేయ్యోతి సమ్బన్ధో, "నిద్ధారణే ఛట్ఠీ సత్తమీసు పత్తేసు తదపవాదో, యం యోగో"తి పరేహాఖ్యాయతే, తత్థ తావ నిద్ధారణమేవేత్థ నత్థి కుతో ఛట్ఠీసత్తమీనం తత్థప్పవత్తి, యతో తాసం బాధనత్థమిదమారబ్భతేతి దస్సయమాహ-'నాత్ర జాత్యాదీహి'చ్చాది,

నహిచ్చాదినా జాత్యాదీహి నిద్ధారణాభావం దస్సేతి, జచ్చాదీనన్తి నిద్ధారణే ఛట్ఠీ, కుతో న భవతిచ్చాహ-'జచ్చాదిసమ్బన్ధేనే'చ్చాది, అతం బ్యపదేసతోతి సీలత్తాదిబ్యపదేసాభావతో, పున నిద్ధారణాభావే హేత్వన్తరమాహ-'తుల్యానఞ్చే'చ్చాది . సాధునిపుణేహి యోగే పూజాయం గమ్మమానాయం సత్తమీ, తథా అసాధుయోగే, తథా పసితఉస్సుక్కేహి యోగే తతియాసత్తమియో, తథా లోపన్తనక్ఖత్తసద్దా చ తేన తేన వచనన్తరేన పాణినియేహి విహితా, తం సబ్బం తంతంకారకవచనిచ్ఛాయమేవ సాధేతుం 'మాతరి సాధు' ఇచ్చాదయో ఉదాహటా కేసేసు పసితో పసత్థో, అవబద్ధోతి అత్థో, కేసేహి కరణభూతేహి పసితో భవతి, కత్తుభూతేహి వా పసితో కతోతి అత్థో, ఫుస్సేనిన్దుయుత్తేన లక్ఖితో కాలో సోయమిత్యభేదేన సమ్బన్ధా ఫుస్సే, తేన కరణభూతేన.

౩౭. పఠమా

పఠమాత్థమత్తేతి ఏత్తకే వుత్తేపి వాక్యత్థో పదత్థో వా న విఞ్ఞాయతే నామగ్గహణానువత్తితోతి దస్సేతుమాహ-'ద్వేద్వేకానేకాది సుత్తతో'తిఆది, నామేనాత్థో పటిపాదియమానో నామసఙ్ఖాతే-త్తని అభిధేయ్యత్తేనాజ్ఝారోప్య పటిపాదయత్యనపేక్ఖిత విభత్తివిసేసన్తి ఆహ-'అభిధీయతి'చ్చాది, పకతిరూపేనాతి నామేన, తస్స అభిధేయ్యస్స, మత్తసద్దస్సాతిఆదినా సామఞ్ఞన్తీదం మత్తసద్దస్సత్థవచనన్తి దస్సేతి, ఇదం వుత్తం హోతీతి నామస్సాభిధేయ్యమత్తేతి ఇమినా ఇదం వక్ఖమానం వుత్తం హోతి. "పాటిపదికత్థలిఙ్గపరిమాణవచనమత్తే పఠమా"తి (౨-౩-౪౬) లిఙ్గాదీసు భేదేన పఠమావిధానమ్పటిపన్నా, తదాహ-'లిఙ్గపరిమాణే'చ్చాది, లిఙ్గం ఇత్థిపున్నపుంసకాని, పరిమాణం పరిచ్ఛేదో, సఙ్ఖ్యా ఏకత్తబహుత్తాని, తబ్బన్తోపి సద్దత్థోఏవాతి లిఙ్గాదివన్తోపి సరూపా బ్యతిరిత్తో సద్దత్థో ఏవ, ఉచ్చత్తనీచత్తసామఞ్ఞమ్పురోధాయ పవత్తియా ఉచ్చనీచసద్దేహి పఠమా హోతేవ, తంయుత్తస్సాపి సద్దత్థభావతో 'ఉచ్చం ఘరాని'త్యాదీనిపి ఉచ్చత్తం గుణం నిమిత్తం కత్వా సోయమిత్యభేదసమ్బన్ధ ఘరేసు వత్తన్తీతి. పలమ్బతే అఙ్గాగచ్ఛతిత్యాదో "అసఙ్ఖ్యేహి సబ్బాసం"తి (౨-౧౯౯) లోపవిధానసామత్థియా పాదీహ్యనత్థకేహిపి పఠమా సిద్ధాయేవ.

౩౮. ఆమన్త

అభిముఖం కత్వాతిఆదినా యోగారమ్భస్స ఫలం దస్సేతి, నామత్థేతి సద్దత్థే, పదతోతి ఆమన్తణాధికఅత్థమత్తప్పకాసకపదతో, హోన్తి చేత్థ...

> సిద్ధస్సాభిముఖీకార [భిముఖీభావ (పోత్థకే)], మత్తమామన్తణం సియా;
> అత్థో కతాభిముఖో హి, క్రియాయం వినియుజ్జతే;
> ఆమన్తణం న వాక్యత్థో, పదతోవ పతీతితో;
> నత్థేవామన్తణం లోకే, విధాతబ్బేన వత్థునా;
> తం యథా భవ రాజేతి, నిప్పన్నత్థో భవేతి చ.

సిద్ధస్సాతి దేవదత్తత్తాదినా సిద్ధస్స, అత్థోతి దేవదత్తాది, కతం ఆభిముఖ్యం సమాధానం యేనాతి విగ్గహో, క్రియాయం వినియుజ్జతే గచ్ఛ భుఞ్జాతి, ఆమన్తణం నత్థి... ఇదాని విధీయమానత్తేనాలద్ధసత్తికస్సాభిముఖయితుమసక్కరూపత్తా, విధాతబ్బేనాతి నిప్ఫాదేతబ్బేన.

౩౯. ఛట్ఠీ

కిరియాకారకేచ్చాదివుత్తిగన్థస్స అత్థసంవణ్ణనం కత్తుమారభతే 'ఏకాయం సమ్బన్ధో నామే'చ్చాది, కిరియాయ కారకేహి చ నిప్ఫాదితోతి ఇమినా సమ్బన్ధస్స కిరియాకారకసమ్బన్ధ పుబ్బకత్తమాహ, తతోయేవాయం నాకస్మికోతి న యేసంకేసఞ్చి ద్విన్నం భవతి, విసిట్ఠానంయేవ తు ద్విన్నం భవతీత్యతిప్పసఙ్గాభావో, కిరియాకారకసమ్బన్ధపుబ్బకో హి కారకేహి అఞ్ఞో సస్సామిభావాదికో సమ్బన్ధో, తథా చ వుత్తం—

"సమ్బన్ధో కారకేహఞ్ఞో, క్రియాకారకపుబ్బకో;
సుతాయమస్సుతాయంవా, క్రియాయం సో-భిధీయతేతి.

తత్థ అస్సుతాయం కిరియాయం 'రఞ్ఞో పురిసో'చ్చాదో కిరియా కారకసమ్బన్ధపుబ్బకో-ఞ్ఞో ఏవ సస్సామిభావాదికో సమ్బన్ధో పతీయతేతి, 'సరతి రజ్జుస్స'త్యాదో తు సుయ్యమానే కిరియాసద్దే, ఏత్థ పన సన్తమపి కమ్మం వత్తుమనిచ్ఛితం, విసేసనభావోయేవ సరణమ్పతి రజ్జుస్స పటిపాదీయతే'రజ్జుసమ్బన్ధిసరణ'న్తి, కిరియాకారక సమ్బన్ధో హి సబ్బత్థ వత్థుట్ఠితివసేనేవత్థి, తన్నిమిత్తో చ సస్సామి భావాది, తత్థ సస్సామిభావవివచ్ఛాయం విజ్జమానోపి కిరియాకారక సమ్బన్ధో న వత్తుమిచ్ఛితో, యథా 'అనుదరా కఞ్ఞా'తి, సో చాయం సమ్బన్ధో సస్సామిభావజఞ్ఞజనకభావా-వయవావయవవిభావాదిలక్ఖణో బహువిధోతి వేదితబ్బో, తత్థ సస్సామిసమ్బన్ధే రఞ్ఞో పురిసో, జఞ్ఞజనకసమ్బన్ధే నిగ్రోధస్స బీజం, అవయవావయవిసమ్బన్ధే రుక్ఖస్స సాఖా, ఇదాని సమ్బన్ధస్సేతస్స కిరియాకారకసమ్బన్ధసఞ్జాతత్తం యథాయోగమఞ్ఞత్రాప్యవగమయితుం కిఞ్చి ఉదాహరణమాహ-'తథా హి'చ్చాది, పరిపాలనకిరియాకతో నేసం సమ్బన్ధోతి ఇమినా పరిపాల్యపరిపాలనలక్ఖణో-యం సమ్బన్ధోతి దస్సేతి, సా అయమ్పరి పాలనలక్ఖణా కిరియా సమ్బన్ధమస్సేదమ్భావహేతుం జనయిత్వా నివత్తతి, అత్థప్పకరణాదినా త్వేమాయ కిరియాయాయం సమ్బన్ధోతి విసేసో వసీయతే, న ఛట్ఠియా విసేసావగమనే సామత్థియం... తస్సా సబ్బత్థేకరూపత్తా, సుయ్యమానే ఏవ వా కిరియాసద్దే కారకభావస్స హేతునో వచనిచ్ఛాయాభావే అస్సేదమ్భావసఙ్ఖాతస్సేవ ఫలస్స వత్తుమిచ్ఛితత్తా తథేవ సమ్బన్ధో జాతో ఛట్ఠియాభిధీయతే 'రజ్జుస్స సరతీ'తి, వుత్తం హి—

జనయిత్వాన సమ్బన్ధం, క్రియా కాచి నివత్తతి;
సుయ్యమానే క్రియాసద్దే, సమ్బన్ధో జాయతే క్వచీతి.

పరిపాలయతీతి పురిసమ్పరిపాలయతి, తతో పాలనాదికా ఉపకార సభావా కిరియాద్విన్నమ్పి తేసం సమ్బన్ధినీ భవతి, రఞ్ఞా హి కారియమానా తంసమ్బన్ధినీపురిసవిసయత్తావపురిసయోగినీత్యుభిన్నమ్పికిరియాసమ్భవతి, తతోయేవతస్సా ఉభయసమ్బన్ధినియా కిరియాయ సమ్భవేఅస్సేదన్తి బుద్ధియా హేతుభూతస్స అఞ్ఞమఞ్ఞాపేక్ఖసభావస్స సమ్బన్ధస్స భావతో కిరియాజనితత్తమస్స, అఞ్ఞమఞ్ఞాపేక్ఖాలక్ఖణో... సబ్బథా నిరపేక్ఖత్తే సమ్బన్ధాభావా, సమ్బన్ధి బుద్ధిసబ్బవస్సాతి సమ్బన్ధీసు రాజపురిసాదీసు అస్సేదన్తి ఏవమ్పవత్తాయ బుద్ధియా సబ్బవస్స. పరేసం వియ "గుణే ఛట్ఠీ"తి వచనన్తరాభావే ఉభయత్థపి (చేత్థ) [(యేవ) (పోత్థకే)] ఛట్ఠిప్ప- సఙ్గోతి బోధేతుమాహ-'నను చే'చ్చాది, సచ్చన్తి యథా వుత్తం చోదనమబ్భుపగమ్మ చోదకమ్పతి యథావుత్తం సమ్బన్ధరూపం తతో-ఞ్ఞత్రాప్యుపసం హరిత్వా తత్థ ఛట్ఠిప్పసఙ్గం చోదేతుమాహ-'దేవదత్తో'చ్చాది, అథేవ మిచ్చాదినాసతీపిఅఞ్ఞమఞ్ఞాపేక్ఖాలక్ఖణే సమ్బన్ధే వచనిచ్ఛాయేవేత్థ

కారణన్తి చోదకాధిప్పాయమత్రోపనేత్వా తదేవ విసేసతో ఛట్ఠియా అభావే సముపనేతుం‘యజ్జేవమిహాపి’చ్చాదికమాహ, తత్థ అథాతి చోదకాధిప్పాయప్పకాసనారమ్భే నిపాతో, ఏవం వత్తబ్బన్తి ఏవం యదిపిచ్చాదినా వక్ఖమాననయేన వత్తబ్బం, పటిపాదేతబ్బతాయాత్యాదినా ఇదన్దీపేతి “విసేస్సం విధేయతాయ న పరాధీనన్తి అప్పధానభావతో బ్యతిరిచ్చతే తతో- త్తనిట్ఠమేవ, న రూపన్తరమ్భజతి‘పురిసస్సే’తి, విసేసనన్తు రాజాదికం తదఙ్గతాయానువదియమానమప్పధానత్తా కారకరూపతో బ్యతిరిచ్చతే, తతో రూపన్తరం భజతి ‘రఞ్ఞో’తి, తతో బ్యతిరేక లక్ఖణో సమ్బన్ధో హోతి, ఏకస్స సమ్బన్ధిత్తాసమ్భవా వత్థుతో ద్విట్ఠో విసేసనగతత్తేన పతీయతే తతో ఛట్ఠీ విసేసనమేవానుధావతి పతీతివిసయే సద్దప్పవత్తీ”తి, యో హి వికప్పనం విసయో సో సద్దానన్తి, అతోయేవ సమ్బన్ధో నియమేన విసేసనభేదమనువిదధాతి… వత్థుతో ద్విట్ఠస్సాపి తగ్గతత్తేన పతీతియా యథా భాతూనం ధనన్తి, నావస్సమ్భాతూనం ధనన్తిచ్చేవ భవతి, తథా సత్యపి విసేస్స భేదే విసేసనగతమేవ భేదమను(విదధా)తి ‘దేవదత్తస్స అస్సా’తి, తదేతం సబ్బం విసేసనగతత్తేన సమ్బన్ధపతీతితో- వకప్పీయతే, విసేస్సగతత్తేనాపి తప్పతీతియం నియమేన తగ్గతభేదానువిధానం సియా విసేసనగతభేదానువిధానమివ, ద్విట్ఠత్తన్తు వత్థుతో [చత్తునో] న విరుజ్ఝతే, వత్థుపటిబద్ధమేవ చ ద్విట్ఠత్తం మనసికత్వా తంవాదీహి ద్విట్ఠో సమ్బన్ధోభిధీయతే, అతోయేవాయం బ్యతిరేకవిభత్తి (యాగమ్యతే)…
బ్యతిరిచ్చమానవిసేసనభూతసమ్బన్ధిగతబ్యతిరేకలక్ఖణసమ్బన్ధాభి- ధానప్పవత్తితోతి, నీలాదివిసేసనన్తు పరత్థత్తేనాప్పధానమ్పి న కారకభావతో బ్యతిరిచ్చతి… నీలాదిసద్దేనుప్పలాదిదబ్బాభిధానతో, యథా ‘నీలముప్పలమ్పస్స, నీలేనుప్పలేన ఠితం, నీలస్సుప్పలస్స గన్ధో’తి, యదా తు న విసేస్సపవత్తి తదా బ్యతిరిచ్చతేవ ‘నీలస్స గుణస్స ఉప్పలన్నిస్సయో’తి కారకభావలక్ఖణా పధానభావా బ్యతిరిచ్చతే ఏవ నీలాది, తతో విసేసనమేవానేకప్పకారతాయావ తిట్ఠతే, తతో విసే- సనం కిఞ్చిదేవ కారకరూపతో పధానభావా బ్యతిరిచ్చతేతి విసేసన మత్తేనాపి సేసం సబ్బం తథా సియాతి నాసఙ్కనీయన్తి.

ద్వేపీతి రాజపురిసా ద్వేపి, తతియే గేహసఙ్ఖాతే సమ్బన్ధినీ. సహాయుత్తమ్పటిచ్చ ఏవన్తి ఇమినా పురిసస్స అప్పధానత్తమేవ దీపేతి, అభిమతాతి పాణినియానం సుత్తన్తరేన అభిమతా, యతో ఛట్ఠీయ-మత్తనో మతే సమ్బన్ధనిస్సయా, తేనాహ- ‘సమ్బన్ధమేవి’చ్చాది, సమ్బన్ధో చేత్థ మాతు సరణానమవట్ఠానాదికిరియానిమిత్తోతి కేచి, అఞ్ఞే తు సరణస్స కిరియారూపత్తా కిరియన్తరమన్తరేనేవ దబ్బేన సమ్బన్ధోపపత్తిమాహుయథా ద్విన్నం జతుకతో సంసిలేసో, జతునో తు కట్ఠేనాత్తనాయేవ, న జత్వన్తరకతో సంసిలేసోతి. పరేసం తతియత్థే దుతియత్థే చ కితకప్పయోగే ఞ్ఞత్రాపి (పఞ్చమ్యత్థే) సత్తమ్యత్థే చ (“ఛట్ఠీ చా”) తి (౨-౬-౨౦) దుతియా పఞ్చమీనఞ్చా”తి (౨-౬-౨౯) చ సుత్తన్తరేహి ఛట్ఠీతిమతా, తస్సాపి వత్తిచ్చాతోవ సాధితభావం దస్సేతుమాహ-యథాచేత్థాతిఆది, ఏత్థాప్యాదో ఉదాహరణద్వయే సుత్తన్తరమన్తరేన సమ్పదానత్తాభావా సమ్బన్ధవచనిచ్ఛాయమేవ పరేసమ్పి ఛట్ఠీ, తేనాహ-‘ఏత్థా’తిఆది, బహులన్తీమస్స అత్థం దస్సేతి ‘యథా దస్సన’న్తి, అవిసంవాదకాలోకస్సత్యాదికం కమ్మే ఉదాహరణం, పఞ్చమ్యత్థే పన వత్తిచ్చాతోవ సబ్బే తసన్తి దణ్డస్సాత్యాదీని ఉదాహరణాని వేదితబ్బాని.

౪౦. తుల్య

అనభిమతాతి ‘తుల్యత్థేహ్యతులోపమాహి తతియాఞ్ఞతరిస్స’న్తి (౨-౩-౭౨) సుత్తేన తులోపమాహి అఞ్ఞేహి తుల్యత్థేహి యోగే తతియాయ విధీయమానత్తా పాణినియానం అనభిమతా, యస్మా సదిసా భావా తేసం నోపమాతి ‘అజ్జునస్స తులా

నత్థీ'త్యాదికముచ్చతే, తస్మా ఏవం యథావుత్తనయేనాతి తదేవన్తీమస్స అత్థో వేదితబ్బో, తదేవన్తి వా నిపాతసముదాయో యథావుత్తనిదస్సనత్థో, తుల్యేసూతి సదిసేసు, తథావుత్తాతి అజ్జునస్సతులానత్థీత్యాదినా తేన పకారేన వుత్తా.

౪౧. అతో

సుత్తే 'అతో'తి వుత్తం 'అకారన్తతో'తి కథం వుత్తీతి ఆహ 'అతో'తిఆది, ఆదేసా హోన్తీతి సేసో, యకారానంయేవ సియుం... ఆఏఆదేసానమేకవణ్ణత్తా, లోపే కతేతి ఓకారస్స లోపే కతే, తస్నేతి యథావుత్తం ధచాద్యప్పటిక్ఖిపతి, పటిక్ఖేపే కారణమాహ-'పరలోపస్సా'తిఆది, కారణన్తరం వత్తుమారభతే 'కిఞ్చా'తిఆది, నిచ్చమ్పరలోపోవ సియా, న పుబ్బలోపోపి ఆగమప్పయోగానుకూల్యేనాతిపి సక్కా వత్తున్తి ఆహ-'నచా'తిఆది, నిచ్చమ్పరలోపోయేవాతి న చ సక్కా మన్తున్తి సమ్బన్ధో, ఏవం సన్తేత్యాదినా తత్థ విరోధమాహ, అతోసమ్భవాతి ఆదేసాకారతో సమ్భవా, ఝిస్సాకారవిధానం "యోసు ఝిస్స పుమే"తి (౨-౯౩) ఏతదేవపయోజనన్తిఆదినా వుత్తప్పయోజనాభావే కారణమాహ-'అనిట్ఠత్తా'తి, అనభిమతత్తాతి అత్థో, పయోజనాభావానభిమతత్తమేవ దస్సేసుమాహ-'ఏతదత్థమేవా'తిఆది, ఇమస్సాతి "అతో యోనం టాటే"తీ మస్స సుత్తస్స, ఝిస్మాత్వేవాతి 'ఝిస్మా' ఇతి ఏతాదిసం సుత్తమేవ, ఝిస్మా యోనం టాటేతివాతి "ఝిస్మా యోనం టాటే"తి సుత్తం వా, అతోతి 'అతో' ఇతి సుత్తం, తాదిసస్సపయోగస్సాతి అగ్గా, అగ్గే ఇతి పయోగస్స.

౪౨. నీనం

యస్మా ఏకమేవ రూపముదాహటం, తస్మా రూపారూపాని రూపేరూపానీతి భేదో వేదితబ్బో, తేన హి బహువచనే [బహువచనేన (పోత్థకే)] పఠమాదుతియాసు 'అట్ఠీనీ'తి ఏకమేవ రూపముదాహటన్తి దస్సేతి.

౪౪. సస్సాయ

సుఞితి ఞకారో కిమత్థోతి ఆహ-'ఞకారో'తిఆది, అసతి హి ఞకారే'ఞానుబన్ధో'తి ఞకారేన విసేసనేన సుకారో న విసేసీ యేయ్య సతియేవ తస్మిం తేన సో విసేసీయేయ్య, తస్మా "ఞకానుబన్ధాద్యన్తా"తి సుత్తే 'ఞకానుబన్ధా'తి విసేసనం విసేసనభావో అత్థో పయోజనం యస్స సో విసేసనత్థో, బహులం వచనేనానభిమతమనవసేసం వవత్థాపేయతీతి వుత్తియం "భియ్యో"త్యాదికముపదిట్ఠన్తి దస్సేతుముపక్కమతే 'సామఞ్ఞేనా'తిఆదినా, ఛట్ఠీ భవతీతి (సే)సో, ననుచ అత్థసద్దేనాఞ్ఞపదత్థసమాసే కథం చతుత్థ్యత్థో-వసీయతీతి వుచ్చతే, చతుత్థీఏకవచనే అత్తత్థ'న్తి ఏత్థ సద్ధమ్మసవనాదికమత్తనిమిత్తన్తి యో-త్థో, సో చత్థో-ఞ్ఞ పదత్థేపి, తస్సా-ఞ్ఞపదత్థభూతస్సాపి అత్తా అత్థో పయోజనమ్భవతి నిమిత్తభావేనాతి నాత్థభేదోతి త ఏత ఇమవజ్జితానం సబ్బాదీనన్తి త ఏతఇమసద్దేహి ఏవ వజ్జితానమఞ్ఞేసం సబ్బాదీనం, పటిసిద్ధేసుపి కస్సచి ఆదేసో దిస్సతీతి దస్సేతుమాహ'తసద్దస్స చా'తి.

౪౫. ఘపా

ఇత్థియా వధుయాతి పసఞ్ఞానమీ ఊనముదాహరణాని.

౪౬. స్సావా

ఘపసఞ్ఞోహీతి ఇదం తేతిమామూహి తీమస్స అఞ్ఞపదత్థసమాసేన వా విసేసనం దట్ఠబ్బం, వుత్తియం కతన్తి ఆదికం కత్తాదిప్పకాసనత్థం కతం, తాయాతి సబ్బత్థ వికప్పోదాహరణం.

౪౭. నమ్హి

“ఆగమా తగ్గుణీభూతా తగ్గహణేన గయ్హన్తీ”తి పరిభాసా వచనమేతం తత్థ తగ్గుణీభూతాతి తస్మిం ఆగమిమ్హి గుణీభూతా, అవయవవసేన పచ్ఛా భవన్తో అముఖ్యభూతా, తగ్గహణేనాతి ఆగమిగ్గహణేన తగ్గహణేన గహణతోతి ఆగమిభూతస్స నం ఇచ్చస్స గహణేన గహణతో, ‘నమ్హి విభత్తిమ్హి’తి తు వత్తబ్బం, విపల్లాసో వా ఏత్థ దట్ఠబ్బో.

(౪౮) ఇకారస్సేవవాతిఆదినా వుత్తమేవ వివరతి తిస్స ఇచ్చాదినా, తస్స తిస్స, నిద్దిట్ఠత్తాతి తిస్స నిద్దిట్ఠత్తా, “నమ్హి తిచతున్నమిత్థియం తిస్స చతస్సా”తి (౨-౨౦) తిస్సాదేసో “నమ్హి నుక ద్వాదీనం సత్తరసన్న”న్తి (౨-౪౭) నుక, తిస్సన్నం.

౩౧. సుఞ

విభత్తిసుత్తేతి “ద్వేద్వేకానేకేస్వి”(౨-౧) చ్చాదిసుత్తే, స్సనన్తి బహువచనేన సహితమేకవచనమాహ, సుత్తమిదన్తి “సుఞస్సా”తి ఇదం సుత్తం, సుత్తే పన సతీతి “సుఞ సస్సా”తి సుత్తే సతి.

౩౩. రత్యా

రత్తి చ ఆది చ రత్యాదయో, తేహి.

౩౬. సుహి

అనుకరణవసేనాతి అనుసదిసం కరణం వచనమనుకరణం.

౩౭. ల్తు

తేనాతి యతో ల్తుఇతి విసేసనత్తేన వత్తుమిచ్ఛితస్స పచ్చయస్స గహణం, తేనాతి అత్థో, పచ్చయస్స గహణా తదాదిగహణం లబ్భతే… “పచ్చయగ్గహణే యతో సో విహితో, తదాదినో గహణ”న్తి ఞాయా, విసేసనత్తేన వత్తుమిచ్ఛితత్తా తదన్తగ్గహణం… “విధిబ్బిసేసనన్తస్సా”తి (౧-౧౩) వచనతోతి మనసి నిధాయాహ- ‘యతో’ఇచ్చాది, సో క్రియత్థో ఆది యస్స సో తదాది, సో పచ్చయో-న్తో యస్స సముదాయస్స సో తదన్తో, తాదిసస్స తదా దితదన్తసముదాయవిసేస(స్స) గహణం, న తు తదన్తమత్తస్సేత్యత్థో, నను చ ‘ల్తు’తి విసేసనత్తేన వత్తుమిచ్ఛితే భవతు “విధిబ్బిసేసనన్తస్సా”తి తదన్తస్స గహణం, పచ్చయగ్గహణేన పన తదాదినో గహణం కథం సియా వచనాభావాత్యాహ-‘తదవినాభావిత్తా’తి, యతో విహితో, తేన వినా న భవతి సీలేనాతి తదవినాభావీ, తస్స భావో తస్మా. “పచ్చయగ్గహణే యతో సో విహితో తదాదినో గహణ”న్తి ఞాయస్స యత్థ పచ్చయగ్గహణం తత్థ సాధారణత్తా ‘తదాదినో’తి వుత్తం, తదాదిసముదాయస్స గహణే పనేత్థ విసేసో న దిస్సతి… అధికత్తాతి [అధిగతన్తావాతి (పోత్థకే)] ఆదీసు విసేసదస్సనాసమ్భవా, ‘తుంస్మా లోపో చిచ్ఛాయం తే” త్యత్ర (౩-౪) తు దిస్సతి విసేసో, వక్ఖతిహి తత్థ “తుంతాయేతవే భావే భవిస్సతి క్రియాయం తదత్థాయ”న్తి (౩-౬౧) తుంపచ్చయం వక్ఖతి”చ్చాది.

౫౮. గే

అఇత్యేవవత్తబ్బన్తి 'గేఅ'ఇత్యేవ వత్తబ్బన్తి వుత్తం హోతి, పక్ఖే దీఘవిధానేనేవాతి ఇమినా అకారాదేసే కతే పక్ఖే దీఘవిధానేనేవ, అఞ్ఞత్థచరితత్థతాయాతి ల్యన్తాదితో అఞ్ఞత్థ భోపురిసా భోపురిసఇచ్చాదో జాతిపదత్థనిస్సయనేన కతత్థతాయ, పరిస మత్తత్థతాయాతి వుత్తం హోతి, అవస్సం దీఘభావే కారణమాహ 'యదిచాకారో'ఇచ్చాది, యదిచ ఆకారోతి పదచ్ఛేదో.

౬౦. ఘబ్రహ్మా

ఘఇతిసఞ్ఞా ఘసఞ్ఞా తాసం, కఞ్ఞాసఞ్ఞాతిఆదీసు ఘసఞ్ఞానం బహుత్తా బహువచనేన నిద్దేసో, ఘరూపస్సాతి ఘస్సాతి ఘసద్దరూపస్స, తథా భో బ్రహ్మాతి ఏత్థ తథాతి ఇమినా బ్రహ్మాతిరూపస్స నిరుత్తియం నిద్దిట్ఠత్తావ ఏత్థ సఙ్గహితభావం దస్సేతి. ఏవం వివరన్తీతి తస్మా స సఖతో గస్స అకారఆకారా"తిఆదినా ఏవం వివరన్తి, తే హి అచ ఆచ ఇచ ఈచ ఏచాతి ద్వన్దే పుబ్బసరానం లోపం కత్వా ఏత్తుపసిలేసనిద్దేసం వణ్ణేన్తి, సామఞ్ఞవిధానన్తి 'బ్రహ్మాకత్తుఇసి సఖతో'చ్చేవమవిసేసేత్వా సామఞ్ఞేన కథనం, కిమత్థన్తి కిం అత్థో పయోజనం యస్స తం కిమత్థం. సామఞ్ఞవిధానం కిమత్థమ్పనేవం పయోజనాసఙ్ఖ్యాయం పయోజనాసఙ్ఖ్యావిచారణం మనసి నిధాయ 'ఆగతి గణో'య'న్తి వుత్తత్తా ఆహ– 'అత్థతో'చ్చాది, అత్థతోతి సా మత్థియతో, అనేనాతి'ఆగతిగణో'య'న్తి ఇమినా వచనేన, ఇదం వుత్తం హోతి 'ఆగతిగణో'యన్తి ఇమినా తదాకారసఙ్ఖాతజాతిప్పధానగణత్తప్పకాసనేన యది సమ్బోధనే ఏకారన్తాకారన్తలాభీనం కత్తు ఇసి సఖ ముని భదన్తాదీనం గహణం పయోజనం న సియా, అఞ్ఞథా అనుపపజ్జనం సియాతి ఏవమఞ్ఞథానుపపత్తిలక్ఖణసామత్థియతో సామఞ్ఞవిధానే పయోజనమాహా"తి, సోయన్తి ఇమినా వుత్తియం 'ఆగతి గణో'య'న్తి వుత్తం వచనం నిదస్సేతి.

౬౩. ఘోస్సం

స్సఞ్చ స్సాచ స్సాయోచ అఞ్చ తిఞ్చాతి ఇతరీతరయోగే చత్థ సమాసో,స్సం స్సా స్సాయం తింసు.

౬౪. ఏక

ఘోచ ఓచ ఘో ఘూన్తఓకారన్తా, నత్థి ఘో యేసన్తే అఘో, తేసం, సామఞ్ఞవిధానతోతి కస్సచి లిఙ్గస్స అపరామాసా సామఞ్ఞేన విధానతో, నాదేకవచనేసూతి నాదీసు ఏకవచనేసూతి అత్థో, హి హేతుమ్హి, యస్మా కస్సచి ఏవం దుట్ఠాధిప్పాయో సియా, తస్మా దుతియముదాహరణన్తి అత్థో, దుతియోపి హేతుమ్హి, యస్మా సబ్బేసం సఙ్గహణత్థం, తస్మా న చ తథాధిప్పేతన్తి అత్థో, సబ్బేసమేకవచనానం సఙ్గహణాభావే సుత్తానం విరచనప్పకారమాహ-'అఞ్ఞథా'తిఆది, ఉపరిచాత్యాదీస్వయమధిప్పాయో "సుత్తస్స 'అంయోస్వఘోన'న్తి విరచితత్తా సామఞ్ఞోసే-కవచనేస్వఘుస్స నరస్సత్తప్పతీతి తప్పటిసేధాభావా'దణ్డి కుల'న్తి రస్సత్తం 'సిస్మిం నపుంసకే'తి విధిసుత్తం వదేయ్యా"తి, ఓకారన్తప్పటిసేధన్తి 'అఘోన'న్తి ఓకారన్తప్పటిసేధం, ఆదేసన్తరం "గోస్సా గసిహినం సుగావగవా"త్యాదినా (౨-౬౭) కరీయమానం గావాదేసాదికం, ఏత్థ పన నపుంసకే ఏకవచనన్తం దణ్డి కులన్తి వక్ఖమానత్తా నోదాహటం, యోసు పన "యోలోపనిసుదీఘో"తి (౨-౮౮) అదీఘస్సాపి దీఘవిధానసామత్థియా పఠమమేవ దీఘస్స రస్సాభావేకావ కథాతి నోదాహటం, దణ్డీదణ్డీని ఇచ్చేవ తు భవతి, నోస్సవాతి పాఠో దిస్సతి, ఏత్థ విజ్జమానే గే పరే ఓకారన్తస్స వా రస్సాపజ్జనదోసమ్పసఙ్గతో 'నోస్సా'తి పాఠేన భవితబ్బం.

౬౭. గోస్సా

గావేన గవేనాతి కరణేపి సమానం, గావస్స గవస్సాతి ఛట్ఠియాపి.

౬౯. గవం

సేనాతి సుతత్తా సేఇతి వుత్తియం నిమిత్తం పరికప్పితం.

౭౨. గావు

సద్దన్తరత్తేన కోచి దోసోతి సమ్బన్ధో, ఆదిసితబ్బా ఆదేసా కాతబ్బా.

౭౩. యం

పేన పసఞ్ఞాయ యుత్తా ఈపీ, పచ సో ఈచాతి వాపీ అభేదగ్గహణేన, అఞ్ఞస్సాతి ఇకార ఉకారఊకారస్స.

౭౭. స్మి

లోకే దేవదత్తో దత్తోతి ఏకదేసేన సముదాయవోహార దస్సనతో స్మినోతీమస్స స్మిం వచనస్సాత్యయమత్థో దస్సితోత్యాహ-'స్మితి ఇమినా'తిఆది.

౮౧. ఝలా

బ్రహ్మాదీసు 'ఇతో క్వచి సస్స టానుబన్ధో'తి పాఠాతి సమ్బన్ధో, బ్రహ్మాదీసూతి "ఘబ్రహ్మాదితే"తి (౨-౬౦) సుత్తే వుత్తబ్రహ్మాదీసు, పాఠాతి 'ఇతో'త్యాదినో గణసుత్తస్స పాఠా, టానుబన్ధోతి ఇమినా (ఏటాదేసం) నిద్దిసతి.

౮౫. కూ

నో [భస్మా] అన్తో యస్స నో తదన్తో సముదాయో, తస్స, "చానుకడ్ఢితం నోత్తరత్రానువత్తతీ"తి విఞ్ఞూవచనం, విదునో విదూతి కూపచ్చయన్తస్స ఉదాహరణం, విఞ్ఞునో విఞ్ఞూతి "వితో ఞాతో"తి (౫-౩౯) సబ్బఞ్ఞునో సబ్బఞ్ఞూతి "కమ్మా"తి (౫-౪౦).

౮౬. లో

లోపోత్వేవ సిద్ధత్తాతి వోముత్తపక్ఖే లోపోతీమినావ సిద్ధత్తా.

౮౭. ననో

అముయాతి ఇత్థియం యాదేసో, ననోతీమస్సిదం పచ్చుదాహరణం.

౮౮. యోలో

పఠమాదుతియాయోనమేకతో ఉదాహరణాని అట్ఠీ అట్ఠీనితి, తానిచ యోలోపనిలాతిస్సేవ దస్సితాని, తథాయేవాఞ్ఞానిపి ఞాయన్తీతి.

౯౨. న్తస్స

టముత్తపక్ఖోతి అసన్తం కుబ్బన్తస్సాతి టాదేసేన ముత్తపక్ఖో,న్తుస్సచేవన్తి పసిద్ధత్తావ టాదేసముత్తపక్ఖం ఉపమేతి, “సఞ్ఞాతం తారకాదిత్విత్తో”తి (౫-౪౫) ఇతో అన్వితా.

౯౩. యోసు

టాదేసో-తిప్పసజ్జతీతి కస్మా వుత్తం నను తదన్తస్స సముదాయస్స పత్తే “ఛట్ఠియన్తస్సా”తి (౧-౧౭) అన్తస్సేవ హోతి, తథాసతి నేవాతిప్పసఙ్గో, తస్మా కస్మాతిప్పసజ్జతీతి వుత్తన్తి, సచ్చం, తథాపి ‘ఝిస్సా’తి వత్తుం సక్కుణేయ్యత్తే ఇస్సాతి వుత్తత్త [వుత్తన్థి] సామత్థియతో తదన్తస్స టాదేసో-తిప్పసజ్జతీతి తథా వుత్తన్తి, నను ‘ఝిస్సా’తి వుత్తేపి సోవాతిప్పసఙ్గో తదవత్థోయేవాతి సచ్చం, తథాపి యది సముదాయస్స టాదేసో-భిమతో సియా ‘తథా సతి కిం ఝగ్గహణేన ఇస్సత్వేవ వదేయ్యాతి నాతిప్పసజ్జతీతి, ఝగ్గహణే నామన్తే ఇకారస్సేవ ఝసఞ్ఞత్తాతి ఇదం పన విసేసనత్తేన వత్తు మనిచ్ఛితే యుజ్జతి.

౯౪. వేవో

సహచరితఞాయస్సాతి “తంసహచరితా తగ్గహణేన గయ్హన్తీ”తి ఞాయస్స.

౯౫. యోమ్హి

హేతుకురుసద్దేహి యోసు ఇమినా టాదేసే “లోపో”తీమినా యోలోపే వా సమ్పత్తే “పచ్చయనిస్సితం బహిరఙ్గ”న్తి యోలోపతో “పకతినిస్సితమన్తరఙ్గ”న్తి “అన్తరఙ్గబహిరఙ్గసు అన్తరఙ్గవిధి బలవా”తి పఠమం టాదేసే నిమిత్తాభావావ లోపాభావోతి దస్సేతుమాహ-‘హేతుకురుసద్దేహి’చ్చాది.

౯౯. సబ్బా

నను కతరాదయోవ సబ్బాదిసద్దవచనీయా హోన్తి సమాసేనాభిహితత్తా, న తు సబ్బసద్దో [సద్దస్స (పోత్థకే)] త్యాహ-‘అవయవేనే’త్యాది,యదిపి ‘సబ్బ సద్దో ఆది యేస’న్తి అవయవేన విగ్గహో, తథాపి సముదాయోవాస్సత్థో భవతి... యేసన్త్యనేన సముదాయస్స పరామాసాతి భావో, ఇతీతి హేతుమ్హి, కో భవన్తానం ద్విన్నం బహున్నం వా ఏకో దేవ దత్తో కతాదీహి వా అత్థే ద్వీహి బహూహి వా ఏకస్స నిద్ధారణే సతి కిమ్హా నిద్ధారణే రతర రతమేసు ణాదివుత్తియం “ఏకత్థతాయ”న్తి (౨-౧౯౯) విభత్తిలోపే “రానుబన్ధేన్తసరాదిస్సా”తి (౪-౧౩౨) అన్తసరాదిలోపే కింసద్దస్స రూపసిద్ధీతి దస్సేతుమాహ కతమా’తిఆది, ఉభో అంసా అస్సాతి అత్థే “అయుభద్వితీహంసే”తి (౪-౪౯) అయే“సరో లోపో సరే”తి (౧-౨౬) సరలోపే రూపసిద్ధీతి ఆహ-‘ఉభో అంసా’ఇచ్చాది, కాయం వవత్థా నామే త్యాహ-‘సాభిధేయ్యా’త్యాది, అవధిచ్చాదినా తస్సేవాత్థం

విభావేతి, అథంసో అభట్ఠతా అవధిభావేయేవావట్ఠానం, సాభిధేయ్యా పేక్ఖాతి ఏత్థ నో సకో అభిధేయ్యో అత్థో దిసాది సాభిధేయ్యోతి గహితోతి ఆహ-‘పుబ్బాదీన’న్తిఆది, సాభిధేయ్యన్తి కమ్మతో పరా అపపుబ్బా ‘ఇక్ఖ=దస్సనే’తీమస్మా “క్వచణ”ఇతి (౫-౪౧) అణ్పచ్చయే సాభిధేయ్యాపేక్ఖో, నో వావధినియమోతి దస్సేతుమాహ-‘తమపేక్ఖతి’చ్చాది, తత్థాధిప్పాయం వివరతి ‘తథాహి’చ్చాదినా, ఏత్థ చ పరాదిసద్దాభిధేయ్యో-త్థో దిసాదేసాది పుబ్బాదిసద్దాభిధేయ్యస్సాత్థస్స దిసాయ దేసాదినో వావధిభావేన నియమవసేన పవత్తతి, యో చావధిభావో నియమవసేన పవత్తతి, సోచావధిభావో నియమవసేన పవత్తో పుబ్బాదిసద్దవచనీయం దిసాదేసాది మపేక్ఖతీతి సాభిధేయ్యాపేక్ఖోవధినియమోయేవ వవత్థాతి వుచ్చతీత్యయమధిప్పాయో, న తు అభిధేయ్యాయన్తి అసమ్భవా, అసమ్భవమేవ దస్సేన్తో ఆహ-‘యో హి’చ్చాది, కోసల్లేన నిమిత్తేనాతి కుసల సద్దస్స పవత్తినిమిత్తేన కోసల్లేన, ఉత్తరాకురవో ఉత్తరకురుదీప వాసినో, దేసో వా, ‘నాఞ్ఞఞ్చ నామప్పధానా”తి (౨-౧౩౬) అనేనేవ సఞ్ఞాయం సబ్బాదికారియస్స నిసిద్ధత్తే కిమసఞ్ఞాయంభ్యనేనేత్యాహ ‘నాఞ్ఞఞ్చే’త్యాది, కిఞ్చి పుబ్బత్తాదికముద్దిస్స కేసఞ్చి పుబ్బోపరోత్యాదికా అత్థానుగతా సఞ్ఞా అన్వత్థసఞ్ఞా.

౧౦౪.తి

“వానేకఞ్ఞత్థే”తి (౩-౧౨) వికప్పానువత్తనతో అయుత్తత్తాభావం దస్సేతి‘నయిదమయుత్త’న్తి, యుత్తతా చాస్స పాఠే బ్యభిచార దస్సనతోతి వత్తుమాహ-‘నపుంసకే’చ్చాది, పాఠానుగతా హి సుత్తరచనా, వికప్పానువత్తియా అనపుంసకమిదమేవ వచనం తస్స క్వచి బ్యభిచారత్తే ఞాపకన్తి వత్తుమాహ-‘తస్స చా’తిఆది, అవస్సమేవమేత్థ అత్థో గహేతబ్బో, అఞ్ఞథా యథావట్ఠితపాఠానుక్కమేనాత్థగ్గహణే సతి సుత్తస్స [సుత్తస్సా (పోత్థకే)] ముఖ్యత్తప్పతీతితో కథన్తమఞ్ఞస్స ఞాపకం భవేయ్య, ముఖ్యభావే హి ఞాపకత్థం న యుజ్జేయ్య.

౧౦౮. అతే

నను చ “లక్ఖణపటిపదవుత్తేసు పటిపదవుత్తస్సేవ గహణ”న్తిమాయ పరిభాసాయ లక్ఖణికస్సాకారస్స గహణం న పప్పోతీత్యాసఙ్కియ పటిపాదయమాహ-‘రస్సాకారే’చ్చాది, పరిభాసాయ చస్సాయమత్థో “లక్ఖీయతేనేనేతి లక్ఖణం, సాధ్వసాధుజానన హేసుత్తా సుత్త [సత్థ] ముచ్చతే, పటిగతమ్పదం పటిపదం, ఉచ్చారితమఞ్ఞసేత్యత్థో, లక్ఖణఞ్చ పటిపదఞ్చ లక్ఖణపటిపదాని, తేహి వుత్తాని రూపాని లక్ఖణపటిపదవుత్తాని, తేసు, వుత్తసద్దో పచ్చేకమ్పరిసమాపీయతే ‘లక్ఖణవుత్తేసు పటిపదవుత్తేసూ’తి, తత్రాఞ్ఛసా యమనిద్దిట్ఠం, కేవలం లక్ఖణదస్సనేనాస్మిం లక్ఖణే సత్యవస్సమనేన రూపేన భవితబ్బన్తి లక్ఖణేన పటిపాదితం, తం లక్ఖణవుత్తమిత్యుచ్చతే, యన్త్వఞ్జసా సద్దేనేవ పటిపాదితం, తం పటిపదవుత్తన్తి వుచ్చతే, తస్మిం లక్ఖణవుత్తే పటిపదవుత్తే చ రూపే సతి పటిపదవుత్తస్సేవ గహణం, నేతరస్సే”తి, పటిపదవుత్తస్సేవేత్యవధారణేన నియమరూపభాస్సా పరిభాసాయావగమ్యతే, నో చ నియమో అనియమపుబ్బకే సన్దేహే సత్యవతిట్ఠతే, తస్మా యత్ర లక్ఖణవుత్తమేవ కేవలం, న పటిపదవుత్తం, తత్ర నాయం పరిభాసా వతిట్ఠతే, యత్రాపి పటిపదవుత్తమేవ కేవలం, న లక్ఖణవుత్తం, సోప్యేతిస్సా అవిసయో, యత్ర ద్వే రూపాని సమ్భవన్తి తత్రేవా యమ్పరిభాసా సన్దేహాపాకరణముఖేన పవత్తాతి ఞాయప్పత్తోయేవా మత్థో ఇమాయ పరిభాసాయానువాద్యతే, తథాహి సన్దేహఠానేసు యద్యప్యేకరూపమేవమభిన్నముభిన్నం, తథాపి లక్ఖణవుత్తం రూపం లక్ఖణే నోన్నీయమానం ధూమగ్గి వియ జలబలాకా వియ చాను మానికం, యన్తు పటిపద వుత్తం రూపం, తం పచ్చక్ఖసిద్ధం, పచ్చక్ఖానుమానేసు చ పచ్చక్ఖమ్బలవన్తరం పమాణన్తి అతో పటిపదవుత్తమేవ గయ్హతీతి.

౧౧౦. క్వచే

నపుంసకలిఙ్గే ఏకారేన న భవితబ్బన్తి సమ్బన్ధో.

౧౧౪. లోపో

అకారస్సన్తరఙ్గత్తే కారణమాహ-'పకతినిస్సితత్తా'తి, పకతియా ఇదం పాకతం "ణో"తి (౪-౩౪) ణో, లోపస్స బహిరఙ్గత్తే కారణమాహ-'పచ్చయనిస్సితత్తా'తి, అన్తరఙ్గేచ్చాదినా "అన్తరఙ్గబహిరఙ్గేస్వన్తరఙ్గవిధి బలవా"తి పరిభాసముపలక్ఖేతి, అఙ్గసద్దో-వయవవాచీ, అన్తే సద్దో సత్తమ్యత్థే, అఙ్గే భవమన్తరఙ్గం విభత్త్యత్థే-సఙ్ఖ్యసమానో "ఏఓనమ వణ్ణే"తి (౧-౩౭) అత్తం రాగమో, అఙ్గతో బహి బహిరఙ్గం "పయ్యపాబహితిరో పురేపచ్ఛా వా పఞ్చమ్యా"తి (౩-౨౹) అసఙ్ఖ్యసమానో, అత్ర చాన్తరఙ్గం బహిరఙ్గన్తి నాఙ్గేభవమన్తరఙ్గం, అపిత్వన్తరఙ్గనిస్సితం కారియమన్తరఙ్గం, నాప్యఙ్గతో బహిభూతో సముదాయో బహిరఙ్గం, కిన్తు బహిరఙ్గనిస్సితం కారియమ్బహిరఙ్గం యథా మఞ్చనిస్సితేసు సద్దాయన్తేసు 'మఞ్చా సద్దాయన్తీ'త్యుచ్చతే తం వియేతి అతోయేవా సఙ్ఖ్యసమాసేపి లిఙ్గవిభత్తివచనన్తరయోగో 'అన్తరఙ్గో అన్తరఙ్గా'తి, సఙ్కేతికో హ్యాయమసఙ్ఖ్యసమానో, న పుబ్బపదత్థప్పధానో, యథా-పచ్చక్ఖస్సాక్ఖనిస్సితత్తావబోధత్థం 'అక్ఖమక్ఖమ్పతి వత్తతే'తి విచ్చాయ-మసఙ్ఖ్యసమాసేపి కతే పచ్చక్ఖ ఞాణస్సాక్ఖనిస్సితత్తఞాపనత్థం సఙ్కేతవసేన కతో-యమసఙ్ఖ్య సమానో, న పుబ్బపదత్థప్పధానోతి'పచ్చక్ఖో పచ్చక్ఖా'తి లిఙ్గవిభత్తి వచనన్తరయోగో, తథేవాయ-మన్తరఙ్గనిస్సితో-యం సముదాయనిస్సితోతి ఞాపనత్థం సఙ్కేతవసేన కతో-యమసఙ్ఖ్యసమానోతి లిఙ్గవిభత్తివచనన్తరయోగో న విరుజ్ఝతే, అథవా అన్తరమఙ్గమస్స కారియస్సాత్థీతి "సద్ధాదిత్వ" (౪-౮౪) తథా బహిరఙ్గన్తి, అన్తరఙ్గఞ్చ బహిరఙ్గఞ్చ అన్తరఙ్గబహిరఙ్గాని, తేస్వన్తరఙ్గో బలవాతి. అన్తరఙ్గ కారియస్స బలవత్తం సాధేతుం 'సబ్బపఠమం విధేయ్యత్తా'తిఆది వుత్తం, ఇదమ్పన అన్తరఙ్గకారియస్స బలవభావసాధనే కారణం న హోతి, అన్తరఙ్గత్తా బలవభావోయేవ హి సబ్బపఠమం విధేయ్యత్త కారణం, తథా చాహ-'యో లోపతో అకారస్స పఠమమేవ భవనే కారణమాహ అన్తరఙ్గత్తా అకారస్సా'తి, తస్మా నాయం పాఠో ఘటతే, అన్తరఙ్గబలవభావసాధనస్స పన లోకతో ఇచ్ఛితత్తా అయమేవత్థే పాఠో ఘటతే"అన్తరఙ్గమేవ కారియమ్బలవం లోకే తథాదిట్ఠత్తా, తథా హి లోకో పాతోవా"త్యాది, లోకే తథాదిట్ఠత్తాతి అన్తరఙ్గబలవభావస్స లోకే ఏవం వక్ఖమాననయేన దిట్ఠత్తా, అథవా కేనచి విధురప్పచ్చయోపనిపాతేన కారణవే కల్లేన వా కదాచి కత్తుమసక్కుణేయ్యత్తేపి అన్తరఙ్గస్స అవస్సం విధేయ్యత్తం దస్సేతుమాహ సబ్బపఠమం విధేయ్యత్తా'తి, సతిసమ్భవేతి నిమిత్తస్సానుపహతత్తా కారియస్స సమ్భవే సతి.

౧౧౬. యే

ఇవణ్ణస్సాతి వుత్తత్తాతి 'యే పస్సివణ్ణస్సా"తి ఏత్థ ఇవణ్ణస్సాతి వుత్తత్తా.

౧౧౭. అసం

లిఙ్గవచనభేదేపి బ్యయరహితత్తా అబ్యయవన్తఉపసగ్గనిపాతానం పుబ్బాచరియసఞ్ఞా, అసతీ సఙ్ఖ్యా యేసన్త్యాన్యసఙ్ఖ్యానీత్యాహ- 'ఏకత్తే'చ్చాది, ఏకానేకేసూతి వుత్తత్తా సఙ్ఖ్యావిసేసే విధీయమానాస్యాదయో కథమసఙ్ఖ్యేహి ఉప్పజ్జితుముస్సహన్తే ఇచ్చాసయేనాహ- 'కథమసఙ్ఖ్యేహి స్యాదీనం సమ్భవో'తి. అథ నిస్సఙ్ఖ్యేహి హోతుస్యాదీనమసమ్భవో ఉచ్చం రుక్ఖస్సిచ్చాదోతు సఙ్ఖ్యాసమ్భవే భవితబ్బమేవ స్యాదీహిచ్చాహ-'సఙ్ఖ్యాసమ్భవేవే'చ్చాది. వుత్తిగన్థస్సాధిప్పాయం

వివరతి 'అఞ్ఞథే' త్యాదినా, కిమేసముప్పత్తియమ్పయోజనం యేనాసఙ్ఖ్యేహి తదుప్పత్తి నో-నుమీయతే
చ్చాసఙ్కియాహ-'తస్సఞ్చ సతియ'న్త్యాది, అసతి హి స్యాదీనముప్పత్తియముచ్చమాదీనమసఙ్ఖ్యానమ్పదత్తం నత్థీతి యో
ఆదీసు పదస్మా పరేసం తుమ్హామ్హసద్దానం సవిభత్తీనం వోనోఆదికం పదనిమిత్తం కారియం న సియాతి 'ఉచ్చం వో, ఉచ్చం
నో'తిఆదయో పయోగా న సిజ్ఝన్తి, సతి తు స్యాదుప్పత్తియం లుత్తేసుపి తేసు పదత్తనిప్ఫత్తియాయేవ తదుప్పత్తితో పదత్తే
సిద్ధే పదలక్ఖణం కారియం సిజ్ఝతేవాతి భావో. పరేహి ఏత్థ 'తస్సం సాలాయ'న్తి వచనిచ్ఛాయం 'తత్ర సాలాయ'న్తి యథా
సియాతి "అబ్యయత్వా స్యాదినో"తి (పా, ౨-౪-౮౨) అబ్యయతో పరస్సిత్థియమాప్పచ్చయస్సాపి లోపో విహితో, తేనాహ-
'అసఙ్ఖ్యేహి'చ్చాది, తదయుత్తన్తి ఆప్పచ్చయస్స లోపవిధాన మయుత్తంత్యత్థో. అథ కేనాత్ర ఆప్పచ్చయో విధీయతే
యేనాస్సాపి లోపో-నుసాసీయతే "ఇత్థియమత్వా"తి (౩-౨౬) చే నేతదత్థి, ఇత్థియమాప్పచ్చయస్స విధానతో-
సఙ్ఖ్యానఞ్చాలిఙ్గత్తా, తస్మా అసఙ్ఖ్యేహి ఆప్పచ్చయస్స సమ్భవోయేవ నత్థీత్యనత్థకమాప్పచ్చయస్స లోపవచనన్తి నానత్థకం
ఇత్థియన్తి (౩-౨౬) హి గుణప్పధానో నిద్దేసో ఇత్థత్తవతి ఆప్పచ్చయాదయో విధీయన్తే 'తస్సం సాలాయ (మిచ్చే తస్మిం
పదత్థే) తత్రే'తి అసఙ్ఖ్యమిదమిత్థత్తవతి వత్తతే, తస్మా సియాయే వేతస్మా ఆప్పచ్చయోత్యవస్సమాప్పచ్చయస్స లోపో
విధేయ్యోతి యో మఞ్ఞతే, తమ్పతి ఆహ-'యదీపి'చ్చాది, విసేసాభిధానాత్యుపగమే వత్త
మానోయమసఙ్ఖ్యసముదాయో'నిద్దేసో వత్తతే'తి చోభయమిక్ఖతే, ఇత్థియన్తి నిద్దేసస్స గుణప్పధానత్తం సాధేతుం 'ఇత్థత్తవతి
హి ఆప్పచ్చయాదయో'తిఆహ, తత్రేతీమస్సాసఙ్ఖ్యస్స సాలాయం వత్తనతో ఆహ- 'ఇత్థత్తవతి చా'తి, అయమ్పసిద్ధిరూపేన న
వత్తతేతి సమ్బన్ధో, యది అయమ్పసిద్ధిరూపేన వత్తతే, కుతో చరహి ఇత్థత్తావసాయోత్యాహ- 'ఇత్థత్తావసాయో'చ్చాది. ఇదాని
జినిన్దబుద్ధివచనమానీయ తస్సా యుత్తత్తముబ్భావయితుమాహ- 'యోప్యాహి'చ్చాది, యదీపిచ్చాది జినిన్దబుద్ధివచనం,
తస్సాతి ఇత్థత్తస్స, పదత్థో చ ఇత్థత్తం సియాతి యోప్యాహేతి సమ్బన్ధో, గమ్మమానత్థత్తా ఇతిసద్దాప్పయోగో, తస్సాయుత్తన్తి
తస్సేవం వాదినో జినిన్దబుద్ధినో వచనమయుత్తంత్యత్థో, కుతోచ్చాహ- 'ఏవం హి'చ్చాది, యది ఇత్థత్తస్స వాక్యత్థతా
ఇత్థిప్పచ్చయనివత్తికతా, ఏవం సతి సాలాయమిచ్చాదిసద్దన్తరాపేక్ఖా ఇత్థత్తప్పతీతి తత్రేత్యాదీసు సియాతి అత్థో, నేవ తథా
పతీయతీతి భావో, వుత్తమేవత్థం ఫుటయితుమాహ- 'తథాహి'చ్చాది, అవిద్దసుఅయన్తి దిట్ఠన్తో పఞ్హాసో, అవిద్దసు అయన్తి
ఉభయత్రాప్యత్రేకవచనసిస్స నివత్తియా కతం యమేకత్తం, తం సద్దన్తరాద్యనపేక్ఖమేవ పతీయతేత్యత్థో, ఇత్థత్త వుత్తినా
సాలాదిసద్దేన సామానాధికరణ్యం తత్రేత్యేతస్సాతి ఏతావతా ఆప్పచ్చయో ఉప్పజ్జతీతి చ న సక్కా వత్తున్తి దస్సేన్తో
ఆహ-'సమానాధికరణత్తమ్పి'చ్చాది, సమానాధికరణత్తమ్పీతి (ఇత్థి) వుత్తినా సాలాదిసద్దేన సామానాధికరణ్యమ్పి,
ఆప్పచ్చయాదీనం నాఙ్గన్తి సమ్బన్ధో.

౧౧౯. ఏక

ఏవాతి అనువత్తతేఏవ, ఏకోత్థో యస్స పకత్యాదిసముదాయస్స సో ఏకత్థో 'అస్స చేకత్థసద్దస్స పవత్తినిమిత్తం ఈయాది
విధానన్త్యాహ- 'ఏకత్థతా ఈయాదివిధాన'న్తి, ఈయాదివుత్తియన్తి వత్తనం వుత్తి ఈయాదీనం వుత్తి, ఈయాదివిధానే
సతిత్యత్థో, సమాసతోతి సమాసితా, తేనేవాతి "దిస్సన్తఞ్ఞోపి పచ్చయా"తి (౪-౧౨౦) సుత్తేనేవ.

౧౨౦. పుబ్బ

యదా చాత్రాధిసద్దప్పయోగో తదా తేనేవ విభత్యత్థస్స వుత్తత్తా న సత్తమీ పయుజ్జతే, యదా సత్తమీ, న తదాధిసద్దో,
తేనా సకపదేనేవ విగ్గహో ఏవం దస్సనీయోతి ఆహ- 'ఇత్థీసు కథా పవత్తా'తి, ఇత్థిసద్దతో సత్తమీభవనే కారణమాహ-

‘తంసమానాధికరణత్తా’తి, తేన అధిసద్దేన సమానత్థత్తాతి అత్థో.

౧౨౧. నాతో

నో చ అమాదేసో, ఆదేసస్సేవాతి అంఆదేసస్సేవ, అపఞ్చమియాతి పఞ్చమిం వజ్జేత్వా. అఞ్ఞత్ర విధీయమానో-యమమాదేసో పఞ్చమియమ్పటిసిద్ధత్తా పఞ్చమియా పటిసేధేన సయమ్పి పటిసిద్ధో నామ హోతీత్యాహ ‘ఆదేసస్సేవాయం పటిసేధో’తి, లోపపటిసేధస్స ‘నాతో’తి పుబ్బవాక్యేన వుత్తస్స అయమ్పటిసేధో నేతి సమ్బన్ధో, అథ కథమిదమపఞ్చమ్యాత్యమాదేసేనేవాతిసమ్బన్ధతి న లోప పటిసేధేనాతి పరిభాసమాహ-‘అనన్తరస్స విధి వా హోతి పటిసేధో వా’తి, ఏత్థ అన్తరసద్దస్సానేకత్థత్తేపిహాన్తరాళవాచీతి న విజ్జతే అన్తరమ్మజ్ఝమస్సేత్యనన్తరో, అన్తరాళమత్తపటిసేధే పయోజనం నత్థీత్యన్తరాళగతస్స విధినో పటిసేధస్స చాభావానన్తరోత్యుప చరీయతే అనన్తరా గామాత్యాది వియ, దిట్ఠత్తే పన మజ్ఝస్స న విజ్జతే-న్తర మేసన్తి విగ్గహే సుత్తేప్యనన్తరస్స విధానన్తరస్సాపి దిట్ఠత్తా ద్విన్నమేకోప్యనన్తరోత్యుచ్చతే, తేనేవానన్తరస్సాతి పరిభాసాయమేక వచనం, ఇతిసద్దో ఇదమత్థే, ఇతి ఇమాయ పరిభాసాయాదేసేనాభిసమ్బన్ధతీత్యత్థో, తేనాతి యథావుత్తపరిభాసాయ వసేన, యేన కారణేనాదేసేనాభిసమ్బన్ధతి తేనాత్యత్థో, అలోపోతి లోప పటిసేధో, సామత్థియాలద్ధన్తి ద్విన్నమత్థానం విధానాయ ద్వే వాక్యాని భవన్తి, తత్ర ‘నాతో’తీదం పటిసేధవిధాయకమేకం వాక్యం, ‘అమపఞ్చమియా’తి దుతియమమాదేసస్స, తత్రాపఞ్చమియాత్యాదేసేనేవాతి సమ్బన్ధతి, వుత్తవిధానా న లోపపటిసేధేన, తథాసత్యమపఞ్చమియాతిదం వాక్యం యది న విసేసత్థమాలమ్బతే తమన్తరేనానుపపత్తితో-ఞ్ఞథా కిన్త్వనేనాత్థబలేన లద్ధన్తి అత్థో, అలోపోతి జోతేతీతి సమ్బన్ధో, వాక్యభేదేన వివరణం కతం, న ఏకవాక్యత్తేనాతి బ్యతిరేకో ఏకవాక్యతాయఞ్హి కారియ ద్వయస్సపి పఞ్చమియమ్పటిసేధో సియా ‘పఞ్చమిం వజ్జేత్వా తం కారియద్వయం వేదితబ్బ’న్తి, యదిపి సిద్ధాతి సమ్బన్ధో, యేన నాప్పత్తియాత్యనేన “యేన నాప్పత్తే విధిరారబ్భతే, తస్స బాధనమ్భవతీ”తి మమ్పరిభాసముపలక్ఖేతి, కిమత్థమిహాయం పరిభాసా పఠ్యతే ఇహ సత్థే-పవాదా ఉస్సగ్గే బాధన్తేతి నియమో, తత్ర చుస్సగ్గా దువిధా నియతప్పత్తయో అనియతప్పత్తయో చేతి, యే సబ్బత్థాపవాదవిసయమ్పవిసన్తి, తే నియతప్పత్తయో వుచ్చన్తే, యే క్వచిదేవాపవాదవిసయమవగాహన్తే, తే అనియతప్పత్తయో వుచ్చన్తే, ఏవం దువిధేసుస్సగ్గేసు యే-నియతప్పత్తయో, తేసమేవ బాధనమిచ్ఛీయతే, న నియతికానం, తేన తప్పదస్సనత్థమయమ్పరిభాసా పఠ్యతేతి, యేనేత్యుస్సగ్గస్స నిద్దేసో, నేతి పటిసేధవాచీ నిపాతో, అప్పత్తే అసమ్ఫుట్ఠే విసయే ఇత్యజ్ఝాహారియం, యేన ఉస్సగ్గేన నాప్పత్తే పత్తేఏవ సమ్ఫుట్ఠేఏవ విసయేత్యత్థో... ‘ద్వే పటిసేధా పాకతమత్థం గమేన్తీ’తి కత్వా, విధీయతీతి, పటిసేధో విధానఞ్చ, ఆరబ్భతే విధీ

యతే పఠ్యతేత్యత్థో, అనేనాపవాదవిధిన్దస్సేతి, తస్సేతి ఆదోయేనేతి నిద్దిట్ఠస్సఉస్సగ్గస్సబాధనమ్భవత్యపవాదేన, యేన త్వప్పత్తే విసయే ఆరబ్భతే తస్స బాధనం న భవతీత్యత్థో, కుతోతి చే అనవకాసత్తా, తథాహి యది ఉస్సగ్గేన సబ్బో విసయో గహితో సియా, కో-పవాదస్సఅఞ్ఞో విసయో సియా, తస్మా అనవకాసత్తా (న) అప (వాదే) పన తస్స బాధనమ్భవతీత్యవసేయం, యేన తుస్సగ్గేన కోచి దేవాపవాదవిసయో-నుప్పత్తోసియా, నసబ్బో, తమ్పతి సావకా సత్తా తమ్బాధతేతి వుత్తం హోతి, ‘పఞ్చపూలిమానయే’త్యత్ర పఞ్చన్నం పూలానం సమాహారోతి విసేసనసమాసో “నదాదితోవీ” (౩-౨౭) సమాహరణం సమాహారోతి సమాహారస్సపి భావరూపత్తా ఆహ ‘భావప్పధానత్తేపీ’తి, గుణభూతదబ్బాని పూలాని.

౧౨౨. ఇమ

సుత్తే అనిత్థియన్తి కిమత్థియ (మసేన) పటిసేధవచనేన, యతో ఇమస్సేత్వేవానిత్థిలిఙ్గేన నిద్దేసోతి మనసికత్వా ఆహ- నామగ్గహణే'ఇచ్చాది, "నామగ్గహణే లిఙ్గవిసిట్ఠస్సాపి గహణ"న్తి పరిభాసాయం, తత్థ లిఙ్గేన సుత్తే నిద్దిట్ఠతో అఞ్ఞేన కేనచి విసిట్ఠం నామం లిఙ్గవిసిట్ఠం, తస్స, యత్థ సద్దసామఞ్ఞసన్నిస్సయనం, తత్థ నామగ్గహణే సతిలిఙ్గవిసిట్ఠస్సాపి గహణం హోతి... సామఞ్ఞే సబ్బవిసేసానుప్పవే సతోత్యధిప్పాయో, ఇదమేవాతి అనిత్థియన్తి వచనమేవ, ఞాపకన్తి పత్తి పుబ్బకో పటిసేధో, సో ఇత్థియమ్పత్తియం సతి అనిత్థియన్తి కతో సియాతి అనిత్థియన్తి పటిసేధవచనమేపేమం పరిభాసం ఞాపేతీతి అత్థో, ఇమినా ఇమిస్సా పరిభాసాయ సామత్థియలద్ధతం దస్సేతి.

౧౨౮. సిమ్హి

అనపుంసకస్సాతి పరియుదాసోతి అనపుంసకస్సాతి ఏత్థ నఞ్సద్దస్స పరియుదాసో-త్థోత్యత్థో.

౧౨౯. మస్సా

తస్సేతిఆదినా కత్థచి పరిభాసావతిరనిచ్చాతి సూచేతి.

౧౩౦. కేవా

హోతు సితో-ఞ్ఞత్రకే సతి సాదేసో, సిమ్హి తు కప్పచ్చయా పఠమమేవ కతో మస్స సాదేసోతి తప్పచ్చయే సతి 'కేవా'తి కిం సామఞ్ఞేన సాదేసవిధానేనే త్యాసఙ్కియ సుత్తస్స సామఞ్ఞ విధానే ఫలం దస్సేతుం 'కేనేకత్థతాయం'త్యాదిమాహ, కేనేకత్థతాయన్తి కప్పచ్చయేన సహ ణాదివుత్తియం, పుబ్బభాగస్సాతి అసుభాగస్స పదత్తాభావాతి "ఏకత్థతాయా"తి (౨-౧౯౯) విభత్తియా పదత్తసాధికాయాపగమేన పదత్తాభావా, పదసఙ్ఖారనిబన్ధనోతి పద సిద్ధి హేతుకో, "నిమిత్తాభావే నేమిత్తికస్సాప్యభావో"తి ఞాయస్సాయమత్థో "నిమిత్తం కారణం హేతూత్యనత్థన్తరం, నిమిత్తస్స అభావో నిమిత్తాభావో, తస్మిం నిమిత్తాభావే హేతువినాసేత్యత్థో, నిమిత్తా ఆగతో నేమిత్తికో, ఫలభూతో ధమ్మో, నిమిత్తే భావో వా నేమిత్తికో, నిమిత్తస్సాభావే తం హేతుతో పవత్తస్స నేమిత్తికస్స ఫలస్సాప్యభావో భవతీ"తి, తథాహి ఛత్తనిమిత్తఛాయా ఛత్తాపాయేన భవతి, పదీపనిమిత్తదస్సనం పదీపాపాయే న భాతి, తథేహాపి నిమిత్తతో పవత్తానం నిమిత్తాభావే అభావోయేవ యుత్తి మాతి మఞ్ఞతే, అఞ్ఞత్రవాతి సితో అఞ్ఞత్ర చ.

౧౩౧. తత

త్యఏతానం తకారస్స పరిచ్చాగాయ 'తతస్సా'తి వుత్తం.

౧౩౨. టస

ఇమిస్సాయాత్యాదీసు "స్సం స్సా స్సాయే"త్యాదినా (౨-౫౨) ఇ, "తదాదేసా తే వియ హోన్తీ"తి పరిభాసతో సాద్యాదేసీనం గహణాస్సాయాదేసాదీనం గహణసమ్భవేపి కిం స్సాయాదిగ్గహణే న సుత్తగురుకరణేనే త్యాసఙ్కియ'స్సాయాదిగ్గహణ'మిచ్చాది, వుత్తి గన్థో వుత్తోతి దస్సేతుమాహ-'నను చే'త్యాది, టసస్మాదికం 'టసస్మాస్మిన్నన్నాస్విమస్స చా'తి వత్తబ్బం, నమాదీనమ్పి విధిగ్గహణాయ [నాదీనమ్పవిగ్గహోయ (పోత్థకే)], తస్సా

దేసినో ఆదేసో తదాదేసో, తస్స, తస్స ఆదేసినో గహణం తగ్గహణం, తేన.

౧౩౮. దుతి

అఞ్ఞథాతి గురునిద్దేసమకత్వా అఞ్ఞేన లహుప్పకారేన నిద్దిసనే సతి, ఏకవిభత్తినిద్దిట్ఠత్తాతి‘దుతియాయోస్వా’తి ఏకవిభత్తియా నిద్దిట్ఠత్తా, అఞ్ఞథాతిఆదినా నేకదేసోతివచనపరియన్తేనేతేన ‘న త్వేకవిభత్తియుత్తాన’న్తి పరిభాసేకదేసస్స అధిప్పాయో పకాసితోతి ఞాతబ్బం, ఏతదేవానువత్తతీత్యనేన తు “ఏకయోగ నిద్దిట్ఠానమ్పేకదేసో-నువత్తతే”తీమస్స, ఏకవిభత్తియుత్తానం ఏకదేసో నానువత్తతేతి యోజనా పరిభాసాయం, ఞాపేతీతి పుబ్బే వియ సామత్థియేన ఞాపేతి.

౧౩౯. నాఞ్ఞం

అప్పధానప్పటిసేధతో సబ్బాదీనం తదన్తవిధినా భవితబ్బం, అఞ్ఞథా హి సబ్బాదిగ్గహణే కో పసఙ్గో పియసబ్బాదీనం, యతో అప్పధానప్పటిసేధో, కరీయతే తేన పరమసబ్బేఇచ్చాది హోతీతి దస్సేతుమాహ-‘అప్పధానప్పటిసేధో’ఇచ్చాది.

౧౪౦. తతి

యత్థాతి యస్మిం కత్తరి కరణే వా, కత్తరి తతియాసిద్ధిమాహ-‘కరోతి’చ్చాది, కరోతిమ్హి కరధాతుమ్హి గమ్మమానే, మాసేన కతాతి పాఠేన భవితబ్బం... మాసేన కతానం పుబ్బానన్తి వత్తబ్బత్తా, పుబ్బభావేతి పుబ్బభవనే మాసస్స కరణత్తం, ఏత్థ తు మాసేన కరణభూతేన పుబ్బభూతానన్తి అత్థో, తేనేవేత్థాపి భవన్తీతి పాఠేన భవితబ్బం.

౧౪౧. చత్థ

చస్స అత్థో చత్థో, సోయేవాతి ఏత్థ సమాసస్స పరామాసో, చత్థో ఏత్థ సమ్భవతి కిన్తు సబ్బాది న చత్థసమాసవిసయోతి పాఠేన భవితబ్బం.

౧౪౪. మనా

కిం బహులంవిధానా ‘వుద్ధ్యభావో’ [ఓత్థాభావో (పఞ్చికాయం)] తి పాఠేన పయోజనం యేనే తదత్థమేవ “సుమేధాదీనమవుద్ధి చే”తి గణపాఠో కతో, హేమసద్దేన హేమమయాని గహితాన్యభేదేనత్యాహ- ‘హేమమయానీ’తి, కప్పన సద్దేన సీసాలఙ్కారజాలాని గయ్హన్తి, తానియేవ వాససాని పటా తంసరిక్ఖతాయ, సకత్థేపి యథాగమమ్భవన్తీతి సమ్బన్ధో, బాణాదీసు అభిధేయ్యేసు మనాదీసు న పట్ఠీయన్తీతి యోజనా, బాణాదీసుతి బాణ సద్దక్ఖయాదీసు, అహసద్దస్స మనాదికారియాసమ్భవా అహసద్దో మనాదీసు న దట్ఠబ్బో, రహసీతి నిపాతత్తా ఇకారస్స చ అసబ్భవా రహసద్దో చ మనాదీసు న దట్ఠబ్బోతి సఙ్ఖాహారో సమ్బన్ధో వేదితబ్బో, ఇకారస్స కచ్చాయనే స్మినో కరీయమానస్స ఇకారాదేసస్స చ, రహతిసద్దస్స నిపాతత్తం సభావతో పకాసేతుం ‘రహసీత్యాది’మాహ, రహోసద్దేతి ఏత్థ రహసద్దోతి పాఠో-వగన్తబ్బో, తేనాతి యేన అహసద్దస్స మనాదికారియాసమ్భవో రహసీతిచ నిపాతో, తేన, ఇహమనాదీసు.

౧౪౬. భవ

గేతి గసఞ్ఞో పరే, కుతో-నుఇచ్చాదో భో'ఇతి బహువచనన్తో నిపాతో, తథాసతి 'తయోజనా'తి యుజ్జతి, తఞ్చ నిపాతత్తం సమత్థేతీతి [నిపాతమత్తేతి] దస్సేతుమాహ- 'బహుత్తే'చ్చాది.

౧౪౮. న్తస్సం

సత్తమ్యన్తం భవతీతి సేసో, ననుచన్తస్సాతి వుత్తే న్తన్తుప్పచ్చయోవావసీయతి, న తదన్తవిధీతి [న్తన్తుప్పచ్చయోవ నావసీయతి, తదన్తవిధిపీతి పాఠేన భవితబ్బం] ఆహ- 'న్తప్పచ్చయ స్సేవే'చ్చాది, సుతత్తాతి సోతవిఞ్ఞాణేన గహితత్తా పచ్చక్ఖత్తాతి వుత్తం హోతి, అనుమితస్స "విధిబ్బిసేసనన్తస్సా"తి (౧-౨౬) లిఙ్గతో తదన్తసఙ్ఖాత అత్థదస్సనసఙ్ఖాతఅనుమానఞ్ఞాణేన విఞ్ఞాతస్సాతి అత్థో.

౧౫౪. రాజ

దళ్హో ధమ్మో ధను అస్స దళ్హధమ్మా. రాజాదీస్విమప్పచ్చయే పరితే

తదన్తో పచ్చయగ్గహణ పరిభాసాయ గయ్హతీ త్యాహ- 'ఇమినా ఇచ్చాది.

౧౬౨. ల్తు

పచ్చయఇచ్చాదినా "పచ్చయగ్గహణే యస్మా సో విహితో తదాదినో తదన్తస్స చ గహణ"న్తి ఞాయం దస్సేతి, తత్థ యతో విహితో తం వినా న భవతి పచ్చయోత్యనేన ఞాయేన పత్తోయేవాత్థో ఆఖ్యాయతే 'పచ్చయగ్గహణే యస్మా సో విహితో, తదాదినో గహణ'న్తి, "విధిబ్బిసేసనన్తస్సే"తి తదన్తగ్గహణంత్యాఖ్యాయతే 'తదన్తస్స చ గహణ'న్తి, సో పకతివిసేసో ఆది యస్స సముదాయస్స సో తదాది, సో పచ్చయో-న్తే యస్స సముదాయస్స సో తదన్తో, తాదిసస్స తదాదితదన్తసముదాయవిసేసస్స గహణం, న తు తదన్తమత్తస్సేత్యత్థో, ఇహ తు తదన్తగ్గహణమేవానురూపన్తి' దస్సేతుమాహ-"కత్తరి ల్తుణకా"తి ఇమినా త్యాది, తదాదితదన్త సముదాయస్స తు గహణే ఫలం 'బ్యజిగిసీ'తిఆదీసు దట్ఠబ్బం, తఞ్చ "తుంస్మా లోపోచిచ్ఛాయం తే"తి (౫-౪) సుత్తే సయమేవ వక్ఖతి.

౧౬౫. సలో

కచ్చాయనే "సకమన్ధాతాదీనఞ్చే"తి (౨-౩-౪౪) సుత్తితం, సోపి ల్త్వన్తోయేవాత్యభిమతసిద్ధీతి దస్సేతుం వుత్తియముదాహటంత్యాహ- 'సకమన్ధాతు'ఇచ్చాది, ల్త్వన్తో మన్ధాతుసద్దో అత్థీతి 'సకమన్ధాతు' సద్దోపి ల్త్వన్తోతి సఞ్ఞాహారో పదసమ్బన్ధో దట్ఠబ్బో, తతోపీతి న కేవలం కత్తుతోవ, మన్ధాతుసద్దస్స ల్త్వన్తతం సాధేత్వా సకమన్ధాతుసద్దమ్పటిపాదేతుం 'సట్ఠేస'న్తిఆదిమాహ.

౧౬౯. టప

సఙ్ఖ్యాసద్దో యదిపి సఙ్ఖ్యానే వత్తతే, తథాపి సఙ్ఖ్యానద్వారేనిధసఙ్ఖ్యేయ్యే వత్తతీత్యాహ-'చుద్దసహి సఙ్ఖ్యాహీ'తి పాఠేన భవితబ్బం, చుద్దససద్దవచనీయావ పఞ్చాదిసఙ్ఖ్యా, యతో సఙ్ఖ్యాసద్దో నేహ పరిగ్గహితోతి.

౧౭౫. దివా

దివసతో స్మిం నో టిమ్హి పుబ్బసరలోపే దివి.

౧౮౧. యోనం

దుతియాగ్గహణేనాతి 'దుతియాయోస్స నే వా'త్యేవం సుత్త రచనాయం దుతియాగ్గహణేన.

౧౮౫. నామ్హి

ఏనాదేసస్సాసమ్భవాతి నాస్స స్మాదేసత్తా.

౧౮౭. గస్సం

ఉభయవికప్పోతి సమాసాసమాసపక్ఖద్వయవిధానం, కచ్చాయనవుత్తి కారస్స విప్పటిపత్తిమావీకత్తుమాహ-'కచ్చాయనే'చ్చాది, ఇత్థిపుమనపుంసక సమూహోతి ఏత్థాయన్తేసం సాధనక్కమో 'ద్వన్దట్ఠేహి సమాసే ఇత్థిపుమనపుంసకసమూహో'తి ఠితే "సమాసే చ విభాసా"తి (౨-౨-౩౫) పుమన్తస్స అమాదేసే "వగ్గన్తం వా వగ్గే"తి (౧-౪౨) నిగ్గహీతస్స వగ్గన్తో.

౧౯౨. పుమ

కమ్మాదిత్తా ఏనస్సాపి అభావపక్ఖేతి "నా స్సే నో"తి (౨-౮౦) కమ్మాదితో నాస్స ఏనాదేసకరణతో వుత్తం.

౧౯౭. ఇమే

ఆదేసో కథనం, అన్వాదేసో-నుకథనమిచ్చాహ-'అన్వాదేసో కథితానుకథన'మీతి, కథితస్సానుకథనం కథితానుకథనం, అనేన చ నేహ పచ్ఛా ఉచ్చారణమత్తమన్వాదేసో, కిఞ్చరహి ఏకస్సాభిధేయ్యస్స పుబ్బసద్దేన పటిపాదితస్స దుతియమ్పటిపాదనమన్వాదేసోతి వదతి, తేనేహ న భవతి 'దేవదత్తం భోజయ, ఇమఞ్చ యఞ్ఞదత్త'న్తి, కేనచి విసేసన్తరయోగేన కథితస్సానుకథనం అన్వాదేసోతి సమ్బన్ధో. కథమ్పన విసేసన్తరయోగో గమ్యతేచ్చాహ- 'సామత్థియా'తి, కేనచి విసేసనాయోగే వుత్తస్సేవ పునబ్బచనానుపపజ్జనం సామత్థియం, తేనేవాహ- 'అఞ్ఞథే'చ్చాది.

౧౯౮. కిస్స

నవిరుజ్ఝతీతి ఇమినా "ఇత్థియమత్వా"తి (౩-౨౬) సామఞ్ఞేన విధానతో స్యాద్యన్తమజ్ఝేపి ఇత్థియమ్పచ్చయో నవిరుజ్ఝతీతి వదతి.

౨౦౪. నమ్హి

నను యథాక్కమం నంవిభత్తిక్కమేనాపి సమ్భవతి, తథాసతి ‘ద్విన్నం సద్దానం ద్వేఆదేసా కమేనే’చ్చేవ కస్మా వుత్తం త్యాసఙ్కియాహ ‘న నంవిభత్తిక్కమేనాపీ’తి. కారణమాహ- ‘తస్సానపేక్ఖితత్తా’తి, ఇమినా నిస్సయకరణమేకా సత్థియా యుత్తీతి దస్సేతి, అపేక్ఖితే కథం భవేయ్యా త్యాహ- ‘యది హి’చ్చాది, అపేక్ఖితి యథాక్కమం, ఏవమఞ్ఞతే “కిఞ్చాపి జాతినిద్దేసేన ద్వేపి నం రూపాని గయ్హన్తి, తథాపి ‘తిచతున్న’న్తి వియ బ్యత్తినిద్దేసోవ యథాక్కమోపకారీయమానాన, మనుదేసస్స తథా విఞ్ఞయమానత్తాతి నంసుఇచ్చేవ వదేయ్య, న తథా వుత్తం, తతో-వసీయతే ‘న యథాక్కమమేత్థాపేక్ఖిత’న్తి.

౨౦౫. న్త

నను న్తన్తూనన్తి తదన్తా గయ్హన్తి పచ్చయగ్గహణపరిభాసాయ, తథా సతి కారియిత్తేన తదన్తావ గయ్హన్తి కథం న్తన్తూయేవా త్యాసఙ్కియాహ- తేయేవే’చ్చాది, పచ్చక్ఖతాయాతి [సుతథాయ-పఞ్చికా] సుతత్తా, బలవత్తా తేయేవ కారియిత్తేన గయ్హన్తీతి సమ్బన్ధో, న తదన్తా, దుబ్బలాతి బ్యతిరేకం వత్వా దుబ్బలత్తే కారణమాహ- ‘అనుమితత్తా’తి, అనుమితత్తం సాధేతుమాహ- ‘అనుమితాహి’చ్చాది, భవిభత్తీనన్తి పాఠో యుత్త తరో, తస్స అన్తాదేసే అకారేతి సమ్బన్ధో.

౨౧౯. యోమ్హి

యోమ్హీతి సత్తమ్యన్తజాతినిద్దేసా లబ్భమానత్థవసేన ‘పచ్చేక’న్తి వుత్తియం వుత్తం, తేనేవాహ పఞ్చికాయం- ‘కథమిదమవసీయతే యోమ్హీతి నిద్దేసా’తి, తస్సదాని అత్థమ్పకాసేతుం ‘పచ్చేకన్తి ఏకేకస్మి’న్తిఆది వుత్తం. ఏకేకస్మిం యోమ్హి ద్విన్నం ఆదేసానం సమ్భవా ఆదేసీనమ్పి బహుత్తసమ్భవోతి సుత్తే ‘ద్విన్న’న్తి బహువచననిద్దేసో, వుత్తియమ్పన పచ్చేకం యోమ్హి పచ్చేకం ద్విసద్దసమ్భవా ‘ద్విస్సా’తి వుత్తం, దుతియాయమ్పి దువే ద్వే.

౨౨౮. నాస్మా

పకతవసేనాతి తుమ్హామ్హానమాదేసానమధికతవసేన, కమమనతిక్కమ్మ న భవన్తీతి సమ్బన్ధో.

౨౩౦. చంవా

కచ్చాయనాచరియో తుమ్హామ్హేహి పరాయ చతుత్థీ ఛట్ఠీ సవిభత్తియా “సస్సం”తి (౨-౩-౩) సుత్తేన అమాదేసం విధాయ ‘తుమ్హం అమ్హ’న్తి బహువచనరూపాని సాధేతి... ఏకస్మిమ్పి అత్తని గురుఆదికే చ గారవ వసేన బహువచనరూపదస్సనతోతి దస్సేతుమాహ-తుమ్హం అమ్హ’న్తిఆది, తస్సాయుత్తత్తా ‘తమయుత్త’న్తి వత్వా అయుత్తతం సాధేతి ‘ఏవం హి’చ్చాదినా, ఇమస్మిమ్పన సత్థే ఏకస్మిమ్పి సబ్బథా బహువచన రూపసాధనక్కమం దస్సేతుం ‘ఇధ పనా’తిఆదిమారద్ధం.

౨౩౨. అపా

నేనాతి నకారేన, పదసఞ్ఞావిధాయ కవచనాభావేపీతి పాణిని యానమివ స్యాదిత్యాద్యన్తానం పదసఞ్ఞావిధాయకస్స సుత్తస్స అభావేపి, అన్వత్థవసేన పదన్తి గయ్హమానే అతిప్పసఙ్గోపి సియాతి ఆహ-‘రుళ్హియావాతిప్పసఙ్గా భావో’తి, ఆఖ్యాతం

సాబ్యయకారక విసేసనం వాక్యన్తి కేచి, ఏకాఖ్యాతికం వాక్యన్త్యపరే, తం సబ్బం ఏకతో సఙ్గహేత్వా ‘పదసమూహో వాక్య’న్తి వుత్తికారేన వుత్తన్తి దస్సేతుమాహ- ‘సాబ్యయే’చ్చాది, ఆఖ్యాతం త్యాద్యన్తమాహు, అబ్యయమసఙ్ఖ్యం, ఆఖ్యాతం సాబ్యయం సకారకం సవిసేసనఞ్చ వాక్యేసఞ్ఞం భవతీత్యత్థో, విసేసనన్తి కారకవిసేసనస్స కిరియా విసేసనస్స చ సామఞ్ఞేన గహణం, సాబ్యయం-సద్ధిం వచతి, సకారకం ఓదనం పచతి దేవదత్తో పచతి, సకారకవిసేసనం-ముదుం విసదమోదనమ్పచతి, దస్సనీయో దేవదత్తో పచతి, సకిరియావిసేసనం- ముదుం పచతి, మన్దం పచతి, పదసమూహో వాక్యన్తి వుత్తే అయమ్పి అధిప్పాయవిసేసోవసీయతీతి వత్తుమాహ-వత్తు’మిచ్చాది, యథేచ్చాదినా అనేకాఖ్యాతి కమ్పి గుణప్పధానభావే నోపకారతో వాక్యమేకమ్భవతి... పద సమూహో వాక్యన్తి వుత్తత్తాతి వదతి, యథా వాక్యనానత్తన్తి సమ్బన్ధో. ఇహాపీతి వత్తుమిచ్ఛితత్థేత్యాదోపి.

౨౩౩. యోనం

హిగ్గహణే పఞ్చమీహిస్సాపి గహణమ్భవేయ్యాతి సుత్తే ‘అపఞ్చమ్యా’తి వుత్తం, తుమ్హేహి పుఞ్ఞం పసుతం అనప్పకన్తి గాథాపాదే తుమ్హేహితిఆదిసూ తత్తా న వోఆదేసో, తుమ్హే తిట్ఠథ నగరేతి పుబ్బవాక్యతో వాక్యన్తరత్తా ఏకవాక్యతా నత్థి, తుమ్హే వియ దియ దిస్సన్తి అమ్హే వియ దిస్సన్తీతి విగ్గయ్హ ‘దిస-పేక్ఖణే’ ఇచ్చస్మా “సమానఞ్ఞభవన్తయాది తూపమానా దిసా కమ్మే రీరిక్ఖకా”తి (౫-౪౩) కప్పచ్చయే “నతే కానుబన్ధనాగమేసూ”తి (౫-౮౫) ఏత్తాభావే “స్యాదిస్యాదినేకత్థ”న్తి (౩-౧) సమాసే చ ‘ఏకత్థతాయం”తి (౨-౧౧౯) విభత్తిలోపే చ “సబ్బాదీనమా”తి (౩-౮౬) ఆ ‘తుమ్హాదిసాన’మిచ్చాది.

౨౩౫. అన్వా

పచ్ఛా ఆదేసో అన్వాదేసోతి గహితే కథితానుకథనన్తి కథం ఞాయతీతి ఆహ- ‘పచ్ఛా కథనఞ్చ కథితాపేక్ఖన్తి కత్వా’తి.

౨౩౬. సపు

సహ విజ్జమానో పుబ్బో యస్స సో సపుబ్బో.

౨౩౭. నచ

అపరమ్పరయోగప్పతిపత్యత్థన్తి ‘గామనగరానం చేనా’తిఆదినా వుత్తస్స పరమ్పరయోగస్స అగ్గహణత్థం.

౨౪౦. నసా

జటా అస్స అత్థీతి జటిలో, సోవ జటిలకో, జటిలకాతి ఏకత్థే నిదస్సితవిసేసవచనం, మాణవకాతి వియ న సామఞ్ఞవచనం, అసత్తే సమ్పత్తేతి ఇదం “ఆమన్తణం పుబ్బమసన్తం వా”తి (౨-౨౩౮) సుత్తస్స సామఞ్ఞతా వుత్తం, సామఞ్ఞవచనస్స పటిసేధోతి ఇమినా విసేసవచనే జటిలకఞ్చత్ర ‘ఆమన్తణం పుబ్బమసన్తం వా”తీమస్స పత్తిన్దస్సేతి, దేవదత్తాదిసామఞ్ఞవచనేతి దేవదత్తో దేవదత్తసద్దో ఆది యస్స, తఞ్చ తం సామఞ్ఞవచనఞ్చ, తస్మిం దేవదత్తాదిసామఞ్ఞవచనే మాణవకే మాణవకసద్దే పరభూతే సతి, ఉభిన్నమ్పి అసత్తేతి ఇమినా ఇదం దీపేతి “దేవదత్తాతి విసేసవచనత్తా పటిసేధాభావా పుబ్బపరానముభిన్నమ్పి “ఆమన్తణం పుబ్బమసన్తం వా”తీదం పప్పోతీ”తి.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

దుతియకణ్డవణ్ణనా నిట్ఠితా.

౩. తతియకణ్డవణ్ణనా

౧. స్యాది

యస్సాతికమావట్టితస్సయోఆదిఅక్ఖరసముదాయస్స, కిన్తన్తి ఆహ- 'ఇద'మిచ్చాది, ఇదన్తి యథావుత్తం స్యాదిసముదాయరూపం, అవయవేన విగ్గహో సముదాయో సమాసత్థో, సముదాయే పవత్తా సద్దా అవయవేసుపి వత్తన్తీతి స్యాదిసద్దో సిఆదికే అవయవేపి వత్తతే, విధిగ్గహణఞాయేనాతి "పచ్చయగ్గహణే యస్మా స విహితో తదాదినో తదన్తస్స చ గహణ"న్తి ఞాయేన. స్యాది అన్తే యస్స తం స్యాద్యన్తం. నను చ "స్యాదిస్యాదినేకత్థ"న్తి సామఞ్ఞేన వుచ్చమానే యంకిఞ్చి స్యాద్యన్తం యేనకేనచి స్యాద్యన్తేన సహేకత్థీభావమరహతి, తథాహి యథా గామగతోతిఆదో, తథా పస్స దేవదత్తే గామం, గతో యఞ్ఞదత్తో గురుకులన్తి ఆదోపి సమాసో త్యాసఙ్కియాహ-'సామఞ్ఞేన వుత్తేపి'చ్చాది, యస్స స్యాద్యన్తస్సయేన స్యాద్యన్తేన సమ్బన్ధో, తేన స్యాద్యన్తేన సహితం స్యాద్యన్తమేకత్థమ్భవతీతి సమ్బన్ధతో విఞ్ఞాయతి అవసీయతీతి యస్సాత్యాదిస్సత్థో, తథా చ గామగతోత్యత్రత్థీమేస-మఞ్ఞమఞ్ఞాపేక్ఖాలక్ఖణో సమ్బన్ధోత్యేకత్థీభావో, తతోయేవేత్థాహు-

> నియతం సాధనం సాధ్యే, క్రియా నియతసాధనా;
> సన్నిధానేన మేతేసం [చేధిస్సా (పోత్థకే)], నియమో-యమ్పకాసతీతి.

అయమేత్థ అత్థో "యతో గామమిచ్చేతం సాధనం సాధ్యం కిరియం తంబ్యపదేసజాననయోగ్యమపేక్ఖతే గతోతి, అతో సాధనం కార కం సాధ్యే కిరియాయ నియతం, యతో చ కిరియా సయం సాధనమపేక్ఖతే కిం గతోతి, అతో కిరియాపి నియతం సాధనమేతిస్సాతి నియతసాధనా హోతి అయం యథావుత్తో నియమో అఞ్ఞమఞ్ఞాపేక్ఖావసేన వత్తమానో ఏతేసం సాధ్యసాధనానం సన్నిధాన మత్తేన అఞ్ఞమఞ్ఞతో పకాసతీ"తి. పస్స దేవదత్త గామం, గతో యఞ్ఞదత్తో గురుకులంత్యత్ర తు గామన్తి సాధనం పస్సేతి సాధ్యమపేక్ఖతే, గతోతి గమనకిరియా తు గురుకులమపేక్ఖతే, తతో చ గామగతానం వాక్యన్తరావయవానం నత్థేవాపేక్ఖాతి న భవతి సమాసో, సబ్బత్థేవమూహనీయం, సమ్బన్ధో హి అఞ్ఞమఞ్ఞాపేక్ఖాలక్ఖణో సమ్బన్ధ్యన్తరతో-నవట్ఠితం నివత్తేత్వా విసేసే నివేసేతి, తథాచ వుత్తం–

> తస్స త్వాకఙ్ఖతో భేదే, యా పరిప్లవమానతా;
> విసేసే తం నివేసేన్తో, సమ్బన్ధోవావచిన్దతీతి.

భేదే విసేసే గామన్తేతం సామఞ్ఞం విసేసాపేక్ఖం 'గామమాసీసతి, జహాతి, గతో'తి, తథా 'గతో గామం, వనం, గురుకుల'న్తి వేవమాకఙ్ఖతో-భిలసతో తస్స తు పధానపదస్సుపసజ్జనపదస్స చ యా పరిప్లవమానతా అనవట్ఠితతా తం విసేసే విసిట్ఠే సమ్బన్ధిని నివేసేన్తో పతిట్ఠపేన్తో సమ్బన్ధోవానేకప్పకారో క్వచి సాధ్యసాధనభావలక్ఖణో క్వచి పకతివికారభావసభావో క్వచి సస్సామి సమ్బన్ధరూపో అవచిన్దతి సమ్బన్ధ్యన్తరతో నివత్తేతీతి అత్థో, యతో-యమపేక్ఖా వాక్యకాలేయేవ నిరూప్యతే, తతో యత్థాత్థి పదానమపేక్ఖా, తత్థ సమాసావగమో, యత్ర తు నత్థి, తత్ర న భవతీత్యనుపదిట్ఠో విసయవిభాగో ఞాయతేతి భావో, బాలే అబుధేతు నిస్సాయ విచిత్తో సమాసవిధానలోపాదినానేకప్పకారో పటిపత్తియా సాధుసద్దపరిజాననత్థముపాయో సమ్భవతి, పరమత్థతో తు సద్దన్తరత్తా అచ్చన్తం [అఞ్ఞత్తం] వాక్యసమాసానం భేదో, న హి వాక్యే దిట్ఠపదాని సమాసే సన్తి, తథా చ వుత్తం–

బాలే నిస్సాయుపాయో-యం, విచిత్తో పటిపత్తియా;

భేదో వాక్యసమాసానం, చ్ఛన్దం [ఞాతం (పోత్థకే)] సద్దన్తరం యతోతి.

అతోయేవాతి యతో సామఞ్ఞేన వుత్తేపియస్సయేన సమ్బన్ధోతేన సహ తదేకత్థమ్బవతీతి సమ్బన్ధతో విఞ్ఞాయతీతి నానిట్ఠం కిఞ్చిపీహ హోతి, అతోయేవ హేతుతోతి అత్థో. బ్యపేక్ఖా సామత్థియపరిగ్గహాయేతి పదానమఞ్ఞోఞ్ఞాకఙ్ఖా బ్యపేక్ఖా, సావ సా మత్థియం, తస్స పరిగ్గహాయ. సమత్థవచనం న కతన్తి పాణినియేహి వియ "సమత్థో పదవిధీ"తి (పా, ౨-౧-౧) సమత్థవచనం న కతం. సమత్థో పద విధీతి పరిభాసాయమయమత్థో "విధీయతే [విధీయతీతి (పోత్థకే)] విధి, పదానం విధి పదవిధిసమాసాది, యోకోచీహ సత్థే పదవిధి,సో సమత్థో విగ్గహ వాక్యత్థాభిధానే (సత్తి) వేదితబ్బో"తి, తాదిసపరిభాసాయ బ్యాపారతో తేసం 'పస్స దేవదత్త గామం, గతో యఞ్ఞదత్తో గురుకులం' త్యాదో నానిట్ఠప్పత్తి, సామత్థియఞ్చేత్థ ద్విధాత్యుపగమ్యతే వాక్యే బ్యపేక్ఖావుత్తియమేకత్థీభావో చేతి [వుత్తియమేకత్థీభావో వాక్యే బ్యపేక్ఖాచేతి (పోత్థకే)]. తత్థ పఠమస్స పరిగ్గహం వచనమన్తరేన పటిపాదియ దుతియస్స పరిగ్గహమిదాని వచనేన పటిపాదయమాహ- 'ఏకత్థీ భావో'చ్చాది, ఏకత్థీభావో భిన్నత్థానం సాధారణత్థతావసేన పవత్తివిసేసో, వాక్యే హి సాధారణత్థతా నత్థి భిన్నత్థత్తా, అతోయేవేత్థ భేదనిబన్ధనా ఛట్ఠ్యుపజాయతే 'రఞ్ఞో పురిసో'తి, వుత్తియన్తూభయపదబ్యవచ్ఛిన్నత్థాభిధానతో సాధారణత్థతా భవతి, ఇదం వుత్తం హోతి "సమాసే విసేసనం విసేస్సమనుపవీసతి ఏకీభవతి విసేసనం, వాక్యే తు విసేసనం విసేస్సతో విసుంయేవా వతిట్ఠతే"తి. ద్వన్దసమాసస్స తు పదానం విసేసనవిసేస్సాభావేపి సకలపదత్థప్పధానత్తా 'రఞ్ఞో గో చ అస్సో చ పురిసో చా'తి వాక్యతో 'రఞ్ఞో గవాస్స పురిసా'తి సమాసస్స విసేసో ఏకత్థీ భావలక్ఖణో భవత్యేవ, తథాహి తత్థ వాక్యే భిన్నత్థనిబన్ధన సముచ్చయపటిపాదనాయ చసద్దో పయుజ్జతే, సమాసే తు నప్పయుజ్జతే, ఏకత్థ వచనేనేవాతి "స్యాదిస్యాదినేకత్థ" త్యేకత్థవచనేనేవ, ఏకత్తీభావోయేవ భవతీతి సేసో, ఏవకారో న వాక్యే తథాహి దీపేతి. వాక్యే కథన్తి ఆహ- వాక్యే'తిఆది.

వాక్యేతి విగ్గహవాక్యే, విసేసేన గయ్హతి ఞాయత్యనేనేతి విగ్గ- హో , సో చ తం వాక్యం చేతి విగ్గహవాక్యం, విసేసేన వా గహణం విగ్గహో, తదత్థం వాక్యం విగ్గహవాక్యం, తస్మిం, కాయం బ్యాపేక్ఖాతి ఆహ-'భేదాదిలక్ఖణా'తి, ఆదిసద్దేన సంసగ్గ భేద సంసగ్గానఞ్చ గహణం.

తత్థ సాన్తరేహి సామ్యన్తరేహి చ బ్యావుత్తి భేదో, సంవిసేస సామివిసేసానం సమ్బన్ధో సంసగ్గో, తదాహ- 'తథాహి'చ్చాదినా, భేదకో బ్యావత్తకో, అత్థగహితోతి కారణవసేన భేదవాదినా గహితో, యదేచ్చాదినా సంసగ్గవాదినో- ధిప్పాయమాహ యదా తూభయమ్పిచ్చాదినా ఉభయవాదినో, అభిమతోతి "పాక్కడారాసమాసో"చ్చనేన (౨-౧-౩) పాణినినా ఇచ్ఛితో. పాక్కడారాతి "కడారా కమ్మధారయే"చ్చనేన (౨-౨-౩౮) కడారాసంసద్దనా పగేవాతి అత్థో.

'పుథ భిన్నో అత్థో యేసం పదానం తాని పుథగత్థాని, వాక్యే హి రఞ్ఞో పురిసో తేత్థ రాజసద్దో రాజత్థమేవ వదతి, పురిససద్దో పురిసత్థమేవ, వుత్తియన్తు రాజపురిసోతేత్థ రాజసద్దోపి పురిసత్థమేవ వదతీతి ద్విన్నమేకత్థీభావో భవతి, అఞ్ఞోయేవావయవత్థాన్వితో సముదాయత్థో పాతుభవతీతి తదపేక్ఖాయ చేకత్థీభావో వుచ్చతే, జహమానసకత్థవుత్తిమబ్భుపగమ్మ వుత్తం- 'విసేసనస్స సకత్థ పరిచ్చాగేనే'చ్చాది, అతోయేవ పరో చోదేస్సతి 'నను చే'చ్చాదినా. ఏకత్థీభవనం సమసనన్తి ఇమినా ఏకత్థన్తి సమాసోతి నాత్థన్తరన్తి దీపేతి.

జహమానాని పదాని సకత్థం యస్సం (సా) తథా వుత్తా, నాచ్చన్తాయ జయాతీతి ఏవమ్మఞ్ఞతే “పరిచ్చాగమత్తమభిసన్ధాయ జహమానసకత్థంత్యుచ్చతే, న తు సబ్బథా పరిచ్చాగోపరోపకారాయ తస్సోపాదానతో, సబ్బథా చ సకత్థపరిచ్చాగే పరోపకారాసమ్పాదనతో-నుపాదానమేవ పయోజనాభావా తస్స సియా”తి, థపతి వడ్ఢకీ. అత్థన్తి రాజసద్దవాచ్చం. అచ్చన్తపరిచ్చాగేపి న దోసో... వాక్యే దిట్ఠస్సుపసజ్జనస్స వుత్తియం సోయేవాయన్త్వన్వయావసాయతో తదత్థావ గతియాతి దస్సేన్తో ఆహ- ‘అథ వే’చ్చాది.

సోయేవాయన్త్యజ్ఞవసాయో-న్వయో, సోయేవాయం రాజసద్దో యో వాక్యతాలే దిట్ఠోతి వోహారీనమేకత్తావసాయేనాసత్యపి (రాజసద్దస్స)త్థే పురిసస్స విసేసనమ్భవిస్సతీతి భావో, ఏత్థేవ దిట్ఠన్తమాహ- ‘యథే’చ్చాది.

౨. అసం

అబ్యయన్తి యదఞ్ఞేసం పసిద్ధన్తి లిఙ్గవచనభేదేపి బ్యయరహితత్తా ఉపసగ్గనిపాతానం పరేహి అబ్యయసఞ్ఞాకరణతో అబ్యయన్తి పరేసం పసిద్ధం, తేసన్వయం సమాసో అబ్యయత్థపుబ్బఙ్గమత్తా అనబ్యయం అబ్యయమ్భవతీతి అబ్యయీభావో పసిద్ధో, అసఙ్ఖ్యస్స సుతత్తా తస్సేవ విభత్యత్థాదయో విసయభావేన విసేసనానీతి విఞ్ఞాయన్తీత్యాహ- ‘అసఙ్ఖ్యే’చ్చాది, ఇమినా నేమేసమాసత్థాతి దీపేతి.

తావసద్దస్స కమవుత్తియం యో-త్థో సమ్భుజ్జతే తమాహ- ‘విభత్య’చ్చాది, విభత్యత్థే ఉదాహరిత్వాతి విభత్యత్థవిసయే వత్తమానస్సాసఙ్ఖ్యస్స ఇత్థిసద్దేన సమాసమధిత్థీతి ఉవాహరిత్వా, నిచ్చయమాసాన మవిగ్గహో, అసకపదవిగ్గహో వా యుత్తో, అఞ్ఞథా అనిచ్చతాపత్తీత్యాహ- ‘నిచ్చసమాసత్తా’ఇచ్చాది.

అసకపదేన అనత్తనియపదేన అఞ్ఞపదేన విగ్గహో అసకపదవిగ్గహో, తేన, ఏత్థ హి యథా కుమ్భస్స సమీపంత్యఞ్ఞపదవాక్యే సమీప సద్దేనుపసద్దవచనీయస్స వుత్తత్తా ఉపసద్దో నప్పయుజ్జతే, యథా ఇత్థీ సూతి ఏత్థాధిసద్దవచనీయస్సా (ధా)రత్థస్స సత్తమియా వుత్తత్తా నాధిసద్దోతి ‘ఇత్థీసూ’తి అఞ్ఞపదవాక్యం వుత్తం, కథాపవత్తాతి త్వాధేయ్యో పదస్సనం, ఏవం సబ్బత్థోన్నేయం, అసకపదవిగ్గహేనాత్థోవ వుత్తో,

అధిసద్దస్స పన పురతోవట్టితస్సాధారే వత్తమానస్స తంసమానాధికరణేన సత్తమ్యన్తేనిత్థిసద్దేన సహ సమాసోతి దస్సేతుమాహ-‘అధిసద్దో’చ్చాది.

స్యాదిలోపోతి అధిసద్దతో ఇత్థిసద్దతో చ పరేసం సత్తమీ బహువచనానం లోపోతి అత్థో. అత్త (భావ) సమ్పత్తీతి సరీరసమ్పత్తి అధిప్పేతాతి బ్రహ్మసద్దస్స సరీరం అత్థోతి ఆహ- ‘బ్రహ్మం సరీరన్తి, కత్థచీ ఉత్తరపదత్థప్పధానత్తావాసఙ్ఖ్యసమాసస్స ‘సమ్పన్నం బ్రహ్మ’న్తి విగ్గహో వుత్తో.

సమాసవిభత్తియాతి సమాసతో ఉప్పన్నవిభత్తియా, సకలో పదేససకలో, పరిగ్గహాపేక్ఖాతి అభ్యుపగమాపేక్ఖాయాతి అత్థో, అభ్యుపగమేపి హి పరిగ్గహసద్దో–

> సపథే పరివారే చ, మూలాభ్యుపగమేసు చ;

రవిమ్హి రాహుగహితే, దారేసు చ పరిగ్గహో”తి నిఘణ్టు.

సకలస్స భావో సాకల్యం-సకలసద్దప్పవత్తినిమిత్తం, తమ్పన నిస్సేస [మతనిస్సేస (పోత్థకే)] గ్గహణా పుథు భవతీత్యాహ- 'అసేసగ్గహణ'న్తి, తిణానం సాకల్యన్తి విగ్గహో, తిణసద్దేన హి తిణసహితాని గహితాని, తేనేవ వక్ఖతి బ్యతిరేకనయే- 'తం సబ్బం తిణసహితమజ్ఝో- హరతీ'తి, సతిణమజ్ఝోహరతీతేత్థాధిప్పాయత్థ మాహ-'యావా'తిఆది.

తిణసద్దో ఉపలక్ఖణం సేసా-నజ్ఝోహారియానం, తేనాహ 'తిణాదికమ్పీ'తి. పరిగ్గహాపేక్ఖాయన్తభూతస్స గహణత్థం “అబ్యయం విభత్తిసమీపా”దిసుత్తే 'సాగ్యధీతే'తి నిప్ఫాదనత్థమన్తవచన ముదాహతమ్పాణినినా, తమ్పి సాకల్యేయేవాహరితుం [సాకల్లేనోదాహరితుం] సాగ్యధీతేత్యుదాహటన్తి దస్సేతుం 'తతో'త్యాది వుత్తం.

తతోతి యతో సకలసకలే న వత్తతి, పరిగ్గహాపేక్ఖాయ సమత్తియా అన్తతో సకాసా సాకల్యం న భిజ్జతేతి సమ్బన్ధో, సమత్థియమ్పి అన్తే ఉదాహరణన్తి సేసో.

అగ్గిపరియన్తన్తి అగ్గిఅత్థో గన్థో తాదత్థియా అగ్గి, సోపరియన్తో-స్స అజ్ఝేయస్సాతి అగ్గిపరియన్తం, యత్తకస్సాజ్ఝేయస్స పరిగ్గహో, తస్స అగ్గి పరియన్తో, అగ్గినా పరియన్తభూతేన సహితో సకలోతి విగ్గహో, అగ్గినో సాకల్యన్తి వా.

సద్దికానన్తి బ్యాకరణఞ్ఞూనం. అత్థాభావేఇత్యత్థగ్గహణం ఇతరేతరాభావే ధమ్మాభావే చ మా సియాతి, అతోయేవ చోచ్చతే 'అథేతరేతరాభావే'ఇచ్చాది, ఇతరస్మిం ఇతరస్స అభావో ఇతరేతరాభావో, గో అస్సో న భవతీతి హి అత్థన్తరత్తం నిసేధీయతే, న వత్థుభావో, బ్రాహ్మణో న భవతీత్యత్రపిబ్రాహ్మణత్తధమ్మో నిసేధీయతే, న వత్థుభావో, పరత్తాతిఆదినా విప్పటిసేధ విసయమాహ.

అతిక్కమాభావేతీ ఏత్థ అతిక్కమాతి పఞ్చమియా అసమాసనిద్దేసోతి ఆహ- 'అతిక్కమా'తి, న పనుప్పన్నస్స పచ్ఛాతి ఇమినా అతిక్కమాభావో నామ ఉప్పన్నస్స పచ్ఛా అభావోతి దస్సేతి.

నిత్తిణన్తి ఉత్తరపదత్థప్పధానో-సఙ్ఖ్యసమాసో. సమ్పతిసద్దస్స సామఞ్ఞవచనత్తేపి ఇధాధిప్పేతం కాలం దస్సేతుమాహ- 'ఉపభోగస్సే”చ్చాది, ఉపభోగో కమ్మసాధనో లహుపావురణస్స నాయముపభోగకాలోతి విగ్గహో, (అతి) లహుపావురణన్తి రూపసిద్ధీతి దస్సేతుం లహుపావురణస్సాతిఆది వుత్తియం వుత్తం.

యోగ్గం రూపన్తి విగ్గహే అనురూపం, నను చాత్ర నిచ్చసమాసత్తాసపదవిగ్గహేన భవితబ్బంత్యాసఙ్కియాహ-'విచ్ఛాయ'మిచ్చాది, అనుసద్దేన హి యోగే విచ్ఛాయం “అనునా”తి (౨-౧౦) దుతియా విధీయతే, వాక్యేయేవాస్స చ పయోగో నాఞ్ఞత్రేతి వాక్యమ్పి భవతీతి మఞ్ఞతే. సకిఖీతి ఏత్థాపి “అకాలే సకత్థే”తి (౩-౮౧) సహస్స సో.

సదిసో కిఖియాతి ఏత్థ కిఖియా పసిద్ధభూతాయ సాధియస్స సాధనభావేన గహితాయ సధమ్మత్తేన కోచి సాధియో సదిసోతి వుత్తోతి కిమిధ సదిసో అప్పధానం [పధానమేవాతి అత్థో] తథా సతి పుప్పపదత్థప్పధానేనాసఙ్ఖ్యసమాసేన సకిఖీతి ఏత్థ న భవితబ్బన్తి ఆహ-'ననుచే'త్యాది, కిఖియాతి సమ్బన్ధే ఛట్ఠీ, ఏత్థ పన సదిసత్తస్స కిఖీయా-ప్పటిబద్ధత్తాప్పధానత్తం. నేతదత్థీతిఆదినా యథావుత్తం చోదనం పరిహరతి.

యథా దేవదత్తోతి ఏత్థ యది సమాసో భవేయ్య, దేవదత్తేన సదిసో యథాదేవదత్తన్తి భవేయ్య, పటిసిద్ధత్తా పన (న) సమాసోతి, కిఖీతి మక్కటస్సాభిధానం. జేట్ఠానుక్కమేనాతి వుత్తత్తా అనుజేట్ఠన్తి తతియన్తతా గమ్యతే. చక్కేన యుగపది సచక్కం.

౪. యావావధారణే

అమత్తానం యత్తకో పరిచ్ఛేదో యావామత్తం.

౫. పయ్యపాబహితిరో పురేపచ్ఛావాపఞ్చమ్యా

పఞ్చమ్యాతి కస్మా వుత్తం నను అవుత్తేపి తస్మిం వక్ఖమాననయేన పఞ్చమ్యన్తత్తా పఞ్చమ్యన్తేహేవ సమాసో విఞ్ఞాయతీత్యాసఙ్కియాహ'యదిపి'చ్చాది. తథాపిచ్చాదినా పరిహరతి, హోతు కామం 'పరిపబ్బతం విజ్జోతతే'తి దుతియానిసేధాయ, అఞ్ఞత్ర కథన్తి ఆహ 'ఇహ చే'త్యాది.

ఆచత్తారో వాతి ఆసద్దో వాక్యే, సరణే వా, **గామో** బహి తిట్ఠతీత్యత్థో, పురతో గామమ్పస్సాతి వదన్తో పురేత్యత్థప్పఘానోయన్నిద్దేసో, నసరూపప్పధానోతి దస్సేతి, అభిముఖే గామమ్పస్సాత్యత్థో. అవుత్తానమేతాన్యుపలక్ఖణాని, తస్మా 'తిరో గామమ్పస్సా'తిపి వుత్తం హోతి, తిరియతో గామమ్పస్స, పచ్ఛతో గామమ్పస్సాతి అత్థో.

అపసద్దయోగే నిచ్చపఞ్చన్తస్స వికప్పేన సమాసవిధానావాభవనేనోదాహరణం దిన్నం (ఏత్థ) పఞ్చమ్యాతి పయోజనాభావేపి అఞ్ఞదత్థం కరియమానమిహాప్యత్థవన్తం హోతి.

౬. సమీ

"అను యం సమయా"తి (౨-౧-౧౫) చ "యస్స చాయామో"తి (౨-౧-౧౬) చ పాణినినో వచనద్వయం, అయమేతేసమత్థో "యస్స సమయా సమీపవాచీ అనుసద్దో, తేన సహ సమస్సతేతి చ, అను యస్సాయామవాచీ, తేన స్యాద్యన్తేన సహ సమస్సతే"తి చ. వత్థుతో తు సామీప్యాయామవన్తానమనిద్దేసేపి సామత్థియా తదాక్ఖేపోతి దస్సేన్తో ఆహ-'సమీపాయామాన'మిచ్చాది.

సమ్బన్ధిత్తాతి సమ్బన్ధిసద్దా సకత్థమివ నియతపటియోగినమాక్ఖపన్తి... తేన వినా తేసం సకత్థాభావా. ఆయామో దీఘతా, "యస్స సమీపాయామేస్వను"తి యథావుత్తసుత్తద్వయమాక్ఖేపేనుపదిసతి, వనస్స సామిప్యమనువనం, "అసఙ్ఖ్యం విభత్తిసమ్పత్తిసమీప" ఇచ్చేవ (౩-౨) సిద్ధేపున సమీపగ్గహణం వికప్పత్థం, తేన వనస్సానుతి వాక్యేనాపి భవితబ్బం.

గఙ్గాయ ఆయామో అనుగఙ్గం, భాగవుత్తికారో "లక్ఖణేనే"తి వత్తతే. యస్సాయామవాచీ అను, తేన లక్ఖణేన సమస్సతే అనుగఙ్గం బారాణసీ, గఙ్గాయ లక్ఖణభూతాయ పసిద్ధాయామగుణాయ బారాణసీ లక్ఖీయతే యావాయతాయామా గఙ్గా తావాయమ్పీతి సభావతో తూపమానోపమేయ్యభావో సమాసే పతీయతే గఙ్గా వియ దీఘా"తి లక్ఖియలక్ఖణభావం వణ్ణేతి.

ఏవం సతి బారాణసీతి పఠమా నోపపజ్జతేతి మఞ్ఞమానో ఆహ-'గఙ్గాయా మేన యుత్తా "త్యాది. అనుగఙ్గం బారాణసియాతి బారాణసియా గఙ్గాయామో లక్ఖణన్తి అత్థో.

౭. తిట్ఠ

అకతసమాసాచాతి అనేన ఇమినా కతసమాసతం దీపేతి, తిట్ఠన్తీతి ఇదంన్తప్పచ్చయన్తస్సాత్థపదన్తి దస్సేతుమాహ-"న్తోకత్తరి వత్తమానే"తిచ్చాది, (౫-౬౪) ఆయతీతీమస్సాత్తపదం ఆయన్తీతి, పుమ్భావాభావో నిపాతనా, అకారో చ నిపాతనా "గోత్వ చత్థే చా లోపే"త్యత్ర (౩-౪౬) 'నాఞ్ఞాసఙ్ఖ్యత్థేసూ'త్యనువత్తనతో.

లూనయవాదీనమేత్థ నిపాతనా కాలేపి నపుంసకలిఙ్గత్తం, సంహటాయవా యస్మిం కాలే సంహటయవం, ఉమ్మత్తగఙ్గన్తి సఞ్ఞాయమఞ్ఞపదత్థే వాధికారేపి నిచ్చసమాసో, న హి వాక్యం సఞ్ఞాతి, ఆదిసద్దేన'సమస్స సోభనత్తం సుసమ'మిచ్చాదీనఞ్చ సఙ్గహో, పభావనం పకాసనం.

౮. ఓరే

ఓరం గఙ్గాయ, పారం యమునాయాతి సమాసే కతే నిపాతనా ఏకారో, తేనేవ వుత్తియం వుత్తం 'ఏకారన్తత్తం నిపాతనతో'తి, వుత్తివికప్పనత్థతోతి వుత్తియా వికప్పో అత్థో యస్సాతి విగ్గహో.

౧౦. అమా

నోచేకత్థీభావో విసిట్ఠో-భిమతోతి సమ్బన్ధో, ముహుత్తన్తి అచ్చన్తసంయోగే దుతియా, పాదిసమాసం కత్వాతి ఆసద్దస్స హరసద్దేన వుత్తిసద్దేన [వుత్తిపదేన (పఞ్చికా)] కిరియాఖ్యాప్యతేతి అసత్యుపసేచనాదికిరియాయం సఙ్ఖారకం సఙ్ఖారియం వా న భవతి, అత్థిచేహ తదుభయం, తతో తేసం సమ్బవాయేవ సమాసన్తోభూతకిరియా గమ్యతేతి మఞ్ఞతే, తథాహి దధిభోజనంత్యాదో వుత్తే అధ్యాదినో సఙ్ఖారకత్తం భోజనాదినో చ సఙ్ఖారియత్తం పతీయతే, న చోపసేకాదిమన్తరేన సఙ్ఖారియసఙ్ఖారకభావో-త్థీతి సామత్థియాయేవుపసేకాదిప్పతీతి.

తదపేక్ఖాయాతి గమ్మమానోపసేచనాదికిరియాపేక్ఖాయ. పాణినియేహి అత్థేన 'ఏతస్సిద'న్తి అత్థే నిచ్చసమాసో-భిమతో సబ్బలిఙ్గతా చ, తథా వచనాభావమిహ మనసికత్వా 'కథ'మిచ్చాదినా వుత్తి యంవుత్తంచోదకవచనమాహరిత్వా తత్థాధిప్పాయంవివరతి 'ఏవమఞ్ఞతే'చ్చాదినా, విధానం కతన్తి ఏవమఞ్ఞతేతి సమ్బన్ధో, తత్థేచ్చాదినా అఞ్ఞ పదత్థే భవిస్సతీత్యేత్థాధిప్పాయం వివరన్తో నిచ్చసమాసతం సబ్బలిఙ్గతఞ్చ పటిపాదయతి, వాక్యనివత్తిసిద్ధాయేవాతి.

అత్థసద్దేనావగతత్థతాయ ఏతస్సాతి వత్తుమయుత్తన్తి 'ఏతస్స అత్థో'తి వాక్యనివత్తి సిద్ధాయేవ, కథఞ్చిపి చతుత్థ్యన్తా భిన్నత్థస్స సమాసే కతేపి తత్థ విరోధమాహ- 'చతుత్థ్యన్తస్సే'త్యాది.

వచనమ్పీతి "అత్థేన నిచ్చసమాసో సబ్బలిఙ్గతాచ"ఇతి (౩-౧-౩౬) వాక్యకారేన పతిట్ఠితవచనమ్పి, పాణినీయానం 'ఏతస్స ఇద'న్తి అత్థే సమాసే కతే యో-త్థో సమ్భజ్జతి, అఞ్ఞత్థసమాసేపి సోయేవత్థోతి దస్సేతి 'యో' ఇచ్చాదినా, అనుపాదాపరినిబ్బాననిమిత్తం వాయామోచ్చాదినా యోజేతబ్బం... తంనిమిత్తత్తా వాయామాదీనం, తేసం కథాదీనన్తి ఏత్థ

తేసం వాయామాదీనన్తి వత్తబ్బం... వాయామోత్యాదినా వుత్తత్తా నో చ తన్నిమిత్తం హోతేవ, అయమేత్థాధిప్పాయో "ఏతస్స ఇదన్తి వాక్యే అత్థేన సమాసే సబ్బలిఙ్గతా చ 'ఏతదత్థో ఏతదత్థా ఏతదత్థ'న్తి వాయామాదయో చ సమాసత్థా హోన్తి, ఏతం అనుపాదాపరినిబ్బానమత్థో పయోజనమేతస్స ఏతిస్సా ఏతస్సాతి అఞ్ఞపదత్థేపి ఏసం పదానం సోయేవత్థోతి నాత్థభేదో"తి.

ఇదఞ్చ "అవిప్పటిసారత్థాని ఖో ఆనన్దం కుసలాని, అవిప్పటిసారో పామోజ్జత్థాయ...పే॰... విముత్తిఞాణదస్సనం అనుపాదాపరినిబ్బానత్థాయ ఏతదత్థో వాయామో ఏతదత్థా కథా ఏతదత్థా మన్తనా ఏతదత్థం సోతావధాన"న్తిఆది (తికఙ్గుత్తర, ఆనన్దవగ్గ) పాళిం నిస్సాయ వుత్తం.

పాణినియేహి "కత్తుకరణే కితన్తేన బహుల"న్తి (౨-౧-౩౨) కితన్తేన తతియాసమాసవిధానా తత్థేవ బహులగ్గహణేన 'గామనిగ్గతా'దీసు సమాసో వుత్తో, తేనేత్థాన్తోదాహరణానం ద్విన్నమధికత్తం, సమాసాభావో-భిమతోతి పాణినీయేహి "పూరణగుణసుహితత్థసదబ్యయతబ్బసమానాధికరణేనే"తి (౨-౨-౧౧) సుత్తే గుణ ఇతివచనేనాభిమతో, సదితి సఞ్ఞా తేసం న్తమానానం.

సో కథన్తి ఇహ 'భావతితత్థేహి'తి భావప్పచ్చయన్తేనేవ సమాసపటిసేధవిధానా 'బ్రాహ్మణస్స సుక్కా' ఇచ్చాదో సో సమాసప్పటిసేధో కథం సిజ్ఝతీతి అత్థో.

గుణత్తనియేవాతి గుణసభావే ఏవ, అభిమతోతి వాత్తికకారస్సాభిమతో "తదవట్ఠేహి చ గుణేహీ"తి, తసద్దేనాస్స గుణస్స పరామాసో తస్మింయేవ గుణే అవతిట్ఠన్తీతి తదవట్ఠా, గుణేయేవ గుణాతిట్ఠన్తి న కదాచిపి సోయమిత్యభేదా దబ్బవుత్తయో సుక్కాదయో వియ తే తదవట్ఠా గుణా గన్ధాదయో, తదవట్ఠితేహి గుణేహి ఛట్ఠీ సమస్సతేతి వత్తబ్బన్తి అత్థో.

ఆభిమతోతి "పూరణా"దిసుత్తే అబ్యయగ్గహణేన, దేవదత్తస్సాతి ఛట్ఠియా గురుమ్హి సాపేక్ఖత్తేపి గురుసద్దస్స సమ్బన్ధిసద్దత్తా సకత్థే [వాక్యే] వియ వుత్తియం బ్యపేక్ఖా-యాహానితో వుత్తిసబ్భావం వచనన్తరేన సాధేతుమాహ-'తథాచాహూ'తి.

సాత్థేవాతి సకత్థే వియ, అస్సాతి సమ్బన్ధిసద్దస్స, సామత్థియం గమకత్తఞ్చత్థీతి పదానమఞ్ఞోఞ్ఞాపేక్ఖాలక్ఖణం సామత్థియం సామత్థియాభావేపి విగ్గహవాక్యత్థస్స గమకత్తం వా అత్థీతి అత్థో, గురునో కులం దాసస్స భరియాతి విగ్గహో, అథాత్ర బ్రాహ్మణస్స ఉచ్చే'ఇచ్చాదో సామత్థియం గమకత్తం వా నత్థీతి కుతో-వసితం, యేన తదాభావాత్ర సమాసాభావో వణ్ణీయతేచ్చాహ-'సామత్థ్యాదినోత్వి'చ్చాది.

సమాసాభావో-భిమతోతి "పూరణా"దిసుత్తే సమానాధికరస్సాపి ఉపాదానతో. సేహీతి అత్తనియేహి, నాభిమతోతి "చయుత్తేహి సేహి అసమాసితేహి ఛట్ఠీసమాసప్పటిసేధోవత్తబ్బో" (వా) త్యనేన, పుథగత్థతాయ [భిన్నత్థతాయం-వుత్తి] మిచ్చస్సవివరణం గవాదీనమసమాసేతి, ఏవమస్సాదీనం సమాసేనాలన్తి సమ్బన్ధో.

యోగీనన్తి ఇతరీతరయోగీనం, అనేనేతరేతరయోగచత్థసమాసం వదతి. వుత్తిహోతీత్యస్స వివరణం ఛట్ఠీసమాసో భవతీతి, ఏకత్థీభావేఇచ్చస్స వివరణం గవాదీనఞ్చ చత్థసమాసే సతీతి.

రుళ్హిత్తాతి సమాసస్సేవ కీళావాచకత్తేన జీవికాయ చ పచ్చాయ కత్తేన పసిద్ధత్తా, న వాక్యస్సాతి 'ఉద్దాలపుప్ఫభఞ్జికా'త్యాదో రుళ్హీవసేన నిచ్చసమాసో భవిస్సతీతి తత్ర కిం వచనేనేతి మఞ్ఞతే, సరసి రుళ్హన్తి విగ్గహో.

అయమ్పన అమాదిసమాసో కమ్మధారయదిగుసమాసాతి సబ్బేపి పరేసం తప్పురిససదిసత్తా తప్పురిసా, యథా హి తస్స పురిసో తప్పురిసోతి ఉత్తరపదత్థప్పధానో, తథా తే సియుం, సఙ్ఖ్యాపుబ్బత్త నపుంసకత్తసఙ్ఖాతేహి ద్వీహి లక్ఖణేహి గచ్ఛతి పవత్తతీతిదిగు.

౧౧. విసే

కిన్తం విసేసన మిచ్చాహ-'యమి'చ్చాది, యం అవత్థాపయతి తం వుచ్చతీతి సమ్బన్ధో, కిన్తం విసేస్సమిచ్చాహ-'యదనేకే'చ్చాది, యం అవత్థా పీయతే తమభిధీయతేతి సమ్బన్ధో, నన్వేకత్థేనేత్యుచ్చమానే విసేస్సేనేతి కథమవగమ్యతే, యతో ఏవం వివరితవా త్యాసఙ్కియాహ- 'యదిపి'చ్చాది.

సమ్బన్ధిసద్దత్తాతి ఏవం మఞ్ఞతే "సమ్బన్ధిసద్దా సకత్థమివ నియతమ్పటి-యోగినమాక్ఖిపన్తి... తేన వినా తేసం సకత్థస్సాసమ్భవాతి, వివరితవాతి వివరిత్థ, ఏకత్థేనేతీమస్స సమానాధికరణేన సహ సమాసో హోతీతి ఏవం సాఙ్ఖాహారో అత్థో వేదితబ్బో, అత్థసద్దస్సానేకత్థత్తా విసేసేతి 'అత్థో అభిధేయ్యో'తి. కథం తేనత్థో వుచ్చతీత్యాహ- 'అధికరీయతి'చ్చాది.

విసేస్సస్స సమానాధికరణత్తఞ్చ విసేసనాపేక్ఖన్తి సమ్బన్ధో. విసేస్ససద్దస్స విసేసనేన సహ సమానాధికరణత్తం విసేసన సద్దాపేక్ఖన్తి ఏవమేత్థ అత్థో దట్ఠబ్బో, తత్థ కారణమాహ- 'సమ్బన్ధా'తి, అధికరణస్స సమానత్తం నామ భిన్నానం సమ్బన్ధీనం భవతి, సమ్బన్ధినో చ సమ్బన్ధమన్తరేన న హోన్తీ [హోతి (పోత్థకే)] తి విసేసనవిసేస్సానం సమ్బన్ధో విఞ్ఞాయతే, ఏవం విఞ్ఞాతా తస్మా సమ్బన్ధాతి అత్థో.

సద్దబ్యతిరేకేన హేత్థ అత్థానం విసేసనవిసేస్సభావో న సమ్భవతి, తథా హి 'నీలముప్పల'న్తి పఞ్చ వత్థూని సన్నిహితాని నీలన్తి నీలత్తం గుణసామఞ్ఞం, నీలో గుణో, తదాధారో దబ్బన్తి తీణి, ఉప్పలన్తి ఉప్పలత్తం ఉప్పలజాతి, దబ్బఞ్చ తన్నిస్సయోతి ద్వే.

తత్థ ఉప్పలజాతి గుణజాతీనం [నీలజాతిఉప్పలజాభధనం (కాతన్తటీకా)] తావ న సమ్భవతి విసేసనవిసేస్సభావో జాతియా నిగ్గుణత్తా, నీలత్తస్స చ నీలగుణే సమవాయినో, ఉప్పలత్తస్స చ ఉప్పలదబ్బే సమవాయినో సమానాధికరణత్తమ్పి నత్థి, ఉప్పలజాతియా నీలస్స చ గుణస్స అత్థి సమానాధికరణత్తం... నీల ముప్పలన్తి పవత్తినిమిత్తానం ఉప్పలజాతినీలగుణానమేకమధి కరణంనిస్సయోతి, విసేసన విసేస్సభావో తు నత్థి జాతియా అనీలత్తా, గుణదబ్బానన్తు సమ్భవతివిసేసనవిసేస్సత్తం దబ్బస్సానేకగుణత్తా, సమానన్తు తేసమ్పరమధికరణం తతియం నత్థి, యేన సమానాధికరణత్తం సియా, ఏవం నీలదబ్బ ఉప్పలదబ్బానమ్పి అఞ్ఞమఞ్ఞపరిహారేన వత్తుమిచ్ఛితానం న విసేసన విసేస్సభావో, నాపి సమానాధికరణత్తం, కస్మా అఞ్ఞమఞ్ఞాసమ్బన్ధతో అపేక్ఖాభావతో, వుత్తపటిపక్ఖతో పన వక్ఖమాననయేన సద్దానమేవ సామానాధికరణ్యం విసేసనవిసేస్సత్తఞ్చ వేదితబ్బం, తేనేవాహ-'అతోయేవే'చ్చాది.

అతోయేవాతి యతో విసేస్సస్స సమానాధికరణత్తం విసేసనాపేక్ఖం, అతోయేవ హేతుతోతి అత్థో, భిన్ననిమిత్తప్ప యుత్తానమేవాతి సామఞ్ఞేన నీలగుణాధారే దబ్బే గుణేయేవ వా నీలసద్దస్స, ఉప్పలసద్దస్స చ సామఞ్ఞేన గుణవతి దబ్బే వత్తమానత్తా అఞ్ఞమఞ్ఞేసు భిన్నేసు సద్దప్పవత్తియా కారణేసు పయుత్తానం సద్దానమేవ [నిట్ఠానమేవ (పోత్థకే)].

సమానాధికరణత్తన్తి నీలుప్పలసద్దానం విసుంవిసుం యోగే విసిట్ఠదబ్బ వాచిత్తస్సాసమ్భవా, నీలఞ్చ తం ఉప్పలం చేతి సామానాధికరణ్యే సన్నిపతితే సతి సమ్భవా ఏవం తత్థ విసిట్ఠే వత్థుమ్హి పవత్తానం తేసం సమానత్థతా, ఏవకారేన బ్యవచ్ఛిన్నమత్థం దస్సేతుమాహ-'నత్వభిన్నే'చ్చాది.

ననుచేత్యాది చోద్యం, సీసమ్పాతీతి సీసపా రుక్ఖవిసేసో, నయిద మేవమిచ్చాది పరిహారో.

అథ తుచ్చతేఇచ్చాదినా పరస్స వచనావకాసమాసఙ్కతే, విసేసవుత్తీతి ఫలస్స రుక్ఖస్స చ సామఞ్ఞసద్దత్తా భావేన విసేసే వుత్తి, ఇమేసన్తి సీసపాదీనం న సమోధారితాతి న నిచ్ఛితా, సామఞ్ఞవుత్తియేవ సమోధారితాతి అధిప్పాయో, అవసితా నిచ్ఛితా వుత్తి యేసం సీసపాదీనం తే అవసితవుత్తయో, పయతనం వినా తదా పప్పోతి చాతి సమ్బన్ధో, పయతనన్తి 'సామత్థియలద్ధేపివిసేస్సే'తివచనం. తఞ్చనత్థిచ్చాది పరిహారో, సరూపమత్తకథనాయాతి వుత్తత్థానమ్పి సరూపమత్తకథనాయ 'పూపే బహూ ఆనయే'తి యథా, ఏవం జాతీయకన్తి సరూపకథనప్పకారయుత్తం. ఉపసంహరమాహ-'తదేవ'మిచ్చాది, నిపాతసముదాయోవాయం వుత్తేన పకారేనేత్యస్స అత్థే వత్తతే.

అఞ్ఞతరసమ్భవేపి తన్నివత్తియా వచనసబ్భావం దస్సేతుమాహ- 'అథపి'చ్చాది, అఞ్ఞతరసమ్భవేపీతి విసేసనస్స విసేస్సస్స వా సమ్భవేపి, యత్రప్యభిన్నమత్థి విసేసనవిసేస్సభావసమ్భవో తత్థపితావ బహులంవచనతోవ నివత్తి హోతి, కిమ్పనా-ఞ్ఞతరసమ్భవేతి దస్సేతుమాహ-'యథా పుణ్ణో'ఇచ్చాది, ఏత్థ పన అఞ్ఞోపి పుణ్ణనామకా సన్తీతి బ్యభిచారసమ్భవా ఉభిన్నమ్పి విసేసనవిసేస్సభావసమ్భవే బహులంవచనమేవ సమాసం నివత్తేతి, ఏవం విధేపీతి అఞ్ఞతరసమ్భవేపి, న కేవలం విసేసనవిసేస్సభావసమ్భవే, అథ ఖో ఏవం విధేప్యఞ్ఞ తరసమ్భవేపిత్యపిసద్దస్స అత్థో.

యజ్జేవమిచ్చాది పచ్చేకం విసేసనవిసేస్సభావే సతి అనిట్ఠా పాదనచోదనా, పచ్చేకం విసేసనం సియా ఉభిన్నమ్పి విసేసనత్తా, తత్థ దోసమాహ-'విసేస్సస్సచ పుబ్బనిపాతో'తి, చో-వధారణే, వత్తబ్బన్తరసముచ్చయే వా, కుతోచ్చాహ- 'నాగ్గహితే'చ్చాది, ఇతి కారణే, అతో కిమనిట్ఠమాయాత మిచ్చాహ- 'ఉప్పలనీలన్తిపి సియా'తి, ఇత్థఞ్చరహి కిన్త్యాహ- 'నీలుప్పలన్తి చే'చ్చాది. పరిహారమాహ-'నేసదోసో'చ్చాది, ఉపపత్త్యన్తరమాహ- 'అథ చే'చ్చాది.

అఞ్ఞమఞ్ఞానుపకారిత్తాతి అఞ్ఞమఞ్ఞస్స విసేసనవిసేస్సత్తే నానుపకారిత్తా సప్పధానత్తాతి అత్థో, అథ ద్విన్నమ్పి అప్పధానత్తం కస్మా న సియా త్యాహ- 'అప్పధానత్తేపి'చ్చాది, సకసకప్పధానాపేక్ఖావన్తానన్తి సకేసకే పధానే అత్తని అపేక్ఖావన్తానం. అథ కుతో దబ్బస్సేవ పధానత్తమసితం, న తు గుణస్సేత్యాసఙ్కియ ఞాయముపనిస్సయతి 'అథ చే'త్యాదినా. ఛాగోత్యజో వుచ్చతే, తం సేతవణ్ణమాలభేథ మారేయ్య, ఫుసనం వా కరేయ్యాతి అత్థో, ఆపుబ్బో లభి హి మారణే ఫుసనే చ వత్తతే, దేసనాయన్తి [చోదనాయన్తి చోదనావాక్య (పోత్థకే)] వేదవాక్యేతి అత్థో, కుతో ఛాగతో-ఞ్ఞో నాలబ్భతేచ్చాహ- 'న హి'చ్చాది.

ఛాగాభావేతి సేతగుణయుత్తస్స ఛాగస్సాభావే, పిట్ఠపిణ్డిమాలబ్భాతి సేతగుణయోగేన విట్ఠపిణ్డిం ఆలమ్బ, న చ నాలమ్బతే తస్మా గుణో అప్పధానన్తి అజ్ఝాహరితబ్బం.

పున చోదేన్తో ఆహ- 'నను చే'చ్చాది, అథేత్యధిప్పాయమాసఙ్కతే, అనిట్ఠమాపాదయతి నీలసద్దేపి పసఙ్గో'తి, కుతో'చ్చాహ- 'సోపిహి'చ్చాది, ఇదం వుత్తం హోతి- "ఉప్పలసద్దో జాతివాచీ, న తు దబ్బవాచీ, జాతి విసిట్ఠదబ్బవాచిత్తా యది దబ్బవాచీతి వుచ్చతే, తదా నీలసద్దోపి గుణవిసిట్ఠ దబ్బవాచిత్తా దబ్బవచనమాపజ్జతీతి ఇమేసం న కోచి విసేసో"తి, పరిహరన్తో ఆహ 'నేదమత్థి'చ్చాది, అపాయినో అపగన్తారో దబ్బాతి గమ్యతే, కుతో'చ్చాహ- 'సతీపి'చ్చాది, ఇతి కారణే.

విసేసనమేకత్థేనేతి సిద్ధేపి పపఞ్చత్థం పరిప్ఫుటత్థఞ్చ ఉదాహరణబహుత్తం దస్సేతుం పాణినియేహి బహుం సుత్తితం, సబ్బస్సేతస్స పచ్చక్ఖాతభావం దస్సేతుం వుత్తియముదాహరణమత్తం దస్సితం, తదిదాని బ్యాఖ్యాతుకామో ఆహ- 'పుబ్బకాలే'చ్చాది, ఛిన్నోచ విసేసనన్తి సమ్బన్ధో "పుబ్బకాలేక సబ్బధురపురాణనవకేవలాని సమానాధికరణేనే"తి (౨-౧-౪౯) తే సమేత్థ సుత్తం, తత్థేకాదీనం వుత్తియముదాహరణాని న దస్సితాన్యుపలక్ఖణతోవ విఞ్ఞాయన్తీతి దస్సేతుమాహ- 'ఏకే'చ్చాది, ఏకో చ సో పురిసో'చాత్యాదినా విగ్గహో ఉపలక్ఖణత్తాయేవ చ 'సత్త చ తే ఇసయో చ సత్తిసయో'చ్చాదికఞ్చ దట్ఠబ్బం.

ఉపమీయతే పరిచ్ఛిజ్జతే-నేనేత్యుపమానం, ఉపమీయతీత్యుపమేయ్యం, తేసం ఉపమానోపమేయ్యానం సాధారణో యో ధమ్మో సామతాతేన విసిట్ఠం యదుపమేయ్యం, తం వచనేనేత్యత్థో ఉపమానోపమేయ్యచ్చాది కస్స, సమాసో భవతీతి సేసో, కారణమాహ- 'విసేసే'చ్చాది, విసేసాపరిగ్గహాతి విసేసనస్సేవ సామఞ్ఞేన పరిగ్గహా, ఏవమ్భూ తస్సాపీతి ఉపమానరూపస్సాపి. నను సత్థీసద్దస్ససత్థియం వుత్తి సామాసద్దస్స తు దేవదత్తాయ, అతో బ్యధికరణత్తా కథమేత్థ సమాసో'చ్చాసఙ్కియాహ- 'యదే'చ్చాది, సమానో ధమ్మో సామత్తాది యస్స సో సధమ్మో, తస్స భావో సాధమ్మియం సామత్తం, తస్మా దేవదత్తాత్థే వత్తతే ఉపచారవసేన, సామాసద్దోపి గుణవచనోపి సామత్తం వత్వా సద్దాదిత్తవసేనాభేదోపచారేన వా దేవదత్తాయం వత్తతే, నను చ సామాసద్దస్స దేవదత్తాభిధానే చరితత్థతాయ సత్థీ గుణేన నిద్దిట్ఠాత్యనియతగుణప్పతీతిప్పసఙ్గో నేకగుణాధారత్తా సత్థియాత్యాసఙ్కియాహ- 'యదిపి'చ్చాది.

ఇహాతి నిద్ధారణే, ఏతేసం గుణానం మజ్ఝేతి అత్థో, ఇహ వా సత్థియం, సామగుణవన్తతాయ సామాయాతి గమ్యతే, పసిద్ధివసేనాతి సత్థిసామాత్యత్రోపమానం సత్థీ, ఉపమేయ్యా దేవదత్తా, పసిద్ధన్తుపమానం భవతి నాప్పసిద్ధం... పసిద్ధసాధమ్మియా సాధ్యు సాధనముపమానన్తి కత్వా సత్థియేవ సామజ్ఞణేన పసిద్ధా న దేవదత్తా, తస్మా సామగుణప్పసిద్ధియాతి అత్థో. సాధ్యుతే ఉపమీయతేనేనేతి సాధనముపమానం, సాధ్యతే ఉపధీయతేతి సాధ్యముపమేయ్యం, పసిద్ధస్స సాధమ్మియం తేన, సాధ్యస్సాప్పసిద్ధస్స కస్సచి సాధనం సాధ్యసాధనం. యత్రత్వి'చ్చాదినా బహులంవచనసామత్థియా సామఞ్ఞవచనేనేవ సమాససబ్భావం వత్వా అఞ్ఞేనాసబ్భావముదాహరణేన ఘటయితుం 'ఫాలా ఇవ తణ్డులా'త్యాది ఆరద్ధం.

తణ్డులసద్దోతి ఉపమేయ్యభూతతణ్డులసద్దో, తణ్డులత్తమ్హి వత్వా దబ్బే పవత్తో సామఞ్ఞవచనో నతు భవతీతి సమ్బన్ధో, దబ్బేతి తణ్డులదబ్బే ఫాలదబ్బే చ.

ఉపమానోపమేయ్యసాధారణసూరత్తాదిధమ్మవచనాప్పయోగేతి ఉపమానోపమేయ్యానం సాధారణో యో విసారదత్తాదిధమ్మో తబ్బచనస్స 'ముని అయం సీహో వియ విసారదో'త్యాదో విసారదాదిసద్దస్సాప్పయోగేతి అత్థో, కేసఞ్చీతి కేసఞ్చి సద్దానం మజ్ఝే, విసేస్సత్తమేవ ఫుటయతి. 'తథా చే'త్యాదినా, విసేసనవిసేస్సానం యథిట్ఠత్తా నిచ్చం సీహాదీనం విసేస్సతాయేవ వచనిచ్చాతి పుబ్బనిపాతతత్తాప్పసఙ్గోతి భావో, ఉపపత్యన్తరమాహ-'విసేసనస్సేవే'చ్చాది, యదిపి సీహో విసేసనమేవ న విసేస్సం, తథాపి బహులాధికారా విసేసనస్సాపి పరనిపాతోతి భావో.

అథాత్రాపి విసేసనస్సేవ సమాసప్పటిపాదనే'ముని అయం సీహోవ విసారదో'చ్చాదో సామత్థియతోవ సమాసాప్పసఙ్గేపి ఉపమానో పమేయ్యానం సాధారణవిసారదత్తాదిధమ్మవచనాప్పయోగే సతి తప్పసఙ్గాభావత్థం వచనమారబ్బనీయన్తి చోదేతి 'నను చే'త్యాదినా, సామత్థియతోతి సామఞ్ఞవచనప్పయోగే సాపేక్ఖత్తా సమాసాప్పసఙ్గోతి సామత్థియం తస్మాతి అత్థో. సామఞ్ఞప్పయోగత్థన్తి సమాసవాక్యే సామఞ్ఞవచనస్స సూరత్తాది(నో), అప్పయోగత్థం, తథా హిచ్చాదినా సామఞ్ఞసద్దప్పయోగే సామత్థియతో సమాసాసబ్భావా సుత్తన్తరస్సానారబ్బనీయభావం సాధేతి.

విసేసానన్తబ్భావాతి సామఞ్ఞస్స సమాసే అన్తోభావేపి తిఖిణత్తాదితో విసిట్ఠస్స సూరస్సాదివచనీయస్స విసేసస్స సమాసే అనన్తోగధత్తా అప్పసఙ్గో సాపేక్ఖమసమత్థన్తి. అథేతి 'సచ్చమేత'న్తిఆదిం పరవచనమాసజ్కియ వదతి, ఏవమాదిసిజ్ఝనత్థం సమాసోతి (ఞాపనత్థం) ఆరబ్బనీయమ్భవతీతి సమ్బన్ధో.

పధానస్సాతి 'రఞ్ఞోపురిసో-భిరూపో'తేత్థ అభిరూపసాపేక్ఖస్స పురిసస్స విసేసనత్తేనేవా [విసేసనం తేనేవా (పోత్థకే)] ప్పధానం, సమాసావయవభూతం రాజానం పతి విసేస్సభావేనావిఫలితసకత్థతాయ పధానభూతస్స పురిసస్స. ఆదిసద్దేన 'రాజపురిసస్స దస్సనీయస్స గేహ'న్తి సఙ్గణ్హాతి.

ఏత్థ హి గేహమ్పతి విసేసనభావేనాప్పధానత్తేపి రాజానమ్పతి పధానభూతస్స పురిసస్స సాపేక్ఖస్సాపి సమాసో హోతేవ. ఇదఞ్చ ఞాపనత్థం వచనారమ్భప్పయోజనఞ్చ, కారణమాహ- 'గమకత్తా'ఇచ్చాది.

గమకత్తాతి విగ్గహవాక్యత్థస్స వుత్తియమ్పతీయమానత్తా గమకత్తం తస్మా, నచేహ గమకత్తమత్థీతి 'ముని సీహోవ సూరో'త్యత్ర తు వాక్యతో యోత్థో పతీయతే, నాయం 'ముని సీహో సూరో'త్యతో గమ్యతేతి గమకత్తం నత్థీ-తి అత్థో, తథాహి మునిసీహసద్దేనేవో పమానోపమేయ్యభావనిమిత్తస్స విసారదత్తస్స సభావేనేవోపాదానతో విసారదసద్దస్స తేన సమ్బన్ధాభావో.

అపవగ్గో నిబ్బానం, వాక్యమేవేతి ఏవకారేన బ్యవచ్ఛిన్నమత్థమ్పదస్సయమాహ- 'వుత్తినివత్తేతీ'తి బహులాధికారతో విఞ్ఞాయతి, నను చాత్ర విసేస్సభావాసమ్భవాప్పసఙ్గోయేవ వుత్తియాతి చోదేతి. 'నను చే'త్యాదినా.

పుణ్ణతాబ్యభిచారాతి పుణ్ణతాసఙ్ఖాతస్స బాలాదిఅవత్థావిసేసస్స అవినాప్పవత్తితో బ్యభిచారీ హి విసేస్సమ్భవతి యథా నీలతాయుప్పలం, పరిహరతి 'నేదమత్థి'చ్చాదినా, మన్తాణిపుత్తానం అనేకత్తాతి కేవలం మన్తాణియా పుత్తో పుణ్ణోయేవాతి అభావా తేసం బహుభావతో, అత్తనో అత్తనో గహస్స పతయోతి గహపతీనం బహుత్తం పాకటమేవ.

వుత్తియేవేతి ఏవకారేన బ్యవచ్ఛిన్నమత్థమాహ-‘వాక్యం నివత్తేతీ’తి. విసిట్ఠజాతివచనాతి వుత్తం కణ్హసప్పజాతియా లోహితసాలిజాతియా చ విసిట్ఠత్తా.

తచ్ఛకో సప్పోతి బ్యాఖ్యేయముపనిక్ఖిప్పచోదయమాహ- ‘నను చే’చ్చాది. తచ్ఛకభావానపేతోతి బాలయువత్తాదిసఙ్ఖాతతచ్ఛకభావతో అబ్యావుత్తో, అత్థినామధేయ్యోతి తచ్ఛకో నామ కోచి తన్నామో అత్థి, కిరియాసద్దోతి తచ్ఛతీతి తచ్ఛకోతి ఏవం కిరియాయ పవత్తినిమిత్తత్తేనోపాదిన్నో వడ్ఢకీవాచీ తచ్ఛకసద్దో, ఏవం మఞ్ఞతే “యథావుత్తనయేన విసేసనవిసేస్ససబ్భావా సమాసేన భవితబ్బం, తథా సతి కిమిదం పచ్చుదాహరణం కత”న్తి. అత్ర కేనచి న నామధేయ్యస్సేత్యాది నోపజాయతేవాత్యేతదవసానం వుచ్చమానమనుద్యతం నిరాకత్తుకామో ఆహ-‘యోపా హీ’చ్చాది.

ఇమస్సాయమధిప్పాయో “వుత్తనయేన తచ్ఛకసద్దస్స కిరియా సద్దస్సాత్థవిసయాపేక్ఖాయాభావతో విసేస్సత్తాభావా పచ్చుదాహరణమిదం కత”న్తి.

కస్మా అయుత్తమిచ్చాహ-‘యతో’చ్చాది, నామధేయ్యస్స కిరియావాచినో చ అత్థాభిధానసామత్థియం తుల్యం వా న వా, అవయవప్పసిద్ధియా సముదాయప్పసిద్ధి బలవతి వా నవేత్యేతం విచారేతుం యతో నాధికతన్త్యత్థో, కిఞ్చరహి అధికతన్త్యాహ- ‘అపిత్వి’చ్చాది, తచ్ఛకసద్దోనేకత్థవుత్తి నానేకత్థోతి విచారేతుమధికతన్తి యోజనా.

ఏవం మఞ్ఞతే- “విసేసనవిసేస్సభావచిన్తాయం సద్దానమత్థాభిధానసామత్థియచిన్తా న యుజ్జతే ‘సతి సమ్భవే బ్యభిచారే చ విసేసనం సాత్థకం హోతీ’తి విసేసనం మగ్గీయతే, నాసమ్భవే నాబ్యభిచారే యథా సీతం (హిమం) ఉణ్హోగ్గీతి, తస్మా సమ్భవబ్యభిచారచిన్తా విసేసనవిసేస్సభావచిన్తాయముపయుజ్జతీతి తచ్ఛకసద్దో-నేకత్థవుత్తివా న వేత్యేతదేవ విచారేతుమధికతన్తి కత్థచిపి విసేసనవిసేస్స సబ్భావే సమాసో హోతేవా”తి, యదిపి నామధేయ్యకిరియావాచీనమతుల్యమత్థాభిధానం సముదాయప్పసిద్ధియా చ బలవతిత్తం, తథాపి వక్ఖమాననయేన సమాససబ్భావా న కాచి హానీతి దస్సేతుమాహ- ‘ఏత్థ చా’తిఆది.

ఏత్థచాతి కేచి పక్ఖే చ, కఞ్చి పీళమావహతీతి సమ్బన్ధో, కుతోచ్చాహ ‘తథాహి’చ్చాది. ఏవం మఞ్ఞతే- “యదిపి సముదాయప్పసిద్ధియా సతి కిరియాసద్దత్థవిసయాపేక్ఖా నోపజాయతే, తథాపి నామధేయ్యస్సేవ తచ్ఛకసద్దస్సాప్యనేకత్థవుత్తిత్తమత్థేవ... సప్పవిసేసే మనుస్సే చ తన్నామకే నామధేయ్యస్స తచ్ఛకసద్దస్స పవత్తిసబ్భావా(తి) విసేసనవిసేస్ససబ్భావతో సమాసప్పసఙ్గో తదవత్థో యేవా”తి, న కేవలం సప్పవిసేసస్సేవ తచ్ఛకసద్దో నామధేయ్యమపితు మనుస్సానమ్పీతి పిసద్దత్థో. తచ్ఛకసద్దస్సానేకత్థవుత్తిత్తేపి న సముదాయప్పసిద్ధియా అవయవప్పసిద్ధీబాధాతి దస్సేతుమాహ- ‘నచా’తిఆది. చో-వధారణే, కుతోచ్చాహ ‘కిరియే’చ్చాది. కమేనత్థప్పసిద్ధీతి యం, ఏతమ్పన సక్కా విఞ్ఞాతున్తి యోజనా.

యన్తి యం పసిజ్ఝనం, కమేనాతి బాధాభావతో అనుక్కమేన. ఏవఞ్చేతి ఇమినా నచేత్యాదినా వుత్తం పచ్చామసతి... కిమ్పటివిహితం సియా పరిహటం సియాతి అత్థో, ఇతి ఇమినా కారణేన ‘తచ్ఛకో సప్పో’తి పచ్చుదాహరణం న యుత్తం... తచ్ఛకసప్పోతి సమాససబ్భావతోతి అధిప్పాయో, నేదమేవమిచ్చాదినా పరిహరతి, యదా చరతి యథా వుత్తేన విసేసనవిసేస్సభావసమ్భవో, తదా కథన్త్యాహ- ‘యదా విసేసనే’చ్చాది. తదాపి కథం వాక్యేన భవితబ్బమిచ్చాహ- ‘ఇదఞ్చే’చ్చాది. బహులంవచనతోయేవాతి అధిప్పాయో.

అఞ్ఞస్సాతి కమ్మని సమ్బన్ధవచనిచ్చాయం ఛట్ఠీ. అవచ్ఛేదకత్తాతి ఏత్థ కత్తునా భవితబ్బన్తి కాళస్సాతి కత్తరి భావయోగే ఛట్ఠియా అజ్ఝాహరితబ్బం. పత్తాపన్నేహి దుతియన్తస్స జీవికమ్పత్తో జీవికా పన్నోతి సమాసో 'కారకం బహుల'న్తేవ (చం-౨-౨-౧౮) విహితో దుతియన్తేన తు తేసం సమాసత్థం సుత్తన్తరం కతం పరేహి, అత్థఞ్చ తేసమిత్థిలిఙ్గానమ్పి సమాసేనేవ, కారనివత్తియా, తథా మాసో జాతస్సాతి విగ్గహే పరిమాణివాచినా ఛట్ఠియన్తేన పరిమాణవచనానం కాలసద్దానం, తదాహ- 'పత్తాపన్నా న'మిచ్చాది, పరిమాణం మాసాది పరిచ్ఛేదో తమస్సత్థీతి పరిమాణీ జాతాది.

ఏత్థ హి మాసో పరిమాణం పరిచ్ఛేదకత్తా, జాతో పరిమాణీ పరిచ్ఛేజ్జత్తా, పత్తా జీవికానేనాతి [పత్తో జీవికన్తి పాఠేన భవితబ్బం] వచనిచ్చాయం యో-త్థో నో- ఞాపదత్థసమాసేప్పతిన్నో వచనిచ్చాభేదమన్తరేనాతిదస్సేతుం 'అఞ్ఞపదత్థే భవిస్సతీ'తి యం వుత్తియం వుత్తం, తం బ్యాఖ్యాతుకామో ఆహ- 'వానేకఞ్ఞత్థే ఇచ్చేవా'తిఆది. అఞ్ఞత్థ సమాసే కతే సబ్బత్థ "ఇత్థియం భాసితే"చ్చాదినా (౩-౬౭) పుమ్భావో. మాసో జాతస్సాతి వచనిచ్చాయం యో-త్థో, నో-ఞ్ఞత్థసమాసేప్యభిన్నో వచనిచ్చాభేద మన్తరేనాతి దస్సేతుమాహ- 'యస్స జాతాదినో'చ్చాది.

జాతసద్దస్సత్థమాహ సమ్పన్నోతి, సమ్పుణ్ణోత్యత్థో, ఇమినా చ మాసో జాతో-స్సాతి విగ్గహస్స అత్థో దస్సితో, అఞ్ఞథాతి యది మాసో తస్స అఞ్ఞపదత్థస్స జాతాదినో సమ్పుణ్ణో న భాతీతి అత్థో. త్తత్తవన్తూనం నిట్ఠాసఞ్ఞం విధాయ తదన్తస్సఞ్ఞత్థసమాసే "నిట్ఠా"తి (౨-౨-౩౬) సుత్తేన పుబ్బనిపాతో వుత్తో, తదాహ- 'నచే'చ్చాది, పుబ్బనిపాతప్పసఙ్గో నచ సియాతిసమ్బన్ధో, కుతోచ్చాహ- 'జాతి'చ్చాది. కేసఞ్చీతి వాక్యకారమాహ, నచ యుత్తన్తి సమ్బన్ధో, కారణమాహ- 'విసేసన'మేచ్చాది, తథాహిచ్చాదినా విసేసనస్స సాత్థకత్తే సమాసబ్భావమభావే చాభావం సాధేతి... ఛట్ఠీసమాసే 'సతి సమ్భవే బ్యభిచారే చ విసేసనస్స సాత్థకమ్భవతీతి విసేసనస్స సాత్థకత్తా.

అవచనేపీతి నియమవచనే (అ)సతీపి, ఛట్ఠీసమాసప్పసఙ్గో చరహి వుత్తనయేన బ్యవచ్ఛేజ్జ బ్యవచ్ఛేదకత్తాభావేన విసేసనానత్థక్యా న భవేయ్య చే వాక్యేనాపి న భవితబ్బన్తి ఆహ- 'వాక్యం త్వి'చ్చాది. అయమ్పన విసేసనసమాసో పరేహి కమ్మధారయోతి ఞాయతి... యథా కమ్మం కిరియం పయోజనఞ్చ ధారేతి ఏవమయం సమాసో కమ్మమివ ద్వయం ధారయతీతి.

౧౨. నఞ

ఏత్థేవాతి "ట నఞ్స్స"ఇతి (౩-౭౪) సుత్తేఏవ. పామనపుత్తోతిపామా కుట్ఠవిసేసో అస్స అత్థీతి పామసద్దా "దిస్సన్తఞ్ఞేపి పచ్చయా"తి (౪-౧౨౦) నప్పచ్చయో, పామనస్స పుత్తో, యది హేత్థ ఞకారో విసేసనత్థో న కరీయేథ, తదా "ట నస్సా"తి సుత్తం కరీయేథ, తథా చ సత్యుత్తరపదే పరతో పామనసద్దే నకారస్సాపి టో

సియాతి భావో, నను చిహ సమాసవిధిమ్హి ఞ కారోచ్చారణా ఞ లోప రహితస్స సమాసో న భవతీతి వత్తుముచితం, న తు "ట నఞ్స్సా"తి విసేసనత్థోతి [ఞకారో ఏత్థేవ విసేసనత్థో, తి భవితబ్బ] సచ్చం, కిన్త్విహ సమాసవిధిమ్హి ఞ కారస్స బ్యవచ్ఛిజ్జం న దిస్సతే.

పరియుదాసవుత్తీతి పరి తులితముగ్గయ్హ నిసేధనీయస్స అసనం ఖేపనం వజ్జనం పరియుదాసో, తేన పరియుదాసేన విసిట్ఠే-త్థే వుత్తి అస్సేతి పరియుదాసవుత్తి, పసజ్జప్పటిసేధవుత్తీతి పటిసేధనీయమేవ పసజ్జ పత్వా తంసదిసమనపేక్ఖియ నిసేధో, తేన వుత్తి అస్సేతి పసజ్జప్పటిసేధ వుత్తి.

యత్థ బ్రాహ్మణా అఞ్ఞోవ భవతీత్యేవం వాక్యేనాత్థన్తరవిధానా విధినో పధానత్తం, అత్థన్తరవిధానసామత్థియేనేవ బ్రాహ్మణస్స పటిసేధో పతీయతే, బ్రాహ్మణస్స [బ్రాహ్మణస్సా (పోత్థకే)] నివత్తనే తదపేక్ఖాయాఞ్ఞస్స విధానయోగతో సకపదేన నఞ్ఞ్యేన విధిభాగీ న వుచ్చతే, కిఞ్చరహి అఞ్ఞసద్దేన... పరియుదాసనిస్సయినోఞ్ఞసద్దస్సేవ వాక్యే పయోగతో’ అఞ్ఞో బ్రాహ్మణా అబ్రాహ్మణో’తి, నఞ్ఞ్సచ స్యాద్యన్తేన సామత్థియం, న త్యాద్యన్తేనేత్యేకవాక్యతా... అఞ్ఞో బ్రాహ్మణా అబ్రాహ్మణోతి తత్థ తత్థ పరియుదాసవుత్తిత్తా.

పసజ్జప్పటిసేధేతు పటిసేధస్స పధానత్తా బ్రాహ్మణో న భవతీతి వాక్యేన బ్రాహ్మణస్స పటిసేధో విధి అత్థగమ్మో వాక్యభేదో, సకపదేన చ నఞ్ఞ్యేన పటిసేధభాగివాచీ సమ్బజ్ఝతే. కో సో బ్రాహ్మణా అఞ్ఞోతి ఆహ- ‘బ్రాహ్మణత్తానజ్ఝాసితో’చ్చాది.

ఇతరస్మిన్తి పసజ్జప్పటిసేపేక్ఖే, కేనచి సంసయనిమిత్తేనాతి ఉపవీతదస్సనాదినా కేనచి సంసయకారణేన, సబ్బమ్పి పదం సకత్థే పయోగమ్పతి ఞాణమపేక్ఖతే, తఞ్చ ఞాణం ద్విధా సమ్మాఞాణం మిచ్ఛా ఞాణఞ్చ. ఉభయమ్పేతబ్రాహ్మణసద్దం పవత్తయతి. తత్థ సమ్మాఞాణ పుబ్బకే అబ్రాహ్మణసద్దప్పయోగే నత్థి నఞ్ఞ్స బ్యాపారో, న హి తత్థ తేన కిఞ్చి కరీయతి. మిచ్ఛాఞాణపుబ్బకే తు విజ్జతే తస్స బ్యాపా రో తత్థ హి తేన మిచ్ఛాఞాణప్పభవతా పరస్సాఖ్యాయతే, మిచ్ఛాఞాణం చేన్ద్రియహేతుకం, వినా సదిసత్తం న భవతీతి పటిసేధే సతి ఉత్తరపదత్థసదిసో సమాసత్థో జాయతేచ్చాహ- ‘తత్థ సదిసత్తం వినే’చ్చాది. రజ్జుయం హి సప్పబుద్ధి సదిసత్తా.

పయోగసామత్థియాచేతి అబ్రాహ్మణమానయేచ్చాదిపయోగసామత్థియా చ. ఏవమ్మఞ్ఞతే- “యద్యత్ర బ్రాహ్మణమత్తస్సానయనం సియా పుబ్బపదస్సుచ్చారణమనత్థకం సియా, అథ న కస్సచి ఆనయనం ఏవమ్పి సబ్బస్సేవా బ్రాహ్మణసద్దస్సానత్థకత్తం, తస్మా పయోగసామత్థియాపి సదిసప్పటిపత్తీ”తి.

తగ్గతాతి సదిసత్థగతా. యథావుత్తస్సేవా-త్థస్సుపబ్రూహనాయ విఞ్ఞువచనముపఞ్ఞస్సతి ‘అతోయేవ వుచ్చతే’చ్చాది. అయఞ్చేత్థ అత్థో “నఞ్వచనేన ఇవసద్దేన చ యం యుత్తం తదఞ్ఞస్మిం తప్పదత్థసదిసే-త్థే పటిపత్తిం జనేతి, తథాహ్యత్థసమ్పచ్చయో లోకే దిస్సతి ‘అబ్రాహ్మణమానయా’తి బ్రాహ్మణసదిసో ఖత్తియాది ఆనీయతీతి, అధికరీయతి నియుజ్జతే సద్దో-స్మిన్త్యధికరణం. యథావుత్తేన చ బ్యాఖ్యానేన కిమిట్ఠం సిద్ధన్త్యాహ- ‘తదేవ’మిచ్చాది. కేచి పన ఉత్తరపదత్థప్పధానత్తమిహ వణ్ణేన్తి.

సమత్థవాదీనన్తి “సమత్థో పదవిధి” (పా ౨-౧-౧) త్యేవం వాదీనం. సమత్థ వాదీనం సమాసో విధేయ్యోతి సమ్బన్ధో, విధేయ్యోతి వచనన్తరేన విధేయ్యో, తథాహి అపునగేయ్యాతి గాయనేన నఞ్ఞ్స సమ్బన్ధో, న తు పునసద్దత్థేన. అనోకాసం కారేత్వాతి కరణేన సమ్బన్ధో న ఓకాసేన. అమూలామూలం గన్త్వాతి గమనేన, న మూలేనాతి అసామత్థియం. గమకత్తవాదినోతి అసామత్థియేపి యత్ర గమకత్తం తత్థ సమాసో హోతేవ, తతో గమకత్తఞ్చ సమాసస్స నిబన్ధనన్తి యో వదతి తస్సేత్యత్థో. ఏత్థాపీతి అపునగేయ్యాత్యాదోపి, నన్వయమప్యాచరియో గమకత్తవాదీ, తథాసతి గమకత్తాఇచ్చనభిధాయ బహులాధికారాతి కస్మావుత్తన్తి ఆహ-‘సో చే’చ్చాది.

కేహిచీతి వుత్తిగ్గన్థేన బ్యవచ్ఛిన్నమత్థం దస్సేన్తో ఆహ- 'కేహిచియేవ న సబ్బేహీ'తి, అపునగేయ్యాతి "ట నఞ్ఞస్సా"తి (౩-౭౪) నస్సటో, అతిప్పసఙ్గాభావతోతి సుత్తన్తరేన సమాసే అవిహితేపి అనభిమతత్థానమ్పతీతియా అభావతో.

౧౩. కుపా

స్యాదివిధినోతి కారకవిభత్తివిధానతో విసుం ఇత్థమ్భూతాదీసువిధానా స్యాదివిధీతిసఙ్ఖం గతస్స స్యాదివిధినో, అస్యాదివిధిమ్హీతి పరియుదానో-నత్థకోతి చోదేన్తో ఆహ 'నన్వి'చ్చాది, అనత్థకం భవేయ్య... లక్ఖణాద్యత్థానం సమాసే గుణీభూతత్తా సమాసతో కిరియాసమ్బన్ధానురూపవిభత్తియత్థస్స పధానభావతో, పరిహరతి 'నయిదమేవ'మిచ్చాదినా. "అనునా"తి (౨-౧౦) విచ్ఛాయమనునా యోగే దుతియా విధానసామత్థియా వాక్యమ్హి హోతి, అఞ్ఞథా నిచ్చసమాసే దుతియా విధానమనత్థకన్తి భావో, నిగమయతి తస్మా ఇచ్చాదినా, "కు పాపత్థే"తి పరేసం గణపాఠో, ఏవముపరిపి "దునిన్దాయం"త్యాది వేదితబ్బం.

౧౪. చీక్రి

చీసద్దోతి ఏత్థ చీతి ఇమినా చీప్పచ్చయన్తం పరామసతి, చీప్పచ్చయన్త సద్దోతి అత్థో.

౧౫. భూస

పీతిసమ్భమోతి పీతియా సమ్భమో పీతిపుబ్బికా పచ్చుట్ఠానాసన దానాదివిసయా తురితతా, అలంభుత్వా పరియత్తం సమ్పుణ్ణం భుత్వా.

౧౬. అఞ్ఞే

పురోభూయ అగ్గతోభూయ. తిరోభూయ అన్తరధానీభూయ. అనచ్చాధానేతి ఇమస్స అత్థో 'ఉపరియాధానతో అఞ్ఞత్రా'తి, ఆధానం పతిట్ఠాపనం, ఇచ్ఛన్తీతి పాణినియాదయో ఇచ్ఛన్తి, ఉరసి కత్వా పాణిన్తి పాణిం ఉరసి కత్వా.

౧౭. వానే

అనేకగ్గహణస్స పయోజనం వత్తుముపసక్కతి 'ఇధే'చ్చాది, వివచ్ఛితేకసఙ్ఖ్యాసామఞ్ఞన్తి వివచ్ఛితం ఏకసఙ్ఖ్యాయ సామఞ్ఞం, ఏవం మఞ్ఞతే "యది'స్యాది స్యాదినే'తి వత్తుమిచ్ఛితేకసఙ్ఖ్యాసామఞ్ఞస్స పరిగ్గహో న సియా తదా ఇహానత్థక (మనేక)గ్గహణం సియా తేనేహానే కగ్గహణసామత్థియాయేవ 'స్యాదిస్యాదినే'తి వత్తుమిచ్ఛితేకసఙ్ఖ్యా సామఞ్ఞమ్పరిగ్గహితన్తి విఞ్ఞాయతే"తి తేనేచ్చాదినా ఇదం దస్సేతి "తేన యథావుత్తేన పుబ్బే వుత్తో సబ్బోపి సమాసో పుబ్బపరానం ద్విన్నంయేవ స్యాద్యన్తానం హోతీ"తి.

యజ్జేవం కథం 'తదహుజాతో'తి బహులాధికారేన విసేసన సమాసగబ్భకారకసమాసేన వా సిజ్ఝతి, అయం అఞ్ఞపదత్థసమాసో. చత్థే బహున్నమిట్ఠత్తా తదత్థఞ్చానేకగ్గహణం, తేన 'హోతు పోతు పితా పుత్తా'తి హోతి ఉత్తరపదే (యోని) సమ్బన్ధే పరతో పుబ్బపదస్స "పుత్తే"తి (౩-౬౫) సుత్తేనాత్తేన, అఞ్ఞథా ద్విన్నంద్విన్నం సమాసే సబ్బత్థ ఉత్తరపదసమ్బన్ధేన "విజ్జాయోనిసమ్బన్ధానమా తత్ర చత్థే"తి (౩-౬౪) "పుత్తే"తి చ సుత్తద్వయేనాత్తేన'హోతా పోతా పితా

ఫుత్తా'తి ఆపజ్జేయ్య. అనేకన్తి పఠమన్తత్తా స్యాదీతీదమేవానువత్తతే, తేనేవానేకం స్యాద్యన్తమిచ్చేవ వుత్తం. అథాఞ్ఞత్థేతి వుత్తే-ఞ్ఞస్స వాక్యస్సత్థేతి అవత్వా పదస్సేచ్చేవ కస్మా వుత్తన్త్యాసఙ్కియా హ- 'స్యాద్యన్తస్సే'చ్చాది, తస్సేవాతి సామత్థియలద్ధస్స స్యాద్యన్త పదస్సేవ సమాసో విఞ్ఞాయతీతి సమ్బన్ధో.

తస్స గుణా తగ్గుణా తస్సేచ్చనేనాఞ్ఞపదత్థో నిద్దిసీయతే, తస్స అఞ్ఞపదత్థస్స యే గుణా యాని విసేసనాని, తేసం సంవిఞ్ఞాణం గహణం తగ్గుణసంవిఞ్ఞాణం, అథవా సో గుణో యస్స సో తగ్గుణో, తగ్గుణస్స తగ్గుణయుత్తస్సాఞ్ఞపదత్థస్ససంవిఞ్ఞాణం, న గుణవిరహితస్సా(తి) తగ్గుణసంవిఞ్ఞాణం, ఏత్థ పన 'అఞ్ఞపదత్థే తగ్గుణసంవిఞ్ఞాణం పవత్తీ'తి పరిభాసీయతి, తత్థాయమత్థో "అఞ్ఞపదత్థే సమాసే-ఞ్ఞపదత్థో విసేసనేన సహ విఞ్ఞాయతి నవిసేసనరహితో"తి, క్వచి అతగ్గుణసంవిఞ్ఞాణస్సాపి దస్సనే నాపిసద్దో, యత్రావయవేన విగ్గహో సముదాయో సమాసత్థో తత్థేవ తగ్గుణసంవిఞ్ఞాణం భవతి, తగ్గుణసంవిఞ్ఞాణతో అఞ్ఞం అతగ్గుణసంవిఞ్ఞాణం, తస్మిం, యత్రావయవోయేవ సమాసత్థో తత్రాతగ్గుణసంవిఞ్ఞాణం.

ఏత్థ పన బహుధనసద్దో పురిసస్స ఉపలక్ఖణభావేన కతత్తా. అభిమతోతి పాణినీయానం అభిమతో దసన్నం సమీపే ఆసన్నా దసన్నమిచ్చాదివాక్యే.

పరిమాణమేవసఙ్ఖ్యేయన్తి పరిమాణలక్ఖణమేవ సఙ్ఖ్యేయం, తఞ్చ పరిమాణలక్ఖణం సఙ్ఖ్యేయఞ్చ.

సఙ్ఖ్యానరూపన్తి సఙ్ఖ్యానసభావం.

పరిమాణేనాతి పఞ్చసఙ్ఖ్యాయ పరిచ్ఛిజ్జమానేన సఙ్ఖ్యేయసఙ్ఖాతేన పరిమాణేన.

సఙ్ఖ్యానవుత్తీతి తేన అనతివత్తియమానతప్పరిచ్ఛేదక సఙ్ఖ్యానరూప సఙ్ఖాతే సఙ్ఖ్యానే వుత్తి యస్సా సా సఙ్ఖ్యానవుత్తి-పఞ్చసఙ్ఖ్యా.

దిట్ఠన్తేనిమినా ఇమం దీపేతి "యథా పఞ్చ పరిమాణమేసన్తి పఞ్చకాతి ఏత్థ పరిమాణరూపో-వయవభేదసముదాయసభావో పకతియత్థో సముదాయినో సకునా పచ్చయత్థో, తథా తిదసాతి ఏత్థాపి"తి, కప్పచ్చయో పకతిప్పచ్చయత్థభేదసమ్భవేన.

కేచి పనాతి ఇమినా పాణినీయే దస్సేతి.

పకతిప్పచ్చయత్థభేదసమ్భవాతి ఇమినా పరేసం పకతిప్పచ్చయత్థానం భేదాభావస్స ఇచ్ఛితత్తా సఞ్ఞాయం సకత్థే కప్పచ్చయస్స విధానం దస్సేతి.

స్యాద్యన్తస్సాతి ఇమినా వాసద్దస్స పదత్తం దస్సేతి.

తదత్థేపీతి తస్స వాఇతి అఞ్ఞపదస్స అత్థేపి, తదత్థో చేత్థ వికప్పత్థో వా సియా తదా పన ద్విన్నం గహణే న తిణ్ణం, తేసన్తు గహణే న ద్విన్నం, సంసయో వా, తదా తు సంసయస్సోభయా లమ్బనరూపత్తా ద్వేవాతి వుత్తే తయో, తయోవాతి వుత్తే ద్వే అపేక్ఖీయన్తీతి బుద్ధివిసయా పఞ్చ అత్థా సమాసాభిధేయ్యా హోన్తి.

నామత్తేనాతి రుళ్హినామత్తేన, అభిమతో పాణినియానం, వికప్పితం సుత్తన్తరేన విభాసా సబ్బనామసఞ్ఞావిధానేన.

అవయవధమ్మేనాతి అవయవసఙ్ఖాతేన సభావేన.

నను చ సమానాధికరణానం బహుబ్బీహి వుత్తో పాణినియేహి 'పఞ్చహి భుత్తమస్సేతి బ్యధికరణానం న సియా'తి, తథా పఠమత్థం వజ్జేత్వా సబ్బవిభత్యత్థేసు ఇట్ఠో 'వుట్ఠే దేవేగతోచ్చత్ర వుట్ఠదేవోతి న సియా'తి తస్మా కథమత్ర బ్యధికరణానం పఠమత్థే సమాసో వణ్ణీయతేచ్చాసఙ్కియాహ-'బ్యధికరణానమ్పి'చ్చాది, బ్యధికరణానమ్పి యథాభిధానంసమాససబ్భావతో పఞ్చహి భుత్తమస్సేత్యాదో బహులాధికారా అనభిధానతో వా న భవిస్సతి, తతోయేవ చ పఞ్చ భుత్త వన్తో-స్సేతి సమానాధికరణానమ్పి క్వచి న భవిస్సతి, తథా పఠమత్థేపి క్వచి న భవిస్సతి వుట్ఠే దేవే గతో'తి. తుల్యయోగే గమ్యమానేతి అత్థో.

అఞ్ఞత్రచాతి తుల్యయోగతో-ఞ్ఞత్ర సలోమకోత్యాదీసు చ, విజ్జమానాని లోమాన్యస్స, విజ్జమానా పక్ఖా అస్సాతి విగ్గహో. ఉపసఙ్ఖ్యాతో "స్యాద్యధికారే-త్థిఖీరాదీనముపసఙ్ఖ్యాన"న్తి (౨-౨-౨౪-వా) సభావతో ఏవ నివత్తో న సుత్తన్తరతో, గతత్థస్సాపి హి పయోగే అనవట్ఠానం సియా పిట్ఠపేసనే వియ, కథఞ్చరహి బ్రాహ్మణే బహూ ఆనయ, అహం పచామీతి నావస్సమేవం పయోగో, కత్థచి పన వచనసిలిట్ఠతాదిప్పయోజనే సతి హోతేవ.

కణ్ఠే సమ్భవోతి కాళస్స కణ్ఠే సమ్భవో. ట్ఠసద్దత్థోతి కణ్ఠట్ఠసద్దే ట్ఠసద్దత్థో. ఓట్ఠసద్దోవ ముఖవుత్తీత్యనేన గమ్మమానత్థత్తా దుతియస్స ముఖసద్దస్సాప్పయోగమాహ, తస్మా ఓట్ఠోవ ముఖమస్సాతి విగ్గయ్హ ఓట్ఠముఖోతి సమాసో, న చ పాణి పాణ్యన్తరస్స ముఖం, ముఖేనేవ చ పాణిముఖస్స సదిసత్తం పసిద్ధన్తి సామత్థియా ఓట్ఠముఖమివ ముఖమస్సేత్యత్థేవ తిట్ఠతే, ఉపన్యస్యన్తేత్యుపన్యాసా, విసయదస్సనత్థాతి ఇమినా'కణ్ఠే కాళో యస్సా'త్యాదీకమేవ వాక్యన్తి దస్సేతి. సముదాయే వికారేచాతి సముదాయసమ్బన్ధే వికారసమ్బన్ధే చ. తంసమాసస్సాతి తస్సా ఛట్ఠియా సమాసస్స, తదభిధాయినన్తి సఙ్ఖాత వికారాభిధాయీనం, కేసానం సఙ్ఖాతో ఇచ్చాది పరేసం వాక్యం. ధాతుతో జాతం ధాతుజం, ఉత్తరపదం పతితసద్దాది, తస్స పయోగోతి పతితసద్దస్స పయోగో.

"నఞ్స్మాత్థ్యత్థాన"న్తి (౨-౨-౨౪) వాత్తికం, ఏతనాహ-'ఇ కారాను బన్ధా'ఇచ్చాది. పాణినియా తు అవిజ్జమానసద్దో నఞ్సమాసో, పదన్తరే నాస్స బహుబ్బీహి వోత్తరపదలోపో, అవిజ్జమానా పుత్తాస్స అపుత్తోవిజ్జమానపుత్తోతి సాధేన్తి, ఇచ్చతే పాణినీయేహి... దక్ఖిణపుబ్బా సద్దానం నానత్థత్తా బ్యధికరణత్తా, వచనేపీతి సుత్తే విజ్జమానేపి, అయ మఞ్ఞపదత్థసమాసో పరేహి బహుబ్బీహీతి వుచ్చతి తథాహి బహవో విహయో యస్స సో బహుబ్బీహి, యథా బహుబ్బీహీతి అఞ్ఞపదత్థప్పధానో తథా అయమ్పి.

౧౯. చత్థే

సముచ్చీతి పిణ్డీకరణం, కో సోతి ఆహ- 'సాధనమేక'మిచ్చాది. ఏకం సాధనం ఏకం కిరియం వా పటిచ్చ చీయమానతాతి సమ్బన్ధో, కేసన్తి ఆహ- 'కిరియాసాధనాన'న్తి, కేనాతి ఆహ- 'అత్తరూపభేదేనా"తి. తత్థ దేవదత్తో భుఞ్జతి తిట్ఠతి పచతిచాతి సాధనమ్పటిచ్చ కిరియానం అత్తరూపభేదేన చీయమానతా వేదితబ్బా, ధవే చ ఖదిరే చ పలాసే చ ఛిన్దాతి కిరియమ్పటిచ్చ అత్తరూపభేదేన సాధనానం చీయమానతా వేదితబ్బా.

నోతి సముచ్చయో భవతీతి సేసో, కేసన్తి ఆహ- 'తుల్య బలాన'మిచ్చాది.

తుల్యబలానన్తి ఇమినా విసుం పధానభావేన కిరియాభిసమ్బన్ధా అఞ్ఞమఞ్ఞానపేక్ఖత్తమాహ.

అనియతక్కమయోగపజ్జానన్తి కమో చ యోగపజ్జఞ్చ, అనియతం కమయోగపజ్జం యేసం సద్దానం తేసం, యథేత్యాదినా తత్థోదాహరణం దస్సేతి, ఏత్థాయమధిప్పాయో "ఏత్థ గవాదీనం విసుం పధానభావేనానయనకిరియాభిసమ్బన్ధా తుల్యబలతా గవాదీనం వుత్తక్కమేనేవ నయనాభావా అనియతక్కమతా గవాదీనం యుగపది నయనాభావా అనియత యోగపజ్జతా చ హోతి, తథా అఞ్ఞం తాదిసమ్పీ"తి. అను పచ్ఛా పధానానురోధేన (చయనం) అన్వాచయో, తం బ్యఞ్జయతి 'యత్థే'చ్చాది, తదనురోధేనాతి తదనుగుణేన, ఉదాహరతి 'యథే'చ్చాది, భిక్ఖాగమనమేత్థ పధానమన్తరఙ్గత్తా , నేతరం బహిరఙ్గత్తా, తం కరణే యది గావోపి పస్సతి తాప్యానయతి, ఏత్థ తు గోస్సానయనం భిక్ఖాటనమపేక్ఖతే, నేతరమితరస్స... వినాపి తేన తదనుట్ఠానతో. ఇతరస్స ఇతరేన యో గో ఇతరేతరయోగో, సో చ ఏతాదిసోతి ఆహ- 'అఞ్ఞమఞ్ఞే'చ్చాది.

అవయవప్పధానో చాతి సాభావికాభిధానసామత్థియేనాపుథుభూతో చ, వుత్తివయేన సారిపుత్తసద్దో మోగ్గల్లానత్థో హోతి మోగ్గల్లానసద్దో సారిపుత్తత్థోపీతి అఞ్ఞమఞ్ఞత్థే పధానతో యుగపద్యధికరణవచనే సతి చత్థ సమాసోతి సో-యమధికరణ సముదాయో ఉభయపదానుగతఉభయత్థవసేన చతుబ్బిధోపి యుగపది బుద్ధియా గయ్హమానో కదాచి ఉబ్భూతావయవభేదో తేసేవ సాభావికాభిధానసామత్థియేనేచ్చేవమవయవప్పధానో చ, నను చ జననమరణానీతి విరుద్ధానం కథమేకేనాభిధానన్తి వుచ్చతే- సబ్బోపి సద్దో పయుజ్జమానో (ఇతరీ) తరేనావధారణం వత్తతే, తేన ఏకేకో సద్దో ఏకేకస్సత్థస్స వాచకో, తథాపి యథా సారిపుత్తమోగ్గల్లానాతి ఏత్థ బహువచనస్సఞ్ఞథానుపపత్తియా యుగపద్యధికరణవచనతా హోతీ, తథాత్రాపి బహువచనస్సఞ్ఞథానుపపత్తిలక్ఖణేన సామత్థియేన ఏకేనాప్యభిధానం హోతి. ఇతి హేతుమ్హి, యతో ఏవమవయవప్పధానో తతోతి అత్థో.

బహుత్తాతి కిఞ్చాపి వాక్యే నేసం [వాక్యేనేపేసం (పోత్థకే)] విసుం బహ్వత్థతా, న హి సారిపుత్తమానయాతి వుత్తే మోగ్గల్లానస్సాపి సమ్పచ్చయో భవతి, తథాపి యతో వుత్తివిసయే సహభూతానమేవేసం విసుం బహ్వత్థతా, తతో తత్థ వచనీయస్స అత్థస్స సఙ్ఖ్యాతేదేన బహుత్తం. సమాహరణం పిణ్డీకరణవసేన సంహరణం సమాహారో, సో చేవం వేదితబ్బోతి దస్సేతుమాహ 'అఞ్ఞమఞ్ఞే'చ్చాది.

ఏత్థ చ కిఞ్చాపి ఇతరీతరయోగస్స సమాహారస్స చ భావరూపత్తా అదబ్బరూపతా, తథాపీతరీతరయోగే తు యథా గుణవచ నానం సుక్కం వత్థం సుక్కో కమ్బలో సుక్కా గావీతి నిస్సయభేదతో లిఙ్గవచనసిద్ధి, తథా తద్ధమ్మానమభిధానతో నిస్సయతో లిఙ్గవచన సిద్ధి వేదితబ్బా, సంహతిప్పధానత్తాచేకవచనన్తి యదా బహున్నం సముదాయో తిరోహితావయవభేదో సంఘాతో పక్కమీయతే, తదా సమాహారోచ్చేవ సంహతిప్పధానత్తా ఏకవచనం హోతీతి అత్థో. తదనుట్ఠానతోతి తస్స కరణతో. బ్యతికరో మిస్సతా, బ్యతికరం దస్సేతి పాణిచ్చాదినా, పచ్చేకం పరిసమత్తియం వాక్యబహుత్తం దస్సేతి 'తత్థ హిచ్చాది.

చక్ఖుఞ్చ సోతఞ్చ, ముఖఞ్చ నాసికా చ, హను చ గీవా చ, ఛవి చ మంసఞ్చ లోహితఞ్చ, నామఞ్చ రూపఞ్చ, జరా చ మరణఞ్చాతి విగ్గయ్హ సమాసో, "సమాహారే నపుంసక"న్తి (౩-౨౦) సబ్బత్థ నపుంసకలిఙ్గం, స్యాదిమ్హి ముఖ

నాసికన్తిఆదీసు “స్యాదీసు రస్సో”తి (౩-౨౩) రస్సో. అలభతా గోముఖం డిణ్డిమో భేరివిసేసో, ఆళమ్బరం పణవో, మురజో ముదఙ్గో, మద్దవో ముదఙ్గో. మద్దవవాదనం పణవవాదనఞ్చ సిప్పమస్స మద్దవికో పాణవికో, సమ్మం కంసతాళం, తాళం హత్థతాళం, అలసతా చ ఆళమ్బరో చ, మురజో చ, గోముఖో చ, సఙ్ఖో చ డిణ్డిమో చ, మద్దవికో చ, పాణవికో చ, గీతఞ్చ వాదితఞ్చ, సమ్మఞ్చ తాళఞ్చాతి విగ్గహో. యుగస్స హితా యోగ్గా గోణా, తేసమిదం యోగ్గం కసికమ్మం, తస్స అఙ్గం. తేనాహ- ‘కసిభణ్డాన’న్తి, ఫాలో కసకో, పాచనం పతోదో, యుగో చ నఙ్గలఞ్చాతి విగ్గహో. పిణ్డమాయుధవిసేసో, అసి చ సత్తి చ తోమరఞ్చ పిణ్డఞ్చాతి విగ్గహో. చమ్మం సరవారణఫలకం, కలాపో తూణీరం, పహరణఞ్చ ఆవరణఞ్చాతి విగ్గహో. అహి చ నకులో చ, బీళారో చ మూసికో చ, కాకో చ ఉలూకో చ, నాగో చ సుపణ్ణోచాతి విగ్గహో. సఙ్ఖ్యా చ పరిమాణఞ్చ సఙ్ఖ్యాపరిమాణం, తత్థ పరిమాణసఞ్ఞానం యథాదీఘో చ మజ్ఝిమో చ దీఘమజ్ఝిమం. ఏకకఞ్చ దుకఞ్చాతి విగ్గహో, దుకతికాదీసుపి ఏసేవనయో.

> ఖుద్దజన్తు సియా- నట్ఠి, అథవా ఖుద్దకోవ యో;
> సతం వా పసతే యేసం, కేచి ఆనకులా అపి.

కీటో చ పతఙ్గో చ, కున్థో చ కిపిల్లికో చ, డంసో చ మకసో చ, మక్ఖికా చ కిపిల్లికాచాతి విగ్గహో. పచనచణ్డాలాతి ఓరబ్భికాదీనం రుళ్హీసఞ్ఞా. ఉరబ్భే హన్త్వా జీవతీతి ఓరబ్భికో, ఏవం సేసేసు. సానం సునఖం పచతీతి సపాకో, వేనా తచ్ఛకా, రథకారా చమ్మకారా. సాధారణా సమానా, చరణసద్దో- యం ఇధ గయ్హతీతి సమ్బన్ధో, యథా సకమజ్ఝయనాయ చరీయన్తి వతాన్యేతేసూతి చరణాని, కఠాదివారుయ్యన్యజ్ఝయనాని సాఖాసఞ్ఞకాని. యస్మా ఏతేహి చరతి అరియసావకో గచ్ఛతి అమతం దిసం, తస్మా చరణాని సీలాదయో పణ్ణరస ధమ్మా. తేనాహ- ‘కఠాదీహీ’తిఆది, కఠాదీహీతి పసిద్ధివసేన కమాతిక్కమేనాపి వుత్తం, తతో ఆదిసద్దేన అతిసాదయో గయ్హన్తి. అతిసేన భారద్వాజేన కఠేన వుత్తం విదన్త్యధీయన్తి వాతి “అఞ్ఞస్మి”తి (౪-౧౨౧) ణో, “లోపో”తి (౪-౧౨౩) లోపో అతిసా భారద్వాజా కఠా. కలాపినా వుత్తం విదన్త్యధీయన్తి వాతి, తేనేవ ణో, కలాపా, కఠా ఆది యేసం తే కఠాదయో, తేహి అజ్ఝేనవిసేసే చ పురిసే చ ఉపచారాతి సమ్బన్ధో.

సీలాదయోతిఆదిసద్దేన ఇన్ద్రియసంవరాదయో గయ్హన్తి. సీలఞ్చ పఞ్ఞాణఞ్చ, సమథో చ విపస్సనా చ విజ్జా చ చరణఞ్చాతి విగ్గహో. ఏకతో అజ్ఝయనమేతేసూతి ఏకజ్ఝయనాని, పకతాని వచనాని పావచనాని సద్ధమ్మా, ఏకజ్ఝయనాని చ తాని పావచనాని చ తేసం, దీఘో చ దీఘాగమో చ మజ్ఝిమో చ మజ్ఝిమాగమో చ, ఏకుత్తరో చ అఙ్గుత్తరాగమో చ సంయుత్తాగమో చ, ఖన్ధకో చ విభఙ్గోచాతి విగ్గహో.

తేసన్తి ఇమినా లిఙ్గవిసేసానన్తి ఛట్ఠియన్తతం దీపేతి, ఇత్థీ చ పుమా చ, దాసీ చ దాసో చ, చీవరఞ్చ పిణ్డపాతో చ సేనాసనఞ్చ గిలానపచ్చయో భేసజ్జపరిక్ఖారో చ, తిణఞ్చ కట్ఠో చ సాఖా చ పలాసో చాతి విగ్గహో. ఛేకో దక్ఖో, పుబ్బా చ పరాచాతిఆదినా విగ్గహో.

పుబ్బదక్ఖిణన్తిఆదీసు “బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా”తి (౧-౩౩) రస్సో. కాసో చ కుసో చ ఉసిరో చ బీరణఞ్చ, ముఞ్జఞ్చ బబ్బజఞ్చాతి విగ్గహో. ఖదిరో చ పలాసోచాతిఆదినా చ, గజో చ గవజో చాతిఆదినా చ, హత్థీ చ గోచ అస్సో చ వళవాచాతి చ, హంసో చ బలావా చాతిఆదినా చ, బకో చ బలాకాచాతి చ. హిరఞ్ఞఞ్చ సువణ్ణో చ, మణి చ సఙ్ఖో చ ముత్తా చ

వేళురియో చ జాతరూపఞ్చ రజతఞ్చాతి చ, సాలి చ యవకోచాతిఆదినా చ, సాకఞ్చ సువఞ్చాతిఆదినాచ, కాసియో చ కోసలాచాతిఆదినా చ విగ్గహో, జనపదవాచినా చ బహువచనన్తా.

ఏకవీసతిచ్చాదినో ఏకఞ్చ తం వీసతిచాతి విసేసనసమాసో వా సియా, ఏకఞ్చ వీసతి చ ఏకవీసతీతి చత్థసమాసో వా, సమాహారే నపుంసకత్తన్తు న పప్పోతి, "నానుసాసనీయం లిఙ్గం లోకనిస్సయత్తా లిఙ్గస్సే"తి లోకే నపుంసకలిఙ్గస్సేహానభిధానతో నపుంసకలిఙ్గం న భవిస్సతీత్యధిప్పాయో, సభాపరిసాయాతి ఞాపకతో వా సమాహారే నపుంసకలిఙ్గమత్ర బ్యభిచరతీతి దట్ఠబ్బం.

పుబ్బప్పయోగో-భిమతోతి ఉపసజ్జనసఞ్ఞకస్స స్యాదీతి పఠమాయ నిద్దిట్ఠస్స సమాసే పుబ్బనిపాతో "ఉపసజ్జనం పుబ్బ"మిచ్చనేన (౨-౨-౩౧) ఇట్ఠో కమస్స పధానభావేన వత్తుమిట్ఠత్తాతి "స్యాదిస్యాదినేకత్థ"న్తి (౩-౧) ఏత్థ స్యాదీతి పఠమానిద్దిట్ఠస్సాసఙ్ఖ్యాదినో పుబ్బమవట్ఠానతో స్యాదినేతి తతియానిద్దిట్ఠస్స పచ్ఛావట్ఠానతో "స్యాదిస్యాదినా"తి సుత్తే పటిపాటియా పధానభావేన వత్తుమిట్ఠత్తా.

పరప్పయోగో-భిమతోతి హేట్ఠా వుత్తసుత్తేన పుబ్బనిపాతే పత్తే "రాజదన్తాదీసు పర"న్తిమినా (౨-౨-౩౦) పరనిపాతో-భిమతో, వచనేనాతి- "బహుల"న్తి వచనేన, పుబ్బకా లయుత్తస్స పరప్పయోగో-భిమతోతి రాజదన్తాదిపాఠతో ఏవా-భిమతో.

కమమ్పచ్చనాదరాతి ఇమినా పధానభావేనా-క్కమస్స వత్తుమిట్ఠత్తమాహ. సరో ఆది యస్స తం సరాది, సఙ్ఖో చ దున్దుభి చ వీణా చ, ఉదుక్ఖలఞ్చ ముసలో చ, ధనపతి చ రామో చ కేసవోచాతి విగ్గహో. జందంసద్దా జాయాసద్దసమానత్థా అసఙ్ఖ్యా-జఞ్చ పతి చ, దఞ్చ పతిచాతి విగ్గహో, అవన్తయో చ అస్సకాచ, అగ్గి చ ఇన్దోచాతి విగ్గహో, తంనివాసిమ్హి గహితే అవన్తి చ అస్సకోచాతి ఏకత్తేనపి విగ్గహో వత్తతి. ద్వన్దసమాసో- యం ద్వన్దసదిసత్తా ద్వన్దో, ద్వే చ ద్వే చ పదాని ద్వన్దానీతి హి ఉభయత్థప్పధానో- యం ద్వన్దసద్దో.

౨౧. సఙ్ఖ్యా

అథ "సమాహారే నపుంసక"న్తి (౩-౨౦) విజ్జమానే కిం "సఙ్ఖ్యాదీ" తి ఇమినా సత్థగారవకరేనాతి ఆసఙ్కియ చోదేతి 'ననుచే'చ్చాది. తథాహిచ్చాదినా "సమాహారే నపుంసక"న్తేవ సిజ్ఝనం సమత్థేతి. యథావుత్తచోదనాచాలనే పరాధిప్పాయం పరికప్పేన్తో'చత్థే'తిఆదిమాహ.

నేతి ఇమినా చత్థేతిఆదినా కతపరికప్పనా న సిజ్ఝతీతి దస్సేతి, తత్థ హేతుమాహ- 'సమ్బన్ధస్స పురిసాధీనత్తా'తి, సతిచేచ్చాదినా 'సమాహారే నపుంసక'న్తేత్థ విసేసనగ్గహణే పయోజనం వత్వా 'సఙ్ఖ్యాదీ'తి ఇమస్స నిరత్థకత్తమేవ ధిరీకరోతి.

> పయోజనేతి లాఘవప్పయోజనే;
> సమ్బన్ధీయతీతి విసేసనగ్గహణం సమ్బన్ధీయతి;
> ఏత్థాతి ఏతస్మిం 'సఙ్ఖ్యాదీ'సుత్తే;
> తన్నేతి ఇమినా యథావుత్తం చోదనం నివత్తేతి.

‘సఙ్ఖ్యాదీ’తి సుత్తస్స సాత్థకత్తమాహ- ‘చత్థసమాసానన్తర’మిచ్చాదినా. ఏకత్తబ్యపదేసో కాతబ్బోతి “సఙ్ఖ్యాపుబ్బో దిగూ”తి (౨-౧-౨౩) సఙ్ఖ్యాపుబ్బస్స సమాసస్స దిగుసఞ్ఞం విధాయ తదత్థస్స “దిగురేకవచన”న్తిమినా (౨-౪-౧) ఏకత్తబ్యపదేసో పరేహి వియ కాతబ్బో.

సమాహరణం సమాహారోతి ఇమినా భావసాధనో-యం సమాహారసద్దో. యది సమాహరీయతీతి సమాహారోతి కమ్మసాధనో సియా, తదా పఞ్చ కుమారియో సమాహటాతి వాక్యస్సాత్థే వుత్తి సియా పఞ్చకుమారీత్యేత్థ సకపదత్థప్పధానత్తా బహువచనం సియా “ఘపస్సాన్తస్సాప్పధానస్సా”తి (౩-౨౪) అప్పధానరస్సత్తఞ్చ న సియా... సమాహటానమేవ కుమారీనం పధానత్తా, తస్మా పఞ్చ గావో స మాహటాత్యేతస్మిం వాక్యే సమాసోవ నత్థి కమ్మసాధనస్సానుపగమతో. పఞ్చన్నం గున్నం సమాహారో, చతున్నం పథానం సమాహారోతి వాక్యే పన అత్థి, సమాహారస్సేకత్తా తు సతం యూథం వనన్తి ఏత్థ వియ సాభావికమేకవచనం సిద్ధమేవేతి విఞ్ఞాపేతి.

౨౨. క్వచే

క్వచిసద్దస్స పయోగనియమనత్థో “పరో క్వచీ”తి (౧-౨౭) ఏత్థ వుత్తనయేన వేదితబ్బో. అవిసేసేన ఉదాహరణేపీతి పరేసం వియ “ఛాయా”తి (౨-౨-౭౩) సుత్తయిత్వా వికప్పేన ‘(కుడ్డచ్ఛాయ) కుడ్డచ్ఛాయాతి చ “బాహుల్లే”తి (చం, ౨-౨-౭౪) సుత్తయిత్వా నిచ్చం ‘ఉచ్చుచ్ఛాయం సలభచ్ఛాయ’న్తి చ నోదాహరిత్వా సామఞ్ఞేన ‘సలభచ్ఛాయం సకున్తచ్ఛాయ’న్తి ఉదాహరణే దస్సితేపి. అఞ్ఞత్థాతి బహులభావతో అఞ్ఞత్థ. విగ్గహసమత్తస్సాతి విగ్గహసామఞ్ఞస్స, యథాసమ్భవన్తి పాసాదస్స ఛాయాఇచ్చాదినా సమ్భవానతిక్కమేన, సద్దాతి సద్దతో పరాయ.

౨౩. స్యాది

ననుచేచ్చాదినా వుత్తం చోదనం నిసేధేతి ‘తన్నే’తి. తత్థ కారణమాహ- ‘ఘసఞ్ఞత్తా’త్యాది. అఘోనన్తి ఘఓకారవజ్జితానం, నను ఇత్థి యమాకారో ఘో, తథాసతి నపుంసకే నో (న సియాతి) పరికప్పేతి ‘నపుంసకత్తా ఘత్తమేవ నత్థీతి చేద’తి. తమ్పి నేతి యథా వుత్తమ్పటిక్ఖిపిత్వా అత్థేవ నపుంసకే ఘత్తన్తి [నపుంసకత్తన్తి (పోత్థకే)] దస్సేతుమాహ- ఛట్ఠీసమాసస్సే’చ్చాది. నపుంసకే ఘత్తస్స [నపుంసకత్తస్స (పోత్థకే)] సబ్భావమేవ సమత్థేతి నపుంసకత్తం హి’చ్చాదినా, పారిభాసికన్తి ఏత్థ సుత్తమేవాధిప్పేతం, పరిభాసాయ నిబ్బత్తం పారిభాసికం సుత్తికన్తి అత్థో. ఆరభితబ్బమేవిదం సుత్తం (నపుంసకస్సాపి) రస్సత్తవిధానాయాతి అధిప్పాయో. ఘునిస్సితమ్పి కారియన్తి “ఘబ్రహ్మాదీతే”త్యాదినా (౨-౬౦) విధియమానమేకారాదికారియమ్పి. ఏతం ఘునిస్సితం కారియం నచ యుత్తన్తి సమ్బన్ధో. అయుత్తత్తేపి దోసో-యమాపతతేవాక్యాసఙ్కియాహ-‘నాయమ్పిదోసో’చ్చాది, న రస్సస్స ఏత్థేవ లద్ధావసరత్తా పఠమం తేన పవిట్ఠే... (ఘుని)స్సితం కారియన్తి నాయమ్పి దోసో పరిభాసావ సేనాతి మన్తబ్బం. సలభచ్ఛాయే ఇతి పదచ్ఛేదో.

౨౪. ఘుమ

అతోఏవచాతిఆది హేట్ఠా వుత్తనయావలమ్బేన వుత్తం.

౨౫. గోస్సు

సకత్థపరిచ్చాగేన కులే పవత్తత్తాతి ఇమినా ఛట్ఠీసమాసస్స ఉత్తరపదత్థప్పధానత్తమాహ.

౨౬. ఇత్థి

ఇత్థివిధీసు "పుథుస్స పథవపుథవా"తి (౩-౩౮) సుత్తపరియన్తేసు. ఇత్థియన్తి ఇదం నామవిసేసనం వా సియా పచ్చయత్థవిసేసనం వా, తత్థ నామవిసేసనమేవిదం న పచ్చయత్థవిసేసనన్తి దస్సేతుమాహ- 'నామే'చ్చాది. అకారన్తతో నామస్మాతి ఏకత్తాదిమహన్తత్థవాచితో అకారన్తతో నామస్మా. ఇత్థత్తన్తి ఏత్థ ఇత్థీతి ఇత్థిలిఙ్గం వుచ్చతి. ఇత్థియేవ హి ఏసాతి లిఙ్గీయతి సఙ్కేతీయతీతి లిఙ్గం. ఇత్థియా ఏసాతి పసిద్ధిమతో అత్థస్స భావో సామఞ్ఞం బాలయువత్తాది లక్ఖణం ఇత్థత్తం. కిమేత్థ లిఙ్గం నామ–

ఏసేసో ఏతమితి చ,
పసిద్ధి అత్థేసు యేసు లోకస్స;
థీపుం నపుంసకానీతి,
వుచ్చన్తే తాని నామాని.

అత్థేసు యేసు ఏసా ఏసో ఏతన్తి పసిద్ధి లోకస్స హోతి ఏతాని యథాక్కమం ఇత్థిపురిసనపుంసకలిఙ్గానీతి లోకేన వుచ్చన్తీతి అత్థో. ఏవఞ్చకత్వా వుచ్చతే "లిఙ్గం నానుసాసనీయం లోకనిస్స యత్తా లిఙ్గస్సా"తి. తత్థ గోఇచ్చాదీస్వేసా ఏసోతి పసిద్ధియా ఇత్థిలిఙ్గత్తం, అచ్చిఆదీస్వేసా ఏతన్తి పసిద్ధియా ఇత్థినపుంసకత్తం, తటో భటీ తటమిచ్చాదీస్వేసో ఏసాఏతన్తి పసిద్ధియా పుమిత్థినపుంసకత్తం, మాలాఇచ్చాదీస్వేసాతి పసిద్ధియా ఇత్థత్తం, రుక్ఖోచ్చాదీస్వేసోతి పసిద్ధియా పుల్లిఙ్గత్తం, కులమిచ్చాదో ఏతన్తి పసిద్ధియా నపుంసకత్తం. సమాసస్సాప్యేవం దట్ఠబ్బం, జోతకాతి దస్సేతీతి సమ్బన్ధో. జోతకా ఇత్థత్తస్సేతి పకరణతో విఞ్ఞాయతి. తతో పేచ్చాదినా పచ్చయత్థభావినో యే దోసా తేసమేత్థనావకాసోతి దస్సేతి. సమానాధికరణత్తం బహువచనమ్పి హోతీతిసమ్బన్ధో. ఇమినా ఇదం దీపేతి "ఇత్థత్తస్స పచ్చయత్థత్తే సతి పధానత్తాస్స బ్యతిరేకలక్ఖణాయ ఛట్ఠియా 'కుమారిత్తం (దేవదత్తాయా'తిభవితబ్బం, తతో చ న సియా కుమారీ) దేవదత్తా'తి సమానాధికరణత్తం, తథా కుమారియోతి బహువచనమ్పి ఇత్థత్తస్సేకత్తా. పకతియత్థ విసేసనపక్ఖే తు పకతియా ఇత్థత్తవిసిట్ఠం దబ్బమేవోచ్చతే, ఆఆదయో తు జోతకతాతి తత్థ బ్యతిరేకాభావా ఛట్ఠియా అప్పసఙ్గో చ బహువచనమ్పి అనేకత్తావ దబ్బస్స యుత్తన్తి యథావుత్తదోసావసరాభావా ఇట్ఠత్థసిద్ధీ"తి. అఞ్ఞేతి జయాదిచ్చ జినిన్దబుద్ధ్యాచరియాదయో దస్సేతి.

ఇత్థియమభిధేయ్యాయన్తి ఇత్థిలిఙ్గసఙ్ఖాతే ఇత్థత్తే అత్థభూతే, యథేవహీతిఆదినా ఉపమావసేన యథావుత్తమేవత్థం విభావేతి. తత్థ ఇత్థత్తమిచ్చాదినా పరోపవణ్ణితపక్ఖస్సాయుత్తత్తన్నిచ్ఛినన్తేతి, నో పపజ్జతే [నోపపజ్జేయ్య (పఞ్చికా)] దేవదత్తాసద్దవచనీయస్సాపి ఇత్థత్తతో అబ్యతిరిత్తత్తా 'ఇత్థత్తం దేవదత్తాయా'తి భిన్నాధికరణతా న యుజ్జతే, అనుపపత్తిమేవ సమత్థేతి 'దేవదత్తాయాతి'చ్చాదినా. సమానాధికరణత్తమేవ సియా ఇత్థిసద్దవచనీయతో అనఞ్ఞత్తా దేవదత్తా సద్దవచనీయస్స ఇత్థీ దేవదత్తాతి.

అతోఏవాతి ఇత్థత్తే ఆవిధానతోయేవ. తబ్బతోత్థస్సాతి ఇదం జయాదిచ్చాదిమతానుగామినా [నుగామీ పన (పోత్థకే)] వుత్తం, తథా హి తే ఏవం లిఙ్గలక్ఖణ మాహు (పా, ४-౧-౩ కాసికాయం) "సామఞ్ఞవిసేసా ఇత్థత్తాదయో గోత్తాదయో వియ

బహుప్పకారబ్యత్తియోతి [సామఞ్ఞాని చ తుల్యజాతియపదత్థసాధారణత్తా తాని విసేసా చ అఞ్ఞ మఞ్ఞోహి విజాతియేతి చ విసిస్సన్తే బ్యావత్తన్తేతి సామఞ్ఞవిసేసా. బ్యఞ్జీయన్తిఆ ఏతేహీతి బ్యత్తియో సామఞ్ఞవిసేసానం నిస్సయా, బహుప్పకారా బ్యత్తి యో యేసం సామఞ్ఞవిసేసానం తే తథావుత్తాతి– (కాసికావివరణ పఞ్జికా.)] తే హ్యేవం మఞ్ఞన్తే "యథా గోత్తాదయో సమానజాతియేసు సబ్బేస్వనువత్తన్తే, విజాతియేహి పన నివత్తన్తే, తథా ఇత్థిత్తాదయోపి. విచిత్తత్తా పన సామఞ్ఞవిసేసనిస్సయానం బ్యఞ్జకానం కోచియేవ సామఞ్ఞవిసేసో కేనచిదేవ నిస్సయేన బ్యఞ్జతే, న సబ్బో సబ్బేన (పతి) నియతవిసయత్తా భావసత్తీనం, తత్థ యేనత్థేన ఇత్థిత్తమేవ బ్యఞ్జతే న పుమత్తం నాపి నపుంసకత్తం, సా ఇత్థియేవ భవతి న పుమా నాపి నపుంసకం. యేన పుమత్తమేవ బ్యఞ్జతే, సో పుమాయేవ. యేన తు నపుంసకత్తం తం నపుంసకమేవ. యో తు ద్విన్నం తిణ్ణం (వా) బ్యఞ్జకో, సో ద్విలిఙ్గో తిలిఙ్గో వే"తి (పా, ౪-౧-౩ కాసికావివరణపఞ్జికా) తస్మా పబ్బతో యథా వుత్తఇత్థిత్తవతో అత్థస్స అభిధేయ్యస్సాతి ఏవమేత్థ అత్థో దట్ఠబ్బో.

అథేచ్చాదినా యథావుత్తదోసపరిహారాయ జినిన్దబుద్ధినా యదుపవణ్ణి తం తం పరికప్పేతి. సో ఏవ చరహిచ్చాదినా ఉపహాసపుబ్బకముత్తర మాచిక్ఖతే. మసిమక్ఖితకుక్కుటోవియాతి యదా కోచి అఞ్ఞకుక్కుటో అఞ్ఞస్మా భీతో సియా, తదా విజయినో కుక్కుటస్స ముఖం మసియా మక్ఖేత్వా ఉపనేన్తి సో పఠమం తతో భీతోపి పున అఞ్ఞోతి మన్త్వా యుజ్ఝితుముస్సహతే. యథాత్ర సోవ కుక్కుటో బ్యాజే నోపదస్సితో, తథా త్రామీత్యత్థో.

౨౯. ఆరా

పుంయోగేన భరియాయం వత్తమానతోవ నియమేన "మాతులాదిత్వానీ భరియాయం" (౩-౩౩) త్వానీ, ఇమినా త్వనియమేన భరియాయమభరియాయఞ్చ ఇనీత్యనియమేన వత్తుమాహ- 'ఆరామికస్స భరియా'ఇచ్చాది.

౩౧. క్తి

త్తివ్హాతి ఏత్తకే వుత్తేపి త్తిప్పచ్చయన్తతోతి వచనే కారణమాహ-కేవలస్స అఞ్ఞపదత్థే పయోగాభావా'తి. ఇమినా పచ్చయగ్గహణపరిభాసమన్తరేనాపి సామత్థియేనేవాయమత్థవిసేసో లబ్భతీతి దీపేతి.

౩౨. ఘర

తంసన్నియోగాతి తేన నీప్పచ్చయేన సన్నియోగా ఏకీభావా, అయమేత్థాధిప్పాయో 'యత్థ నీప్పచ్చయో తత్థేవ యలోపో'తి.

౩౩. మాతు

భరియాయన్తి పకతివిసేసనత్తా మాహ- 'భరియాయ'న్తిఆది. పున్నామధేయ్యాతి పురిసస్స సమఞ్ఞాభూతా, పుంయోగేనాతి పురిసేన సహ సమ్బన్ధేన హేతునా. ఇత్థియం వత్తన్తీతి సోయమిత్యభేదవచనిచ్చాయం యదా భరియాసఙ్ఖాతాయమిత్థియం వత్తన్తే, నదాదిపాఠాతి వుత్తే విఞ్ఞాయతి 'ఆకతిగణత్తా నదాదిపాఠో హోన్తో ఏవం హోతీ'తి దస్సేతి, పున్నామస్మా యోగాఅపాలకన్తాతి నదాదిపాఠతోతి అత్థోతి సేసో. ఇదఞ్చ నదాదీసు గణసుత్తన్తి వేదితబ్బం, తస్స అత్థం వదతి-'పుమునో'ఇచ్చాది, అపాలకన్తాతి కింపసుపాలికా ఖేత్తపాలికా.

౩౯. పుథు

పుథుసద్దతో సఞ్ఞాయం వీప్పచ్చయం సమత్థేతి‘పుథుభూతా పథవీతి హి మహీ వుచ్చతీ”తి, పుథుభూతాతి హి ఇమినా పథవీసద్దస్స పుథుసద్దభూతత్తం విఞ్ఞాపేతి, మహీ వుచ్చతీతి ఇమినా నదాదిపాఠా సఞ్ఞాయం వీప్పచ్చయత్తం, పుథుభూతా పత్థటాతి అత్థో.

౪౦. సమా

పరాధికారతో పచ్చయస్స పరవిధినావ సామీప్యస్స సిద్ధత్తా సాధీప్యవచనస్సన్తసద్దస్స గహణమనత్థకం సియాతి మన్త్వావయవవచనో యమన్తసద్దో గయ్హతీతి దస్సేన్తో ఆహ- ‘తస్స అన్తో’ఇచ్చాది. అవసానవతి+అవయవోతి పదచ్ఛేదో, సమాసగ్గహణేన గహణే కారణమాహ-‘అవయవత్తా’తి. యథావుత్తచోదనాయ నిద్దోసత్తముపమావసేన దస్సేతుమాహ-‘నాయం దోసో’చ్చాది. పల్లవితస్స రుక్ఖస్స పల్లవానమవయవత్తం వియ సమాసతో ఉత్తరకాలం విధీయ మానస్స అకారస్స సమాసావయవత్తం న విరుజ్ఝతీతి అత్థో.

౪౪. అసం

అతిక్కన్తమఙ్గులియోతి విగ్గహో. ద్వే అఙ్గులియో సమాహటాతి పరవిగ్గహేనాత్థమాహ, ద్వే అఙ్గులియో పమాణమస్సాతి విగ్గహేనేవం సమాసో తతో మత్తప్పచ్చయే తగ్ఘప్పచ్చయే వా తస్స “లోపో”తి (౪-౧౨౩) ఇమినా లోపే కతే విసేసనసమాసా అకారోతి దస్సేతుం ‘కథ’మిచ్చాదినా యం వుత్తం తం దస్సేతుం ‘అఞ్ఞపదత్థే’చ్చాది వుత్తం. సమాసవిధానం అతోపీతి మత్తాదిప్పచ్చయలోపం కత్వా “విసేసనమేకత్థేనే”తి (౩-౧౧) సమాసవిధానా, అథ నాయమఙ్గులిసద్దేనేవం సమాసో, మానే పచ్చయలోపవసేన వినావ అప్పచ్చయేన నిట్ఠప్పత్తీతి మన్త్వా ‘అఙ్గులసద్దో వా’చ్చాదినా యం వుత్తియం వుత్తం తత్థ ఆసఙ్కం విరచయతి ‘అథే’చ్చాది. ద్వఙ్గులసద్దస్స పమాణినివత్తనతో కథఞ్చిపి అఞ్ఞపదత్థతా సియాతి ‘యథా తథా అఞ్ఞపదత్థే వత్తతూ’తివుత్తం. నను నిరఙ్గులన్త్యాది సబ్బమఙ్గులసద్దేన సాధేతుం సక్కా, తథా సతి కిమఙ్గులి సద్దా అప్పచ్చయవిధానేనేత్యాసఙ్కియ పయోజనన్తరం అపదిసితుమాహ- ‘సబ్బత్థే’చ్చాది. అఙ్గులిసద్దతో అప్పచ్చయే అవిహితే నిరఙ్గులిచ్చాదిపి సియా తన్నివత్తనమేత్థ పయోజనన్తి దస్సేతి ‘అఙ్గులిసద్దనివత్తనత్థ’న్తి.

౪౫. దీఘా

దీఘరత్తన్త్యాదో నానుసిట్ఠత్తా లిఙ్గవిసేసస్స కథం నపుంసకత్తమేవిచ్చాసఙ్కియ చోదేతి ‘ననుచే’చ్చాది. నాయందోసోచ్చాదినా పరిహరతి. “లిఙ్గం నానుసాసనీయం లోకనిస్సయత్తా లిఙ్గస్సా”తీదమాలమ్బ వదతి ‘లోకే’తిఆది. అథవాతి పక్ఖన్తరోపదస్సనత్థే నిపాతో, విభజ్జాతి విభజిత్వా. క్వచీతి యోగవిభాగేనాతి అధిప్పాయో.

అహోరత్తన్తి సమాహారే (చత్థ) సమాసా నపుంసకత్తం. అతిరత్తోతి పుల్లిఙ్గే పాదిసమాసో, సముదాయసద్దస్సాప్యవయవే వుత్తి సబ్భావతో ఏకదేసవచనో పుబ్బరత్తాదో రత్తిసద్దోచ్చాహ-‘పుబ్బా చ సా రత్తి చా’తిఆది. ఏవమేకరత్తన్తి పాఠేన న భవితబ్బం... తస్స సమాహారేన సమాసత్తాభావా. నపుంసకలిఙ్గమ్పన లోకసన్నిస్స యత్తా విఞ్ఞేయ్యం.

అసమాసన్తపక్ఖేతి సమాసన్తఅప్పచ్చయస్సాభావపక్ఖే. పుబ్బా అతిక్కన్తా రత్తి పుబ్బరత్తీ(తి రత్తి సద్దో) నేకదేసవచనోతి సమాసన్తాభావో.

౪౮. గోత్వ

ననుచేచ్చాదినా యథాపాదితదోసం నాయం దోసోతి పరిహరతి. స్యాదిలోపస్సిచ్చాదినా సులభస్యాది లోపతో ప్యసులభతద్ధిత లోపోవ అలోపేతీమినా పరామట్ఠుం యుత్తోతి దస్సేతి.

౪౯. రత్తి

రత్తిన్దివం భుఞ్జతీతి పయోగే ఆధేయ్యే భోజనసఙ్ఖాతే అపేక్ఖితే రత్యాదయో ఆదేయ్యసాపేక్ఖా, తేసమ్పి ఇమినా నిపాత నేనేవాతిమతా సమాసస్స సిద్ధీతి దస్సేన్తో ఆహ- 'రత్తన్దివ'న్తిఆది, రత్తి చ దివాచాతి విగ్గహో, చత్థసమాసే తు ర(త్తిన్ది) వా.

౫౦. దారు

సమాసత్థో (ఏత్థ) దారు, నాస్స ముఖ్యాహి అఙ్గులీహి సమ్బన్ధో యుజ్జతి, నను ద్వే అఙ్గులీ పమాణమస్స దారునోచ్చాదిం ముఖ్యో అఙ్గులిసద్దోగహితోతి సమ్బన్ధో సమ్భవతి కిమేవం వుచ్చతేచ్చాసఙ్కియాహ-'యదిపి'చ్చాది, పమాణవచనేనాతి మత్తాదిపచ్చయత్థభూతపమాణవాచకేన, అఙ్గులి సద్దస్స దారునో పమాణవాచకత్తా వుత్తం- 'దారునో సమ్బన్ధో అత్థీ'తి. విసేసనసమాసతో పరం తదత్థవిసయే తస్మింపమాణత్థవిసయే "మానేమత్తో"తిఆదినా (౪-౪౮) మత్తాదిప్పచ్చయేనభవితబ్బన్తిఅత్థో, లోపేనభవితబ్బన్తి సమ్బన్ధో, "అసఙ్ఖ్యేహి చాఙ్గుల్యా నఞ్ఞాసఙ్ఖ్యత్థేసు"ఇచ్చత్ర (౩-౪౪) యదాఖ్యాతం, తదిహాప్యతిదిసమాహ-'పుబ్బే వియసిద్ధ'న్తి, అనకారన్తానన్తి భూమిఆదీనం, తబ్బిధానే తస్స అప్పచ్చయస్స విధానే పయోజనంసిస్సోకారోతిసమ్బన్ధో. ఇమినా కచ్చాయనానం పకరణే పయోజనం దస్సితం. అథచ పనేత్థ "క్వచి సమాసన్తగతానమకారన్తో"తి (క, ౨-౯-౨౨) ఇమినా అకారన్తస్స సమాసన్తే కతే సామత్థియా 'స్యాచ'ఇతి (క, ౨-౩-౨౮) సిస్సాకారాదేసాభావా నిచ్చమోకారన్తరూపం సమ్పజ్జతీతి పరికప్పియతస్సాయుత్తభావం దస్సేతుం యం వుత్తంవుత్తికారేన, తం దస్సేతుమాహ'అకారన్తస్సపి'చ్చాది, యం-వుత్తం సిస్సాకారా దేసనివత్తనే అకారకరణే సామత్థియం, తదభావా సిస్సాకారాదేసో న నివారీయతీతి దస్సేతుమాహ-'నచే'చ్చాది. చరితత్థతాయ నిట్ఠితప్పయోజనతాయ, తేనేవ కచ్చాయనవుత్తికారేనేవ అప్పచ్చయన్త ముదాహటం సక్కతగన్థానుసారేన, అబ్యఞ్జనన్తత్తాతి ఇమినా తిణ్ణమేసం సద్దానం సక్కతే బ్యఞ్జనన్తత్తమేవ బోధేతి, నిరత్థకన్తి పుబ్బేవ అకారన్తత్తా నిరత్థకం, ఆకారవిధానేనేవాతి (క, ౨-౯-౨౧) "ధనుమ్హాచ" ఇత్యాకారవిధానేనేవ.

౫౧. చివీ

అఞ్ఞమఞ్ఞకిరియేతి కిరియాపరివత్తనమాహ, ఇమినా సుత్తే కిరియ సద్దాభావేపి వీతిహరణసద్దేనేవ కిరియాబ్యతిహారోతి లబ్భతీతి దస్సేతి.

౫౨. లత్వీ

పటిముక్కకమ్బూ ఆముక్కవలయా.

౫౩. వాక్ఖ

కాపేక్ఖేహీతి కప్పచ్చయమపేక్ఖితేహి.

౫౪. ఉత్త

ఆపరిచ్ఛేదావసానా న పరే [పరేన (పోత్థకే)] తతో పరం ణాదికారియవిధానా.

౫౭. టన్త

టాదేసే పుబ్బసరలోపో, అతిసయేన మహన్తోతి విగ్గహే "తరతమిస్సికియిట్ఠాతిసయే"తి (౪-౬౪) తరప్పచ్చయో ణాదివుత్తియం విభత్తిలోపో. మహత్తరసద్దా 'నదాదితోవీ" (౩-౨౭) మహతో భావోతి వాక్యే"తస్స భావకమ్మేసుత్తతా త్తన ణ్య ణేయ్య ణియ ణియా"తి (౪-౫౬) త్తో, విభత్తిలోపో, ఛట్ఠీసమాసో, తేనాహ 'రత్తఞ్ఞూ'న'మిచ్చాది.

౫౮. అ

న్తో నేతి సమ్బన్ధో.

౬౦. పర

పరాసద్దో ఏత్థ అధికత్థోతి ఆహ-'అధికా'తి.

౬౩. క్లు

అపవాదవిసయేపీతి "విజ్జాయోనిసమ్బన్ధానమా తత్ర చత్థే"తి (౩-౬౪) ఇమస్స అపవాదసుత్తస్స విసయేపి.

౬౪. విజ్జా

అథ విజ్జాయోనిసమ్బన్ధానమిత్యుచ్చమానే విజ్జాసమ్బన్ధీనం యోనిసమ్బన్ధీనన్తి కథం వివరణమిచ్చాహ-'విజ్జాయోని'చ్చాది, విజ్జా చ యోని చ విజ్జా యోనీ తాసం సమ్బన్ధో, సో యేసం అత్థి తే హోతాదయో మాతాదయో చ అభేదోపచారేనేహ విజ్జాయోనిసమ్బన్ధిసద్దేన గయ్హన్తీతి అధిప్పాయో, తసద్దేనాతి తత్రేత్యత్ర. తే చ ల్తుపితాదయోతి తసద్దేన పరామట్ఠా ల్తుపితాదయో చ, అత్థే కారియా సమ్భవా తంవాచకో సద్దో గయ్హతి.

౬౫. పుత్తే

ల్తుపితాదీ (తి పుబ్బ) సుత్తే తత్రేతి గహితల్తుపితాది.

౬౬. చిస్మిం

పచ్చయగ్గహణపరిభాసాయ చిప్పచ్చయస్సేతి వుత్తం.

౬౭. ఇత్థి

ఇత్థిసద్దేన ఇత్థిలిఙ్గం గహితం న ఇత్థీ, తగ్గహణే సతి 'ఇత్థియం వత్తమానే'తి వుత్తిగన్థస్స ఇత్థిసఙ్ఖాతే అత్థే వత్తమానేతి అత్థో గయ్హేయ్య, ఏవం సతి 'కల్యాణిప్పధానా'తి ఏత్థాపి పుమ్భావో పసజ్జేయ్య... పధానసద్దస్స కల్యాణియం వత్తమానత్తాతి ఆహ- 'ఇత్థియన్తి ఇత్థిలిఙ్గే'తి. అథ ఇత్థియన్తి ఏత్తకే వుత్తే కథం తగ్గహణం సియాతి ఆహ-'విసేసనే'చ్చాది, ఏకత్థేతి వుత్తేపి ఇత్థియం వత్తమానేతి అయమత్థో విఞ్ఞాయతీతి ఇత్థియన్తి వచనమనత్థం సియాతి సమత్థమఞ్ఞథానుపపత్తియన్తి ఇత్థియన్తి విసేసనమిత్థిలిఙ్గస్సేవ గహణేతి ఆహ- 'విసేసనే'చ్చాది, ఇత్థియన్తి ఇత్థిలిఙ్గస్సేవ గహణన్తి సమ్బన్ధో. బ్యవచ్ఛేజ్జాభావా విసేసనమనత్థకం సియాతి ఏకత్థేఇచ్చనేనేవ ఇత్థియం వుత్తియా (గమ్మ) భావతోతి భావో. పుమే పుల్లిఙ్గే వత్తమానో సద్దో పుమాసద్దో, సకలోతి పదేససకలో హి గయ్హతి... కస్సచి సుత్తత్థస్స పుథభూతత్తా, తేనేవచాహ- 'ఇత్థియన్తు న వత్తత్తే'తి.

౬౮. సబ్బా

వత్తనం ఏకస్మిం అత్థే అధిత్థిచ్చాదో ఇత్థివిసిట్ఠే సత్తమియత్థాదో, వాసిట్ఠో'చ్చాదో వసిట్ఠాదివిసిట్ఠే అపచ్చాదో, పుత్తీయతిచ్చాదో పుత్తాదివిసిట్ఠే ఇచ్ఛాద్యత్థే పవత్తి, తేనాహ-'ఏకత్థీభావో'తి. సామఞ్ఞ గహణత్థన్తి ఇమినా మత్తసద్దస్స కసిణత్థే పవత్తిమాహ.

౭౦. జాయా

ఏవన్తి ఇమినా ఇతరీతరయోగే చత్థసమాసం విభావేతి. జానిజాయా, సద్దన్తరేనాతి జానిసద్దేన తథాసద్దోపదిట్ఠేన దం జం సద్దన్తరేన చ, కేసఞ్చితి ఖరీగతన్తిఆదీసు 'ఖరీ'తిఆదీనం కేసఞ్చి, ఖరీతి ఖరత్థే వత్తమానో-యం సద్దో నియతవిసయో... గతసద్దం వినా అఞ్ఞత్థ అదిట్ఠత్తా, నాయమ్పయోగోతి తుదమ్పతిప్పయోగం నివత్తేత్వా హేతుమాహ- 'ఆగమే'చ్చాది, అఞ్ఞోహి చాతి ఇమినా రూపసిద్ధిం గణ్హాతి.

౭౧. అన

నను సుత్తే'సరే'తి ఏత్తకం వుత్తం'సరాదో'తి కథం లద్ధన్తి ఆహ-'సరే'తిఆది, వణ్ణే యన్తన్తదాదోతి సిట్ఠవచనం, వణ్ణే పరభూతే యం కారియం విధీయతే తం సో వణ్ణో ఆది యస్స తం తదాది, తస్మిం తదాదో ఉత్తరపదే సమ్భుజ్జతీతి అత్థో, ఖాధాతుతో క్తప్పచ్చయే విహితే రస్సేనాకారేనేవాయమ్పయోగో, న విసుం అకారేనాతి దస్సేతుం న ఆక్ఖాతం అనక్ఖాత "బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా"తి ఉత్తరపదాది సరస్స రస్సత్త'న్తి వుత్తం.

౭౬. నఖా

సఞ్ఞాసద్దేసుచాతిఆదినా అవయవత్థనిరపేక్ఖానమ్పి యథాకథఞ్చి నిప్ఫత్తిం దస్సేన్తో సబ్బేసమేవ సద్దానం నిప్ఫన్నవాచితఞ్ఞాపత్తనో దీపేతి, యథాకథఞ్చి నిప్ఫత్తి, రుళ్హియా అత్థనిచ్ఛయో, తేన సఞ్ఞేచ్చాదో-ధిప్పాయం వివరతి 'యంకిఞ్చి'త్యాదినా, ఇత్థీ చ పుమా చ ఇత్థిపుమం, న ఇత్థి పుమన్తి సమాసే నిపాతనేనిమినా నపుంసకాదేసో

[నపుంసకనిద్దేసో (పోత్థకే)] తి దస్సేతి 'న ఇత్థి'చ్చాదినా. ఖీ-ఖయే, ఖర-వినాసే చాతి హి ఏతేహి 'న ఖీయతి న ఖరతీ'తి అత్థే "భావకారకేస్వ ఘణ ఘకా"తి (౫-౪౪) అప్పచ్చయే' న ఖయ న ఖర'ఇతి ఠితే ఖత్తాదేసోతి ఆహ- న ఖీయతి'చ్చాది.

౭౭. నగో

ఏవన్తి ఇమినా గచ్ఛతీతి వాక్యే క్విప్పచ్చయాదిం దస్సేతి, విసేసో పనేత్థ నఞ్స్స(టో) వసలో చణ్డాలో, సీతేన కరణభూతేన.

౭౮. సహా

తత్థ తస్మిం పరభూతే, యస్స చ ఝుత్తన్తి సమ్బన్ధో.

౮౦. అప

అప్పచ్చక్ఖం పచ్చక్ఖఞాణేనానుపలబ్భనీయం తమ్పనాత్థతో-నుమేయ్యమేవ. తస్మిం గమ్మమానే యమాదేసోతి కేనచి లిఙ్గేనాధిగతేనానుమానఞాణేనానుమేయుత్తమగ్యాదినోతి దస్సేతుమాహ- 'కపోతే'చ్చాది. కపోతాదిభాపేతి కత్థచి ఘరాదో కపోతవాతమణ్డలికాదీనం దస్సనవసేన సబ్భావే సతి. అగ్యాదిదస్సనతోతి అగ్గిపిసాచాదిదస్సనతో, అఞ్ఞత్రాపీతి ఘరాదితో అఞ్ఞత్ర, కపోతవాతమణ్డలికాదినో లిఙ్గస్స, అగ్యాదియోగన్తి అగ్గిఆదీహి అనుమేయ్యేహి సమ్బన్ధం. మన్త్వాతి అనుమానఞాణేన జానిత్వాపయోగోతి సాగ్గిసపిసాచాతి పయోగో.

౮౧. అకా

సకత్థే వత్తమానస్స సహసద్దస్సాతి వత్తబ్బే వత్తమానో తప్పధానోయేవాతి ఆహ- 'సకత్థప్పధానస్స సహసద్దస్సా'తి, వుత్తి భవతీతి సమ్బన్ధో, యుగపది ధురా సధురం. అపరణ్హేన సహితం సహా పరణ్హం.

౮౨. గన్థ

"అట్ఠాదస నిమేసా తు, కట్ఠా తింసన్తు తాకలా"తి వచనతో ఆహ- 'కలా కాలవిసేసో'తి. కలాదిసఙ్ఖాతగన్థస్సాన్తే సహసద్దో వత్తతీతిసమాసవాక్యం నిద్దిసతి 'కలన్త'మిచ్చాది. గన్థన్తేచ్చాదినా ఆసఙ్కతోయమధిప్పాయో "కాలత్థపరిచ్చాగేన గన్థన్తే వత్తమానత్తా అకాలత్థో"తి. గన్థవుత్తిపి కలాది కాలసద్దత్థం నాతిక్కమతీతి అధిప్పాయేనాహ- 'గన్థవుత్తిపి'చ్చాది. అధికో మాసకో అస్సాతి సమాసకో, వికప్పేన సిద్ధేతి "సహస్స సో-ఞ్ఞత్థే"తి (౩-౭౮).

౮౩. సమా

సమానో పతి యస్సా సపత్తినీ సపత్తీ ఇతి నిప్ఫన్నానమేకదేసో 'పత్తినీ పత్తీ'తి దస్సితోతి వత్తుమాహ- 'యక్ఖాది త్వని'చ్చాది. వయసద్దస్స "సరవయాయవాసచేతా జలాసయాక్ఖయలోహపటమనేసూ"తి గణపాఠతో అక్ఖయే వత్తమానస్సో మనాదిత్తా ఓకారన్తత్తన్తి దస్సేతుమాహ- 'వయో'తిఆది. యప్పచ్చయన్తోతి ఇమినా నిపాతనేన తకయప్పచ్చయన్తో.

౮౪. ఉద

“అఞ్ఞస్మి”న్తి (౪-౧౨౧) ఇయప్పచ్చయవిధాయకం సుత్తం.

౮౮. తువ్హా

తుమ్హే వియ దిస్సన్తీతి తువ్హాదీ అమ్హాదీచ్చాదిం “సబ్బాదీనమా”తి (౩-౮౬) ఆ.

౯౦. విధా

గబ్భేనాతి ఇమినా కుచ్ఛిగతేన గబ్భేన సహ ద్విహదయత్తమస్సాతి దస్సేతి, పుబ్బపదేతి దుసద్దే.

౯౨. దిగు

గుణా పటలా [ద్వే పదాని అస్స ఇతి భవితబ్బం] ద్వే పాదా ఏసం ద్వే సతాని అస్స, ద్వే సహస్సాని అస్స, ద్విన్నం సతానం ద్విన్నం సహస్సానం వా సమాహారోతి విగ్గహో.

౯౩. తీస్వ

ద్వత్తిపత్తాతి పఠమన్తా‘పూర-పూరణే’ఇచ్చస్మా కరణత్థే “భావ కారకేస్వ ఘణ ఘకా”తి (౫-౪౪) అప్పచ్చయే స్యాదిసమాసోతి దస్సేతు మాహ- ‘ద్వత్తిపత్త’ఇచ్చాది.

౯౪. ఆసం

ద్వే చ తింసా చ, ద్వీహి వా అధికా తింసాతి విగ్గహో.

౯౬. చత్తా

సమ్భత్తవిభాసాయన్తి అయంయోగో (సమ్భత్తవిభాసాతి) దస్సేతి, సమ్భత్తే విభాసా వికప్పోతి అత్థో, తయో చ చత్తాలీసా చ, తీహి వా అధికా చత్తాలీసాచ్చాదినా విగ్గహో, తిస్సో చత్తాలీసా అస్స తిచత్తాలీసం గణో.

౯౭. ద్విస్సా

సమ్భత్తవిభాసత్తాతి “ఆసఙ్ఖ్యాయే”చ్చాదినా (౩-౯౪) ఆకారే సమ్భత్తే విభాసత్తా.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

తతియకణ్డవణ్ణనా నిట్ఠితా.

చతుత్థకణ్డ

౧. ణో వాపచ్చే

నను చ 'ణో వాపచ్చే'తి వచనతో కథం పకతివిసయావగమో సియా. యథాకథఞ్చి పకతివిసయావగమేపి సామఞ్ఞవచనతో పన ధమ్మేనాపచ్చన్త్యాదో యతో కుతోచి ధమ్మేనిచ్చాదితోపి సియా ణా దిపచ్చయోత్యాసఙ్కియాహ 'అపచ్చవతా'చ్చాది. అపచ్చస్సాతి అపచ్చత్థస్స, అపచ్చవతాతి "ణో వాపచ్చే"తి వసిట్ఠాద్యత్థస్సేవ పరిగ్గహణాయ సామఞ్ఞవచనతో యో అపచ్చవా తతో, అత్థతో పన అసమ్బవా దబ్బాచకసద్దావ సామత్థియేన ఛట్ఠియన్తా సబ్బలిఙ్గవచనా జాయతేతి విఞ్ఞాతబ్బం. ధమ్మస్మాపచ్చంత్యాదీసు ణాదిప్పచ్చయో (న జాయతే) తి సమ్బన్ధో.

ధమ్మేనాతి ధమ్మేన కరణభూతేన. ధమ్మాయాతి ధమ్మత్థం, ధమ్మస్మాతి ధమ్మహేతునా, తతో అసమ్బవే కారణమాహ 'సాపేక్ఖత్తా'తి. సాపేక్ఖత్తమేవ సమత్థేతి 'అపచ్చవాహి'చ్చాదినా, ధమ్మేనాపచ్చం కస్సాతి పుచ్ఛిత్వా దేవదత్తస్సాతి అపేక్ఖియమానం వదతి. దేవదత్తస్సాతి అపచ్చవా దేవదత్తాది అపేక్ఖీయతేతి సమ్బన్ధో, హిసద్దో హేతుమ్హి. న హేత్థ ణాదివుత్తి అఞ్ఞత్థ [నహేతకామన్తత్థ (పోత్థకే)] సాపేక్ఖత్తా కమ్బలో వసిట్ఠస్సాపచ్చం దేవదత్తస్సాతి ఏత్థ పన వసిట్ఠో- పచ్చవాతి తతో ఛట్ఠియన్తా హోతిచ్చాసఙ్కియాహ- 'న చే'చ్చాది. న చ హోతీతి సమ్బన్ధో.

కారణమాహ- 'అసమ్బన్ధా'తి. న హేత్థ సమ్బన్ధో వసిట్ఠస్స కమ్బలాపేక్ఖత్తేన అపచ్చస్స చ దేవదత్తాపేక్ఖత్తేనాత్థన్తరాపేక్ఖాయ వసిట్ఠస్సాపచ్చేన సమ్బన్ధాభావాయేవ వసిట్ఠస్స అపచ్చం వాసిట్ఠోతి ణాదివుత్తియా భావే సామత్థియం నత్థి, సమత్థఞ్హి వసిట్ఠం రాజపురిసాది సమాసవుత్తియమేకత్థత్తమివ వాసిట్ఠాదిణాదివుత్తియం ణాదిప్పచ్చయముపజనయతి, నాసమత్థం, తతో సబ్బమేవేతమ్మనసి నిధాయ వుత్తం- 'అసమ్బన్ధా'తి.

యది పనేత్థ ణాదిప్పచ్చయో సబ్బథా సమ్బన్ధమపేక్ఖతే, తదా విసేసతో యస్సాపచ్చేన సమ్బన్ధో తతోవ జనకతో సో సియాతి దస్సేతుమాహ- 'యజ్జేవ'మిచ్చాది.

యో జనకోతి యోయో యస్స యస్స అపచ్చస్స జనకో. తతోయేవాతి తస్మాతస్మా జనకతోయేవ. సియాతి తస్మిం తస్మిం అపచ్చత్థే ణాదిప్పచ్చయో సియా. తత్థ హేతుమాహ- 'తస్సేవాపచ్చేన యోగా'తి. యోగాతి అపచ్చసమ్బన్ధతో, న మూలప్పకతితోతి పరమప్పకతితో న హోతీతి వుత్తం హోతి. హేతుమాహ- 'అయోగా,తి, వచనాభావమ్పేత్థ దస్సేతుం చే'త్యాది వుత్తం.

వచనన్తి సుత్తం, సమ్బన్ధాభావా (తాదిసవచనాభావా) చ మూలప్పకతితో ణాదిప్పచ్చయస్సాభావం దస్సేత్వా ఇదాని మూలప్పకతితోవాస్సాభిమతభావం దస్సేతుం 'మూలప్పకతితో'చ్చాది వుత్తం.

కథమ్పనిదం విఞ్ఞాయతిచ్చాదినా జనకస్సేవాబ్యాహితస్సాపచ్చేన ముఖ్య సమ్బన్ధమానీయ ఇదమయుత్తన్త్యాదినా బ్యవహితజనితస్సాప్యపచ్చయస్స పరమప్పకతియాభిసమ్బన్ధసబ్భావం వత్వా తం సాధయితుమారభతే 'కథ'మిచ్చాది, ఏవం హిచ్చాది కథంపనిదమిచ్చాదినా యథావుత్తస్స సమత్థ నవాక్యం, హియస్మా తం దిస్వా తథా పుచ్ఛితో దేవదత్తస్సవాతిఆదినా ఉప్పాదేతారమేవ నిద్దిసతి, నాత్తానం పితామహో, తస్మా ఉప్పాదేతాయేవాపచ్చేన సమ్బజ్ఝతి న

పితామహోతి యోజేత్వా అధిప్పాయో వేదితబ్బో. ఇదం యథావుత్తముప్పాదేతునిద్దిసనం, తేన అపచ్చేన సద్ధిం ఉప్పాదేతుయేవ జనకస్సేవ యోగో సమ్బన్ధో పటిపాదేతుం న సక్కాతి సమ్బన్ధో.

తన్నితం [తత్థ-ఇతి (పఞ్చికాయం)] పుచ్చానిమిత్తం, తేనాతి అపచ్చేన. అపతనన్తి నరకే అపతనం భవతి, సోతి యోసో యస్సాత్యనియమనిద్దిట్ఠో సో ఞాతుం న ఇచ్ఛితోతి సమ్బన్ధో. ఇమినా ఇదం దీపేతి- "నపతత్యనేన నరకేత్యపచ్చన్తి వుచ్చతి అపచ్చేనానేన యస్సకస్సచి అవిసేసేనాపతనమ్భవతి నరకే సోసో తాయ పుచ్చాయ ఞాతుం న ఇచ్ఛితో"తి. సో వాతి కస్సాయం పుత్తోతి పుచ్చాయానురోధనే సో ఉప్పాదేతాయేవ ఞాతుమిచ్ఛితోతి సమ్బన్ధో. తుసద్దో చేత్థాపచ్చేన నరకాపాతసబ్బ జనజాననిచ్ఛావిసేసజోతకో, యది సియాతి సమ్బన్ధో, అత్తానమ్పి నిద్దిసేయ్య న కేవలముప్పాదేతారం, అత్థిచ్చాది పితామహస్స అత్తనోపి నిద్దేసే కారణవచనం, తం అపచ్చం నిమిత్తం కారణం, యస్స తం తంనిమిత్తం తస్మా [కత్వా (పోత్థకే)] ఏవం దిట్ఠికో హిచ్చాదినా యథావుత్తం సమత్థేతి.

బ్యవహితజనితేనాపీతి బ్యవహితేన కత్తునా జనితేనాపి, కరణే చాయం తతియా, హేతుమ్హి వా. కస్మా ఏవం దిట్ఠికోతి ఆహ 'యం నిమిత్తం హి'చ్చాది. హిసద్దో యస్మాదత్థే. యస్సాతి పుబ్బజస్స, తేన అపచ్చేన అపతనం తదపతనం తతో, ఇదం వుత్తం హోతి "తేన బ్యవహితజనితేనాపి పుమునా పుబ్బజోపి నరకం న పతతి సో పుబ్బజస్సాప్య పచ్చం భవతి యథావుత్తేన నిబ్బచనేనా"తి. తస్మాచ్చస్స పుట్టే వుత్తయస్మాత్యనేనాభిసమ్బన్ధో వేదితబ్బో.
ఉపపత్యన్తరమాహ-'ఉపచారతోవే'చ్చాది. పుబ్బ పుబ్బభావే సతీతి పుబ్బస్స పుబ్బస్స విజ్జమానత్తే సతి. బ్యవహితేన జనితే అపచ్చేపి నిమిత్తం అపాయాపతకారణభావో అత్థియే వాతి సమ్బన్ధో. కేసన్తి ఆహ-'పుబ్బేసన్తి పుబ్బజానన్తి అత్థో, కే నాతి ఆహ- 'పారమ్పరియేనా'తి. అభేదోపచారేనాతి పుబ్బపుబ్బభావే సతిచ్చాదినా వుత్తనయేన జనకస్స వియ పారమ్పరియేనపుబ్బేసమ్పినిమిత్తతా వతో జనకసదిసత్తా జనకావ నామ తే సియున్తి ఏవమభేదేన ఉపచరణతో చిన్తనతోతి అత్థో. ఉభయథాతి ఞాయేన ఉపచారేనచాతి ఉభయేన పకారేన, ఏవముభయథాపి మూలప్పకతియా పచ్చేనాభిసమ్బన్ధా కథమనన్తర [మనన్తరాది (పోత్థకే) (తత్థ) పోత్థకే] జనితేనాపచ్చేనాదిపురిససమ్బన్ధోయేన తతో ణాదిప్పచ్చయో సియాతి నాసఙ్కనీయం.

తతో చాతి మూలప్పకతితో చ, అపచ్చసామఞ్ఞవచనిచ్చాయన్తి ఇత్థి పున్నపుంసకత్తవిసేసోపగ్గాహి అపచ్చసామఞ్ఞస్స వచనిచ్చాయం.

ఏవమ్మూలకతితో- పచ్చసామఞ్ఞేన ణాదిప్పచ్చయం వవత్థపేత్వా ఇదాని అపచ్చాదితోపి హోతేవ ణాది సామఞ్ఞవిధానా. సో చ బహులాధికారతో గురుజనాయత్తత్తా తన్నియోగాచరణేన పసత్థే యేవాపచ్చే బ్యవహితజనితేపి ఇత్థివజ్జితే సియాతి దస్సేతుమాహ 'నత్తాదీహి'చ్చాది. సతియేవ గురుజనే సప్పధానభావేన కుచ్ఛితే-పచ్చేతు నత్తాదీవుత్తీహి వసిట్ఠాదీహి ణాదిప్పచ్చయో హోతి వాసిట్ఠోతిఆది, ఇత్థియఞ్చ న హోతి వాసిట్ఠీతిఆది.

అత్థతోతి సామత్థియతో. అపచ్చే విధీయమానో పచ్చయో అపచ్చవతా జాయమానో తస్సాపచ్చన్తి అత్థే జాయతి. సోచాయ మత్థవిసేసో ఛ(ట్ఠియన్త) తాభావే కథం సియాతి ఇదమేత్థ సామత్థియం. అనన్తరే వాపచ్చే పుత్తే-భిధేయ్య నత్తాదో వాపచ్చే-భిధేయ్యాతి ససమ్బన్ధో. కుతోచి అపచ్చవతా నత్తాదో ఏవ. ఇదఞ్చ సబ్బమ్బహులవచనేవ సమ్పజ్జతీతి ఆహ- 'బహులాధికారా'తి. అపచ్చేతి ఏకవచనేన నిద్దేసే పుమునా నపుంసకేన కరియతి, తేసే కస్మిం యేవాపచ్చే సియా, న

బహూసు వసిట్ఠస్సాపచ్చాని వాసిట్ఠాని, న చిత్థి వాసిట్ఠాని, న చిత్థియం వాసిట్ఠీత్యాసజ్కియాహ-‘ఇదఞ్చే’చ్చాది. ఇదఞ్చ అపచ్చవచనఞ్చ. ఇమినా చేత్థ తథా నిస్సయకరణం దస్సేతి. తస్స వచనిచ్ఛాభావతోతి తస్స లిఙ్గవచనస్స సుత్తే వత్తుమిచ్ఛాయాభావతోతి అత్థో.

కిం పన కారణం సుత్తే లిఙ్గవచనావచనిచ్ఛాయం తస్సాప్పధానత్తా యేనకేనచి లిఙ్గాదినా నిద్దేసో-వస్సం కత్తబ్బోతి నానన్తరియకత్తా తస్సేహోపాదానం, యథాధఞ్ఞత్థినోపలాలాదినోప్యప్పధానస్సోపాదానన్తి. తతోయేవాహ-‘ఉపలక్ఖియస్సేత్థ పధానత్తా’చ్చాది. ఇత్థిపుమత్తయుత్తజఞ్ఞవిసేసో ఉపలక్ఖియో, అపచ్చేతీదముపలక్ఖణం, సయన్తి యథావుత్తముపలక్ఖణం సయం. కారియప్పటిపత్తియాతి పుమే నపుంసకేపచ్చే-భిధేయ్యే విధి హోతిచ్చేవం కారియప్పటిపత్తియా వత్తుం న ఇట్ఠం.

వచనన్తరేపి అఞ్ఞస్మిం వచనే. ఆణీతి ణిప్పచ్చయసుత్తం వదతి. అగోత్తాదితోతి యోగోత్తస్సాదిభూతో న హోతి, తతో, తేనేవ “ఆణీ”తి సుత్తే (౪-౨౹) వక్ఖతి-‘అకారన్తమత్తతోవాయంణిన గోత్తాదిభూతతో’తి. వాక్యసమాసాపీతి యథాసఙ్ఖ్యేనాహ. తస్మిం అత్థేతి తస్మిం వాక్యేపదస్సితే అత్థే, తన్తి వాక్యం. సమాసవుత్తిఞ్చ నివత్తేయ్యున్తి సమ్బన్ధో.

సతిపనాతి వాకారే సతి తు అనిచ్ఛత్తా ణప్పచ్చయస్స. సోపీతి సమాసోపి, సమాసోతిఆదినా పక్ఖన్తరమాహ. తేన వాక్యసిజ్ఝనేన. పక్ఖే వాక్యసమాసాపి సియున్తి పక్ఖే సమాసవుత్తియా ఏవ బాధితత్తా పక్ఖన్తరే ణాదివుత్తి న బాధీయతీతి వాక్యవుత్తియోపి సియున్తి అత్థో.

౨. వచ్ఛా

వచ్ఛకచ్చాదినా కచ్చాదిగణం దస్సేత్వా తస్స విభాగేన నిప్ఫత్తిం దస్సేతుం ‘వచ్ఛాదీహీ’తిఆదిమాహ. “కణ్హో బ్రాహ్మణే”తి గణసుత్తం. తత్థ కణ్హసద్దో బ్రాహ్మణే వత్తమానో ణానణాయ నప్పచ్చయే ఉప్పాదయతీతి అత్థో. ఏవమాదీహిచ్చాదినా ఆకతిగణత్తమస్స దస్సేతి. “కతాణియోపే”తి గణసుత్తం, దిచ్చాదీసూతి యతోణ్యో దిస్సతి “ణ్య దిచ్చాదీహీ”తి (౪-౪), తే దిచ్చాదయో, తేసు పాఠాతి తంసుత్తప్పదేసే “కతా ణియోపే”తి పాఠాభావేపి దిచ్చా దీనమాకతిగణత్తా పఠితమేవ నామ తన్తి వుత్తం.

ణ్యేతి ణ్యప్పచ్చయే కతే. గోత్తాదిసద్దాతి గోత్తే వంసే ఆదిభూతా సద్దా. వంసోతి అన్వయో. సోయేవ గావం సజాతి సాధారణం విజాతివినివత్తనం సకటాదివచనం తాయతీతి గోత్తన్తి వుత్తం, తేనాహ-‘గోత్తం వంసో’తి. తస్సాతి గోత్తస్స, తస్సాదయో గోత్తాదయోతి సేసో. కేతే గోత్తాదయోచ్చాహ- ‘సఞ్ఞాకారినో’చ్చాది. వచ్ఛాదయో నత్తాదినో అపచ్చస్స అపచ్చం తదపచ్చాది చాతి దస్సేతుమాహ-‘నత్తాదినో’చ్చాది.

౩. కత్తి

ఘపసఞ్ఞన్తావేత్థ భీయ్యో కత్తికాదయోతి గయ్హన్తి. యది పనేత్థ అఞ్ఞోపి గయ్హన్తి, అత్థి పణ్ణిఆదయో కేచియేవ కత్తికాదీసు అన్తోగధా హోన్తీతి వత్తుమాహ- ‘ఏత్థా’తిఆది. వినతా సుపణ్ణమాతా, తేహీతి విధవాదీహి. విధవాదిగణం దస్సేతి ‘బన్ధక’చ్చాది. విగతో ధవో పతి అస్సాతి విధవా, బన్ధకీ అభిసారిణీ.

౪. ణ్యది

యస్స చ చవగ్గోతి సమ్బన్ధో, కేవలం గగ్గ్యేతి ఏత్తకమేవా దస్సేత్వా పరసత్థాగతగగ్గాదిగణేకదేసభూతకుణ్డనీసద్దతోపి కోణ్డఞ్ఞోతి ముదాహరన్తో సో గగ్గాదిగణోప్యత్రాభ్యుపగతోతి విఞ్ఞాపేతి. తస్మా తస్మిం గగ్గాదికేపి పరసత్థపఠితే యోయో పయోగో ఆగమే దిస్సతి వచ్ఛో అగ్గివేస్సోచ్చాది. సోపీహ వేదితబ్బోతి దస్సేతుమాహ-'గగ్గాది'చ్చాది. గగ్గాదీతి గగ్గాది అయం. గోత్తస్స గగ్గవంసస్స ఆదిభూతేన గగ్గేన ఉపలక్ఖితో గణో గోత్తాదిగణో, తేన గగ్గో నామ కోచి, తస్సత్వపచ్చం గగ్గీతి భవతి. పపుత్తాదోవాతి అవధారణం గగ్గస్సాపచ్చం గగ్గిచ్చేవ యథాసియాతి.

౫. ఆణి

పకతస్సాతి "మాగధం సద్దలక్ఖణ"న్తి వా "నామస్మా"తి వా పకతస్స. ఆతి నామవిసేసనేసతి "విధిబ్బిసేసనన్తస్సా"తి తదన్త విధినా అకారన్తో గయ్హతీతి ఆహ-'విసేసనేన చా'తిఆది. అనన్తరమపచ్చన్తి సమ్బన్ధో.

౬. రాజ

పచ్చయన్తేనాతి రాజఞ్ఞోతి పచ్చయన్తేన. రాజఞ్ఞోతీమస్సత్థో ఖత్తియజాతీతి, రాజఞ్ఞజాతీతి అత్థో. రఞ్ఞో అపచ్చం రాజాపచ్చం.

౮. మను

సముదాయేనాతి పచ్చయన్తసముదాయేన, జాతియన్తి మనుస్సజాతియం. జాతిసద్దాఏతేతి ఇదం మనుస్సో మానుసోతి ఏత్థ అపచ్చత్థాభావే హేతువచనం. అపచ్చత్థో ఏత్థ నత్థేవాతి చ ఇదం విసుం మనుస్సమానుస సఞ్ఞాతస్స పచ్చత్థస్సాభావదస్సనత్థం వుత్తం. ణోవాతి మనునో అపచ్చన్తి అత్థే"ణో వాపచ్చే"తి (౪-౧) ణప్పచ్చయోవ. న జాతీతి బ్యతిరేకమాహ.

౯. జన

రాజసమ్బన్ధేతి రఞ్ఞోతి వుత్తరాజసమ్బన్ధే. పఞ్చాలానం ఖత్తియానం అపచ్చం, పఞ్చాలానం జనపదానం రాజాతి వా ఏవమేత్థ వి(భాగో) వేదితబ్బో ఓక్కాకానం అపచ్చం రాజా వా ఓక్కాకో.

౧౧. ణరా

సామఞ్ఞేన రత్తసద్దస్సత్థమాహ- 'కుఙ్కుమాదినా'తి. అఞ్ఞథా 'రాగో కుసుమ్భాదీ'తి వుత్తత్తా కుసుమ్భాదినాతి (వుత్తం) సియా, రఞ్జి అయ మత్థి అభిసఙ్గే'భోజనే రత్తో'తి. అత్థి వణ్ణవిసేసే 'రత్తోగో'తి, లోహితోత్యత్థో, అత్థి సుక్కసజ వణ్ణన్తరాపాదనే'రత్తో పటో'తి. ఇహ తు తతియే-త్థే వత్తమానో గయ్హతీతి వుత్తం- 'వణ్ణన్తరమాపాదిత'న్తి. రాగాతి.

అత్థగ్గహణన్తి అత్థప్పధానత్తా నిద్దేసస్స వుత్తం. తఞ్చాచరియాన ముపదేసతో అవిచ్ఛిన్నా (చరియ) పారమ్పరియావగమ్యతే, రాగాతి కసావ సఞ్ఞాతఅత్థనిద్దేసో. తేనాతి పటస్స రత్తభావే రాగస్స కరణనిద్దేసో, రత్తన్తి పచ్చయత్థనిద్దేసో, పచ్చయో చాయం కసా వత్థతో భవత్యసమ్భవా, తేన సుత్తే రాగాతి వుత్తేపి తబ్బాచకా కసావసద్దాతి విఞ్ఞాయతి, రాగాతి పన తేనాతి రాగస్సేవ నిద్దిట్ఠేపి తబ్భావేనా [తబ్భావకభావేనా-తి భవితబ్బం] త్థో నిద్దిట్ఠో, తబ్బాచకా చ

హోన్తో'తేన రత్త'న్తి అత్థే హోతీతి కసావేన రత్తన్తి విఞ్ఞాయతీతి రాగవాచినో తతియన్తత్తం సమ్పజ్జతి, తేన 'ణ రాగా తేన రత్త'న్తి వుత్తేపి లబ్భమానత్థవసేన వుత్తం- 'రాగవాచితతియన్తతో'తి. సుత్తే పన రాగేన రత్తన్తేతస్మిం అత్థే రాగా రాగవాచీసద్దా తతియన్తా ణప్పచ్చయో హోతీతి అత్థో. అభిధానతోతి ఉపచారవసేన కథనతో. వినాపి తేనాతి తంపచ్చయం వినాపి.

౧౨. నక్ఖ

తతియన్తతో విఞ్ఞత్థం తేనాతి అనువత్తతేతి సమ్బన్ధో. సుత్తే అయమత్థో "ఇన్దుయుత్తేన నక్ఖత్తేన లక్ఖితో చే కాలో, తదా తేన లక్ఖితే కాలేత్యస్మిం అత్థే తతియన్తతో నక్ఖత్తా ణో హోతీ"తి. సుత్తవివరణే తు తఞ్చేత్యాదికమధిప్పాయవసేన వుత్తం. తేనాత్యనువుత్తియా తతియన్తతోతి లబ్భతి నక్ఖత్తేనాతి సుతత్తాతి, కాలేతి పన అత్థనిద్దేసతో ణప్పచ్చయాధేయ్యస్స కాలో ఆధారోతి విఞ్ఞాయతీతి 'లక్ఖితే కాలే'తి వుత్తం, విసేస్సగతవిభత్తియా విచారితాయ విసేసన గతా చ (విచారితా) నామాతి ఆహ- 'నక్ఖత్తేనే'తిచ్చాది, ఇహ కేచి ఖన్ధపఞ్చకసఙ్ఖాతం కిరియాసభావమిచ్ఛన్తి అనిచ్చం, అపరే తు దబ్బసభావం నిచ్చం. తస్సో భయస్సపి కాలస్స చన్దయుత్తేన ఫుస్సాదినా లక్ఖియభావా లక్ఖణే తతియా యుత్తన్తి వత్తుమాహ- 'కిరియా రూపో కాలో'చ్చాది.

విసేసావసాయోతి కాలస్స విసేసావధారణత్థమేవ హి 'ఫుస్సీ రత్తి'చ్చాది. లోకే పయుజ్జతే. గురునాతి ఏత్థ గురు జీవో, న నక్ఖత్తం, చన్దయుత్తతా పనేత్థ అత్థి... చన్దయుత్తేన గురునా రత్తియా లక్ఖితత్తా. కత్తికాయ లక్ఖితో ముహుత్తోతి ఏత్థ చన్దం వినా కత్తికాయ తు కేవలాయ ముహుత్తో కాలో లక్ఖితో 'కత్తికా ముహుత్తో'తి. ఫుస్సేన లక్ఖితా అత్థసిద్ధీతి ఏత్థ ఫుస్సేనిన్దుయుత్తేన అత్థసిద్ధి లక్ఖితా న కాలో ఫుస్సోతి. నక్ఖత్తయుత్తస్స కాలస్స రత్యాదివిసేసాపరామాసేన నక్ఖత్తవాచితో ఉప్పన్నస్స పచ్చయస్స సుత్తన్తరేన లోపం విధాయ పున అఞ్ఞేన సుత్తేన యుత్తాతి దేసవిధానేన సకలిఙ్గసఙ్ఖ్యాయుత్తేహి- ట్ఠమభిధానం పరేహి, తదాహ- 'అహో రత్తో'చ్చాది.

రత్యాదివిసేసాపరామాసేనాతి ఫుస్సీ రత్తి ఫుస్సో అహోతి ఏవం రత్యాదివిసేసస్స అపరామాసేన అసమ్ఫస్సేన అగ్గహణేన. సకలిఙ్గసఙ్ఖ్యాయుత్తేనాతి ఫుస్సకత్తికాదీనం యంయం లిఙ్గం యాయా సఙ్ఖ్యా, అత్తనియేహి తేహి తేహి లిఙ్గేహి తాహితాహి చ సఙ్ఖ్యాహి యుత్తేన నక్ఖత్తసద్దేన. న తదుపలక్ఖితో కాలోతి కత్తికా సద్దోబహువచనన్తో బహుతారకత్తా కత్తికాయ, తాయకత్తికాయ లక్ఖితోకాలోపరేహివియ న కథీయతీతి అత్థో. అథ తదుపలక్ఖితస్సకాలస్సేవకత్తికాసద్దేనాభిధానే కో దోసో యే నేవముచ్చతేచ్చాహ- 'అజ్జే'తి'చ్చాది. ఇమినా చ పరమతే దోసో ఉబ్భావితో, తదత్థత్తే సతీతి తదుపలక్ఖితకాలత్థత్తే సతి.

సత్తమీ సియాతి నక్ఖత్తసద్దా తద్ధితలోపన్తా ఫుస్సేన పాయసం భుఞ్జేయ్య, ఫుస్సే పాయసం భుఞ్జేయ్యా'త్యాదో ఆధేయ్యన్తరాపేక్ఖా సియా సత్తమీ, యా సుత్తన్తరేన విధీయతి పాణినీయేహి, తతో 'అజ్జకత్తికా'తేత్థాప్యాధేయ్యన్తరాపేక్ఖా సత్తమీ సియా లోపన్తత్తా 'అజ్జకత్తికాసూ'తి, న పఠమా. పఠమాయేవ పనాయం పయోగో 'అజ్జకత్తికా,తి. అజ్జేత్యధికరణప్పధానో అహోరత్తకాలవాచీ సద్దో, కత్తికాసద్దోపి తద్ధితలోపేన తక్కాలాభిధాయకో, తతో యేవఉభిన్నమ్పిసామానాధికరణ్యా కత్తికాయోప్యధికరణం సమ్పజ్జన్తే, తఞ్చ న వినాధేయ్యేన హోతీత్యాధేయ్యన్తరాపేక్ఖాయం తేసు సత్తమీయేవ సియా, న పఠమా (ఉప) పజ్జేయ్యాత్యధిప్పాయో. అత్తనోదాని దస్సనే సత్తమియా అప్పసఙ్గం పఠమాయేవోపపత్తిం దస్సేతుమాహ- 'చన్దే పనూపచారేనే'చ్చాది, నాధేయ్యన్తరాపేక్ఖాచ్ఛనేన సత్తమియా అప్పసఙ్గమాహ. ఏవఞ్చరహి వచనమన్తరేన పరేసం వియ సత్తమీవిధాయకం కథం కత్తికాయ జాతోచ్చాసఙ్కియ తమ్పటిపాదేతుమాహ- 'కత్తికాయ జాతో'చ్చాది.

బహువచనన్తత్తేపి కత్తికాయ జాతియమేక వచనన్తం. పకారన్తరమాహ- 'లోపోతి'చ్చాది. లోపేనాతి కత్తికాహి ఇన్దుయుత్తాహి లక్ఖితో కాలోతి విగ్గయ్హ కతణప్పచ్చయస్స లోపేన.

౧౩. సాస్స

సేతి పఠమన్తాతి సాతి నిద్దిట్ఠపఠమన్తా, యం పఠమన్తన్తి సాచేతి దస్సితం పఠమన్తమాహ. పఠమన్తస్స దేవతాపుణ్ణమాసిత్తభావతో తదత్థమభేదేనాహ- 'సా'తి. కా సా దేవతాచ్చాహ- 'లోకప్పసిద్ధాయేవ దేవతా'తి. యాగసమ్పదానమ్హి లోకే దేవతాతి పసిద్ధన్తి యాగస్స యజితబ్బస్స పురోడాసాదినో సమ్పదానమ్హి పటిగ్గాహకో పిన్దాది లోకే దేయ్యస్స పురోడాసాదినో దేవతా సామీతి పసిద్ధన్త్యత్థో, ఇన్దో దేవతా అస్స ఇన్దం, ఆదిచ్చో దేవతా అస్స ఆదిచ్చం, హవి పురోడాసాది యాగదబ్బం.

మన్తథోమనీయమ్హి దేవతాతి పసిద్ధన్తి యేన మన్థేన యో థూయతే సో తస్స మన్తస్స దేవతా సామీతి లోకే పసిద్ధన్త్యత్థో మహిన్దో యమో వరుణో దేవతా అస్సాతి విగ్గహో. వుత్తనయ మేవాతి "నక్ఖత్తేనిన్దుయుత్తేన కాలే"తి సుత్తే వుత్తనయమేవ. జాత్యేకవచనం మఘాయాతి, తారకరూపానమ్పన బహుత్తా మఘాసద్దో బహువచనన్తో. పాణినీయా "సాస్మిం పుణ్ణమాసీతి సఞ్ఞాయ"న్తి (౪-౨-౨౧) సుత్తయిత్వా ఫుస్సీ పుణ్ణమాసీ అస్మిం ఫుస్సో మాసో ఫుస్సో అద్ధమాసో ఫుస్సో సంవచ్ఛరోతి సఞ్ఞాయం పటిపాదేన్తి, తేన తేసం ఫుస్సీ పుణ్ణమాసీ అస్మిం పఞ్చదసరత్తేతి ఏత్థ చ భతకమాసే చ తద్ధితో న భవతి. ఇధ పన 'సఞ్ఞాయ'న్తి వచనాభావే భతకమాసేపి ఛట్యత్థే భవతీత్యాసఙ్క విరచయతి 'భతకమాసేపి'చ్చాది. పుణ్ణో మా ఇచ్చత్ర మాసద్దో చన్దపరియాయోతి ఆహ- 'మాసద్దేనే'చ్చాది. పుణ్ణో మా అస్సన్తి నిబ్బచనాతి ఏత్థ పుణ్ణమాసీసద్దస్స పుణ్ణో మా అస్సన్తి నీహరిత్వా వచనాతి అత్థో. వుత్తియా అత్థస్స ఫుటీకరణాయ వుత్తం- 'సో పుణ్ణో'తిఆది. తస్సన్తి పుణ్ణమాసియం. సాపుణ్ణమాసీ, భతకస్స భతియా కమ్మకారకస్స యో తింసతి రత్తో మాసో పరిబ్బయనియమితో, తస్స సమ్బన్ధినీ సేతి సమ్బన్ధో.

యస్సఞ్చతిథియన్తి అనియమేన పటిపదాదిమాహ. అతోఏవ చ నిపాతనాతి ఇమస్మాఏవ నిపాతనా, తేనేవాహ- 'సుత్తే వచనమేవ నిపాతన'న్తి. మాససుతియాచ్చాదో సాధిప్పాయమత్థం వివరతి 'యదిపి'చ్చాదినా. అస్సాతి సామఞ్ఞవచనేపి 'సాస్స దేవతా పుణ్ణమాసీ'తి సుత్తే అస్సాతి అవిసేసవచనేపి సోయేవ పుణ్ణమాసీసద్దే సూయమానో మాసోయేవ ఛట్యత్థో విఞ్ఞాయతీతి సమ్బన్ధో.

పఞ్చదసరత్తాదోతి పరేసం సఞ్ఞాగహణేన నివత్తితపఞ్చదసరత్తాదో. అథ అద్ధమాససంవచ్ఛరానమ్పి ఉదాహరణత్తే నోపఞ్ఞాసో కస్మా న కతోచ్చాహ- 'అద్ధమాససంవచ్ఛరాన'మిచ్చాది. ఏవమ్మఞ్ఞతే "అద్ధమాససంవచ్ఛరానం న పచ్చయేనోజుకమభిధానమపి తు సంవచ్ఛరేపి ఫుస్సాదిమాససమ్బవాస్మిం సంవచ్ఛరే ఫుస్సేన మాసేన సమ్బన్ధా ఫుస్సోత్యుపచారీయతే, యథా చ ఫుస్సాదిమాసస్స సమ్బన్ధీ అద్ధమాసో ఫుస్సో అద్ధమాసోత్యుపచారీయతే , న పనోజుకన్తి తేసముదాహరణత్తే నానుపాదాన"న్తి.

౧౪. తమ

నాకడ్ఢనత్థోతి ఐస్సాకడ్ఢనత్థో న హోతి. యద్యాకడ్ఢనత్థో అస్స, తదా చానుకడ్ఢితం నోత్తరత్రానుకడ్ఢేయ్యాతి మఞ్ఞతే, కోచియేవ హోతీతి హోన్తీతి ఇతో భిన్దిత్వా ఆనేతబ్బం. తదా దేసస్సాతి ఇమినా "తదాదేసా తగ్గహణేన గయ్హన్తీ"తి పరిభాసముపలక్ఖేతి. కతయాదేసస్సాపీతి కతో యాదేసో యస్స తస్స కతయాదేసస్సాపీతి. ఇకారస్సాతి యాదేసతో పుబ్బే ఇకారస్స, ఇమినా చాదేసాదేసీనమభేదో దస్సితో. తసద్దే నేకేనాపి పచ్చేకాభిసమ్బన్ధే సిద్ధేతి ఏవమఞ్ఞతే- "యథా'తేన కతంకీత' (౪-౭౯) న్త్యాదిసుత్తే ఏకోవ తసద్దో బహూహి పచ్చయత్థేహి సమ్బుజ్ఝతే, తథిహాపి ఏకమేవ తసద్దగ్గహణం 'తమధీతే తంజానాతీ'తి పచ్చేకమభిసమ్బుజ్ఝతే, తస్మా కిమేతదత్థేన ద్వితగ్గహణేనే"తి. ద్వితగ్గహణే పయోజనత్తయం వుత్తం, తత్థ పఠమం దస్సేన్తో జాననిచ్చాదినాధిప్పాయమావీకత్వా ద్వితగ్గహణమిచ్చాదినా పదత్థమాహ.

తత్థ-'యో యమధీతే జానాతి చా'తి ఇమినా ద్వితగ్గహణాభావే పచ్చయత్థావయవస్స సముచ్చయప్పసఙ్గమాహ. సముచ్చయే సతి(యో) యమధీతే జానాతి చ, తత్థేవ సియా, యో పనాధీతే కేవలం, న (జానాతి) తత్థ న సియాతి బోధయితుం బ్యభిచారమాహ'న పచ్చేకాతి సమ్బన్ధేనే'తి. యథా "తేన కథం కీత"మిచ్చాదో "తేన జితం జయతి"చ్చాది పచ్చేకసమ్బన్ధేన భవతి ఏవమ్మావిఞ్ఞాయీతి యథేచ్చాది కస్సాత్థో. 'తేన కతం కీత"మిచ్చాదీహి అవత్వా "తేన జితం జయతి"చ్చాదిసుత్తేకదేసవచనమత్థబ్యత్తి తథా వుత్తే హోతీతి వుత్తం, తేన జితమిచ్చాదో జయనాదికా కిరియానే కదబ్బసమవాయిత్తేన పసిద్ధాతి యుత్తో తత్థ పచ్చేకాభిసమ్బన్ధో, నేవమజ్ఝేన వేదనా ప్యేకదబ్బసమవాయిత్తాభియ్యోత్యధిప్పాయో.

ఇదాని దుతియం దస్సేతి 'జానన'మిచ్చాది, నిమిత్త మిట్ఠానిట్ఠబోధకారణం ముహుత్తో కత్తికాది, ఉప్పాతో ఇట్ఠానిట్ఠసూచకం పథవిసముద్దాదీనం సభావపరిచ్చాగేనాఞ్ఞతత్తగమనం. జాననసామఞ్ఞోతి నిమిత్తాదీనం జానన సామఞ్ఞో. 'యథావుత్తజాననస్స అజ్ఝేన విసయత్తే హేతుమాహ- 'తం జానాతీతి తసద్దేన అధీయమానపరామసతో'తి. తతియం దస్సేతి 'యతో చే'చ్చాదినా. యతో చ ఉప్పన్నేన విధినా అజ్ఝేన ఞాతు అభిధానమ్పసిద్ధన్తి సమ్బన్ధో, పోత్థకేసు పన అజ్ఝేతుఞాతూసుతి పాఠో దిస్సతి, ఏత్థాయమధిప్పాయో "కత్థచి పసిద్ధివిసయో హోతి తసద్దో, తథా చ వుత్తం సుబోధాలఙ్కారటీకాయం పక్కన్తవిసయో తథా పసిద్ధవిసయో అనుభూతవిసయో చ తంసద్దో యం సద్దం నా పేక్ఖతే'తి, తస్మా పసిద్ధివిసయేన తసద్దేన పుథగేవ పసిద్ధియా ఉపసఙ్గహత్థం ద్వితగ్గహణం కత్తబ్బ"న్తి. అత్థత్తయే వత్తమానస్స తు తసద్దస్స సవిసయో విసేసో తతోవాత్థికేహి వేదితబ్బో.

౧౩. తస్స

విసయసద్దో గామసముదాయేపి వత్తతే, గామసముదాయో చ నామ దేసోయేవ, తేనాహ విసయోపి గామసముదాయత్తా దేసోయేవా'తి, ఇమినా విసయదేససద్దానం సమానాధికరణత్తమాహ. వసాతి దేసవాసినో వసాతయో, అనువాకో గన్థవిసేసో.

౧౮. నివా

తన్నామేచ్చాదినా న కేవలం నివాసేయేవ, అథఖో వక్ఖమానేసు పీతి దస్సేతి. పచ్చయన్తం సేబ్యాది. దేసనామమ్భవతి చతూసు అత్థేసూతి విఞ్ఞాయతి, తేనాహ-'నివాసాదో విధీ'తి. నివాసాదోతి నివాస అదూరభవనిబ్బత్తఅత్థిఅత్థేసు. సంహితనామం నామ లోకియసద్దవో హారాప్పసఙ్గమఞ్ఞసద్దవోహారేనుపాత్తనామం.

౧౭. అదూ

నగరమ్పి దేసోయేవాతి ఆహ- 'అదూరభవ'న్తి.

౧౮. తేన

యథాయోగత్థోతి వుత్తియం వుత్తయథాయోగసద్దస్స అత్థో.

౧౯. తమి

పచ్చయన్తనామేతి పచ్చయన్తనామం యస్స సత్తమ్యత్థభూతస్స దేసస్స హస్మిన్తి అత్థో, నాఞ్ఞస్సేతి భూమాదివిసిట్ఠత్థయుత్తతో అఞ్ఞస్స పచ్చయన్తనామం న హోతీతి అత్థో. బదరా బబ్బజా అస్మిం దేసే సన్తీతి విగ్గహో.

౨౧. అజ్జా

హీయ్యత్తనోతి "సరమ్హా ద్వే"తి (౧౩౪) ద్విత్తం.

౨౩. అమా

అమాసహ భవో అమచ్చో.

౨౪. మజ్ఝా

మజ్ఝే భవో మజ్ఝిమో, అన్తే భవో అన్తిమో ఇచ్చాది.

౨౫. కణ

మగధేసు అరఞ్ఞే గఙ్గాయం పబ్బతే వనే కులే బారాణసియం చమ్పాయం మిథిలాయం సమ్భవోతి విగ్గహో. "దిస్సన్తఞ్ఞేపి పచ్చయా"తి (౪-౧౨౦) ఏయ్యకోతి సేసో. పచ్చయన్తరదస్సనే సతి ఇమినావ సుత్తేన ఇతో అఞ్ఞత్రాపి పచ్చయన్తరాని హోన్తీతి సేసో, గామే భవో ఉదరే భవో పఞ్చాలేసు భవో బోధిపక్ఖే భవోతి విగ్గహో.

౨౬. ణికో

సరదే భవో, భవా వాతి విగ్గహో.

౨౭. తమస్స

సిప్పసద్దత్థమాహ-'లోసల్ల'న్తి. తమేవ బ్యఞ్జయతి 'కిరియే'చ్చాదినా, కరణం కిరియా వాదనాదికస్స అభ్యాసో, సో పుబ్బో యస్సాతి సమాసో, వీణాదిసద్దేహి కిముచ్చతేచ్చాహ- 'వీణాది'చ్చాది, దబ్బం తంతంసముదాయరూపం. సిప్పఞ్చాతి వత్వా తదత్థం విభావేతి 'కిరియా విసేసో'తి. వాదనాదికిరియాయ విసిట్ఠో జాననకిరియావిసేసోతి అత్థో, ఇమినా

వీణాదిసద్దా దబ్బత్థవుత్తినో వాదనాదికిరియం కిరియా విసేసఞ్చ సిప్పముపచారేన వదన్తీతి దీపేతి. ఇతిసద్దో హేతుమ్హి. సాయేవేతి అభ్యాసితబ్బా జాననకిరియావిసేసస్స పుబ్బభూతా వాదనకిరియా, విసేసేతుం యుత్తా వీణాదిసద్దేనాతి అధిప్పాయో.

యుత్తతా చేత్థ... వీణాదివాదనవసేన సిప్పస్స గహేతబ్బభావతో, కథం వీణాదిసద్దేహి దబ్బవుత్తీతి వాదనా వుచ్చతీతి ఆహ- 'వీణాది విసయత్తా'తి, వాదనవుత్తివీణాదిసద్దానం సిప్పవుత్తిత్తం యథావుత్తస్సో పమావసేన వత్తుమాహ- 'యథే'చ్చాది. వీణాదివాదనన్తి యథేతి సమ్బన్ధో. వుత్తమేవ ఘుటయన్తో వుత్తిగన్థస్స ముఖం వివరీయతి 'కిరియే'చ్చాదినా. కిరియాత్యాసపుబ్బకం ఞాణక్ఖమం కోసల్లం వాదనకిరియా విసయత్తా వీణావాదనమిచ్చనేన కిరియాసద్దేన వుచ్చతీత్యత్థో. ముదఙ్గం ముదఙ్గవాదనం సిప్పమస్స, వంసో సిప్పమస్సాతి విగ్గహో. సీలమద్దబ్బం కథం పంసుకూలాది(నో) సీలత్థసమానాధికరణత్తేనాభిధానన్త్యాహ- 'పంసుకూలాదిధారణ'మిచ్చాది. తఞ్చ సీలన్తి సమ్బన్ధో.

అప్పిచ్ఛతాయాతి పచ్చయప్పిచ్ఛతాయ. సన్తుట్ఠితాయాతి చతూసు పచ్చయేసు ద్వాదసవిధసన్తుట్ఠియా. అనువిధీయమానం కరీయమానం. ఫలనిరపేక్ఖన్తి ఇమినా ఇధ లోకే చీవరాదిహేతు పణిధాయ పంసుకూల ధారణాదిం పటిక్ఖిపతి, సీలం తప్పరభావేన సేవనా. ఇదం వుత్తం హోతి "పంసుకూలాదిధారణం పంసుకూలాదివిసయన్తి పంసుకూలాదిసద్దేనోపచారేనాభిధీయతే, సీలం పంసుకూలధారణవిసయన్తి పంసుకూలాది సద్దేనోపచారేనోచ్చతీ"తి. తిచీవరం సీలమస్సాతి విగ్గహో తేసం గుళో పణ్యమస్సాతి విగ్గహో తోమరం, ముగ్గరో పహరణమస్సాతి విగ్గహో, ఉపధీయత్యుపరిఆధీయతీతి రథఙ్గం వుచ్చతి. కామక్ఖన్ధకిలేసాభిసఙ్ఖారా వా ఉపధి ఉపదధాతి సుఖం దుక్ఖంవాతి కత్వా.

౨౮. తంహన్తి

బహుమ్హి భూతానగతేసుపి పచ్చయభావే కారణమాహ-'సఙ్ఖ్యాకాలానమవివచ్ఛితత్తా'తి, సుత్తే వుత్తాయ ఏకసఙ్ఖ్యాయ వుత్తమానకా లస్సేవ చ వత్తుమనిచ్ఛితత్తాతి అత్థో.

తదుపాదానన్తూతి తేసమేకవచనాదీనముపాదానన్తు. తం నానన్తరీయ కత్తాతి ఉపలక్ఖణవసేన తేసం వచనకాలన్తరానమవినాభావిత్తాతి అధిప్పాయో. హన్తిచ్చాదిత్యాద్యన్తస్స కిరియాప్పధానత్తే కథం ణాదీనం తదత్థే జాయమానానం సాధనప్పధానత్త మిచ్చత్ర హేతుమాహ 'సభావతో'తి. మీనే హన్తీతి మేనికో. అజివ్హా అనిమిసా చ మచ్ఛా, దిట్ఠోవ సన్దిట్ఠన్తి ఇమినా సంసద్దస్స విసుం అత్థభావం దస్సేతి. లోకుత్తరధమ్మోతి నవవిధో లోకుత్తరధమ్మో, ఫలధమ్మోపి హేట్ఠిమో సకదాగామివిపస్సనాదీనం పచ్చయభావేన ఉపరిమగ్గాధిగమస్స ఉపనిస్సయభావతో పరియాయతో దిస్సమానోవ వట్టభయం నివత్తేతి, భావనాభిసమయవసేన మగ్గధమ్మో సచ్ఛికిరియాభిసమయవసేన నిబ్బానధమ్మో.

వట్టభయన్తి కమ్మకిలేసవిపాకసఙ్ఖాతం తివిధవట్టభయం. విధాన వచనన్తి అప్పత్తే-త్థే నియోగసఙ్ఖాతవిధినో పకాసతం ఏహిపస్స వచనం. పరిసుద్ధత్తాతి కిలేసమలవిరహేన సబ్బథా విసుద్ధత్తా. అమనుఞ్ఞమ్పి కదాచి సప్పయోజనం యథాసభావప్పకాసనేన దస్సేతబ్బం భవేయ్యాతి తదభావం దస్సేతి. తేనాహ 'విజ్జమానమ్పి చే'చ్చాది. నను చ ఏహిపస్సాతి త్యాద్యన్తా, తస్మా నేతేతి పచ్చయో పప్పోతి, తథాహి పాటిపదికతో పచ్చయవిధానమ్పటిపాదితం, న త్యాద్యన్తతో నాపి వాక్యతో, తస్మా కథమేహిపస్సికోతి హోతీతి ఆహ-'ఏహిపస్ససద్దోచాయ'మిచ్చాది. పదసముదాయస్సానుకరణోతి పదసమూహస్స అనుకరణభూతో ఏకో ఏహిపస్ససద్దో. అథవా ఏహి ఆగచ్ఛ ఇమం ధమ్మం

పస్సాతి యో అప్పత్తే-త్థ నియోగసఙ్ఖాతో విధి, తబ్బాచకో యన్నిపాతో ఏహిపస్సాతి, ఏహిపస్సవిధిం అరహతీతి ఏహిపస్సికో, అథవా ఏహిచ్చేవ నిపాతో, దస్సనం ఞాపనం పస్సో, ఏహీతి పస్సో ఞాపనం ఏహిపస్సో, ఏహిపస్సం అరహతీతి ఏహిపస్సికో.

౨౯. తేన

ఏకీభావోతి ముగ్గేహి సంసట్ఠానం మాసానమివ మిస్సీభావో. ఏసోతి సంసగ్గో, ఉక్కంసేనాతి ఉక్కంసాధానేన [ఉత్కంససాధనేన (పోత్థకే)] చ భవితబ్బన్తి సమ్బన్ధో . సంసగ్గఉక్కంసానం సహభావస్స అనేకన్తి కత్తే కారణమాహ- 'అసుచిదబ్బే'చ్చాదినా. బ్యతిరేకమాహ- 'నుక్కంసో'తి యత్థ సంసగ్గరహితం కేవలమభిసఙ్ఖత్తమత్థి, తత్థ పచ్చయముదాహరణేన దస్సేత్వా విఞ్ఞాయ సహ సంసగ్గస్సావిజ్జమానత్తే కారణం వదతి 'రూపీ ధమ్మత్తా'తిఆది. రూపం భూతోపాదాయభేదమస్స అత్థీతి రూపీ, ఘతాది సంసట్ఠం భత్తాది. తస్స ధమ్మో సభావో సంసగ్గో, తస్స భావో తత్తం, తస్మా, తస్సాతి సంసగ్గస్స, విఞ్ఞాత్వరూపీ... యథావుత్త రూపసభావాభావా, తేనాహ- 'విఞ్ఞాయ చ అరూపిత్తా'తి చరఇచ్చన్ధాతుయేవ చరతి.

వాచసికం మానసికన్తి "మనాదీనం సక, యంకిఞ్చీతి సతాదికం యంకిఞ్చి. బాహులకేనేపేత్థావధారణం లబ్భతీతి వుత్తం- 'తతో వా'తి, దేవదత్తేన కీతోతి సో అత్థో తదత్థో, తస్స అప్పతీతి అభిధానసత్తిపేకల్లేన వుత్తియమనవగమో, దేవదత్తికోతి హి వుత్తే దేవదత్తేన కీతోత్యయమత్థో నప్పతీయతే... తాదిస సద్దసత్తిపేకల్లేన తదత్థస్సానమిధీయమానత్తా, అవగమో చ నామ సతి సామత్థియే సియాతి ఇమమత్థం సఙ్ఖేపతో దస్సేతుమాహ- 'తదత్థాప్పతీతియా'తిఆది.

అభిధానలక్ఖణత్తన్తి అభిధానం సతి సామత్థియే వాక్యే వచనీయస్సాత్థస్స వుత్తియా కథనం లక్ఖణం సభావో యేసన్తే అభిధానలక్ఖణా, తేసం భావో తత్తం, తబ్బాదిసమాప్యేవమేవ దట్ఠబ్బా. మరిచేన అభిసఙ్ఖతం సంసట్ఠం వాతి, సలాకాయ జితన్తి విగ్గహో.

౩౦. తస్స

యో "దిస్సన్తఞ్ఞోపి పచ్చయా"తి (౪-౧౨౦)

౩౪. ణో

పవుత్తేపీతి కచ్చాయనేన పవుత్తన్తి అత్థే "అఞ్ఞస్మిం"తిస్మింణో హోతేవాతి అధిప్పాయో.

౩౨. గవా

దునో రుక్ఖస్స.

౩౮. మాతా

మాతాపితున్నం మాతాపితరోతి మాతుయా మాతాపితరో పితుస్స మాతాపితరో, న ఏకమేకతో ద్వీసూతి ఏకతో ఏకతో వుత్తనయేన ద్వీసుద్వీసు అత్థేసు న భవతీతి అత్థో.

౩౯. హితే

మాతు హితో, పితు హితోతి విగ్గహో.

౪౦. నిన్ద

సేన రూపేన ఞాతేపి విసేసరూపేన అఞ్ఞాతో అఞ్ఞాతవిసేసో. కట్ఠాదిమయా యా పటిమా తమ్పుటిచ్ఛన్దకం. సమ్బన్ధో సస్సామీలక్ఖణో అస్స అత్థీతి సమ్బన్ధి కస్సాతి కిం సద్దనిద్దిట్ఠో, సోవ విసేసో, సమ్బన్ధివిసేసో విసయో అస్స అఞ్ఞాణస్సాతి సమానో. పయోగాసమ్భవాతి అయమస్సోతి వుత్త అస్సప్పకతియాపి పయోగా సమ్భవా. తథాహి యది యస్సాచ్ఛన్దమజాననం సియా తథా సతి సబ్బథా వత్థుజాననాభావే పకతియేవ న సియా, న హి సబ్బథా అవిఞ్ఞాతత్థో సద్దో పయోగమహరతి, తస్మా సరూపేన ఞాతస్స యస్స విసేసో అవిఞ్ఞాతో, సోయేవిధ అఞ్ఞాతో-తిమతోతి విఞ్ఞాయతే, అఞ్ఞాతో-స్సోకస్స [అఞ్ఞాతో సేసఞ్ఞస్స (పోత్థకే)] వా కుతోతివా కిం సభావో పేతి హి అస్సకోతి. కప్పచ్ఛయన్తో హత్థికఇచ్ఛయన్నామధేయ్యం నామం యస్స హత్థివియాతి దస్సితపటిభాగస్స సో కప్పచ్ఛయన్తనామధేయ్యో. అభినివేసేన వా సిజ్ఝన్తి యథా అజ్జునాదివేసధారిని అజ్జునాదిసద్దేనాతి అధిప్పాయో.

పటిమాయాతి ఏత్థ పూజనత్థా ఏవ పటిమా గహితా, మోరసమాన నామత్తా మోరోవియాతి యోజనా, చఞ్చా తిణపురిసో, ఇధ పన తం సదిసో పురిసో మనుస్సో చఞ్చా. అకస్మా ఏవ ఆకస్మికం "సకత్థే"తి (౪-౧౨౨) ణికో. యంకిఞ్చి అబుద్ధిపుబ్బకం, తమాకస్మికం, తస్మిం ఆకస్మికేభిధేయ్యే సతి ఇవసద్దత్థే వత్తమానతో ఈయో హోతీతి అత్థో. కాకో చ తాలఞ్చ ఫలం కాకతాలాని, తేసమివ మిలనం. అజాఖగ్గానమివ మిలనం యదాకస్మికం, కిఞ్చి తమ జాఖగ్గీయం , ణో ఇవత్థే. సక్కరన్తి "సంయోగే క్వచీ"తి (౪-౧౨౩) వుద్ధ్యభావో. మునీవ, బాలోవ, కులిసమివ, ఏకసాలాఇవాతి విగ్గహో, లోహితోవ లోహితికో ఫటికమణి.

౪౧. తమస్స

దోణాదీత్యాదిసద్దేన ఖారసతాదయోపి పరిమాణవిసేసా గయ్హన్తి. సఙ్ఖ్యా అసీతిపఞ్చాదయో, అఞ్ఞం వా యంకిఞ్చీతి ఉపడ్ఢకాయాది, సోళస దోణా ఏకా ఖారీ. నను పఞ్చకం గన్ధజాతన్తి వత్వా అఞ్ఞం వా సఙ్ఘాదికన్తి వుత్తం తం కథం పాణినియేహి వియ "సఙ్ఖ్యాయ సఞ్ఞాసఙ్ఘసుత్తాజ్ఝయనేసూ"తి (౫-౧-౫౮) సుత్తితత్తాభావాతి మనసి నిధాయ 'సఙ్ఖ్యావాచీహి'చ్చాది వుత్తం. "ఆదసహి సఙ్ఖ్యేయే వత్తన్తీ"తి పఞ్చసద్దస్స సఙ్ఖ్యేయే వుత్తత్తా ఆహ- 'పఞ్చావయవా'తి. పరిమాణసద్దసన్నిధానే సఙ్ఖ్యానేపి పఞ్చసద్దోతి మఞ్ఞమానో ఆహ- 'పఞ్చసఙ్ఖ్యానఞ్చే'తి. పఞ్చా వుత్తయోతి పఞ్చవారా, రూపానీతి చ పరియాయన్తరేన ఆవుత్తిసద్దస్స వాత్థం బ్యత్తం కరోతి.

౪౪. కిమ్హా

నను సుత్తే సఙ్ఖ్యాయన్తి న వుత్తం కత్యాదయో చ పయోగా సఙ్ఖ్యా పరిమాణేయేవ దిస్సన్తి కథం నామేత్థాయం విధీతి ఆహ- 'బహులే'చ్చాది. సఙ్ఖ్యాపరిమాణేయేవాయం విధీతి కిం సద్దే సఙ్ఖ్యాపరిమాణ విసయేయేవ వత్తమానే అయం రత్యాదికో విధీతి అత్థో, నను చేత్థ కిం సద్దో పఞ్హో వత్తమానో కథం సఙ్ఖ్యాపరిమాణే వత్తతేతి వుచ్చతే, యజ్జపి సఙ్ఖ్యాపరిమాణే న వత్తతే, తథాపి సఙ్ఖ్యాపరిమాణస్స పుచ్ఛియమానత్తా సఙ్ఖ్యాపరిమాణవిసయే వత్తతే వాతి. బహులాధికార పయోగసామత్థియహేతునిదస్సనే ఫలమాహ- 'యత్రత్వి'చ్చాది, పరిచ్ఛేదకత్తేన పరిమాణకత్తేన. అయమేత్థాధిప్పాయో "యదాకిమిదం సఙ్ఖ్యా పరిమాణమేసం దసన్నం న కిఞ్చి అప్పకమేవేతన్తి సఙ్ఖ్యాపరిమాణమేవ కిం సద్దేన నిన్దీయతే, తదాపి సఙ్ఖ్యా పరిమాణస్స నిన్దీయమానత్తా సఙ్ఖ్యాపరిమాణవిసయత్తమేవేతి ఖేపే వత్తమానాపి కిం సద్దా రతిచ్చాది సియా, బహులాధికారాదితోవ పనేత్థ న సియా"తి. రకారానుబన్ధా ఇసద్దలోపత్థాతి యోజనా.

౪౩. సఞ్జాతం

బుభుక్ఖాపిపాసప్పకతీహి ఖసన్తాహి అకమ్మవచనిచ్చాయం "గమనత్థా కమ్మకాధారే చా"తి (౫-౫౯) కత్తరి క్తే ఇమ్హి చ బుభుక్ఖితో పిపాసితోతి సిద్ధేపి వత్తమానే పయోగత్థం బుభుక్ఖాపిపాసాతి పాఠో.

౪౬. మానే

సబ్బమ్పరిచ్ఛేదరూపన్తి ఉమ్మానపరిమాణాదికం సబ్బం పరిచ్ఛేదరూపం. తత్ర చ ఉచ్చత్తేన మానముమ్మానం, సబ్బతో మానం పరిమాణం.

౪౭. తగ్ఘో

"పమాణపరిమాణేహి సఙ్ఖ్యాయచాపి సంసయే మత్తోవత్తబ్బో"తి (౫-౨-౩౭) పాణినియవత్తబ్బకారవచనం, తత్థ పమాణ మాయామో. సఙ్ఖ్యాయాతి పఞ్చమీ. ఏతేహి సంసయే మత్తో వత్తబ్బోతి అత్థో. విదత్థిమత్తం రతనమత్తం వాతిఆదీని కమేన తత్థోదాహరణాని.

న వత్తబ్బన్తి యథావుత్తవత్తబ్బవచనం పటిక్ఖిపతి. పటిక్ఖిత్తే తస్మిం విదత్థిమత్తం రతనమత్తం వాతిఆది(నా) యంకిఞ్చి దణ్డపుబ్బణ్ణాదికం [పణ్ణాదికం (పోత్థకే)] సంసయితం, తేన మానసఞ్ఞాతస్స పరిచ్ఛేదస్సాభావా కథమేతే పయోగా సియున్తి ఆసఙ్కియ తత్థ కారణమాహ- 'తథాభ్యూహనతో సిద్ధత్తా'తి. తథాభ్యూహనతోతి విదత్థిమానమ్పమాణమస్స రతనమ్మాన మస్సాత్యాదినా తేనప్పకారేన అభ్యూహనతో అభ్యుపగమతోతి అత్థో. సంసయో చ నామ ఉభయపక్ఖపరామసనే సతి సియాతి యథావుత్తమబ్భూహనం సాధేతుమాహ-'నాన్తరేనే'చ్చాది. పక్ఖద్వయేహీతి విదత్థి మానమస్స రతనమ్మానమస్సాతి ఏవమాదికేహి పక్ఖద్వయేహి. అభ్యూహనం సంసయస్సాతి గమ్యతే. జణ్ణు మానమస్స జణ్ణుతగ్ఘం.

౪౮. ణో చ

పురిసో పమాణమస్సాతి విగ్గహో.

౪౯. అయూ

ఉపాధ్యన్తరోపాదానాతి 'అంసే'తి నిమిత్తన్తరోపాదానా నివత్తతీతి యోజనా.

౨౧౦. సఙ్ఖ్యా

సచ్చుతీసాసదసన్తాయ సఙ్ఖ్యాయ పఠమన్తాయ అస్మిం సతసహస్సే అధికా సఙ్ఖ్యాతి అత్థే డో భవతీతి సుత్తత్థో. సచ్చుతీసా సదసన్తాతి పఠమావచనం పఠమన్తతో విధిఞాపనత్థం. నను చ సుత్తే 'సతసహస్స సతసహస్సే డో'తి న వుత్తం, తథా సతి వుత్తియం కథం 'సతం సహస్సం సతసహస్సం వా'తి వుత్తన్త్యాసఙ్కియాహ-ఉభయథావగమా'తిఆది. ఉభయథావగమాతి సతం సహస్సన్తి చ సతసహస్సన్తి చ ఉభయప్పకారేనావగమా, ఉభయథావగమో పయోగ దస్సనఞ్చేత్థ ఏవం వివరణే కారణన్తి అధిప్పాయో. పచ్చయత్థేన సమానజాతియే పకత్యత్థే సతీతి యేనకేనచి సువణ్ణకహాపణాదినా పచ్చయత్థేన సమానజాతియే. సువణ్ణమాసకదీన [సువణ్ణకహాపణాదీనం (పోత్థకే)] మసమాన జాతియానం. అకేవలం చోదాహరణం దస్సేతుం 'ఏకవీస'న్తి వుత్తం. అనిప్ఫన్నత్తా సద్దానమిధ పచ్చయగ్గహణపరిభాసావతారో నత్థి.

౨౧౧. తస్స

నను చ సఙ్ఖ్యాసద్దో సఙ్ఖ్యానే సఙ్ఖ్యేయ్యే చ వత్తతే, కథమేత్థ సఙ్ఖ్యానేవసితా వుత్తి యేనేవం వివరణం కతమిచ్చాహ- 'యదిపి'చ్చాది, పచ్చాసన్నం సఙ్ఖ్యాసద్దస్సాతి అధిప్పాయో. ఇమినా చ కరణసాధనో-యం పూరణసద్దోతి విఞ్ఞాపేతి. యతోతి వుత్తియం సద్దసమ్బన్ధినా తంసద్దేన సేతి ఉల్లిఙ్గితస్స సఙ్ఖ్యాతిఅత్థముపదస్సియ సాయేవ పూరీయతేతీమస్స కమ్మభావేన తిట్ఠతీతి దస్సేతుం తేన పూరణేన పూరీయతే'తి ఆహ.

సమ్పజ్జతేతి పూరీయతేత్యస్సత్థమాచిక్ఖతి. అనేనేతం దస్సేతి "(న) ఘటికాదీనమివ దబ్బానం దబ్బన్తరే నాతిరిత్తీకరణం సఙ్ఖ్యాయ పూరణం కిఞ్చరహి తస్స సమప్పత్తియేవా"తి. అథ కాయం వచోయుత్తి 'సాసఙ్ఖ్యా పూరీయతే యేనే'తి, యావతా సాతి యస్మా పచ్చయో విహితో తస్స సఙ్ఖ్యాసద్దస్స పరామానో తస్స చ పూరణేన అభేదోచ్చాసఙ్కియాహ- 'అభేదేనోచ్చతే సఙ్ఖ్యా పూరీయతే యేనే'తి అభిధానాభిధేయ్యానమభేదోపచారేన వుచ్చతీత్యత్థో, సఙ్ఖ్యేయ్యపూరణే డో న హోతీతి వత్వా తదత్థం విభావేతుమాహ- 'ద్వాదసన్న'మిచ్చాది. సో ఘటో తాసం ఘటికానం పూరణో దబ్బానం దబ్బన్తరే నాతి రిత్తీకరణవసేన. వీసతియా పూరణోతిఆదినా విగ్గహో.

౨౧౪. ఛా

కచ్చాయనేన "ద్వితీహి తియో"తి (౨-౮-౪౨) సుత్తేన ద్వితిసద్దేహి తియప్పచ్చయం విధాయ "తియే దుతాపి చా"తి (౨-౮-౪౩) ద్వితీనం దుతాదేసేన దుతియం తతియన్తి చ "చతుఛేహి థఠా"తి (౨-౮-౪౧) సుత్తేన చతుతో థప్పచ్చయం విధాయ ద్వితేన చతుత్థన్తి చ నిప్ఫాదితం. ఇధ తథా భావేన కథం తే సిజ్ఝన్తీతి ఆసఙ్కియ వుత్తియం 'కథ'మిచ్చాది వుత్తన్తి దస్సేతుమాహ 'సఙ్ఖ్యే'చ్చాది. వుత్తియం 'దుతియస్సా'తిఆదినా సుత్తేకదేసా దస్సితాతి తాని సమ్పుణ్ణం కత్వా దస్సేతుం 'దుతియస్సా'తిఆదినా 'చతుత్థతతియాన'మిచ్చాదినా చ వుత్తాని.

౨౨౨. ఏకా

సఙ్ఖ్యావచనస్స గహణే కో దోసోచ్చాహ-‘సఙ్ఖ్యావాచి’చ్చాది. బహుత్తవిసయే పయోగో న సియాతి సఙ్ఖ్యావచనస్స ఏకత్థే నియతత్తా వుత్తం. ఏకాకీహిచ్చస్స అత్థమాచిక్ఖతి పధానభూతేహేవ’చ్చాదినా. ఉపపజ్జకే బహుత్తవిసయే పయోగోత్యపేక్ఖతే.

౨౬. వచ్ఛా

తరో హోతీతి వుత్తేపి తేహి తరో హోతీతి విఞ్ఞాయతి, వచ్ఛాదీహీతి సుతత్తా పన వచ్ఛాదీనన్తి చ విఞ్ఞాయతీతి వచ్ఛాదీనన్తిఆదినా వుత్తిగన్థోపదస్సనం. నను తనుత్తే వవచ్ఛాదీహి పచ్చయో విధీయతే, యే చ సరీరేన కిసావచ్ఛాదయో, తత్రాప్యవిసేసేన పయోగో పసజ్జతి [పయోపసజ్జనే (పోత్థకే)] విసేసానుపాదానతో, తస్మా కథమత్ర సభావస్సేవ తనుత్తం విఞ్ఞాయతే యేనేవం వివటమిచ్చాహ- ‘వచ్ఛాదిసద్దాన’ మిచ్చ-ది, వచ్ఛాదీహి పకతీతి పచ్చయే విధీయమానే తాసం పవత్తినిమిత్తం వయోవిసేసాది, యస్మిం సతి వచ్ఛాదయో సద్దా దబ్బే-భినివిసన్తే, తం పచ్చయా-సన్నం, న చ కిసత్తస్స భావా దబ్బే వచ్ఛాదిసద్దా పవత్తన్తే. అతో తస్సేవ సద్దప్పవత్తినిమిత్తస్స తనుత్తే యుత్తం పచ్చయేన భవితుం, (న) తనుత్తమత్తేతి మఞ్ఞతే. పవత్తినిమిత్తం సమ్బన్ధి ఆసన్నన్తి సమానాధికరణాని.

వచ్ఛో పఠమవయో, తస్స తనుత్తం దుతియవయప్పత్తి. దుతియఞ్హి వయం పప్పోన్తస్స వచ్ఛస్స పఠమో వయో వచ్ఛసద్దస్స పవత్తినిమిత్తం కిఞ్చిమత్తావసేసం భవతి అముమేవాహ-‘సుసుత్తస్సే’చ్చాదినా. ఉక్ఖోతరుణోదుతియవయప్పత్తో వుచ్చతే, తస్స తనుత్తం తతియవయప్పత్తి. తతియఞ్హి వయప్పత్తకాలే దుతియస్స వయస్స ఉక్ఖసద్దప్పవత్తి నిమిత్తస్స కిఞ్చిమత్తా వసేసతో [వసిస్సతే (పోత్థకే)] జాతిసఙ్కరత్తా గద్దభజాతియా వళవాజాతియా చ మిస్సత్తా. భారవాహకత్తమ్పతి యో సమత్థో, సో ఉసభోత్యుచ్చతే, యదాతు తస్స భారవాహకత్తే సామత్థియం మన్దం భవతి పరిక్ఖీణం, తదా తనుత్తమ్భవతీత్యాహ- ‘సామత్థియస్స తనుత్తం అప్పబలతా’తి.

౨౭. కిమ్హా

సముదాయో నామ ద్వ్యవయవో వా సియా బహుకావయవో వా, తత్థ ద్వ్యవయవసముదాయా నిద్ధారణే సామత్థియా ఏకస్సేవ నిద్ధారణం విఞ్ఞాయతి తమేవానుసరతి. బహుకావయవసముదాయాప్యే ‘కస్స నిద్ధారణే’తి సుత్తే ఏకస్సాతి వచనాభావేపి ఏకస్సేవ నిద్ధారణం విఞ్ఞాతబ్బం తేనేవ కతరో భవతం దేవదత్తో’త్యాదికముదాహరణమదాసి. కతరో భవతం దేవదత్తో కతరో భవతం కఠోత్యాద్యుదాహరణబహుత్తేన నిద్ధారణవాచీనమబహుత్థేపి నిద్ధారియమానవాచీహీ’తి బహుత్తేన వుత్తం. అపచ్చపరంపరాయ పవత్తం గోత్తం వంసో, తదభి ధాయినో అపచ్చప్పచ్చయన్తాపి అభేదోపచారేన గోత్తం, తేవాపచ్చా పచ్చవన్తసమ్బన్ధద్వారేనాపచ్చే పవత్తాతి సమ్బన్ధిసద్దా భవన్తి, చరణసద్దా చ కఠా యో కిరియాసద్దా భవన్తి కఠాదీహి వుత్తజ్ఝయనత్థం యథా సకంవతచరణకిరియానిమిత్తత్తేనాజ్ఝేతూసు పవత్తాతి తేసం సమ్బన్ధిసద్దానం కేసఞ్చి అత్థస్స కిరియాసద్దానం చాత్థస్స అసత్యపి జాతిత్తే జాతినిబన్ధనం లోకే కారియమిట్ఠం తదుత్తం “గోత్తఞ్చ చర- ణేహి సహా”తి. తత్థాపి జాతిత్తమ్పరిభాసితం, తేనాహ- ‘కఠస్స చరణత్తా జాతిత్తం గోతత్తా జాతిత్త’న్తి చ.

౨౮. తేన

లోకియాతి పరసద్దసత్థకారే సన్ధాయాహ. ఇహ తు అవిసేసేన వుత్తన్తి సమ్బన్ధో. నిరుత్తియం సామఞ్ఞేన వుత్తత్తాతి యోజనా. సామఞ్ఞేన వుత్తాకారం దస్సేతుం ‘కథ’న్తిఆది వుత్తం. దేవేహి దత్తో బ్రహ్మునా దత్తోతిఆదీని కత్తరి కరణే వా

విగ్గహవాక్యాని. దేవదత్తో దేవదత్తికో దేవియో దేవలోతిఆదీని వుత్తిపదాని.

తత్థ నిరుత్తిపిటకాగతానం 'దేవదత్తా దేవదత్తికో'తిఆదీనం వుత్తిపదానమఞ్ఞథా నిప్ఫత్తిముపదస్సియ దేవలో దేవియోతిఆదీనమ్పన వచనన్తరేనేవ నిప్ఫత్తిం దస్సేతుం 'దేవేహి దత్తో'తిఆది వుత్తం. పరసద్దసత్థకారానమ్పి దేవలో దేవియోతి వచనన్తరేనేవ సాధనం సాధనాకారఞ్చ తేసం దస్సేతుం 'కేచీహీ'తిఆది వుత్తం. ఏకదేసతోయేవ పచ్చయమిచ్ఛన్తి తేన తేసం దేవలో దేవియో దత్తి లోచ్చాది భవతి. కప్పనాగారవోతి దత్తసద్దలోపనామేకదేసవసేన కప్పనాగారవో.

౨౯. తస్స

న చ సబ్బేతిఆదినా బహులాధికారే ఫలం వుత్తం. భావసద్దో కత్థచి కిరియాయం వత్తతే 'భావే అయం విధీ'తి. కత్థచి అధిప్పాయే 'అయమేతేసం భావో [భావోధిప్పాయో]'తి. కత్థచి పదత్థే 'ఇమే భావా'తి. కత్థచి సత్తామత్తే'తిణానం భావో'తి. తేనాహ-'భావసద్దస్సే'చ్చాది. రూపసాధన ద్వారేనాతి భావసద్దస్స రూపసాధనద్వారేన, సప్పన్తి పకాసేన్తి అత్థ మనేనాతి సద్దో. సోవ అభిధానం అభిధీయతే-నేనత్థోతి కత్వా. బుజ్ఝతి అత్థసరూపన్తి బుద్ధి, సావ పతీయతే-నేనాత్థో పచ్చేతి అత్థ మితి వా పచ్చయోతి వుచ్చతి.

నను చ 'భవన్తి ఏతస్మా బుద్ధిసద్దా'తి వుత్తం తస్మా పవత్తినిమిత్తముభిన్నమ్పి భవతి, తథాసతి 'సద్దప్పవత్తినిమిత్త'న్తి సద్దస్సేవ పవత్తినిమిత్తతా కస్మా వుత్తాతి వుచ్చతే. పాకటభావేన అభిధానాభిధేయ్యసమ్బన్ధస్స సద్దస్సేవ పవత్తినిమిత్తతం వత్వా విసుం బుద్ధియా నిమిత్తస్స రూపానుగతత్తం విసేసేత్వా పవత్తినిమిత్తతమస్సా దీపేతుం 'నిమిత్తవసాహి'చ్చాదిమాహ. దబ్బేగుణోతి దబ్బే వుత్తియం గుణో నిమిత్తన్తి సమ్బన్ధో. గుణసద్దస్సేవ జాతిసద్దత్తేనోదాహరణద్వయం దత్తం... గుణస్స జాతియా విసుం జాతినిమిత్తస్సాభావతో [నిధిత్తస్స భావతో]. కిరియాదీతిఆదిసద్దేన దబ్బాదీనం గహణం, కేచి పన కిరియాసద్దానం కిరియా పవత్తినిమిత్తన్త్యాహు. తేసం దేవదత్తాదీనం అవత్థావిసేసేన అవత్థాభేదేన సామఞ్ఞం తదవత్థా విసేససామఞ్ఞం. తేనాహ- 'దేవదత్తస్సా'తిఆది. విజ్జమానో పదత్థో విసయో యేసం దేవదత్తాదీనం సఞ్ఞాసద్దానం తేసం పవత్తినిమిత్తం జాతిలక్ఖణమాచిక్ఖితమ్పటిపాదితన్తి అత్థో.

అనేన చ దేవదత్తాదయో సఞ్ఞాసద్దాపి సమానా జాతిసద్దాతి వుత్తం హోతి. యది చరహి సఞ్ఞాసద్దాపి జాతివచనా సియుం, పఞ్చవిధత్తమేసం పరిహాయతీతి. నేదమేవం విఞ్ఞేయ్యం... పసిద్ధతరజాత్యాభిధాన కఠగోవీహియవాదిసద్దా జాతిసద్దత్తేన విసుం పరిగ్గయ్హన్తి.

సమ్బన్ధిభేదతోతి ఘటాదిసమ్బన్ధీనం భేదతో. అభావస్సభేదతోతి ఘటపటాదీనం సమ్బన్ధీనం భేదేన అభావస్స భేదతో అభేదేపి భేదా ఉపచరితా సన్తీతి యోజనా. యస్స సామఞ్ఞస్స వసా, తేసు ఉపచరితభేదేస్వాకాసాదీసు. నిరవయవావిజ్జమానవిసయానన్తియే ఆకాసో వియ నిరవయవా అభావో వియ అసన్తా చ, తే విసయో యేసం సద్దానం తేసన్తి అత్థో. సామఞ్ఞం భావోతి పుథుజ్జనాదిసామఞ్ఞం భావోతి అత్థో. అలసస్స భావో కిరియాసమ్బన్ధిత్తం, బ్రహ్మఞ్ఞం జాతి చాపల్యం నేపుఞ్ఞం గుణో వా. వుత్తియం సకత్థేకన్తాతి "సకత్థే"తి (౪-౧౨౨) ఇమినా సకత్థే కతకప్పచ్చయన్తాతి అత్థో. న దట్ఠబ్బన్తి సమ్బన్ధో. పత్తకాలోవ పత్తకల్లం. కరుణా ఏవ కారుఞ్ఞం.

౬౨. అణ్వా

“ఏకయోగనిద్దిట్ఠానం సహవాపవత్తి సహవా నివత్తీ”తి ‘భావ కమ్మేసూ’తి అనువత్తతే. తథాపి భావేతీమినాపేత్థ సప్పయోజనత్తం దస్సేతుమాహ- ‘భావకమ్మేసు’చ్చాది.

౬౪. తర

యజ్జపి సీధాతుస్స కేవలస్స సుపనే పవత్తి, తథాప్యతిపుబ్బస్స ఉక్కంసే పవత్తీతి ఆహ- ‘అతిసయో ఉక్కంసో’తి. సో చ అతిసయో కస్స సమ్భవతిచ్చాహ- ‘సో చ కిరియాగుణాన’న్తి. కథం తేసమతిసయోచ్చాహ- ‘ఆధారభూతదబ్బవసా’తి. కుతోచ్చాహ- ‘అనపేక్ఖితే’చ్చాది. అనపేక్ఖితో కిరియాగుణానం నిస్సయో దబ్బసఙ్ఖాతో యేసన్తి విగ్గహో, దబ్బస్స నిస్సయభూతస్సా-తిసయత్తం హోన్తమ్పి నిస్సితానం కిరియా గుణానం వసేనేవ సియా నాఞ్ఞథాతి వత్తుమాహ-‘పచ్చధికరణ’న్తిఆది.

నను చ యది కిరియాగుణానమేవాతిసయో, తదా న సిజ్ఝతి ‘గోతరో’తి నేస దోసో, నో చేత్థ జాతియాతిసయో, కస్స చరహి గుణస్స గో అయం యో సకటం వహతి, గోతరో-యం యో సకటం వహతి సిరఞ్చాతి, జాతియా హి నిచ్చాయేకరూపాయ నోక్కంసాపకంసయోగో సమ్భవతీతి దబ్బస్సాపి నాతిసయసమ్భవో. తథాహి తుల్యప్పమాణస్స గుణకతోవ మూలతో ఉక్కంసో దిస్సతి సమానేపి హి ఆయామే విత్థారే చ పటస్స కాసికస్సాఞ్ఞోవాగ్ఘో భవతి మాథురస్సాఞ్ఞో వాతి. దబ్బస్సాపి సాతిసయేహి యుత్తతామత్తేన సాతిసయత్తస్సుపట్ఠాపితత్తా వుత్తం- ‘తేనేవాహ’తిఆది. యదగ్గేన కిరియాగుణానం నిస్సితానమతిసయవసేన నిస్సయభూతమ్పి దబ్బం కథఞ్చిదప్యతిసయే వత్తతి నామ, తదగ్గే తబ్బాచికాపి పకతి అత్తనో వచనీయత్థవసేన తత్థ వత్తతియేవ నామాతి ‘అతియయే వత్తమానతో’తి పకతివిసేసనవసేన వుత్తం, తేనేవాహ- ‘ఇమినా పకతి విసేసనత్తఞ్చాహ’తి. సకత్థికానం పకతిఅత్థో జోతనీయో హోతీతి సమ్బన్ధో.

సకత్థికానన్తి కత్తరి ఛట్ఠీ సమ్బన్ధవచనిచ్ఛాయ, సకత్థికేహీతి అత్థో. హేతుమాహ- ‘పకతివిసేసనన్తీ’తి. ఇతిసద్దో హేతుమ్హి, యస్మా ‘అతిసయే వత్తమానతో’తి, పకతివిసేసనం, తతో పకత్యత్థభూతే-తిసయే జాతత్తా సకత్థికేహి యథావుత్తనయేన పకత్యత్థభూతేతిసయో జోతనీయో హోతీతి అత్థో. తత్థ నాభిధేయ్యోతి బ్యతిరేకమాహ, తథా చ వక్ఖతి- ‘అతిసయజోతకాతరాదయో’తి.

అథ పకతివిసేసనత్తే కస్మా నాభిధేయ్యో జోతనీయోచ్చాహ ‘పకతియాయేవ’చ్చాది. ఉక్కంసో సమానగుణవిసయేయేవ లోకే దిట్ఠో [పవిట్ఠో (పోత్థకే)] తేన సామఞ్ఞవచనేపి తాదిథవిసయేయేవ [సోయేవ] కారణ వసేన హోతీతి దస్సేతుమాహ- ‘అతిసయేనే’చ్చాది. ద్విన్నమేకస్సా-తిసయేచ్చాదినా ‘ద్విబహూసుక్కంసే తరతమా”తి (చం ౪-౩-౪౫) సక్కతసుత్తత్థస్సాధిప్పాయం వివరతి. తరఇయాతి సకవోహారేన వుత్తం, తేసన్తు ఈయప్పచ్చయో. ఏవమిహావిధానం సుఖసానేత్తన్తి సమ్బన్ధో.

అయమేత్థాధిప్పాయో ‘యథావుత్తసుత్తత్థవసేన ద్విన్నమేకస్స ఉక్కంసాభావా ‘మాథురా పాటలిపుత్తకేహి సుకుమారతరా’చ్చాదో తరప్పచ్చయో న హోతీతి ఏకో మాథురో దుతియో పాటలిపుత్తకో ఇమేసం సుకుమారానం ద్విన్నమేకో మాథురో-తిసయేన సుకుమారో సుకుమారతరో, ఏకమఞ్ఞేసం ద్విన్నముక్కంసేతథాఞ్ఞేసం ద్విన్నమేకస్సాతి ఏవం ద్విన్నంద్విన్నమేకేకస్స ఉక్కంసే తరప్పచ్చయో భవతి, ఉభయత్ర త్వవయవాపేక్ఖమ్బహువచనం, తథాహి సుకుమారత్తేనుక్కంసియమానానం సముదాయానమవయవా మాథురా బహవో పాటలిపుత్తకాపి నిక్కంసియమానా

తథేవావయవా బహవో హోన్తి, ఏవం మాథురా పాటలి పుత్తకేహి సుకుమారతరా'తి తరప్పచ్చయేన సిజ్ఝతి. ఇమస్మిం గామే అడ్ఢతరా వాణిజ్జాచ్చాదోపి కథితేన ఞాయేన ద్విన్నంద్విన్నమేకేకస్స ఉక్కంసే తరప్పచ్చయో భవతి, బహువచనన్తు కత్థచి అవయవాపేక్ఖన్తి సబ్బం సక్కతే కిచ్చేన సాధేన్తి. ఇహ తు తథావిధస్స సుత్తస్సా విధానా "తరతమిస్సికియిట్ఠాతిసయే"తి తరాదీనమతిసయే సామఞ్ఞేన విధానా సబ్బత్థ తరప్పచ్చయేన సుఖసాధనం హోతీ"తి.

అవత్థాభేదేనాతి పటుతరావత్థావతో పటుఅవత్థాయ భిన్నత్తా వుత్తం, తథాహి తమేవావత్థన్తరయుత్తం వత్తారో భవన్తి అఞ్ఞో 'భవంసూఅవత్థో'తి. పకారన్తరేనపి సాధనే హేతుమాహ- 'అతిసయమత్తే వా విధానతో'తి. అనవట్ఠితత్తమాహ- ('అతిసయవాపి'చ్చాది). పఞ్చస్వేతేసూతి ఏతేసం యథావుత్తానం తరాదీనం పఞ్చన్నం మజ్ఝే, రూపాని గుణవచనస్స వుత్తియముదాహరితాని. కిరియావచనస్స తు 'అతిసయేన పాచకతరో పాచకతమో'తి. ఇస్సిక ఇయఇట్ఠా సరాదీ తతో (అఞ్ఞతో) న హోన్తి బహులాధికారా.

౬౬. తస్స

తస్సాతి సామఞ్ఞేన వుత్తేపి వికారసమ్బన్ధీయేవ ఛట్ఠియన్తో గయ్హతి, ఛట్ఠియన్తసమ్బన్ధీయేవ చ వికారో గయ్హతి సమ్బన్ధవసాతి దస్సేతుమాహ 'యస్సా'చ్చాది. కోసకారకపాణవిసేసేహి కతో కోసో. పాణయో సత్తా, ఓసధ్యోఫలపాకన్తా, రుక్ఖా పుప్ఫఫలూపగాతి రుక్ఖోసధీనం లక్ఖణం వదన్తి తల్లక్ఖణేనేత్థ రుక్ఖో సధయో న గయ్హన్తి, కిఞ్చరహి ఓసధిసద్దేన లతాదిపి గయ్హతి, రుక్ఖసద్దేన (వనప్ప)తయోపి, వనప్పతయో హి ఫలవన్తా న పుప్ఫవన్తా. కథం గావస్స వికారే పురిసే మయోచ్చాహ- 'అఞ్ఞస్మి'న్తిఆది. గావస్స ఇదం గోమయం.

౬౭. జతు

ఉపపత్యన్తరన్తి పచ్చయలోపతో యుత్యన్తరం.

౬౮. సమూ

తీసుత్తరేసు చ వత్తతేతి సమ్బన్ధో. రాజఞ్ఞమనుస్సానమ్పి జాతియమపచ్చే ఞస్సప్పచ్చయానం విధానా వుత్తం 'గోత్తప్పచ్చయన్తా'తి ఆహ- 'రాజఞ్ఞానం సమూహో'చ్చాది. ఉక్ఖో ఉసభో. ఓట్ఠో ఖరతో, ఉరబ్భో మేసో, ఏవమిచ్చాదినా 'ఉక్ఖానం సమూహో'చ్చాది. వాక్యమపదిసతి. కాకానం సమూహోతి విగ్గహో, ణికఅచిత్తాతి ఇమినా ణికో అచిత్తవాచ కేహేవ దిస్సతీతి ఞాపేతి. అపూపో పిట్ఠపూపో, సంకులన్తి (గుళ) మిస్సకఖజ్జకవిసేసో.

౬౯. జనా

"తదస్సట్ఠానమీయో చా"తి (౨-౮-౧౩) కచ్చాయనసుత్తస్సాయ మత్థో "తదస్సట్ఠానమిచ్చేతస్మిం అత్థే ఛట్ఠియన్తతో ఈయప్పచ్చయో హోతీ'తి. తేన మదనస్స ఠానం మదనీయం బన్ధనస్స ఠానం బన్ధనీయంత్యాదికం సాధేన్తి. ఇధ పన తథావిధస్సాభావా కథం తం సిజ్ఝతీత్యాసఙ్కియ 'మదనీయ'న్తిఆదికం వుత్తం, తం దస్సేతుమాహ- 'మదనీయాదిప్పసిద్ధియా'చ్చాది. సాధనక్కమం దస్సేతుమాహ- 'ఏవమఞ్ఞతే'చ్చాది.

ఠానన్తి కారణం. “ఉపమత్థాయితత్త”న్తి (౨-౮-౧౪) కచ్చాయనసుత్తస్సాయమత్థో “ఉపమత్థే ఆయితత్తప్పచ్చయో హోతీ”తి తేన ధూమో వియ దిస్సతీతి ధూమాయితత్తం తిమిరమివ దిస్సతీతి తిమిరాయితత్తంత్యాదికం సాధేన్తీతి వుత్తనయమేవ. తమ్పిహచ్చాదికం ద్వీసు సాధనక్కమదస్సనం, ధూమో వియ దిస్సతీతి దస్సితో యో కమ్మత్థో సోపి ధూమాయీతి కత్తువసేన సక్కా పరికప్పేతున్తి కత్తుసాధనతో ధూమాయితసద్దా సకత్థేత్తప్పచ్చయేపి ధూమో వియ దిస్సతీతి అత్థే ఆయితత్థప్పచ్చయేపి నాత్థభేదో-ఞ్ఞత్రవచనిచ్చాభేదాతి దట్ఠబ్బం, భావత్థో పన తేసం భావప్పధానవసేన లబ్భతి, ధూమస్సేవ దస్సనన్తి విగ్గహే ఆయితత్తేన వా.

౭౦. ఇయో

అఞ్ఞస్మిన్తి అఞ్ఞస్మిమ్పి అత్థే ఇయోతి యోజనా.

౭౧. కథా

పవాసే దూరగమనే సాధు పవాసికో, ఉపవాసే రత్యభోజనే సాధు ఉపవాసికో.

౭౩. పథా

పథే సాధు ఉపాకారకం పాథేయ్యం, మగ్గోపకరణం, సపతిమ్హి ధన పతిమ్హి సాధు ఉపకరణం సాపతేయ్యం ధనం.

౭౭. రాయో

తుమన్తకిరియాయాతి ఘాతేతుం (త్యాదీతు) మన్తకిరియాయ. వా సద్దో సముచ్చయో, ఘాతేతుం వాతిఆదినా యోజేతబ్బో.

౭౮. తమే

ఇతిసద్దేన బ్యవచ్ఛిన్నమత్థముపదస్సయమఞ్ఞనాపేక్ఖం సప్పధానం మన్త్వాది విధిమ్హిదమత్థద్వయం బ్యాపారీయతిచ్చాహ-‘ఏత్థ అస్స అత్థీ’తి. నను చ యం యస్స హోతి తం తస్మిమ్పి హోతి (యం యస్మిం హోతి) తస్సాపి తం హోతి తేనేవ వుచ్చతే- ‘ఛట్ఠీసత్తమీనమవిసేసో’తి, తత్రఞ్ఞ తరనిద్దేసేనేవ సిద్ధే కిమత్థమిహ ఛట్ఠీసత్తమీనం భేదేనోపాదానం కరీయతీతి వుచ్చతే-యత్రావయవావయవిభావో, తత్థేవ ఛట్ఠీసత్తమీనమత్థస్స అవిసేసో [వత్థుతో (పోత్థకే)] యథా ‘రుక్ఖేసాఖా రుక్ఖస్స సాఖా’తి. సస్సామిభావజఞ్ఞజనకభావాదో తు నావస్సమాధారాధేయ్యభావోతి ద్విన్నమేవత్థానముపాదానన్తి.

నను చ సమ్భవే బ్యభిచారే చ సతి విసేసనం సాత్థకం భవతి యథా ‘నీలముప్పల’న్తి, నేవాత్థిత్తస్సాత్థి బ్యభిచారో, తథా చ వుత్తం- ‘న సత్తం పదత్థో బ్యభిచరతీ’తి, తస్మా బ్యవేచ్ఛేజ్జాభావా నిరత్థకమత్థీతివిసేసనన్త్యాహ- ‘పదత్థస్సే’చ్చాది. సత్తాయం అబ్యభిచారే పీతి సమ్బన్ధో. కాలన్తరా బ్యభిచారత్థమత్థీతివిసేసనన్తి దస్సేతుమాహ- ‘కాలే’చ్చాది.

నను చ సుత్తేసు కాలో పధానం న హోతి, “తేన కతం కీతం”త్యాదినా హి పచ్చయత్థో దస్సితో, తథా హి కాయికంవాచసికం త్యాదో న కాలసమ్పచ్చయో, ఏవమిహాపి సత్తామత్తే భవితబ్బం, అత్థీతి తు వత్తమానసత్తాయ ఏవ పరిగ్గహో కథమవసీయతే యేన కాలవిసేసనం సియాతి. సచ్చం, కిన్తు పదత్థస్స సత్తాబ్యభిచారాభావేపి అత్థీతివిసేసనోపాదానసామత్థియాత్ర విసిట్ఠో సత్తా అత్థీతి విసేసనత్తేనోపాత్తా, న సత్తామత్తన్తి పతీయతే, సా పన విసిట్ఠా సత్తా సమ్పతిసత్తా, అత్థి చ తస్సా బ్యభిచారో సామఞ్ఞసత్తాయాతి యుజ్జతేవ విసేసనవిసేస్సభావోతి మఞ్ఞతే. ఉపాధీతి విసేసనం.

న భుఞ్జతిచ్చాదివియాతి యథా న భుఞ్జతీతి నఞ్స్స పటిసేధత్తా విరుద్ధత్థపదస్స సన్నిధానే-త్థన్తరస్స పటిసేధరూపస్సత్థస్సావగతి పదనిబన్ధనస్స విధినో అబాధికా భవతి, తమివాక్యత్థో. అధిప్పాయత్థ మాహ- ‘అత్థివచనిచ్చాయ యో విసయో తస్స నియమో’తి. కతి పయసమ్బపే న పన గోమా రుక్ఖవాతి యోజనా, తేహీతి పసంసాపహూతేహి. కకుదే ఆవత్తో కకుదావత్తో, నిన్దితో కకుదావత్తో అస్స అత్థీతి కకుదావత్తీ. కథం నిన్దితత్తమస్సిచ్చాహ-‘కకుదా వత్తో’చ్చాది. సంసత్తో దణ్డో అస్స అత్థిచ్చనేన గేహట్ఠితేన విజ్జమానేనపి దణ్డేన దణ్డీతి నాభిధీయతీతి వదతి. దబ్బేభిధేయ్యేతి జాతిసన్నిస్సయగోపిణ్డఅస్సపిణ్డాదిసఙ్ఖాతే దబ్బే-భిధేయ్యే, భవం భవేయ్యాతి యదాకదాచి భవన్తో యది భవేయ్య.

౭౯. వన్త్వ

పఞ్చవా “బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా”తి (౧-౩౩) రస్సో.

౮౦. దణ్డా

ద్వే హోన్తీతి ఇకో ఈచేతి ద్వే హోన్తి, ఏకమేకంవాతి ఉభిన్నం. వాసద్దో ద్వే హోన్తీతి ఏత్థాపి దట్ఠబ్బో. ఉత్తమీణేవ ధనా ఇకోతి గణసుత్తం వివరతి ‘ఉత్తమీణేవా’తిఆది. కేనేత్థ సమాసోతి ఆహ- ‘స్యాదిస్యాదినేకత్థన్తి సమాసో’తి. ఉత్తమీణో ధనసామీ. అసన్నిహితే అత్థాతి గణసుత్తం, అసన్నిహితేతీమస్స అత్థం వివరతి ‘అప్పత్తే’తి. అసమ్పత్తేతి అత్థో. అసన్నిహితేతి చ అత్థో ఇచ్చస్స విసేసనం. అత్థనం అసన్నిహితే అత్థే ఆసిసనం అత్థో, సో అస్స అత్థీతి అత్థికో అత్థీ. తదన్తాచాతి గణసుత్తం, అసన్నిహితేత్యనువత్తతే, అసన్నిహితోపాధికా అత్థన్తా చ ఇక ఈప్పచ్చయో భవతీత్యత్థో. వణ్ణన్తాఈయేవాతి గణసుత్తం, బ్రహ్మనం దేవానం వణ్ణోతి వా సమాసో. హత్థదన్తేహి జాతియన్తి గణసుత్తం.

జాతియన్తి పచ్చయవిసేసనం. వణ్ణతో బ్రహ్మచారిమ్హీతి గణసుత్తం. బ్రహ్మసద్దేన నియమవిసేసో వుచ్చతిచ్చాహ-‘విజ్జే’చ్చాది. తస్మిఞ్చనియమవిసేసచరణే తిణ్ణం బ్రాహ్మణాదీనమేవాధికారో, నసుద్దస్సాతి దస్సేన్తో ఆహ- ‘తఞ్చే’చ్చాది. తేవణ్ణికో వణ్ణీతి వుచ్చతీతి సమ్బన్ధో. తీసు వణ్ణేసు భవో తదన్తోగధత్తా తేవణ్ణికోతి భవత్థే ణికో. వణ్ణసద్దో బ్రాహ్మణాదివణ్ణవచనో. తత్ర బ్రహ్మచారిమ్హిత్యనేన సుద్దో బ్యవచ్ఛిజ్జతే.

అథవా బ్రహ్మన్తి నిబ్బానం తదత్థో గన్థోపి, తం బ్రహ్మం నిబ్బానం ధమ్మం వా తేపిటకం చరతీతి బ్రహ్మచారీ, యతి. యతయోపి హి వణ్ణీతి బ్రహ్మచారినోతి వుచ్చన్తి. వణ్ణీలిఙ్గీతి హి వుత్తే తిలిఙ్గవాతి అత్థో. వణ్ణ సద్దో పనేత్థ యథావుత్త బ్రహ్మపరియాయో. పోక్ఖరాదితో దేసేతి గణసుత్తం. దేసో చేత్థ యత్థ(త్థి పోక్ఖరాదీని సో). పదుమగచ్ఛ పోక్ఖరణీనం

వాచకస్సాతి ఇమినా పదుమాని అస్సం సన్తీతి పదుమినీతి పోక్ఖరణీపి వుచ్చతీతి దస్సేతి. నావా అత్థీతి నావికో, యాగమే నావాయికో. సుఖదుక్ఖా ఈ, బలా బాహూరుపుబ్బా చేతి చ గణసుత్తాని.

౮౨. ముఖా

ఇహాపి పసజ్జేయ్య మధు అస్మిం ఘటే అత్థీతి ఏత్థాపి పయోగే మధురన్తి రప్పచ్చయో పాపుణేయ్య మధుమ్హి అభిధేయ్యతి అధిప్పాయో. న గచ్ఛన్తీతి నగా. యజ్జపి ఊసవాచ్చాదో పహూతాదివిసయాయాత్థితాయ సమ్భవో, తథాపి ఈసాదివతో పచ్చయ(త్థ)త్తేన వచనిచ్ఛాభావా ఈసవా ఘటోచ్చాది న సిజ్ఝతి తస్మా పహూతాదివిసయాత్థితాసమ్భవేపి తంవతో-త్థస్స పచ్చయ(త్థ)త్తేన ఈసరో దేనోతి వత్తు మిచ్ఛాయం పచ్చయో యథా సియా అఞ్ఞత్రమాభవిచ్ఛేవమత్థో వేదితబ్బోతి ఆహ- 'ఇతి'చ్చాది. కుఞ్జవాతిఏత్థ కుఞ్జసద్దో తిణలతాద్యచ్చాదితపబ్బతేకదేసే వత్తతే.

౮౩. పిచ్ఛా

పరేహి వాచాసద్దా ఆలో విహితో నిన్దాయం, నేహ తథేతి చోదనముబ్భావయతి 'నిన్దాయ'మిచ్చాదినా.

౮౮. సీలా

సీలమస్స అత్థి, కేసా అస్స సన్తీతి విగ్గహో. అణ్ణా నిచ్చన్తి నిచ్చవిధ్యత్థం గణసుత్తం. గాణ్డీరాజీహి సఞ్ఞాయన్తి సఞ్ఞావిసయనియమనత్థం గణసుత్తం. గణ్డస్స గణ్డమిగసిఙ్గస్స అయం గాణ్డీ, సా అస్స అత్థీతి గాణ్డీవో.

౯౦. సిస్స

సమస్స అత్థీతి సువామీ,సం సకియం.

౯౧. లక్ఖ్యా

అకారాదేసో చ ణసన్నియోగేనాతి ఇమినా యత్థ ణకారో తత్థేవాయమకారాదేసోతి దస్సేతి. ఉపాదానతోతి ఇమినా నిస్సయకరణమేకో సత్థియో ఞాయోతి దస్సేతి. అన్తస్స అవిధానసామత్థియాచాతి ఇమినా సతిపి పుబ్బలోపేన పయోగ నిప్ఫత్తియం అకారం విధాయ తస్స లోపో నిరత్థకోతి దస్సేతి. లక్ఖీ సిరీ అస్స అత్థీతి లక్ఖణో.

౯౪. ఇమియా

కప్పో యోగ్యతా అస్స అత్థీతి కప్పియో, జటా హానభాగో, సేనా అస్స అత్థీతి విగ్గహో.

౯౩. తోప

'ఓహాక చాగే' ఇతి సకకారస్స హాధాతునో పయోగే తోప్పచ్చయం నిసేధేత్వా'సత్థా హీయతే సత్థా హీనో'తి ఉదాహరణం దస్సితం. తేనాహ- 'సక్కతేచ్చాది. దస్సేతుం తతియమ్పనుదాహరణన్తి సమ్బన్ధో. చీప్పచ్చయావసానానన్తి "అభూతతబ్భావే కరాసభూయోగే వికారాచీ"తి (౪-౧౧౯) వుత్తో చీప్పచ్చయో అవసానే యే సన్తి విగ్గహో. జాతియవజ్జితానన్తి "తబ్బతి

జాతియో”తి (౪-౧౧౩) సుత్తేన జాతియప్పచ్చయేన వజ్జితానం. కచ్చాయనే తు తోఆదీనం విభత్తి సఞ్ఞత్తా న తతో పున విభత్తుప్పత్తి.

౯౬. ఇతో

వుత్తియం ‘ఏతస్స ట ఏత’ ఇతి అతోఇచ్చత్ర ఏతస్స టాదేసో ఏత్తో ఇచ్చత్ర ఏతఆదేసోతి అత్థో.

౯౭. అభ్యా

నను చ కిం ఇమినా సుత్తేన, పఞ్చమ్యన్తా “తో పఞ్చమ్యా”తి (౪-౯౫) భవిస్సతి, అపఞ్చమ్యన్తాతు “ఆద్యాదీహీ”తి (౪-౯౮) నేతదేవం దట్ఠబ్బం. “తో పఞ్చమ్యా”తి (౪-౯౫) పకతివిసేసానమపరామాసతో కుతోచి పఞ్చమ్యన్తా హోతు, అపఞ్చమ్యన్తా పన “ఆద్యాదీహీ”తి సుత్తే ససఙ్ఖ్యస్సాదిసద్దస్స గహణేన తంసదిసా ససఙ్ఖ్యాఏవోపలక్ఖీయన్తీతిపి విఞ్ఞాయేయ్య తతో అపఞ్చమ్యన్తేహి అభ్యాదీహి తో న సియాతి అభితోచ్చాది న సిజ్ఝతీతి “అభ్యాదీహీ”తి సుత్తన్తి దట్ఠబ్బం.

౯౮. ఆద్యా

నను చ తోఇచ్చేవ సామఞ్ఞేన సుత్తితే యతోకుతోచి పఞ్చమ్యన్తా వా అపఞ్చమ్యన్తా వా బహులం వా తోమ్హి ఇట్ఠప్పసిద్ధీతి కిం ఆద్యాదీహీతి సుత్తేనాతి సచ్చం, తథాపి విభాగేన దస్సితే విభాగసో విసేసావసాయో సియాతి న దోసోతి. యన్తి పఠమన్తా తోమ్హి యతో.

౧౦౦. కత్థే

పుబ్బేనేవాతి “సబ్బాదితో” (౪-౯౯) చ్చాదినావ. ఏతస్సాతి ఏతసద్దస్స, ఇమస్సాతి ఇమసద్దస్స.

౧౦౧. ధి

వావిధానాతి వికప్పేన ధిప్పచ్చయస్స విధానా.

౧౦౨. యా

యత్రాతి వుత్తే యత్థాతి ఉప్పలక్ఖితమేవ సియాతి న వుత్తం. ఏవముపరిపి.

౧౦౪. కుహిం

హిఞ్చనం విధీయతే “హిం హం హిఞ్చన”న్తి (౨-౫-౯) సుత్తేన. హిఞ్చిఆదీనన్తి హిఞ్చిదాచిరహచిఆదీనం.

౧౦౫. సబ్బే

ఏతస్మిం కాలే ఏకదాఇచ్చాది దట్ఠబ్బం.

౧౦౬. కదా

కుదాసద్దో చనంసద్దయోగేవ దిస్సతి కుదాచనన్తి.

౧౦౭. అజ్జ

నిమిత్తనిమిత్తీనన్తి కారణకారియానం, సమానేతి సాధారణే. సమానమేవ బోధేతి 'తంయథే'చ్చాదినా. ఏత్థ పన మమ్మతాళనం నిమిత్తం పాణ హరణం నిమిత్తీ, తస్సాతి అనజ్జతనస్స. ఉపరి త్యాదికణ్డే కరహసద్దో తు చిసద్దసంయుత్తోవ దిస్సతి కరహచీతి.

౧౧౦. ధాసం

సఙ్ఖ్యావాచినో సద్దా సఙ్ఖ్యాసద్దేన గహితాతి ఆహ- 'అత్థే'చ్చాది. పకారో దబ్బగుణధిసయోపి అత్థి, తత్థ యది సోపి గయ్హేయ్య దబ్బ గుణానం లిఙ్గసఙ్ఖ్యాహి యోగా ధాప్పచ్చయన్త(మ్పి తబ్బిసయోయేవేతి) [చేత్థ (పోత్థకే] (పకారవాచకలిఙ్గసఙ్ఖ్యాహి యోగా) అలిఙ్గమసఙ్ఖ్యఞ్చ [ధాప్పచ్చయన్తమలిఙ్గమసఙ్ఖ్యఞ్చ-ఇతి కాసికావుత్తిపఞ్జికాయం] న సియా, ఏవఞ్చ సత్యబ్యయత్తమభిమతన్తస్స న సియా, తఞ్చిట్ఠం, కిరియావిసయే తు తస్మిం గయ్హమానే ఏకధాభుఞ్జతి ద్విధాభుఞ్జతి ద్విధాగచ్ఛతిచ్చాదో భోజన గమనాదికిరియాయ సబ్బథా లిఙ్గసఙ్ఖ్యాహి యోగాభావా యథావుత్త దోసో న సియాతి పాణినీయవుత్తికారేన జయాదిచ్చేన కిరియా విసయోయేవేత్థ పకారో గహితో. తమ్పతి ఆహ- 'దబ్బే'చ్చాది. కస్మా పనేవమాహాతి ఆహ- 'నవధాదబ్బ'మిచ్చాది. "నవధా దబ్బం, బహుధా గుణో"తి వేసేసికానం సఙ్కేతో.

తత్థ పుథబ్యాపోతేజోవాయ్వాకాసకాలదిసాత్తమనానీతి నవ దబ్బాని. రూప రస గన్ధ ఫస్స సఙ్ఖ్యాపరిమాణ పుథుత్తసంయోగవిభాగ పరత్తాపరత్తబుద్ధిసుఖదుక్ఖిచ్ఛాదోసపయతనా చ గుణా, చసద్దేన గురుత్త దవత్తసినేహసఙ్ఖారధమ్మాధమ్మసద్దా చేతి చతుబ్బీసతి బహుధా గుణో. అత్రాపి యథావుత్తకాసికావుత్తియా పఞ్చికాకారేన జినిన్దబుద్ధినా నవధా దబ్బం బహుధా గుణోత్యత్రాపి "కిరియాజ్ఝాహరితబ్బా నవధా దబ్బం బహుధా గుణో ఉపదిసీయతి విఞ్ఞాయతి బ్యాఖ్యాయతే విజ్జతేవా"తి కిరియావిసయోయేవ పకారో పటిపాదితో, పయోగదస్సనతో బ్యవచ్ఛేజ్జభావా సబ్బత్థ కిరియేవేతి విసేసనోపాదానమయుత్తన్తి సమ్బన్ధో.

నవధా దబ్బం బహుధా గుణోతి పయోగదస్సనతో దబ్బగుణవిసయానమ్పకారానం గయ్హుపగత్తా బ్యవచ్ఛేదయితబ్బానం దబ్బగుణవిసయానమ్పకారానం భావా సబ్బస్మిం దబ్బగుణవిసయే జినిన్దబుద్ధినా వుత్తనయేన కిరియా అత్థేవాతి కిరియావిసయోవ పకారో గయ్హతీతి వుత్తికార పఞ్జికాకారానం విసేసనోపాదానమయుత్తన్తి అత్థో.

తతోయేవాతి యతో విసేసనోపాదానమయుత్తం తతోయేవ ద్వీహిచ్చాదికమాహాతి అత్థో. అయమేత్థాధిప్పాయో "ద్విధా కరోతీతి కిరియాపయోగేపి పకారో దబ్బగుణవిసయో... దబ్బవిసయస్స గుణవిసయస్స వా ద్విధాభావస్స కరీయమానత్తా, నతు కిరియావిసయో... ద్విధాభావస్స కరణకిరియావిసయస్సేత్థ వత్తుమనిచ్ఛితత్తా. తతోయేవ కిరియాపకారోపాదానే [పకారోతిసయనే (పోత్థకే)] అత్ర ధాప్పచ్చయన్తప్పయోగో న సియాతి విఞ్ఞాపేతుం 'ద్వీహి'చ్చాదికమాహే"తి తేనాహ'అత్రే'చ్చాది.

దబ్బగుణవిసయే పకారే గయ్హమానే యోయం దోసో సమ్భావితో పరేహి, తం దాని నిరాకత్తుమాహ 'సతిపిచే'చ్చాది. సభావతో అలిఙ్గమసఙ్ఖ్యఞ్చాతి సమ్బన్ధో, సఙ్ఖ్యన్తరాపాదనే గమ్యమానే ధాప్పచ్చయో విహితో పాణినియేహి, తదాహ- 'దబ్బస్సే'చ్చాది సఙ్ఖ్యాన్తరాపాదనేపీతి పుబ్బం యా వవత్థితా సఙ్ఖ్యా, తతో- ఞ్ఞం సఙ్ఖ్యాన్తరం తస్సాపాదనం కరణం సఙ్ఖ్యన్తరాపాదనం, తస్మిమ్పీతి అత్థో.

౧౧౩. తబ్బ

సో పకారో అస్సాతి తబ్బా, తసద్దేన పకారస్స పరామట్ఠత్తా తబ్బతీతేత్థ పకారవతీతి అత్థో వుత్తోతి ఆహ- 'తసద్దేనే'చ్చాది. పకారవతీతి పకారవతి అత్థే. ముదుప్పకారవా ముదుజాతియో.

౧౧౪. కతి

కిం సఙ్ఖ్యానమ్పరిమాణమేసన్తి అత్థే "కిమ్హా రతి రీవరీవతక రిత్తకా"తి (౪-౪౪) సుత్తేన రతిప్పచ్చయం విధాయ కతీతి సిద్ధత్తా వుత్తం- 'సఙ్ఖ్యాపరిమాణవిసయే సాధితత్తా'తి, కతి చ సో సఙ్ఖ్యా పరిమాణవిసయత్తా సఙ్ఖ్యా చేతి కతిసఙ్ఖ్యా, తాయ.

౧౧౬. బహు

పచ్చాసత్తీతి సమ్బన్ధిమ్హి ఏకమ్హి దస్సితే ద్విట్ఠత్తా సమ్బన్ధస్స పరో సమ్బన్ధీ విఞ్ఞాయమానో పరోవ విఞ్ఞాయతి యుత్తితోతి 'సమ్బన్ధతోవా'తి వుత్తం.

౧౧౭. సకిం

నిపాతనస్సాతి సకిన్తి నిపాతనస్స.

౧౧౮. సో

ఖణ్డం ఖణ్డం ఖణ్డసో, పుథు పకారో పుథుసో.

౧౧౯. అభూ

నను చ అభవనన్నామ సబ్బథా అనుప్పత్తియా వా అవత్థన్తరేన వా, తథా సత్యభూతసద్దో-నుప్పన్నమత్తవచనోపీతి కథమభూతసద్దో-వత్థన్తరే నాభూతే వుత్తోచ్చాహ- 'అభూతస్సి'చ్చాది. కథమవత్థావ తసద్దేన పరామసీయతీతి చే అభూతసద్దో యద్యనుప్పన్నవాచీ సియా, తదా తసద్దప్ప యోగోయేవ న సియా... తసద్దేనాభూతస్సేవ గహణతో, అభూతభావేచ్చాదినా సుత్తితం సియా, తేన తసద్దప్పయోగసామత్థియా అవత్థావ తసద్దేన పరామసీయతి, తప్పరామట్ఠఞ్చావత్థన్తరమభూత సద్దో అపేక్ఖతే, తేనాహ- 'తబ్భావేతివచనా'ఇచ్చాది. భవనం భావో తాయ అవత్థన్తరే భావో తబ్భావో తస్మిం. తేనాహ 'అభూతస్సే'చ్చాది. భావేతి విసయసత్తమీ, సంసత్తమీ వాతి ఆహ- 'విసయే గమ్మమానే వా'తి. కుణ్డలత్తేనాతి కుణ్డలసభావేన.

౧౨౦. దిస్స

దిస్సన్తీతి వుత్తే పయోగే దిస్సన్తీతి అయమత్థో విఞ్ఞాయతీతి ఆహ 'దిసి'చ్చాది, ఇదం సుత్తం విఞ్ఞుఙ్గ పరిభాసా భవతీతి సేసో. "ణోవా-పచ్చే"తిఆదినా (౪-౧) సుత్తేన వుత్తేస్వనేకవిధేసు అత్థేసు పరి సమన్తతో భాసతీతి పరిభాసా, విధినో పచ్చయస్స అఙ్గభూతా పరిభాసా విఞ్ఞుఙ్గపరిభాసా. విధియేవాతి సుత్తమిదన్తి సమ్బన్ధో. వక్ఖమానసుత్తద్వయన్తి "అఞ్ఞస్మిం సకత్థే"తి సుత్తద్వయం.

౧౨౧. సంయో

అన్తరసద్దో-నేకత్థోపీహాన్తరాళవాచీ మజ్ఝవాచీ గయ్హతి, న విజ్జతేన్తరమేసన్తి అన్తరాళమత్తపటిసేధపయోజనం నత్థీతి కత్వాన్తరా ళట్ఠస్సాభావాన్తరాళం నత్థీత్యుపచరీయతి, ఏవఞ్హి లోకే పయుజ్జతే 'అనన్తరా ఇమే గామా అనన్తరా ఇమే పాసాదా'తి అన్తరాళగతస్స ఞ్ఞస్స గామస్సఞ్ఞస్స పాసాదస్స వాభావా తథా బ్యపదిసీయతే, తథేవమిహాప్యన్తరాళగతస్సఞ్ఞస్స బ్యఞ్జనస్సాభావా అనన్తరా ఇత్యుచ్చన్తే, అథవాన్తరసద్దో బ్యవధానవాచీ బ్యవధానాభావతో-నన్తరా ఇతి వుచ్చన్తే. అన్తరం కరోతీతి వా ఖాదిఇప్పచ్చయం [ణిప్పచ్చయం (పోత్థకే)] విధాయ అన్తరాయతి బ్యవధానం కరోతీతి కత్తరి అప్పచ్చయం విధాయ అన్తరో బ్యవధాయకో నత్థేతేసన్తి అనన్తరా. యథా 'రుక్ఖా వనన్తే'త్థ రుక్ఖా సముదితావేకవనబ్యపదేసం లభన్తే, తథాత్రాపి బ్యఞ్జనా సముదితావేతే సంయోగబ్యపదేసగోచరత్తం పటిపజ్జన్తే.

సంయోగోతి హి సముదాయప్పధానో నిద్దేసో బ్యఞ్జనాత్యవయవప్పధానో, తస్మా బ్యఞ్జనాతి బహువచనేన సంయోగోతి ఏకవచననిద్దేసో ఘటతే, నను చ వణ్ణానముచ్చారితప్పధంసిత్తా యోగపజ్జమట్ఠితమానానం న సమ్భవతి సముదాయత్తన్తి సముదాయత్తమయుత్తన్తి నాయుత్తం, తథాహి ఉత్తరుత్తరగ్గాహిని బుద్ధి పుబ్బపరీభూతే బ్యఞ్జనావయవే సముదాయరూపేన సఙ్కప్పేన్తీ సముదాయవోహారమ్పవత్తయాతి.

ణానుబన్ధేతి దితిసద్దస్స సంయోగావిసయత్తా దేచ్చోతి 'సరానమాదిస్సా'తి విసయో, ఉళుమ్పసద్దస్స సంయోగవిసయత్తా ఓళుమ్పికోతి ఏతస్స విసయోతి తత్థ రాఘవో వేనతేయ్యో మేనికో దేచ్చో దోసగ్గాన్తి రూపాని. ఇధ తు ఓళుమ్పికో కోణ్డఞ్ఞోతి యుజ్జన్తి. తేనేవ చ తత్థ పఞ్చికా ఏత్థ, ఏత్థ చ పఞ్చికా తత్థ ఉపనేతబ్బాతి.

౧౨౭. కోస

కోసజ్జన్తి ఏత్థ తస్స జత్తఞ్చ నిపాతనా, అజ్జవన్తి ఏత్థ "ఉవణ్ణస్సా వవ సరే"తి (౪-౧౨౯).

౧౩౧. జేయ్య

యకారస్స ద్విత్తే జేయ్యో.

౧౩౭. కణ

అతిసయేన అప్పో, అతిసయేన యువాతి విగ్గహో.

౧౩౯. డేస

సతిస్సాతి వుత్తే సతిసద్దో విఞ్ఞాయతి సత్యన్తేపి విసేసనత్తేన వత్తుమిచ్ఛితేసత్యన్తో కథం విఞ్ఞాయతిచ్చాసఙ్కియ “సఙ్ఖ్యాయ సచ్చుతీసాసే”చ్చాదినా (౪-౨౦) సత్యన్తాదీహి డో విహితో, తస్మిఞ్చ డేతినిమిత్తేనోపాదిన్నే తదుపాదానసామత్థియాసత్యన్తోవ విఞ్ఞాయతీతి దస్సేతుమాహ- ‘డేతి నిమిత్తోపాదానా’తిఆది.

౧౪౨. అధా

ధాతుతో అఞ్ఞో సద్దో అధాతు తస్స. పఞ్చికాయమ్పన పకతిపి సద్దోయేవాతి ధాతుతోఇచ్చాదినా అధాతుసద్దస్స అత్థమత్తం వుత్తం.

తస్సాతి అధాతుప్పకతియా, అధాతుసద్దస్సాతి వుత్తం హోతి. తేనచాతి కకారేన చ, తస్మాతి తేన కారణేన. పుబ్బగ్గహణమన్తరేనాతిపాణినినా ఇకారాదేసవిధాయకే ఇమస్మింయేవ సుత్తేకకారతో పుబ్బస్స ఇకారాదేసవిధానత్థం పుబ్బగ్గహణం కతం, తం పుబ్బస్సాతివచనం వినాతి అత్థో. సచేతిఆదినా కథయతీతి సమ్బన్ధో. “బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా”తి (౧-౩౩) రస్సో వుత్తో, అస్సాతి జాతినిద్దేసే తు ఆకారస్సచికారో భవత్యేవ, సియా ఏతన్తి బహుపరిబ్బాజకాతి ఏతం రూపం హోతి. స్యాద్యత్ర బ్యవహితో… కకారతో పుబ్బే స్యాది, న స్యాది కకారా పరోతి.

నను చ అస్యాదితోతి ఏత్థ పసజ్జప్పటిసేధో నఞ కస్మా గహితో, న పరియుదాసోతి ఆసఙ్కియ పరియుదాసేస్మిం గహితే సతి దోసం వత్తుమారభతే ‘పరియుదాసే’ఇచ్చాదినా. స్యాదితోతి స్యాద్యన్తతో పరిబ్బాజకసద్దతో. పరిబ్బాజకసద్దోహి స్యాద్యన్తో వాక్యే స్యాద్యన్తత్తా, తేనేవ వక్ఖతి- ‘పరిబ్బాజకసద్దతో ఏత్థ స్యాద్యుప్పత్తీ’తి. అస్యాదిస్మా పరోతి కత్వా బహుపరిబ్బాజకసద్దతో న స్యాద్యుప్పత్తీతి సమ్బన్ధో.

తతోచాతి బహుపరిబ్బాజకసద్దతో చ. పసజ్జప్పటిసేధేన నఞసద్దేన అఞ్ఞపదత్థసమాసేపి సియావ దోసోతి దస్సేన్తో ఆహ- ‘అవిజ్జమానేస్యాది’చ్చాది.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

చతుత్థకణ్డవణ్ణనా నిట్ఠితా.

పఞ్చమకణ్డ

౧. తిజ

ఖమావీమంసాసూతి పకతివిసేసనమేవ కథమిచ్ఛితన్తి ఆహ- 'సమ్బన్ధస్సే'చ్చాది, పదానమఞ్ఞమఞ్ఞసమ్బన్ధస్స పురిసాధీనత్తాతి అత్థో, పకతి విసేసనన్తి తిజమాహ సద్దానం విసేసనం, కిమ్పన పకతివిసేసనే ఫల మిచ్చాహ- 'పకతివిసేసనోపాదాన'మిచ్చాది. యజ్జత్ర 'ఖమావీమంసాసూ'తి పకతివిసేసనం, కస్మిం అత్థే చరతి ఖసా విధీయన్తిచ్చాహ- 'అత్థన్తరస్సా నిద్దేసా'ఇచ్చాది. అత్థన్తరస్సాతి నిసానాదిఅత్థన్తరస్స. "సుతానుమితేసు సుతసమ్బన్ధోవ బలవా"తి పరిభాసముపలక్ఖేతి 'సుతానుమితాన'మిచ్చాదినా. తేసేవాతి కిరియారూపాసు ఖమావీమంసు ఖసానం వీధానేనేవ, సకత్థే విధానేనేతి వుత్తం హోతి. తితిక్ఖకిరియత్తాతి ఇమినా పరేసం వియ ఖాద్యన్తానం ధాతుసఞ్ఞావిధాన మనత్థకన్తి దస్సేతి.

తితిక్ఖా ఖమా, తితిక్ఖతి ఖమతి, వీమంసా ఉపపరిక్ఖా, వీమంసతి ఉపపరిక్ఖతీతి అత్థో. సుత్తే తిజఇతి నిద్దేసా భూవాదికస్స గహణం. నిచ్చణ్యన్తస్స చురాదికస్స హి తాదిసే పయోజనే సతి బహులం విధీయమానేపి నిచ్చత్తమత్తనో నాతివత్తతి. అథవా చురాదిమానేనాబ్యభిచారినా సాహచరియా తిజోపి చురాదికోవ, తం యథా 'గావస్స దుతియేనాత్థో'తి. వుత్తేగోయేవోపాదీయతే, నాస్సో, న గద్రభో. కదాచి పన అస్సాదినోపి దుతియస్స గహణం సియా అత్థప్పకరణా దిప్పభావతో.

నను చ వీమంసాయం సప్పచ్చయవిధాన మనుపపన్న మితరేతరనిస్సయదోస దుట్ఠత్తా, తథాహి సిద్ధే వీమంసాసద్దే సప్పచ్చయో ఉప్పజ్జతే, సతి చ తస్మిం వీమంసాతి రూపం సమ్పజ్జతీతి ఇతరేతరనిస్సయో, ఇతరేతర నిస్సయాని చ కారియానీ నోపకప్పన్తీతి తేనాహ- 'అనువాదరూపాన'మిచ్చాది. అనాదికాలసంసిద్ధసద్దానువాతో నత్థి ఇతరేతరనిస్సయో దోసోతి భావో. పయోజకబ్యాపారణిప్పచ్చయాభావే తేజతేతి రూపం.

౨. కితా

పుబ్బేవియ పకతివిసేసనాదీత్యనేన "సమ్బన్ధస్స పురిసాయత్తత్తా 'తికిచ్ఛాసంసయేసూ'తి పకతివిసేసనన్తి ఆహ- 'తికిచ్ఛాయ'మిచ్చాది'త్యాదికం సబ్బం యథాయోగమేత్థాపి వత్తబ్బన్త్యతిదిసతి. విస్సత్థోతి విసద్దస్స అత్థో. అథ కిమిత్థం ఛప్పచ్చయన్తస్సేవ ద్విధోదాహరణన్త్యాసఙ్కియాహ- 'అత్థభేదా ద్విధోదాహరణ'న్తి. నికేతో నివాసో, సఙ్కేతో లక్ఖణం.

౩. నిన్దా

నిన్ద=గరహాయం తతో "ఇత్థియమణత్తికయక్యా చే"తి (౫-౪౯) అప్పచ్చయే తతో "ఇత్థియమత్వా"తి (౩-౨౬) ఆప్పచ్చయే రూపం. బన్ధతీతి బధకో.

౪. తుంస్మా

తుంస్మాతీహ పచ్చయగ్గహణమాచిక్ఖతి 'తుంతాయే'చ్చాదినా. తతో చేతి యతో తుంస్మాతి పచ్చయస్సేవ గహణం యతో చ విసేసన నిద్దేసో, తతోతి అత్థో. పచ్చయగ్గహణే తదాదిగ్గహణం విఞ్ఞాయతే... "పచ్చయగ్గహణే యస్మా సో విహితో

తదాదినో గహణ”న్తి ఞాయతో. విసేసనత్తేన వత్తుమిచ్ఛితత్తా తదన్తగ్గహణం... “విధిబ్బిసేసనన్తస్సా”తి (౧-౧౩) వచనాభి మనసి నిధాయాహ- ‘యతో కిరియత్థా’ఇచ్చాది. సో కిరియత్థో ఆది యస్స సముదాయస్స సో తదాది సో పచ్చయోన్తే తస్స (సో తదన్తో). తదాదితదన్తసముదాయవిసేసస్స గహణం, (నతు) తదన్తమత్తస్సే త్యత్థో . నను చ తుంస్మా ఇతి విసేసనత్తేన వత్తుమిచ్ఛితే భవతు “విధిబ్బిసేసనన్తస్సే”తి తదన్తగ్గహణం పచ్చయగ్గహణే తు కథం తదాదినో గహణం వచనాభావతోచ్చాహ- ‘తదవినాభావిత్తా’తి. యతో విహితో తేన వినా న భవతి సీలేసేతి తదవినాభావీ తస్స భావో తస్మా. ఇమాయ యుత్తియా విఞ్ఞాయతే-త్థో, యమాఖ్యాయతే ‘పచ్చయగ్గహణే యస్మా సో విహితో తదాదినో గహణ’న్తి. భవత్వేవం తదాదినో తదన్తస్స చ గహణం, తతో కిప్ఫలంత్యాహ- ‘తేసే’చ్చాది.

సపాదితోతి పాదిసహితతో. ఖ ఛ సుప్పత్తాభావాతి ఖ ఛ సానం ఉప్పత్తియా అభావా. వుత్తప్పకారస్సేవ తుంప్పచ్చయన్తస్స పకతిభావేన గహణా సపాదితో ఖ ఛ సానమనుప్పత్తీతి అధిప్పాయో. విపుబ్బా ‘జి-జయే’ఇచ్చస్మా తుంపచ్చయన్తా ‘విజేతుమిచ్ఛతీ’తి అత్థే “తుంస్మా”ఇచ్చాదినా(సో), తుంస్సచ లోపో, నేమిత్తికే ఏకారే నివత్తే ‘జిస జిస ఇతి ద్విత్తే అనాదిబ్యఞ్జనలోపో “జిహరానం గీ”తి (౫-౧౦౨) గీ. జిగీసప్పకతితో “భూతే ఈఉం”ఇచ్చాదినా (౬-౪) ఈ. తస్మిం అఞ. “ఆ ఈ ఊ మ్హా స్సా స్సమ్హానం వా”తి (౬-౩౩) ఈస్స రస్సే బ్యజిగీసి. యది తు సపాదితో సస్స ఉప్పత్తి సియా, తదా బ్యజిగీసీతి ఏత్థ ద్విబ్బచనం కరీయమానం సప్పచ్చయన్తస్స పఠమస్సేకస్సరస్స ద్విబ్బచనం భవతీతి “ఖ ఛ సాన”మిచ్చాదినా (౫-౬౯) విజియ ఇతి సముదాయే ఆదిభూతస్స విసద్దస్స సియా ఈమ్హి చ విహితే సపాదినో పకతిభావోతి విసద్ద పుబ్బే అఞాగమో సియా, తతో చ అవివిజిసీతి అనిట్ఠమ్పసజ్జేయ్య.

తుంస్మా ఇచ్చాయన్తి చ పకతిప్పచ్చయత్థానముపదిట్ఠత్తా తేన సభావ లిఙ్గేన ఖ ఛ సప్పచ్చయా తదన్తో చ అనుమితో న పన తుం, తుమిహ సుతోతి ఆహ- ‘న తదన్తో, నాపి ఛ ఛసా’తి. జిఘుచ్ఛాఇచ్చత్ర ద్విత్తే పుబ్బస్స ఘుస్స “చతుత్థ దుతియానం తతియపఠమా”తి (౫-౭౮) గో. తస్స “కవగ్గహానం చవగ్గజా”తి (౫-౭౯) జో. పాణినినాపీహ సప్పచ్చయ విధాయకే సుత్తే వాక్యమ్హి యథా సియాతి వావచనం కతం, తదయుత్తన్తి నిరాకత్తుమాహ- ‘వాక్యమ్హి’చ్చాది. పకత్యాదిత్యత్ర ఆది సద్దేన అత్థవిసేసో గహేతబ్బో, పకతి విసేసో తుమన్తో, ఇచ్ఛత్థో-త్థవిసేసో . ఇదం లక్ఖణన్తి “తుంస్మా లోపో చిచ్ఛాయం తే”ఇతి ఇదం లక్ఖణం. నియోగతోతి నియమేన. ఆసఙ్కాయముపసఙ్ఖ్యాన”న్తి (౩-౧-౭) వాక్యకారేన వుత్తం నిరాకత్తుమాహ- ‘ఆసఙ్కాయ’మిచ్చాది.

అచేతనత్తా కూలస్స ఇచ్ఛాయాసమ్భవోతి ‘కూలప్పతితుమిచ్ఛతీ’తి వాక్యమేవేచ్చాపకాసనమసిద్ధం, తేనాసిద్ధేన వాక్యేనాసిద్ధానం ఖ ఛ సానం సాధనం అసిద్ధేనాసిద్ధసాధనం. ఇచ్ఛావచనిచ్ఛాతి ఇచ్ఛాయ వత్తుమిచ్ఛా. ఇచ్ఛాయపవత్తితో ఉపలద్ధీతి ఇచ్ఛాయ ఉపలద్ధి ఉపాలమ్భో పరిజాననం పవత్తితోతి అత్థో. చేతనావతిచాతి వుత్తం తస్మా చేతనావతి పవత్తితో ఉపలద్ధిం దస్సేత్వా తదపదేసే నాచేతనేపి దస్సేతుం ‘యోపేసా’తిఆదిమాహ. దేవదత్తే రజ్జు ఖీలాదిపాణినా ఉయ్యోగో, కూలే మత్తికావికీరణాది. రజ్జు గుణో. ఖీలో [కీల (పఞ్చికా)] సంక్వాది.

పులో తిణాదీనం సఙ్ఘాతో. సా సునఖో మిమరిసతీతి మర=పాణచాగే’ఇచ్చాయం తుమన్తా సో. “ఞి బ్యఞ్జనస్సే”తి (౫-౧౭౦) ఞి. ద్విత్తే పుబ్బతో-ఞ్ఞస్స లోపో “ఖ ఛ సేస్వి”తి (౫-౭౬) ద్విత్తే పుబ్బస్సాస్స ఇమిమరిసతి. తథా పిపతిసతీతి ‘పతపథ=గమేన’ ఇచ్చస్స. సా మిమరిసతీతి సతిపి సచేతనత్తే విసత్తజీవితస్స సునఖస్స మరణిచ్ఛా సమ్భవతీతి

పటిపాదితం. “ఇచ్ఛాసన్తా పటిసేధో వత్తబ్బో”తి (౩-౧-౭) పాణినీయవాత్తికకారేన వుత్తం, తన్నిరాకత్తుమాహ- 'బుభుక్ఖితు'మిచ్చాది. జాతిపదత్థనిస్సయేన నివుత్తిమ్పటిపాదయమాహ- 'జాతిపదత్థే'చ్చాది. ఇతరో ఇచ్ఛత్థో.

౨. ఈయో

కరీయతి సమ్బన్ధీయతీతి కమ్మం. తఞ్చ నామ జాతి గుణకిరియాదబ్బ సమ్బన్ధతో పఞ్చధా భవతి. తత్థ నామకమ్మం' డిత్థో డవిత్థోతి నామేన పిణ్డస్స సమ్బన్ధా. జాతికమ్మం గోఅస్సోతి గోత్తాదిజాతియా పిణ్డస్స సమ్బన్ధా. గుణకమ్మం సుక్కోనీలోతి సుక్కాదినా గుణేన దబ్బస్స సమ్బన్ధా. కిరియాకమ్మం పాచకో పాయకోతి పాచకాదికిరియాయ దబ్బస్స సమ్బన్ధా. దబ్బకమ్మం దణ్డీవిసాణీతి దణ్డాదినా దబ్బేన పిణ్డస్స సమ్బన్ధా. ఏవం కమ్మస్స పఞ్చప్పకారసమ్భవేపిచ్ఛాయమత్థే ఈయస్స విధానతో ఇచ్ఛాసమ్బన్ధియేవ కమ్మం గయ్హతీతి కిరియాకమ్మమేవాత్ర గయ్హతే అముకమేవత్థముపదస్సేన్తో ఆహ- 'యదిపి'చ్చాది. అయఞ్చ నిపాత సముదాయో విసేసాభిధాననిమిత్తాస్యుపగమే వత్తతే.

తథాపీతిలోకవుత్తిరయంవిసేసాభిధానారమ్భే. తంసమ్బన్ధియేవాతి ఇచ్ఛాసమ్బన్ధిఏవ. అత్తనోపుత్తమిచ్ఛతీత్యాదివచనిచ్ఛాయమత్తసమ్బన్ధినిపుత్తాదో అత్తనోత్యనువత్తియసుత్తన్తరేనపచ్చయోవిధీయతేపాణినినా, ఏత్థ త్వ(త్త)గ్గహణమన్తరేనాత్త సమ్బన్ధిన్యేవ పుత్తాదో కథం విఞ్ఞాయతే విసేసవచనాభావే హి పరసమ్బన్ధిన్యపి పప్పోతీతీమంచోద్యముబ్భావయ మాహ- 'అత్తసమ్బన్ధిని'చ్చాది. ఈయస్స పరసమ్బన్ధిన్యపి పసఙ్గోతి సమ్బన్ధో. కుతోచాహ- ఈయస్సాఽఇతిధానా'తి. అత్థగ్గహణస్సావచనే ఈయస్సానభిధానాతి భావో.

అప్పత్తియాతి కరణే హేతుమ్హి వా తతియా. ఏత్థాతి అత్తనో పుత్తమిచ్ఛతీతేత్థాపి. న ఇట్ఠోతి ఈయప్పచ్చయో నాభిమతో. నేవేత్థ భవితబ్బన్తి వదతో-ధిప్పాయామాహ 'సాపేక్ఖత్త యేవేతి భావో'తి. యది అత్తనో పుత్తమిచ్ఛతీతి వత్తుమిచ్ఛాయం సాపేక్ఖత్తేపి సియా, తదాయమనిట్ఠప్పసఙ్గోతి దస్సేతుమాహ- 'యదిచేత్థ'ఇచ్చాది.

అనిట్ఠప్పసఙ్గస్స సరూపమాహ- 'అత్తనో పుత్తీయతీతి సియా'తి. ఉప్పజ్జమానేన ఈయేనేవ అత్తత్థస్సాభిహితత్తా అత్తసద్దస్సాప్పయోగోతి చేతమ్పి న సఙ్గతన్తి పటిపాదయమాహ 'న చ సక్కా'తిఆది. కస్మాదేవం వత్తుం న సక్కాతి ఆహ- 'పకతి'చ్చాది. అపూపాదికాయ పకతియా సమానత్థస్సేవ విసేసనస్స వుత్తిపదే అన్తోభావ దస్సనాతి అత్థో. క్వపనేవం దిట్ఠన్త్యాహ- 'తంయథే'చ్చాది. “తమస్స సిప్పం సీలం పణ్యం పహరణం పయోజనం”తి (౪-౨౭) ణికే ఆపూపికో. నతు భిన్నత్థస్సాతి బ్యతిరేకం దస్సేత్వా తం దిట్ఠన్తేన సాధేతుమాహ- 'దేవదత్తస్సే'చ్చాది. కారణమాహ- 'సామ్యన్తరే'చ్చాది. దేవదత్తస్స ధురునో కులన్తి సామ్యన్తరబ్యవచ్ఛేదాయ దేవదత్తసద్దస్సో పాదానతో గురుకులన్తి వుత్తిపదేన దేవదత్తత్థస్సాన్తో భావోతి అత్థో. తమేత్థోపి సమానన్తూపదస్సేన్తో ఆహ- 'తథేహాపి'చ్చాది. అథాత్తనో పుత్తమిచ్ఛతీత్యేతస్మిం వాక్యే పదస్సాన్వాఖ్యానతో అత్తసద్దస్సాప్పయోగో కిన్న సియాతి దస్సేతుమాహ- 'నచాపి'చ్చాది.

పదస్సాతి పుత్తీయాదినో పదస్స. నచాపి అప్పయోగోతి సమ్బన్ధో. కారణమాహ- 'ఈయన్తస్సా'తిఆది. ఈయన్తో పుత్తీయాది, నియోగతో న పప్పోతీతి సమ్బన్ధో. తబ్బాచీసద్దప్పయోగన్తి అఞ్ఞవాచీసద్దయోగం. సుతగ్గహణన్తి అసుతత్తాతి వుత్తసుతగ్గహణం. అత్థప్పకరణాద్యుపలక్ఖణన్త్యనేన అత్థతో పకరణాదితోపి పుత్తస్సత్త నియతా గమ్యతే, సుతసద్దస్స తు గహణముపలక్ఖణత్థన్తి వదతి.

నను చ సుత్తే కమ్మాతి వుత్తత్తా కమ్మసముదాయతోపియో సియా త్యాసఙ్కాయేవ (మభా)వం సాధయమాహ- 'కమ్మా'తిఆది. వత్తుం ఇట్ఠా ఏకసఙ్ఖ్యా యస్స కమ్మసామఞ్ఞస్స తం తథావుత్తం. వత్తుమిట్ఠేక సఙ్ఖ్యస్స గహణమాహ- 'కమ్మసముదాయతో'తి. కిమ్పనావయవతో న సియా' మహన్తమ్పుత్తమిచ్ఛతీ'చ్చత్ర పుత్తమిచ్ఛతోచ్చాసఙ్కాయాహ 'అవయవతోపి సాపేక్ఖత్తాయేవా'తి. న భతీతి సమ్బన్ధో. ఏవఞ్చరహి ఇదమ్పి న సిజ్ఝతీతి చోదేన్తో ఆహ 'చరహి'చ్చాది. మహా చాయం పుత్తోచేతి మహాపుత్తమిచ్ఛతీతి యదేవం కరీయతి తదాయమ్పయోగోతి దస్సేన్తో ఆహ- 'భవితబ్బమేవే'చ్చాది.

౬. ఉపమా

ఉపమీయతే పరిచ్ఛిజ్జతి సాధీయతీత్యత్థో. కీదిసన్తముపమానమిచ్చాహ- 'పసిద్ధసాధమ్మా'ఇచ్చాది. పసిద్ధో గవాది, తస్స సాధమ్మా సమాన రూపతాయ యమ్పసిద్ధస్స గవయాదినో సాధియస్స సాధనం తముపమానన్త్యత్థో. సమానో ధమ్మో-స్సేతి సధమ్మో, గవాదియేవ. తస్స భావో సాధమ్యం. సాధ్యతే ఉపమీయతే-నేనేతి సాధనముపమానం గవాది. సాధుతే ఉపమీయతేతి సాధియో, గవయాది. తస్స సాధనం సాధియసాధనం.

పుత్తమివాచరతీతి ఏత్థ 'ఆవసథమావసతి'చ్చాదో వియ ఆధారత్థస్స విఞ్ఞాయమానత్తా పుత్తే వియ మాణవకే మధురన్నపానదానాదికమాచరణం కరోతిచ్చేవమత్థసమ్భవేన ద్విన్నమ్పి ఉపమానోపమేయ్యభావోత్యవగమయితుమాహ- 'పుత్తే'ఇచ్చాది. పసిద్ధేన సాధనభావేనుపమానభూతే పుత్తే ఆచరణమ్పి పసిద్ధన్తి ఆహ- 'తమ్పసిద్ధ'న్తి. తదాచరణేన తేన ఆచరణేన పుత్తమాణవకవిసయమాచరణం వా పుత్తమాణవక సద్దేనుపచారతో గహేత్వా విసయీవసేన విసయభావవోహారోతిపి యుజ్జతి. వాక్యత్థో పనేతస్మిం పక్ఖే 'పుత్తమివ పుత్తవిసయ మాణవకమివ ఆచరతి మాణవకవిసయమాచరణం కరోతీ'తి, వుత్తియన్తు యథావుత్తమత్థద్వయం యథాయోగం యోజేత్వా వేదితబ్బం.

నను చ యజ్జత్రోపమానోపమేయ్యభావో వుత్తియం ఈయేనేవ జోతితోతి ఇవసద్దో నివత్తతే, తదోపమానోపమేయ్యభావో పుత్త సద్దేవ వత్తతే, తం కథముపమేయ్యవచనస్స మాణవకసద్దస్స వుత్తత్థస్స పయోగో యుత్తోచ్చాసఙ్కాయాహ- 'ఉపమానవచనతో'చ్చాది.

తబ్బిసిట్ఠాచరణేతి తేనోపమానేన విసిట్ఠే ఆచరణే. ఉపమానోపమేయ్యభావస్సానివత్తత్తాతి ఏత్థాయమధిప్పాయో 'ఉపమాన విసిట్ఠాచరణే ఉపమానవచనతో ఈయస్స విధానే నోపమేయ్యవచనమన్తరేనోపమానవచనస్స పవత్తీతి ఉపమానోపమేయ్యభావస్సానివత్తీ"తి. అఞ్ఞథాతి యద్యుపమానోపమేయ్యభావస్స ఈయేనేవ జోతితత్తా తదన్తస్సుపమేయ్యే వుత్తి సియాత్యత్థో. పబ్బతాయతీతి "కత్తుతాయో"తి (౫-౮) ఆయో. ఉపమేయ్యస్సానివత్తత్తా ఉపమేయ్య కత్తుసామఞ్ఞో తిప్పచ్చయో.

౭. ఆధా

యథానన్తరసుత్తే ఉపమానే ఉపమేయ్యస్స మాణవకస్స పయోగో ఉపపన్నో, తథాత్రాపి 'పాసాదే కుటియ'న్తి చోపమేయ్యస్సపయోగోతి అతిదిసన్తో ఆహ- 'హేట్ఠావియే'చ్చాది. ఉపమానే ఉపమేయ్యస్సానన్తోభావాతి అత్థో. ననుకిమత్థమిదముచ్చతే యవతాయో పాసాదే ఇవాచరతి సో పాసాదమివాచరతీతిపి వత్తుం సక్కాతి నాత్థభేదో-ఞ్ఞత్ర వచనిచ్ఛాభేదాతి పుబ్బేనేవేత్థాపి ఈయో సిద్ధో, తతో నాత్థో-నేన వచనేనే చ్చాసఙ్కాయాహ- 'యదిపి'చ్చాది.

౮. కత్తు

ఏత్థ కత్తుతోఇతి వచనా కమ్మాతి నివత్తతే, ఆయగ్గహణా ఈయో. కదా పన కత్తువిసేసో-వసీయతిచ్చాహ-'యత్థ్యాదిసద్దసమానాధికరణత్తే'తిఆది. పబ్బతాయతి హత్థిచ్చేవమాదినా హత్థ్యాది సద్దేన సమానాధికరణత్తే సతీతి అత్థో.

౯. ఝత్థే

కోయం చ్యత్థోచ్చాసఙ్కియ "అభూతతబ్భావే కరాసభూయోగే వికారాచీ"తి (౪-౧౧౯) చీస్స అభూతతబ్భావే కరాదియోగేసతి విధానా 'అభూతతబ్భావో కరాదివిసిట్ఠో"తి ఆహ. అభూత తబ్భావస్స కరాదివిసిట్ఠత్తా కరోత్యత్థనివత్తియావస్సం పాణినియా వియ భువిగ్గహణం కత్తబ్బమఞ్ఞథా కరోత్యత్థేపి సియాత్యాసఙ్కియ నివత్తిహేతుమాహ- 'తేనేవా'తిఆది. యేనేవ కరోత్యాదివిసిట్ఠో అభూతతబ్భావోచ్యత్థో తేనేవ హేతునాతి అత్థో. భవత్యత్థే-నేన కారణేన లద్ధే కరోత్యత్థోప్యనిట్ఠో లబ్భతిచ్చాసఙ్కియ తన్నివత్తిమ్పటిపాదయమాహ- 'కరోత్యత్థే'చ్చాది. అధవలం ధవలం కరోతి ధవలీకరోతిచ్చేవ చీప్పచ్చయే కత్తబ్బే కమ్మేనేవ కరోతిస్సాభిసమ్బన్ధస్స దిట్ఠత్తాతి అత్థో. కారణన్తరమాహ- 'ఇహ చే'చ్చాది. ఇతిసద్దో హేతుమ్హి యస్మా ఇహ కత్తుతోతి వత్తతే తతోచేతి అత్థో.

అసత్యత్థస్స పన భవత్యత్థేయేవాన్తోభావా న తన్నివత్తి పటిపాదితా. తప్పకరణేతి ధాతుప్పచ్చయప్పకరణే. ద్విబ్బచనన్తి పటఇచ్చస్స ద్విబ్బచనం తతో "దిస్సన్తఞ్ఞోపి పచ్చయా"తి (౪-౧౨౦) రాప్పచ్చయో. "రానుబన్ధేన్తసరాదిస్సా"తి (౪-౧౩౨) అన్తసరాదిస్స లోపో. చ్యన్తా పచ్చయాభావత్థం- 'అచీతో'తి పచ్చయవిధానసుత్తే పటిసేధో న కతో, తేనాహ-'అచీతోతి పటిసేధాభావా'తి. చీతి భుసోఇతి

పఠమన్తాచీ . ణాదివుత్తిత్తా "ఏకత్థతాయ"న్తి (౨-౧౧౯) విభత్తిలోపో. ఇహేచేతి 'చ్యత్థే" ఇతీమస్మింయేవ. న చ వుచ్చతేతి సమ్బన్ధో.

౧౦. సద్దా

నను చ అసతి సుత్తే దుతియాగ్గహణే దుతియన్తేహిచ్చాయం విసేసో కుతో లబ్భతే యేన 'సద్దాదీహి దుతియన్తేహీ'తి వివరణం కతన్తి సచ్చం, తథాపి పచ్చయవిధిమ్హి యుత్తేపి పఞ్చమియా నిద్దేసే 'సద్దాదీనీ'తి దుతియాయోపాదానసామత్థియా తథా వివరణం కతం.

సబ్బత్థాతి "తమధీతే తం జానాతి కణికాచా"దో (౪-౧౪) సబ్బత్థ. కిరియావాత్యవధారణేన యం బ్యవచ్ఛిన్నం, తముపదస్సేన్తో ఆహ- 'న కాలే'చ్చాది. యదిపి అధీతేచ్చాదీసు వత్తమానకాలేన కత్తునా ఏకవచనేన చ నిద్దేసో, తథాపి తేసమప్పధానత్తా అఞ్ఞస్మిమ్పి భూతాదికే కాలే కమ్మాదో సాధనే బహువచనేన చ పచ్చయో సియా ఏవేతి భావో.

నను చ "ధాత్వత్థేనామస్మి"తి (౫-౧౨) ఇప్పచ్చయే పత్తే-యమారబ్భతే అస్సపి ధాత్వత్థేయేవ విధానం, తతో చ సద్దాదీహి ధాత్వత్థే ఇప్పచ్చయేన న భవితబ్బం, దిస్సతే చ ఇప్పచ్చయపయోగోచ్చాసఙ్కియ 'నాయమిప్పచ్చయస్స బాధకో'తి పటిపాదేతుమాహ- 'ధూపం కరోతి'చ్చాది. నానాభిన్నం వాక్యం నానావాక్యం, తస్స భావేన, తేన

భిన్నవాక్యభావేనాయస్స ఇప్పచ్చయస్స చ సముచ్చయతోతి అత్థో. “ధాత్వత్థేనామస్మి”త్యేకం వాక్యం, “సద్దాదీని కరోత్య”పరం. ఏతాని ద్వే భిన్నవాక్యాని- ‘ధాత్వత్థే నామస్మా ఇప్పచ్చయో భవతి, సద్దాదీని కరోతిచ్చస్మిం అత్థే ఆయో భవతీ’తి పచ్చేకమాఖ్యాతాపేక్ఖాయ వాక్యపరిసమత్తియా భిన్నతా, అభిన్నే హి కిరియాపదేకవాక్యతా, భిన్నే తు నానావాక్యతా, నానావాక్యే చ సతి సముచ్చయో. న హి సామఞ్ఞవిసేసభావేన విధానమేవ బాధాహేతు, కిఞ్చరహి ఏకవాక్యతాపి, తం యథా-‘బ్రాహ్మణానం దధి దియ్యతం, తక్కం కోణ్డఞ్ఞాయే’తి. నానావాక్యే తు సముచ్చయో, తం యథా- ‘బ్రాహ్మణా భోజీయన్తు, మాఢరాయ వత్థయుగలం దీయతూ’తి మాఢరో బ్రాహ్మణభావేన భోజీయతే వత్థయుగలఞ్చ లభతే, తేనోజుకం వుత్తేన వత్థయుగలదానేన సామఞ్ఞవుత్తం భోజనం న బాధీయతే, తథేహాపి ఉజుకం విహితేనాయేన సామఞ్ఞవిహితో ఇప్పచ్చయో న బాధీయతే లక్ఖియానురోధేన సత్థకారస్స వాక్య భేదాభేదోతి నానవట్ఠితిదోసోతి మఞ్ఞతే. తిమ్హి లే చ సిద్ధన్తి సమ్బన్ధో.

యప్పచ్చయో న విహితో పాణినీఆదీహి వియాతి అధిప్పాయో. ‘జల దల- దిత్తియం’. “మానో”తి (౩-౬౩) మానో, “కత్తరి లో”తి “పరోక్ఖాయం చే”తి (౩-౨౦) చగ్గహణేన ‘దల దల’ఇతిద్విత్తం “లోపోనాదిబ్యఞ్జనస్స” (౩-౭౩) “సరమ్హా ద్వే”తి (౧-౩౪) దస్సలస్స చ ద్విభావే దద్దల్లమానా. జలమానాతి అట్ఠకథావచనతోతి ఇమినా కిరియాసమభిహారే యప్పచ్చయాభావం దస్సేతి. ఇమినా చ సక్కతే వియ భుసాభిక్ఖఞ్ఞేపి కిరియాసమభిహారో కిరియాపరివత్తనం, తఞ్చ యదా కిరియమఞ్ఞేన కత్తబ్బమఞ్ఞో కరోతి, తేన కత్తబ్బఞ్చేతరో, తదా భవతీతి విఞ్ఞేయ్యం. “సామఞ్ఞవిహితా విధయో పయోగమనుసరన్తీ”తి ఇమినా లక్ఖణేన ‘దల-దిత్తియ’న్తి ఇమస్మా “మానో”తి సామఞ్ఞేన విహితో మానప్పచ్చయో భుసత్థే ఆభిక్ఖఞ్ఞే చ భవిస్సతి. దద్దల్ల మానాతి ఏత్థ భుసం జలమానా, పునప్పున జలమానాతి చ అత్థో వేదితబ్బో.

౧౧. నమో

నమో కరోతి నమోసద్దముచ్చారేతి, సద్దం కరోతి సద్దముచ్చారేతీతిచ్చేవమత్థో (న) గహేతబ్బో అనిస్సయనతో అనభిధానతో వా.

౧౨. ధాత్వా

అపరినిప్ఫన్నోతి అనిప్ఫన్నో అసిద్ధావత్థోతి అత్థో. కారకసాధియోతి యథాలాభం కారకేహి సాధియో. అసత్వభూతోతి అదబ్బభూతో. అయన్తు కిరియారూపో పదత్థో పచత్యాదీనం విక్లేదనాదిపధానకిరియారూపో చ తదవయవరూపా పుబ్బాపరీభూతఉద్ధనారో పనాదికాదయో తాదత్థియా చ పచత్యాదివచనీయా. తస్మా యథా వుత్తలక్ఖణే ధాత్వత్థే ధాతుతో విధీయమానో త్యాదిప్పచ్చయో తథాభూతమేవ వదతీతి భేదాభావా అభేదసఙ్ఖ్యాయేకవచనేనోచ్చతే, ‘న బహువచనేన, తేనేత్థ ‘రీయతే దేవదత్తేన, రీయతే దేవదత్తేహీ’తి భవతి. న యతోకుతోచీతిఆదినా యతో యత్థ న దిస్సతి, తతో తత్థ న హోతీతి దీపేతి. యతో యత్థ విధి, స తస్స సమ్బన్ధీ భవతీతి నామేహి వచనీయత్థతో-త్థన్తరభూతో యోయం ధాత్వత్థో కమాదీనమత్థభూతో, సో సకత్థోతి సకత్థేయేవాయమిప్పచ్చయో చురాదిణివియాతి వేదితబ్బో.

తస్సచాతి ఏకారస్స చ. అథ అతిహత్థయతిచ్చాదో పాదివిసిట్ఠే ఏవ ధాత్వత్థే ఇప్పచ్చయస్స విధానా తదత్థవిహితేనేవ ఇప్పచ్చయేన పాదివిసిట్ఠో ధాత్వత్థో వుత్తో, తేన కిమత్థో ఇప్పచ్చయన్తస్స పాదియోగోచ్చాసఙ్కియ పయోజనమాఖ్యాతుమాహ- ‘అతిహత్థయతి’చ్చాది. న సామత్థియన్తి సమత్థతా నత్థీతి అత్థో.

౧౩. సచ్చా

అత్థమాచిక్ఖతి, వేదమాచిక్ఖతీతి విగ్గహో. సుఖాపేతిచ్చాదో సుఖం వేదయతిచ్చాదినా విగ్గహో. వాపాఠాతి వికప్పేన పాఠతో.

౧౫. చురా

అసతి సుత్తే సకత్థేతి కథం లబ్భతీతి ఆహ- 'అత్థానతి దేసా'తి. అత్థా-నతిదేసాతి అత్థవిసేసస్స కస్సచి సుత్తే అనిద్దేసాతి అత్థో. అత్థవిసేసస్సా-నతిదేసమత్తేన సకత్థోయేవ ణినా వాచ్చోతి కథం విఞ్ఞాయతేచ్చాహ- 'సకత్థస్స చ సుతత్తా'తి. చుర=థేయ్యే ఇచ్చాదీసు థేయ్యాదికస్స సకత్థస్స సుతత్తాతి అత్థో. యోగవిభాగతోతి 'ణీ'తియోగవిభాగతో, రజ్జం కారేతీతి ఏత్థ సామ్యమచ్చాదికం సత్తఙ్గం రజ్జం పవత్తేతీతి వా అత్థో, పయోజకబ్యాపారే ణి.

౧౬. పయో

పయోజకో చోదకో బ్యాపారకోతి అత్థో నను చ వుత్తియం 'కత్తారం పయోజయతీ'తి వుత్తం కథం పయుజ్జమానస్స కత్తుత్తంతి ఆహ- 'పయుజ్జమానో'చ్చాది. నావస్సం కిరియాపవత్తకత్తేనేవ యోగ్గతామత్తేనపి కత్తుత్తం సియాతి దస్సేన్తో ఆహ- 'కిరియాయ యోగ్గో'తిఆది. పాసాణమ్పులేనుట్ఠాపేతి'చ్చాదీసు హి యోగ్యతాయపి కత్తుత్తావసాయోసియా, కోపనాయం పయోజకబ్యపారోతి ఆహ- 'పేసనే'చ్చాది. దాసాదినో హీనస్స కత్థచి అత్థే నియోజనం పేసనం. గురుఆదినో సక్కారపుబ్బం బ్యాపారణమజ్ఝేసనం. తం పేసనజ్ఝేసనాదికం లక్ఖణం సభావో యస్స సో తథా వుత్తో.

ఆదిసద్దేన ఆనుకూల్యభాగినో బ్యాపారస్స గహణం, తథా చ 'భిక్ఖా వాసయతి కారీసో-జ్ఝాపేసీ'తి సిజ్ఝతి. భిక్ఖా హి పచురబ్యఞ్జనవతీ లబ్భమానా వాసానుకూలం తిత్తివిసేసముపజనయతి. కారీసోపి నివాతే పదేసే సుట్ఠు పజ్జలితోజ్ఝయనవిరోధి సీతకతముపద్దవమపనయన్తో-జ్ఝయనానుకూలసామత్థియమాదధాతి తతో తేసమ్పి యుత్తమ్పయోజకత్తన్తి.

పయోజకబ్యాపారేతీదం పచ్చయవిసేసనం వా సియా పకతివిసేసనం వా. తత్థ యది పకతివిసేసనం సియా, తదా పయోజకబ్యాపారే వత్తమానా ణీణాపీ విధీయన్తీతి (గమనం) పతి యో నియోగో తదత్థో గమి, న గత్యత్థో, తస్స చాయం పయోజ్జోతి 'గమయతి మాణవకం గామ'న్తి గత్యత్థస్స పయోజ్జే "గతిబోధాహారే"చ్చాదినా (౨-౪) విహితా దుతియా న పప్పోతి, తతో పకత్యత్థవిసేసనపక్ఖో దుట్ఠోతి పచ్చయవిసేసనపక్ఖం దస్సేతుమాహ- 'పచ్చయవిసేసనం వేదం న పకతివిసేసన'న్తి.

పయోజకమత్తగ్గహణేతి మత్తసద్దో సామఞ్ఞవాచీ, యథా 'కఞ్ఞా మత్తం వారయతీ'తి. కత్తారం యో పయుజ్జతి యో చ కరణాదీనం పయోజకో తేసం సామఞ్ఞేన గహణే సతీతి అత్థో. బ్యాపారేత్వేవాతి పయోజకగ్గహణమన్తరేన బ్యాపారేఇచ్చేవ వచనం కత్తబ్బం సియాతి భావో, తన్తి పయోజకగ్గహణం, విసిట్ఠో విసయో యస్స పయోజకగ్గహణస్సతంతథావుత్తం. కోపనాయంవిసిట్ఠో విసయోచ్చాహ- 'యో లోకే'ఇచ్చాది. ఇతోవాతి వక్ఖమానస్స హేతునో పరామాసో. తన్తి చురాదీహి

ణివిధానం. ఏవంసద్దో వక్ఖమానాపేక్ఖో. తం విసుం చురాదీహి ణివిధానమేవ వక్ఖమానప్పకారేన సఫలం సియా నాఞ్ఞథాతి అత్థో. తమేవ పకారం దస్సేతి‘యదిమినా’చ్చాది.

౧౭. క్యోతా

కత్తరి విహితేసుపి మానన్తత్యాదీసు పరభూతేసు క్యో భవతీతి విఞ్ఞాయేయ్యాతి ‘భావకమ్మేసూ’తి న క్యస్స విసేసనన్తి ఆహ- ‘మానన్తత్యాదీన’మిచ్చాది.

యది హి కత్తరి విహితేసు సియా, తథా సతి తేసముభిన్నం పధానత్తేనాభిధీయమానానమఞ్ఞమఞ్ఞానపేక్ఖత్తా అసమ్బన్ధో సియా, న చే వమ్భూతానమభిధానమత్థి, న హి ‘రీయతే’చ్చస్మా భావో కత్తా చ పతీయతే, నాపి ‘గమ్యతే’చ్చస్మా కమ్మం కత్తాచ. అపి తు భావకమ్మానేవ గమ్యన్తే, తేనాహ- ‘తస్మా’ఇచ్చాది.

తేసమేవాతి మానన్తత్యాదీనమేవ. పరసమఞ్ఞాభి పరేసం కచ్చాయనా నం పరోక్ఖాఇచ్చేవ నామం. తబ్బజ్జితేసూతి పరోక్ఖాసఞ్ఞిపచ్చయవజ్జితేసు. అపరోక్ఖేసూతి ఏత్థ పరసమఞ్ఞావసేన పరోక్ఖాఇచ్చనేన సహ సమాసం దస్సేత్వా ఇదాని అఞ్ఞథాపి పటిపాదేతుం ‘అథవా’తిఆదిమాహ. పరోక్ఖతి ఇన్ద్రియావిసయే కాలే. పరోక్ఖేవిహితా పచ్చయాతి ఇమినా ఉపచారేన తద్ధితప్పచ్చయవసేన వా పరోక్ఖాతి సద్దనిప్ఫత్తిమాహ. తే పన‘అ ఉ’ ఇచ్చాదయో. తతోతి పరోక్ఖప్పచ్చయతో.

నను పుబ్బపక్ఖే ‘అపరోక్ఖేసూ’తి ఏత్థ ‘పరోక్ఖావజ్జితేసూ’తి అత్థ వచనం యుజ్జతి, దుతియపక్ఖే పన ‘పరోక్ఖవజ్జితేసూ’తి, తథా సతి కథమేత్థ ‘పరోక్ఖావజ్జితేసూ’తి అత్థవచనం యుజ్జతీతి ఆహ- ‘తేపనా’తిఆది. ఇధాతి అపరోక్ఖేసూతి ఇమస్మిం. నను చ “పరోక్ఖే అ ఉ”ఇచ్చాదిసుత్తే (౬-౬) ‘పరోక్ఖే’తి పకతివిసేసనన్తి పచ్చయానం పరోక్ఖే విహితతా కథన్తి మనసి నిధాయాహ ‘పరోక్ఖే’ఇచ్చాది. భవనం భావో కిరియాధాత్వత్థో.

సాధీయమానావత్థోతి ఇమినా సిద్ధావత్థా నిరస్సతే. పుబ్బపరీభూతో పధానకిరియావయవభూతో కిరియారూపో అత్థో లక్ఖణం సభావో యస్స ధాత్వత్థస్స సో తథా వుత్తో. సత్వభూతోతి ఏత్థ పతీయతీతి సేసో. బహువచనమ్పి హోతి పాకాపాకేతి అధిప్పాయో, కరీయతీతి కమ్మం, తఞ్చ యదిపి నామాదికమ్మమత్థి, తథాపి క్రియత్థాఇచ్చాధికారతో మానాదీనమఞ్ఞత్థాలబ్బనతో చ కిరియా సమ్బన్ధోవ గయ్హతే, సు-సవనే సూయమానం.

పాణినియేహేత్థ “భిన్దతి కుసూలం’త్యాదో యా భేదనాదికిరియా కమ్మని దిస్సతే, సా యదా సుకరత్తమత్తేన సప్పధానత్తవచనిచ్ఛాయం కత్తుత్తేప్యుపలబ్భతి ‘భిజ్జతే కుసులో సయమేవే’చ్చాదినా, తదాస్స కత్తునో సుత్తన్తరేన కమ్మసరిక్ఖభావో విధీయతే ‘కమ్మనిస్సయం కారియం యథా సియా’తి. తన్నిస్సాయాహ- ‘యదా కమ్మమేవే’చ్చాది. యదా కమ్మమేవ కత్తుభావేన వివచ్ఛీయతేతి సమ్బన్ధో. కథం కత్వా తథా వివచ్ఛీయతేచ్చాహ- ‘అత్తసమవేతాయ’ఇచ్చాది. అత్తసద్దేన కమ్మమత్ర వివచ్ఛితం, అత్తని సమవేతా ఏకదేసీభూతా అత్తసమవేతా, తస్సా కిరియాయ కమ్మట్ఠకిరియాయాతి వుత్తం హోతి.

సుభేదత్తాదినేతి హేతుమ్హి కరణే వా తతియా. అత్థతోతి ‘కమ్మేయేవ క్యో’తి (న సక్కి) [తస్మా] వుత్తన్తి అధిప్పాయో. తథాహి ‘భిజ్జతేతి సవనా కమ్మతావగమ్యతే’తి ఇమినా అత్థతో కమ్మేయేవక్యోతిపటిపాదితమేవ. వుత్తమేవ ఫుటీకరమాహ-

‘భిజ్జతే ఇచ్చస్మిం పదే’ఇచ్చాది. అఞ్ఞథాతి యది కమ్మేయేవ తేపచ్చయో న సియా. అతోతి భిజ్జతే ఇచ్చస్మా. ఉపసంహరమాహ- ‘తస్మా’ఇచ్చాది. కిం వచనేనాతి పాణినీయానమివ కిం సుత్తన్తరేనాతి అత్థో.

వచనాభావేపి కమ్మకత్తరి పదసఙ్ఖారక్కమోపదస్సనముఖేన వుత్తి గన్థం వివరితుమాహ- ‘వాక్యతో’ఇచ్చాది. వాక్యతో ఉద్ధరిత్వా పదేసఙ్ఖరియమానేతి ‘భిజ్జతే కుసూలో సయమేవే’తి వాక్యతో విసుం కత్వా భిజ్జతే’తి పదే సఙ్ఖరియమానే నిప్ఫాదీయమానేతి అత్థో. తదేవాతి పదత్థసామఞ్ఞమేవ. తన్నిప్ఫాదనేతి తస్స సఙ్ఖరిమానస్స పదస్స సఙ్ఖరణే. సయన్తీమస్సాత్ర అత్తనాతి అత్థో. న కేవల మనేనేతదేవ వుత్తం- ‘కమ్మేయేవ పచ్చయో’తి, కిఞ్చరహి అఞ్ఞమ్పత్థీతి దస్సేతుమాహ- ‘అనేన చే’చ్చాది. చో వత్తబ్బన్తరసముచ్చయే. అనేనభిజ్జతేతి సవనాఇచ్చాదినా ఇదఞ్చాహాతి అత్థో. కిన్తదిచ్చాహ ‘కమ్మ కత్తునో’చ్చాది, న పదముదాహరణన్తి కమ్మకత్తునో వాక్యమేవోదాహరణం... వాక్యేనేవ తస్స పతీతియా మఞ్ఞతే. పదమేవోదాహరణం కస్మా న సియాతి ఆహ- ‘పదేహి’చ్చాది. దుతియముదాహరణం దస్సేతుమాహ- ‘కత్తునిస్సయో పి’చ్చాది.

అస్మిం పక్ఖేతి అస్మిం కత్తుత్తేన వివచ్ఛితే పక్ఖే. తబ్బిసయత్తన్తి కమ్మవాచీసయం సద్దవిసయత్తం. భావకమ్మేసూతీమస్స కత్తరిచ్చస్స చ పచ్చయవిసేసనత్థే సతి సామత్థియలద్ధమ్పయోజనం దస్సేతుమాహ- ‘భావకమ్మేసూ’తిఆది. ఇమినా అనేన చ విసేసిసత్తాతి సమ్బన్ధో. కిన్తం విసేసితన్తి ఆహ- ‘మానన్త త్యాదీసూ’తి. కిన్తమ్పయోజనన్తి పయోజనం దస్సేతుమాహ- ‘త్యాదీన’మిచ్చాది. యది భావకమ్మేసు కత్తరి చ తేన తేన [ధానేన] సుత్తేన మానాదయో న సియుం, కథన్తం విసేసితేసు మానాదీసు పరేసు క్యాదయో సియున్తీమినా సామత్థియేన ( ) [(సతి)] భావకమ్మేసు కత్తరి ( ) [(తి)] చ “వత్తమానేతి అన్తి”చ్చాదిప్పభుతికేహి (౬-౧) సుత్తేహి యథాలాభం భావాదీసు పచ్చయా హోన్తీతి విఞ్ఞాయతీతి భావో.

నతదత్థం వచనమారద్ధన్తి భావకమ్మేసు కత్తరి మానన్తత్యాదివిధానత్థం పాణినియేహి వియ సుత్తన్తరం నారద్ధన్తి అత్థో. అథ భావకమ్మేసు కత్తరి చ మానాదివిధానత్థం వచనం నారద్ధం ధాతునియమనం [ధాతునియమత్థం] త్యస్స వత్తబ్బన్తి తఞ్చ సామత్థియావ (లబ్భతేతి) దస్సేతుమాహ- ‘కిరియత్థనియమోపి’చ్చాది. అకమ్మకా ధాతుతో భావే కత్తరి చ సకమ్మకా కమ్మే కత్తరి చేతి కిరియత్థనియమో యథావుత్తేన సామత్థియా లబ్భతేతి సమ్బన్ధో. అకమ్మకానం కమ్మవిరహా, సకమ్మకానఞ్చ సతోపి భావస్సాప్పధానత్తా అకమ్మకా కత్తరి భావే చ భవన్తి న కమ్మే, సకమ్మకా కమ్మసబ్భావా కత్తరి కమ్మే చ భవన్తి న భావేతీదం సామత్థియం.

కమ్మమపేక్ఖతేతి పచాదితో కత్తరి పఠమపురిసేకవచనే కతే పచతిచ్చాదీసు పచాదినో పచనాదికిరియా ఓదనాదికం కమ్మమపేక్ఖతే. కత్తుత్తమపేక్ఖతేతి భవతిచ్చాదీసు భూఆదీనం భవనాదికిరియా కత్తుమత్తమపేక్ఖతే.

౨౦. ణిణా

యదత్థన్తి యంపయోజనం.

౨౩. జ్యా

జినన్తోతి “బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా”తి (౧-౩౩) రస్సో. సబ్బత్థేవ యత్థ కత్తరి పచ్చయో తత్థ వికరణాపి కత్తరియేవ, యత్థ భావకమ్మేసు తత్థ వికరణాపి భావకమ్మేసుయేవ,... ఏకాయ పకతియా కారకభేదే(న) పచ్చయస్సాసమ్భవతో. తస్మా సహాభిధానానం మానాదివికరణానం కథన్నామ సహాసమ్భవం గచ్ఛేయ్యున్తి విధీయన్తే.

౨౭. భావ

వివచ్ఛాభేదేనాతి సకమ్మకాకమ్మకవచనిచ్ఛాభేదేన. ఉభయత్థాతి భావకమ్మేసు. కరీయతీతి కత్తబ్బో కరణీయో. “అపవాద విసయే ఉస్సగ్గో నాభినివిసతీ”తి ఏసో ఉస్సగ్గధమ్మో. తబ్బాదీనన్తు కేసఞ్చుస్సగ్గానమ్పి అపవాదవిసయే పవత్తి హోతి బహులాధికారా. యథా “భావకమ్మేసు తబ్బానీయా”తి ఉస్సగ్గో, “వదాదీహియో”తి (౨-౩౦) అపవాదో తంవిసయేపి తబ్బానీయా హోన్తి ‘గన్తబ్బో గమనీయో’తి వేదితబ్బోతి.

౨౮. ధ్యణ

కారియం “ఞి బ్యఞ్జనస్సా”తి (౨-౧౭౦) ఞి.

౩౦. వదా

అన్నతోతీమినా ‘భోగ్గమఞ్ఞ’న్తేత్థ అఞ్ఞం నామ అన్నవతా అఞ్ఞన్తి అత్థమాహ.

౩౧. కీచ్చ

కమ్మకరో భరితబ్బతాయేచ్చాదినా కిరియాసద్దత్తం భచ్చసద్దస్స దస్సేన్తో సఞ్ఞాభావమపాకరోతి. “సఞ్ఞాయం భరా”తి చ గణసుత్తన్తి దట్ఠబ్బం, తేనాహ- ‘సఞ్ఞాయం భరా’తిఆది.

అభరితబ్బాపిచ్చాదినా ఇదం దీపేతి దువిధా సఞ్ఞాసద్దా కేచి దచ్చన్త విగతావయవత్థా యథా డిత్థాదయో, కేచిదవయవత్థానుగతాయథా సత్తపణ్ణాదయో, తత్థ భరియాసద్దస్స కమ్మప్పవత్తినిమిత్తం ‘భరితబ్బా భరియా’తి, యథా సత్త పణ్ణాని అస్సాతి సమ్బన్ధో పవత్తినిమిత్తం సత్తపణ్ణసద్దస్స, ఏతఞ్చ పవత్తినిమిత్తం సద్దనిప్ఫత్తికిరియాయమేవోపదిసీయతే, క్వచిదేవ త్వత్థవిసేసే సత్యసతి వా తస్మిం నిమిత్తే సద్దో వత్తతీ”తి. ఓకారస్సాతి “యువణ్ణానమే ఓప్పచ్చయే”తి (౨-౮౨) కతఓకారస్స.

౩౨. గుహా

సద్దికానన్తి పాణినియకచ్చాయనాదివేయ్యాకరణానం. పేసనం సక్కారపుబ్బకం వా నియోజనం. కామచారానుఞ్ఞాతి కత్తుమిచ్ఛతో యథిచ్ఛ మనుజాననం అతిసగ్గోనామాతి అత్థో. నిమిత్తభూతస్సాతి “భోతా కటో కత్తబ్బో’చ్చాదీసు కటకరణాదినో కారణభూతస్స.

నను చ సామఞ్ఞేన విహితా ఏ(తే), తథా చ సతి విఞ్ఞత్థవిహి తేహి ఏయ్యాదీహి తే బాధీయన్తిచ్చాహ- ‘నచే’చ్చాది. విధివిసేసత్తే పీతి విధానం విధి నియోజనం కిరియాసు బ్యాపారణా, తస్స విధినో పేసాదీనం విసేసత్తేపి, నావస్సన్తిఆది

జయాదిచ్చబ్యాఖ్యానం నిస్సాయ వుత్తం, వుత్తఞ్హి తేన "కిమత్థం పేసాదీసు కిచ్చసఞ్ఞినో తబ్బఅనీయణ్యత్యప్పచ్చయా విధీయన్తే, న సామఞ్ఞేన భావకమ్మేసు విహితా, ఏవమేతే [విహితాఏవ, వో-కాసికావుత్తి] పేస్వాదీఞ్ఞస్వత్ర చ భవిస్సన్తీతి విసేసవిహితేన విధ్యాదీసు పచ్చయేన బాధీయన్తే, వాసరూపవిధినా భవిస్సన్తి ఏవఞ్చరహి ఏతం ఞాపేతి 'ఇత్థీఅధికారతో పరేన వాసరూపవిధి నావస్సమ్భవతీ'తి [కిమత్థమిచ్చాది చోద్య, విచససవిహితేచ్చాది పరిహారో, కిచ్చా హి సామఞ్ఞేన విహితా, పఞ్చమీ తు పేసాదినాత్థవిసేసేన, అతో తేన విసేసవిహితేన కిచ్చా పేసాదివిసయే బాధీయేరన్తి పునబ్బియతే, వాసరూపేచ్చాదినా పరిహారం విఘటయతి. ఏవం చరహిచ్చాదినా పేసాదీసు కిచ్చవిధానస్స ఞాపకత్తం దస్సయతి. (జినిన్దబుద్ధిను ౨౧ స)]. అసరూపవిధి అసరూపాపవాదప్పచ్చయో వా వికప్పేన బాధకో హోతి ఉస్సగ్గస్సాతి ఏతం అవస్సం న హోతీతి ఞాపనత్థమ్పి న విధీయతేతి యోజనా. "వా-సరూపో-నిత్థియం"తి (పా, ౩-౧-౯౪) పరసుత్తం. ధాత్వధికారేవిహితో అసరూపో అపవాదప్పచ్చయో ఉస్సగ్గస్స బాధకో భవతి ఇత్థి అధికారే విహితప్పచ్చయం వజ్జయిత్వాతి అత్థో. హేట్ఠా వుత్తానుసారేనేదం విఞ్ఞాతబ్బం.

భోతా ఖలు కటో కాతబ్బోచ్చాది పేసనే. త్వయా కటో కాతబ్బోతి అనుఞ్ఞాయం. పత్తకాలే పరముదాహరణం. ఏత్థ పన కటకరణే కాలారోచనమత్తమేవ విఞ్ఞాయతి, న పేసాది. "సత్త్యరహేస్వ్యాదీ"తి (౬-౧౧) సుత్తం విసేసవిహితం, తేనాహ- 'సామఞ్ఞ విధానతో'చ్చాది. సత్తివిసిట్ఠేచ్చాదినా వుత్తమత్థం వివరతి 'సత్తీ'తిఆదినా. కథం సత్తివిసిట్ఠతా కత్తునోతి ఆహ- 'తంయోగా'తి. తాయ సత్తియా యోగో తంయోగో. అవస్సకాధమీణతావిసిట్ఠే తు కత్తరి కిచ్చానం తదఞ్ఞేసఞ్చ భావాయ విసుం- సుత్తితం, తేన, వుత్తం 'ఆవస్సకాధమీణతా విసిట్ఠేవ కత్తరీ'తి. సబ్బత్థేపేత్థ 'ఉద్ధం ముహుత్తతో'తిఆదినా ఏకేకముదాహరణం కమేన దస్సితం. భోతా రజ్జం కాతబ్బన్తి అరహే, భవతా రజ్జం కాతబ్బన్తి అత్థో. భవం అరహోతి పన అరహకత్తుత్తప్పకాసనత్థం వుత్తం. ఏవముపరిపి. సబ్బమేతం బహులగ్గహణానుభావేనేతి విఞ్ఞేయ్యం.

౩౩. కత్తే

గలేచోపకోతి అలోపసమాసో. అభిమతో పరేహి. అరహాదీసు విహితప్పచ్చయేహీతి "సత్త్యరహేస్వ్యాదీ" (౬-౧౧) చ "సీలాభిక్ఖఞ్ఞావస్సకేసు ణీ"తి (౨-౨౩) చ అరహాదీసు విహితప్పచ్చయేహి. ఉపాదానసీలో సిక్ఖాపనసీలో. ముణ్డనం ధమ్మో సభావో యేసం తే ముణ్డనధమ్మా. వధుం కతపరిగ్గహం సావిట్ఠాయనా ముణ్డయన్తి ఏతేసం కులధమ్మో.

౩౨. ఆసిం

కాపనాయమాసింసా నామేచ్చాహ- 'అప్పత్తేస్సే'చ్చాది. కిరియా విసేసకత్తువిసయాతి కిరియావిసేసస్స యో కత్తా సో విసయో యస్సా సా తథా వుత్తా. కిరియావిసేసకత్తువిసయత్తమేవ ఫుటీ కత్తుమాహ- 'అస్సా'ఇచ్చాది. అస్సా జీవనకిరియాయ నన్దన కిరియాయ భవనకిరియాయ వా కత్తా తంకిరియం సమ్పాదేన్తో భవేయ్య భవతూతి అత్థో. జీవతు నన్దతు భవతూతి ఆసింసాయం పయోగేన జీవక నన్దక భవకసద్దానం తంసమానత్థతా దస్సితా.

అకేనేవాసిం సనత్థస్స గమితత్తాతి ఆసింసనా ఏవ అత్థో, తస్స అకప్పచ్చయేనేవ గమితత్తా అవబోధితత్తా. నాసిం సనత్థస్స పయోగోతి ఆసింసనా అత్థో యస్స జీవతు నన్దతు భవత్విచ్చాదినో సద్దన్తరస్స, తస్స నప్పయోగోతి అత్థో.

౩౬. కరా

కరోతి అత్తనో ఫలన్తి కారణం.

౩౭. హాతో

జహన్తి ఉదకన్తి వీహీసు హాయనసద్దస్స పవత్తినిమిత్తం దస్సేతి. జహాతి భావే పదత్థోతి ఇమినాపి సంవచ్ఛరే. భావేఇచ్చస్సత్థమాహ 'పదత్థే'తి. నిప్ఫత్తిమత్తం కిరియోపాదానన్తి కేచి.

౩౮. వితో

ననుచ వితోతి పఞ్చమీనిద్దిట్ఠత్తా 'వితో పరస్మా ఞాఇచ్చస్మా'తి వత్తబ్బం కథం విపుబ్బాతి వుత్తన్తి ఆహ- 'వితో పరో'ఇచ్చాది. విపుబ్బో యస్ససో విపుబ్బో. విసద్దతో ధాతుమ్హి పరభూతే సతి విసద్దో పుబ్బో నామ హోతీతి అత్థో.

౪౦. కస్మా

సబ్బం జానాతి, కాలం జానాతీతి విగ్గహో.

౪౧. క్వచ

నామజాతిగుణకిరియా దబ్బసమ్బన్ధతో పఞ్చవిధత్తేపి కమ్మస్స క్రియత్థస్సావధిరయముపాదిన్నోతి క్రియత్థసమ్బన్ధా కిరియాకమ్మస్సేహ గహణం. తఞ్చ నిబ్బత్తివికతిపత్తిభేదేన తివిధం, తివిధస్సాప్యేతస్స విసేసానుపానతో గహణన్తి కమేనుదాహరన్తో ఆహ- 'కరకరణే'ఇచ్చాది.

లోకవిదూతిఆదిదస్సనతో క్వచిగ్గహణే పయోజనం వత్తుమాహ- 'కమ్మతో'చ్చాది. ననుచ క్వచిగ్గహణేనేవ 'ఆదిచ్చం పస్సతి'చ్చాదోపి (నివత్తి) వత్తుం సక్కా కస్మా 'బహులాధికారా'తి వుత్తన్తి ఆహ 'తేనే'చ్చాది. తేనాతి యేన క్వచిగ్గహణం కుతోచియేవాతి దస్సనత్థం కతం తేనాతి అత్థో. తేనాతి వా క్వచిగ్గహణేన. అథ ఆదిచ్చం పస్సతిచ్చాదో వియ కమ్మకరాదీసుపి నివత్తిమదస్సేత్వా 'క్వచీతి కిం కమ్మకరో'తి కస్మా వుత్తన్తి ఆహ- 'యజ్జేవ'మిచ్చాది.

తస్సాతి బహులవచనస్స, మహాధికారత్తాతి మహావిసయత్తా. కుతోచియేవాతి కుతోచి ధాతుతోయేవ. అథేహ కస్మా న హోతి దేవదత్తో సయతి దాత్తేన లునాతి సునఖానం దదాతి నగరా అపేతి థాలియం పచతి మాతు సరతీ"తి, సబ్బమేవేదం కిరియా (యా) భిసమ్బన్ధీయతీతి యదిపేవం, తథాపి కమ్మత్తేనేవ యం వత్తు మిచ్ఛితం న కారకన్తరత్తేన నాపి సమ్బన్ధభావేన, తస్సేవ కమ్మసద్దేన గహణం కమ్మవచనసామత్థియా, అఞ్ఞథా స్యాదితోచ్చేవ వదేయ్య కిం కమ్మాతి వచనేనాతి.

౪౨. గమా

వేదన్తి ఏత్థ అత్థమాహ విత్తిన్తి, తుట్ఠిన్తి అత్థో.

౪౩. సమా

తఞ్చేతి ఉపమానస్స పరామాసో. భేదేన వివరణన్తి సమానాదీహీతి అవత్వా భేదేన వివరణం. తుల్యతాయుపలబ్భమానస్స సదిసాదిసద్దవచనీయత్తా అవయవత్థానుగమేనాత్తనో-భిధేయ్యే సదిసాదిసద్దానమ్పవత్తి వేదితబ్బా.

౪౪. భావ

కారకం సాధకం నిబ్బత్తకన్తి అనత్థన్తరం. కరోతి కిరియం నిబ్బత్తేతి నిమిత్తభావేనాతి కారకం. కత్తాదీనం కిరియానిమిత్తత్తన్తు సయమేవ 'తత్థ కత్తా'తిఆదినా భేదేన పకాసయిస్సతి. కిరియానిమిత్తం... నిబ్బత్తకేసు కత్తాదీసు ఛసుపి రుళ్హత్తా తేనేత్థ కత్తావాత్తప్పధానో, కరణాదయోప్యప్పధానా కారకబ్యపదేసో లబ్భన్తే... అఞ్ఞథా కారకసద్దేన తేసం గహణం న సియాతి. కిమిదం కారకన్త్యాహ- 'సత్తికారక'న్తి. ఏవం చరహి దబ్బాదీనం కథం కారకత్తమిచ్చాహ- 'తదధికరణా'తిఆది. తస్సా సత్తియా ఆధారా నిస్సయాతి అత్థో, పుం నపుంసకే అధికరణసద్దో. తేసు దబ్బా దీసు తిట్ఠతీతి తత్రట్ఠా, సత్తి. తస్సా భావో తత్రట్ఠతా, తాయ. అథ దబ్బాదీనం ముఖ్యతో కారకత్తే సతి కిమాయాతన్త్యాహ 'యది'చ్చాది.

తేసన్తి కత్తాదికారకానం. అఞ్ఞమఞ్ఞబ్యావుత్తరూపత్తాతి అఞ్ఞమఞ్ఞతో బ్యావుత్తం నివత్తం రూపం కరణాదిసభావో యేసం కత్తాది కారకానం తే తథా వుత్తా, తేసం భావో తత్తం తస్మా. కరణ రూపన్తి కరణం రూపం సభావో యస్స అధికరణస్స తం తథా వుత్తం. ఏవఞ్చసతికో దోసోచ్చాహ 'తథా చే'చ్చాది. కేనచి సుకరత్తేన సప్పధానత్తవచనిచ్చాయం 'థాలీ పచతీ'తి భవతి. తత్రేవుక్కంసవచ నిచ్చాయం 'థాలియా పచతీ'తి.

ఏవఞ్చకత్వాతి నిపాతసముదాయో-యం హేత్వత్థో. తస్మాతి అత్థో. కత్తా నిమిత్తన్తి సమ్బన్ధో. కత్తుట్ఠకిరియానిమిత్తస్స కత్తునో ఉదాహరణం 'హసతి నచ్చతీ'తి. తదత్థేతి తాయ కమ్మసమవాయినియా పచనాదికిరియాయ అత్థే అధిస్సయనాదయో పవత్తేన్తో కిరియాయ నిమిత్తన్తి సమ్బన్ధో. ఏవముపరిపి.

ఓదనం పచతి దేవదత్తోతి కమ్మట్ఠకిరియాయ నిమిత్తభూతస్స కత్తునో ఉదాహరణం. భాజనసఞ్ఠరణమధిస్సయనం. ఆదిసద్దేన తణ్డులవపనఇన్ధనాపహరణాదయో గయ్హన్తి. ద్విధాపత్తియన్తి రుక్ఖాదీనం ద్విధా పవత్తియం.

బ్యాపనేతి సమ్బన్ధే. గిరధాతుతో అప్పచ్చయే- "ఏఓనమ వణ్ణే"తి (౧౩౭) సుత్తే 'అవణ్ణేతి యోగవిభాగతో గకారే ఇకారస్స అత్తం హోతీతి దస్సేతుమాహ- 'అవణ్ణేతి యోగవిభాగా అత్తం ఇస్సా'తి. అఞ్ఞథాపి పటిపాదేతుమాహ- 'ఏస్స వా'తిఆది. ఏస్సాతి "లహుస్సుపన్తస్సా"తి (౫-౮౭) కతఏస్స. సకలేనాతి 'ఏఓనమ వణ్ణే"తి సకలేన సుత్తేన. పురీతి నిపాతో.

ఈసక్కరోతి బిన్దులోపో, ద్విత్తం, సామఞ్ఞేన విధానతోతి పరేసం విసేసవిధానసబ్భావమాహ. గణికాలయం గణికానం గేహం. నేపథ్యమాకప్పో. దత్తోలద్ధోతి పచ్చయస్స కమ్మసాధనత్తం దీపేతుంవుత్తం. వినాలిఙ్గవచనేహి పాటిపదికత్థం నిద్దిసితుం న సక్కాతి భావేతి సబ్బలిఙ్గసఙ్ఖ్యాసమ్బన్ధయోగ్గపాటిపదికత్థసామఞ్ఞే పచ్చయనిమిత్తత్తేన గహితేపి సామఞ్ఞే చరితత్థత్తా లిఙ్గవచనం నప్పధానన్తి ఇట్ఠిఆవుధన్తి ఇత్థి నపుంసకేభావే, పాకాతి బహువచనేపి భావే భవతి ఏవ.

౪౫. దాధా

సపాదీహి అపాదీహిచాతి పాదిసహితేహి పాదిరహితేహి చ దాధాహి.

౪౬. వమా

సాపానదోణియన్తి సారమేయానం భుఞ్జనకఅమ్బణే. రితసుపాన వమధువియాతి పవత్తసునఖచ్ఛద్దనం వియ.

౪౭. క్వి

యథాదస్సనన్తి ఆచిక్ఖతీతి యోజనా. తేన కుతోచి ధాతుతోతి. గణ్హన్తీతి గహ=ఉపాదానేచ్చస్స. సలాకాసద్దస్స సలాకన్తి. సభాసఇచ్చస్స అన్తబ్యఞ్జనలోపే సభాపకతితో "ఇత్థి యమత్వా"తి (౩-౨౬) ఆప్పచ్చయో. పభాతీతి ఆ=దిత్తియమిచ్చస్స.

౪౮. అనో

చలనాదీనం సీలాదీసు నిప్ఫాదనత్థం విసుం సుత్తితం పరేహి, ఇధ పన బహులం వచనేనేవాతి దస్సేతుమాహ- 'చలనాదీసూ'తిఆది.

౪౯. ఇత్థి

క్లికయకిచ్చత్ర కకారబహుత్తా కకారాతి బహువచనం. తితిక్ఖా ఇచ్చాదో తితిక్ఖనమిచ్చాదినా విగ్గహో "ఇత్థియమత్వా" (౩-౨౬). అపరి పరితోతి ధాతుపాఠే అపరిపరితో. పాణివిసేసోతి సత్తవిసేసో. ఇమినా చ "యథాకథఞ్చి నిప్ఫత్తి, రుళ్హియా అత్థనిచ్ఛయో"తి దస్సేతి.

ఆసిం సాయం గమ్మమానాయం సఞ్ఞావిసయే ధాతూహి తిప్పచ్చయో కిచ్చప్పచ్చయో చ యథా సియాతి "తికిచ్చాసిట్ఠే"తి (౭-౨-౩) సుత్తితం కచ్చాయనేన. తమిహ సామఞ్ఞేన విధానావ సిద్ధన్తి నిరూపయితుమాహ- 'కచ్చాయనేన పనే'చ్చాది. తబ్బ అనీయణ్య తేయ్య రిచ్చప్పచ్చయానం "తే కిచ్చా"తి (౭-౧-౨౨) కిచ్చసఞ్ఞం విధాయ సేసానం "అఞ్ఞేకితీ"తి (౭-౧-౨౩) కిత్సఞ్ఞా కతా కచ్చాయనేన. తేనాహ- 'కిత సఞ్ఞో'తి.

తబ్బాదిప్పచ్చయో చ విహితోతి సకియవోహారేనాహ. సకియ సత్థే అవుత్తదోసం [సుత్తదోసం] పరిహరిత్వా వక్ఖమాననయేన యుత్యభావా తథా విధానే అయుత్తతం దస్సేన్తో 'నచాసిం సాయ'మిచ్చాదిమాహ. గుహనం, రుజనం, మోదనన్తి విగ్గహో. సయనం వా సేయ్యా. వజధాతునో వస్స బకారేన భవితబ్బం, సో కథం యకారే పరభూతే అసతీతి ఆహ- 'చవగ్గబయఞాతియోగవిభాగా వస్స బో'తి.

౫౧. కరా

రిరియప్పచ్చయే ఆదిరకారస్స అనుబన్ధత్తా ఆహ- 'అన్తసరాది లోపో'తి.

౫౨. ఇకి

అథ సరూపేచ్చేతావతి వుత్తే- 'కిరియత్థస్స సరూపే'తి కథం విఞ్ఞాయతిచ్చాహ- 'కిరియత్థా'తిచ్చాది. నను చ లో-యం కత్తరి విధీయ మానోకథమేత్థ సియాత్యాహ- 'అకత్తరిపి'చ్చాది. అభిమతో కచ్చాయనస్స. పటిపాదయితుమాహ-

‘తత్థా’తిఆది. కరణం ఉచ్చారణం, అస్స కరోతి సమాసవాక్యం. న హి ఏవ దీహి కారో విహితోతి అక్ఖరే హేవ కారస్స విహితత్తా అక్ఖరసముదాయతో న పప్పోతీతి భావో. అథ చేతి మతప్పదానే. ఏవాదిసద్దవాచకా ఏవకారాదయో సాధవోతి అథ మతన్తి అత్థో.

తత్థాతి తథా అభిమతే తస్మిం. నియమహేతునో అభావాతి అక్ఖరేహేవ కారప్పచ్చయో విధేయ్యో న పన ఏవాదీహిచ్చస్స నియమస్స యో హేతు తస్స హేతునో అభావా.

౨౩. సీల

కిమిదసీలమిచ్చాహ- ‘సీలమ్పకతిసభావో’తి. తఞ్చ సీలమనుమానేన విఞ్ఞాయతిచ్చాహ- ‘తఞ్చే’చ్చాది. కిరియావిసయరుచివిసేసానుమితన్తి ఉణ్హభోజనసఙ్ఖాతా కిరియా విసయో యస్స సో (కిరియా) విసయో రుచివిసేసో, తేన అనుమితన్తి అత్థో. కిమిదమాభిక్ఖఞ్ఞన్తి ఆహ- ‘అభిక్ఖఞ్ఞ’మిచ్చాది. పునప్పునభావో పోనోపుఞ్ఞం. ఆసే వా తప్పరతాతి తమేవాభిక్ఖఞ్ఞం పరియాయేహి ఫుటీకరోతి.

యజ్జేవన్తి యది ఆభిక్ఖఞ్ఞం తప్పతో వుచ్చతే. తస్సీల్యమిదం హోతీతి ఇమినా- ‘సీలాభిక్ఖఞ్ఞాది”సుత్తే సీలసద్దేనేవాభిక్ఖఞ్ఞస్స గహితత్తం దీపేతి. అఞ్ఞథాపి సీలతో అఞ్ఞమేవాభిక్ఖఞ్ఞన్తి దస్సేతుమాహ- ‘యస్మిం దేసే’తిఆది.

గమ్మమానేతి పతీయమానే. పతీతి చ అత్థప్పకరణసద్దన్తరాదీహి. అభిమతోతి పాణినియేహి అభిమతో. ఆవస్సకగ్గహణాయేవ సిద్ధోతి వుత్తం కథమేత్థావస్సమ్భావో పతీయతి చ్చాహ- ‘తఞ్చా’తిఆది.

యోగవిభాగాతి ‘ణీ’తి యోగ విభాగా. సాధుం కరోతి, బ్రహ్మం వదతి, అసద్ధం భుఞ్జతి, పణ్డితమత్తానం మఞ్ఞతీతి విగ్గహో. సాధున్తి కిరియావిసేసనం. అస్సద్ధభోజీతి వతే. వతఞ్చ భోజనే అత్థితాయం సద్ధఅస్సద్ధభోజనవిసయాయం పవత్తియం యది భుఞ్జతి అస్సద్ధమేవ భుఞ్జతి న సద్ధన్తి సత్థే వుత్తనియమో, అస్సద్ధం భుఞ్జతి ఏవాతి నోత్తరపదావధారణం... ఏవఞ్హి విఞ్ఞాయమానే యదేవాస్సద్ధం న భుఞ్జతి తదేవ వతలోపో సియాతి [అత్థితాయ (భోజనాకఙ్ఖితత్తా) యథేచ్ఛం సామఞ్ఞేన భోజనే పవత్తియం మత్తాయం అసద్ధభోజనం సత్థవిహితముపలభమానస్స సద్ధతో నివత్తిత్వా విసేసే హి సద్ధే పవత్తినియమో వతముచ్చతే, నియమోచాత్రదువిధో సమ్భవతి-అసద్ధం భుఞ్జతి ఏవ, అథద్ధమో భుఞ్జతీతి వా, తత్రాదిమే నియమే యదేవా సద్ధం న భుఞ్జతి తదేవవత లోపోసియా (౪-౩-౨౨౮) కాతన్తపఞ్జికా]. అఞ్ఞథాపి పటిపాదయితుమాహ- ‘ఘణన్తాదీహి’చ్చాది.

౨౪. థావ

సయమేవ అత్తనాఏవ. కమ్మకత్తరీతి ఉభయత్థాపి కమ్మకత్తరి పచ్చయో బహులాధికారాతి అధిప్పాయో. ఏత్థ పన ఏకోపి పదత్థో కమ్మఞ్చ హోతి కత్తాచ కారకసత్తిభేదతో. యథా ‘పీయమానం మధు మదయతీ’తి ఏకస్సాపి సత్తిభేదా కమ్మత్తం కత్తుత్తం, తథా త్రాపీతి విఞ్ఞేయ్యం. యో పరం భఞ్జతి తత్థపి సియా సామఞ్ఞవిధానతోతి ఆహ- ‘నిపాతనస్సే’చ్చాది. దోసన్ధకారం భిన్దతీతి దోసన్ధకారభిదురో.

౨౫. కత్త

భూతసద్దేనేత్థాధిప్పేతత్థముపదస్సేతుమాహ- 'భూతమతీత'మిచ్చాది. అఞ్ఞథాతి యద్యతిక్కన్తవచనో న సియాతి అత్థో.

ననుచాత్రేతరేతరనిస్సయదోసో పసజ్జతే, సతీ హి భూతాధికారేత్తో విధీయతే, సతి చ త్తే భూతసద్దస్స నిప్ఫత్తీతి ఫుటో యేవితరేతరనిస్సయదోసోతి. నేసదోసో, సఙ్కేతాతి బ్యత్తో సద్దత్థసమ్బన్ధో చిరకాలప్పవత్తో, నాస్స కిఞ్చి అసాధుత్తం, అతిక్కన్తే చాస్స వుత్తి సద్దసత్తిసభావతో వేదితబ్బా. క్తవన్తా దయోపి చరహి సద్దసత్తిసభావతో భూతేఏవ భవిస్సన్తీతి న వత్తబ్బం. భూతసద్దో-యమతిక్కన్తత్థే పసిద్ధో క్తవన్తాదయోత్వప్పసిద్ధా, అతో తేన పసిద్ధత్థేనాప్పసిద్ధానమన్వాఖ్యానం కరీయతీతి. భూతేతి చాయం పకతివిసేసనం వా సియా 'భూతత్థే వత్తమానా'తి, పచ్చయత్థ విసేసనం వా'భూతే కత్తరీ'తి, తత్ర కస్సిదం విసేసనన్తి ఆహభూతేతి పకతివిసేసన'న్తి. కుతోచ్చాహ- 'సమ్బన్ధస్స చే'త్యాది. అథ పచ్చయత్థవిసేసనే కో దోసోచ్చాహ- 'పచ్చయత్థవిసేసనే హి'చ్చాది. పచ్చయత్థస్స కత్తునో అనభిక్కన్తత్తా అయన్తి పయోగో నోపపజ్జతేతి భావో. అభిధేయ్యేతి ఇమినా పయోజనాదిం బ్యవచ్ఛిన్దతి.

౨౫౬. క్తో

కమ్మే గుణీభూతత్తాతి కమ్మే సతి భావస్సాప్పధానత్తా. "గుణముఖ్యేసు ముఖ్యేయేవ కారియసమ్పచ్చయో"తి ముఖ్యే కమ్మేయేవ పచ్చయో, న తు భావే తస్సేత్థాప్పధానత్తా.

౨౫౭. కత్త

ననుచారమ్భేతి వుత్తం- 'కిరియారమ్భే'తి కథన్తి ఆహ- 'సోచే'చ్చాది. సో చ ఆరమ్భో. కిరియాయేవ ఆరమ్భోకిరియారమ్భో తస్మిం. కిరియారమ్భేతి సామఞ్ఞేన వుత్తత్తా కిరియత్థవిసేసనం వా ఏతంసియా పచ్చయత్థవిసేసనం వా ఉభయథాపి న దోసోతి దస్సేతుమాహ- 'కిరియత్థవిసేసనం చేత'న్తిఆది. పచ్చయత్థవిసేసనపక్ఖేపి సామత్థియా ఆరమ్భే కిరియత్థస్సాపి పవత్తీ హోతీతి దస్సేతుమాహ- 'కిరియత్థస్సాపి'చ్చాది. సామత్థియం దస్సేతి 'సామత్థియమ్పనా'తిఆదినా. అనన్తరసుత్తేన యో విహితో క్తో, సోపి సామఞ్ఞేన వచనతో భావకమ్మేసు ఆరమ్భేపి హోతీతి యోజనా. సామఞ్ఞేన వచనతోతి "క్తో భావకమ్మేసూ"తి (౫-౫౬) సామఞ్ఞేన వచనతో. భావకమ్మేసుచేతి ఏవం న వుత్తన్తి 'యథాపత్తఞ్చే'తి వదతా వుత్తికారేనేవం న వుత్తన్తి అత్థో.

కస్మా ఏవం న వుత్తన్తి ఆహ- 'పుబ్బస్మిం వియా'తి ఆది. అనియముప్పత్తి సఙ్ఞాయ సతి ఞాపనన్తి తన్నిసేధేతుమాహ- 'పునబ్బచనతో'తిఆది. మాసఙ్కీతి కమ్మని, తేనేవుప్పత్తీతి పఠమా. ఏవం మఞ్ఞతే "భావకమ్మ గహణం చాకారేనానుకడ్ఢియ 'భావకమ్మేసు చా'త్యనేన క్తేవిధీయ మానే ఇదమాసఙ్కీయతే 'పుబ్బేనేవ సామఞ్ఞేన సిద్ధే పునబ్బచనా [పునబ్బచనం] కిరియత్థానియమేన త్తస్సుప్పత్తీ'తి, యథాపత్తఞ్చేతి హ్యుచ్చమానే చకారేన యథాపత్తమ్పి కారియమనుఞ్ఞాయతేతి పుబ్బేనేవ వచనేన భావకమ్మేస్వారమ్భేపి యథాపత్తో క్తో భవతీతి విఞ్ఞాయతే"తి. ఏవఞ్చరహి భావకమ్మేస్వారమ్భేపి పుబ్బేనేవ సిద్ధత్తా "కత్తరిఆరమ్భే"ఇచ్చేవ వుచ్చేయ్య కిం చకారేనే చ్చాసఙ్కియాహ- 'పదానమవధారణ ఫలత్తా'చ్చాది.

ననుచాదిభూతో కిరియాక్ఖణో ఆరమ్భో నామ, బహూహి కిరియాక్ఖణేహి కటే పరిసమత్తేయేవ భూతో కాలో చ భవతీతి కిరియాఫలస్సాపరినిప్ఫన్నత్తా వత్తమానోవ కాలోతి తత్రక్తో న పప్పోతిచ్చాసఙ్కియాహ- 'కిరియాఫలస్సే'చ్చాది.

కటేకదేసస్సాపి కటత్తా తస్స చ నిబ్బత్తత్తా భూతవచనిచ్చాతి భావో. ననుచాదిసూతే కిరియాక్ఖణకాలే కటో నాభినిబ్బత్తో, కటకారణభూతా బీరణావ హి తదా సన్తి, న చ తదవత్థా తే ఏవ కటోతి కథం 'పకతో కటో'తి భూతకాలేన పకతసద్దేన కటసద్దసమానాధికరణత్తమిచ్చాహ- 'ఆదిభూతేసే'చ్చాది. తత్థ తస్మిం విసేసే. పకత్తుం ఆరభి, పకత్తుం ఆరభీయిత్థ, పసోత్తుం ఆరభి, పసోత్తుం ఆరభనన్తి అత్థే త్తో.

౫౮. దాస

అనారమ్భత్థంవచనన్తి ఆరమ్భే పుబ్బేనేవ సిద్ధత్తా. అపాదినోపిసిలిసస్స సకమ్మకత్తా- 'యేభుయ్యేనా'తి వుత్తం. సకమ్మకత్థన్తి వత్వా సకమ్మత్తమేసం పాదియోగే సతి హోతీతి దస్సేతుమాహ- 'పాదిసహితా'చ్చాది. ఖటోపికా మఞ్చో.

౫౯. గము

అవివచ్ఛితకమ్మో చేహాకమ్మకోతి కథయమాహ- 'అవిజ్జమానే'చ్చాది. యాతవన్తో యాతా, యానం యాతం. అయోయిత్థాతి యా తో. క్తో న విధాతబ్బో పాణినియేహి వియ. కారణసామగ్గియం భూతాయన్తి సస్సాదిహేతుభూతసమిద్ధియం భూతాయం. సా చ భూతా యేవాతీమినా కారణసామగ్గియా అతీతకాలికత్తమాహ.

౬౦. ఆహా

ఆధారేచేతి అనువుత్తియా ఏత్థ చకారతో 'యథాపత్తఞ్చే'తి సమ్బన్ధా వుత్తన్తి సేసో. ఏవం న కుతోచి అపకస్సనం సియాతి ఏవమాధారాదికే అనువత్తమానే సతి కుతోచి ఆధారాదితో అపకస్సనం విసుం కరణం న సియాతి అత్థో. తథా సతి హేట్ఠా సుత్తేనేకయోగమేవ కరేయ్యాతి అధిప్పాయో. భావకమ్మేసూతి సమ్బజ్ఝతేతి యోజనా.

బహులస్స భావో కమ్మంవాతి బహ్వత్థాదానమేవాత్ర బహులసద్దస్స పవత్తినిమిత్తం భావో కమ్మంచేతి తత్థ పచ్చయో. కేచీతి పాణినియే యేవ సన్ధాయాహ. తస్సాపి భూతేయేవ పవత్తిముపదిసతి 'సోపి'చ్చాది

నా . భిజ్జమానన్తి పచ్చమానం. పరరూపేన పస్సిన్నోతి యోజనా. కేచితి తేయేవ. "మతిబుద్ధిపూజత్థేహి చే"తి (౩-౨-౧౮౮) తేసం సుత్తే చసద్దాకడ్ఢితే దస్సేతి 'యథా'తిఆదినా. అక్కోచ్ఛి తన్తి కమ్మే విగ్గహమాహ, తన్తి కమ్మపదం, ఏవముపరిపి చురాదిణిలోపే "నిమిత్తాభావే నేమిత్తికస్సాప్యభావో"త్యాకారనివత్తి. కసిరయం గత్యాద్యనే కత్థో, కట్ఠంత్యత్ర కిమత్థోతి ఆహ- 'ఏత్థ హింసత్థో'తి.

హేతునోతి దుక్ఖఫలస్స హేతునో అగ్యాదినో. కట్ఠసద్దస్స ఫలహేతుభూతే అగ్యాదికే వత్తమానే ఏవం హోతు ఫలేవత్తమానే కథన్తి ఆహ- 'యదాపనా'తిఆది. కోధాతికో ఇధ.

౬౧. తుంతా

నను చ భావేఇతి భవతినాయం ఘణన్తేన నిద్దేసో కరీయతీతి భవతివిసయోవ పచ్చయత్థనిద్దేసో కతో భవతి, తతో చ భవతినో యో భావో తస్మింయేవ వాచ్చే పచ్చయో సియా, సో చ భవతితో యేవుప్పజ్జమానేన పచ్చయేన సక్కాభిధాతుం

తతో తస్మావ పచ్చయేన భవితబ్బం, తస్మా కథం పచితుం పాకో చాగో రాగోతిపచాదీహిభవతి చ్చాహ- 'భవనంభావో కిరియాధాత్వత్థో'తి.

కిరియాసామఞ్ఞఞ్హి సబ్బధాత్వత్థానుగతం భవతిస్సత్థో, తేన కిరియాసామఞ్ఞవాచినాత్థనిద్దేసో కరీయమానో సబ్బధాతువిసయే కతో భవతి తస్మా పచాదీహిపి భవతీత్యధిప్పాయో.

నను చాత్ర తుమాదయో భావే భవన్తీతి వుత్తే న విఞ్ఞాయతే కింవిసేసితే భావే తుమాదయో భవన్తిచ్చాహ- 'యతో'చ్చాది. తస్సాతి ధాతునో. యో వత్తబ్బో భావోతి యో వాచ్చో భావో. కుతోచ్చాహ- 'సమ్బన్ధా'తి. తుమాదీనం యా పకతి తాయ వాచ్చేనేవ భావేన సహ సమ్బన్ధాతి అత్థో. ణాతబ్బన్తి భావే తబ్బో. అథ క్రియాయంత్యనేన తబ్బాద్యభిహితస్స దబ్బరూపాపన్నస్స భావస్స కథం గహణంత్యాహ- 'యదిపి'చ్చాది. సకనిస్సయకిరియాబ్యపదేసోతి దబ్బ రూపస్స అత్తనో నిస్సయభూతాయ కిరియాయ బ్యపదేసో దట్ఠుం చక్ఖుచ్చాదో భవనకిరియాయ పతీయమానత్తా తుమాదయో భవన్తేవ.

నను చ తుమాదీనం భావే విహితత్తా కిరియాయేవ పధానత్తన్తి కమ్మ కారకం నప్పతీయతేతి కథం 'కటం కాతుం గచ్ఛతీ'తి సియాచ్చా సఙ్కియ పటిపాదేతుమాహ- 'యదిపి'చ్చాది. ధాత్వత్థకతో కిరియాసఙ్ఖాతేన ధాత్వత్థేన కతో. అత్థీతి ఇమినా యత్థ 'సుప్యతే దేవ దత్తేనే'చ్చాదో నత్థి, తత్థ న కమ్మమ్పతీయతేతి దస్సేతి.

"ఇచ్ఛత్థేసు సమానకత్తుకేసు తవేతుం వా"తి (౪-౨-౧౨) కచ్చానేన అతదత్థాయమ్పికిరియాయం తుమాదయో యథాసియున్తి విసుం సుత్తితం, తేనాహ- 'ఇచ్ఛత్థేస్వి'చ్చాది. యథా 'భోత్తుం పచతీ'త్యాదో భోజనకిరియా పయోజనా పచనకిరియా హోతి, నేవమేత్థ తప్ప యోజనా ఇచ్ఛా... పచనకిరియాయవియతప్పయోజనత్తాభావతోతి అయమస్సాధిప్పాయో. పునేచ్చాదినా వుత్తానిట్ఠపాతస్సాసఙ్కం విరచయమాహ- 'అతదత్థాయమ్పి'చ్చాది.

ఇచ్ఛత్థస్స ధాతునో పయోగాతి ఇమినా 'ఇచ్ఛన్తో కరోతీ'తి ఏత్థ ఇచ్ఛన్తోతి ఇచ్ఛత్థస్స ధాతునో పయోగత్థమేవ, న ఇచ్ఛాయ పయోజనం కరణన్తి దీపేతి. దేవదత్తం భుఞ్జమానమిచ్ఛతీతేత్థ భోత్తున్తి న హోతి సమానకత్తుకేసూతి వచనతో, భోజనస్స దేవదత్తో కత్తా, ఇచ్ఛతిస్స అఞ్ఞోయేవాతిపి సుత్తస్స విసుం పయోజనం న వత్తబ్బన్తి దస్సేన్తో ఆహ- 'దేవదత్త'మిచ్చాది.

ఇచ్ఛతిస్సాతి'దేవదత్తం భుఞ్జమానమిచ్ఛతీ'తి ఏత్థ ఇచ్ఛతీతి వుత్తఇసిస్స. సాధనం 'దేవదత్తం భుఞ్జమాన'న్తి వుత్తకమ్మసఙ్ఖాతం అత్థో పయోజనం యస్స సో సాధనత్థో-ఇచ్ఛతి. తస్స భావో తత్తం, తస్మా. కమ్మమేవిచ్ఛాయ పయోజనభావే ఠితన్తి భావో. నిరత్థకన్తి ఏతదత్థమేవ సమానకత్తుకగ్గహణం కతం తఞ్చ యథావుత్తేన పసఙ్గాభావా నిరత్థకన్తి అధిప్పాయో.

సకాద్యత్థేసు ధాతూ సూపపదేసు ధాతు మత్తా తుమాదయో సుత్తన్తరేన విహితా పాణినియేహి, తేనాహ- 'సకాదిధాతుప్పయోగే'తిఆది. సిద్ధాతి తుమాదయో సిద్ధా. భుజికిరియత్థాతి భుజికిరియా అత్థో యస్సా సత్తియా సా భుజికిరియత్థా పతీయతే. పతీయ మానత్తే కారణమాహ- 'అసతోపి హి'చ్చాది. పరేహేత్థ అకిరియత్థోపపదత్థో పునారబ్భోతి వణ్ణితం. తదేతం విఘటయితుమాహ- 'తేనే'చ్చాది. పరేసమయమధిప్పాయో "సక్కోతి భోత్తుంత్యాదో కోసల్యం గమ్యతే. గిలాయతి భోత్తుంతి తదసత్తి. ఘటతే భోత్తుంత్యాదో యోగ్యతా. ఆరభతే భోత్తుంత్యాదోభుజిస్సే వాద్యవత్థాకిరియన్తరం. లభతే

భోత్తుంతి అప్పచ్చక్ఖానం. అత్థి భోత్తున్తిఆదీసు సమ్భవమత్తం. వట్టతి భోత్తుంత్యాదో దోసా భావో గమ్యతే. సక్కోతిచ్చాదినో ఉపపదస్స భోజనాదికిరియత్థతా న గమ్యతే తస్మా అకిరియత్థేసుపి సకాదీసూపపదేసు తుమాదయో భవన్తీ"తి.

పతీయమానేస్వప్యేతేస్వత్థన్తరేసు తాదత్థియమత్థియేవాతి పుబ్బేన విహితస్స తుమాదినోత్ర న బాధేతి దస్సేతుమాహ- 'యదిపి'చ్చాది. తాదత్థియమత్థియేవాతి భోజనకిరియత్థతా సక్కోతిఆదీనం అత్థి యేవాతి అత్థో సిద్ధాయేవ "తుంతాయే"చ్చాదినా. అలమత్థవిసిట్ఠేసు పరియత్తివచనేసూపపదేసు ధాతుతో తుమాదయో విహితా పరేహి, తత్థాహ 'అలమత్థవిసిట్ఠే'ఇచ్చాది. పహుసద్దమ్హి అన్తోగధం కత్వా 'సమత్థాదీ'తి వుత్తం, భవతిస్స సమ్భవో "పుబ్బేకకత్తుకాన"న్తి (౨-౬౩) ఏత్థ బ్యాఖ్యాయిస్సతే. అభిమతాతి కచ్చాయనేన "అరహసక్కాదీసు చే"తి (౪-౨-౧౩) చసద్దేన అభిమతా ఇమస్సాతి 'కాలో భోత్తుం'తిఆదినో. యథా భోత్తుమనోతిఆదినా పరేసమ్పి అయమేవ నిప్పత్తిక్కమోతి దీపేతి. అబ్యభిచారతోతి అవినాభావతో, భవతి భోజనం భావోతి భోజనం భుఞ్జనం భావో భవతీతి అత్థో. నతుగమిస్సకిరియాతదత్థాతి గమనకిరియా భోజనత్థా న హోతీతి అత్థో. అత్థసద్దోహ్యయం పయోజనవచనో యఞ్చ యముద్దిస్స పవత్తతి, తం తస్స పయోజనం భవతి. నచాయం భోజనముద్దిస్స గమిస్సతి, కిఞ్చరహి కారియన్తరం, కేవలం తేన నిమిత్తేన సమ్భావీయతే. యదా తు భోజనత్థమేవారబ్భతే గమనకిరియా, తదా భవత్యేవ'గమిస్సతి భోత్తు'న్తి.

తుంవిసయే ణకోపి విహితో పాణినియేహి, తత్రాహ- 'కారకో వజతి'చ్చాది. పరిహారమాహ- 'పుబ్బే'చ్చాదినా. 'కత్తరిల్తు'చ్చాదినా యోయం ణకో తీసుపి కాలేసు సామఞ్ఞేన విహితో, క్రియత్థా యం క్రియాయం ఉపపదే కత్తునో-భిధానం సిద్ధం, న చాస్స విసేసవిహితేన తుంపచ్చయేన బాధా భిన్నత్తా, తుంపచ్చయస్స హి భావే విధానం ణకస్స తు కత్తరీతి. పుబ్బణకేనేవ సిద్ధేపి ల్త్వాదినివత్తియా సో విధేయ్యోవ, నో చే ల్త్వాదయోపి సియున్తి చోదకప్పసఙ్గమాసఙ్కియాహ- 'నచేవ'మిచ్చాది. అవగమాభావమేవ ఫుటయితుమాహ- 'నహిం'చ్చాది. హి యస్మాత్యత్థే యో ఏసో వజతి సో కత్తా, యో ఏసో వజతి సో విక్ఖిపోత్యయమత్థో-త్ర గమ్యతే, న పన తేహి తాదత్థియం గమ్యతేతి అత్థో. చోదకో ల్త్వాదీహి సామ్యమాపాదయితుం సామరిసం వుత్తవిధినేవాప్పత్తిం ణకస్సాప్యాహ- 'ణకోపి'చ్చాది. అగత్థం [అపకతత్థం (పోత్థకే)] యదిపి ణకేన తాదత్థియం న గమ్యతే పకరణతో గమ్యతేతి ణకో భవిస్సతీత్యాసఙ్కియ చోదకో ఆహ- 'అథే'చ్చాది. పుబ్బేచ్చాదినా వుత్తో-యం 'ణకో న విధేయ్యో'చ్చస్స న పరిహారో... సోత్తరత్తా యథావుత్తేన, కిన్తు'తస్మా నేవి'చ్చాదినా ఇమినా వుచ్చమానోవపరిహారోతివిఞ్ఞాతబ్బం. తదేవంల్త్వాదీనమ్పిపత్తితోణకల్త్వాదీహి తాదత్థియానవగమే వినిచ్ఛితే తాదత్థియవిసేసేన తేసం సమ్భవోతి అనత్థకం "ణకస్స కిరియత్థోపపదస్సవిధానం ల్త్వాదిపటిసేధనత్థ"న్తి వాక్యకారవచనన్తి సత్థకారో నిగమయమాహ- 'తస్మా"చ్చాది. భవతు పకరణతోవ [చాపచ్చయభోవ] తాదత్థియావగమో, తథాపిణకో పరో విధేయ్యోత్యధిప్పాయేనాహ- 'అథాపి'చ్చాది. గతత్థం. భవిస్సతి కాలే క్రియత్థాయం క్రియాయముపపదే భావే చ ణప్పచ్చయాదయో విహితా, తత్రాహ- 'పాకాయ వజతి'చ్చాది. అవిహితేసుపి తాదత్థియా సిద్ధమేవేతి అధిప్పాయో.

౬౨. పటి

సోతునాదీసు 'సవనం కాతున'ఇచ్చాదినా విగ్గహో. సుతేనేతి సవనన్తి విగ్గహో.

౬౩. పుబ్బే

వేతి నాతిసమ్బజ్ఝతే విధినో నిచ్చత్తా. ఏకసద్దస్సానేకత్థత్తా విసేసేతి 'సఙ్ఖ్యావచనోయమేకసద్దో'తి. కుతోచ్చాహ-'సద్దాన'మిచ్చాది. ఏకసద్దస్స సఙ్ఖ్యావచనత్తే యోత్థో సమ్పజ్జతే, తమాహ 'ఏకసఙ్ఖ్యావచ్ఛిన్నో'తి, తదత్థాతి క్రియత్థస్సత్థా. యదిపి 'పుబ్బం బ్యాపార'న్తి సముదాయే ఏకదేసభూతో బ్యాపారో నిద్ధారియమానోతి వుత్తం, తథాపి పుబ్బసద్దేన బ్యాపారవాచకో క్రియత్థో వుచ్చతే ఉపచారా, తేనేవ 'తేసు యో పుబ్బో తదత్థతో క్రియత్థా'తి వుత్తియంవుత్తం. నను చ సత్తి కారకం, అఞ్ఞా చ పుబ్బకాలకిరియాయ సత్తి, అఞ్ఞా ఉత్తర కాలకిరియాయ, తస్మా కుతో ఏకకత్తుకత్తమిచ్చాసఙ్కియ పటిపాదేన్తో ఆహ- 'యదిపి'చ్చాది. సత్తిమతో దబ్బస్సాతి దేవదత్తాదినో సత్తిమతో దబ్బస్స. తదజ్ఝారోపాతి ఏకత్తస్స అజ్ఝారోపా. ఏక కత్తుకానం బ్యాపారానం కమాభిధానాయ తునాదయో విధీయమానా భావేయేవుప్పన్నా సక్కోన్తి కమమభిధాతున్తి భావేత్యత్రాభిసమ్బజ్ఝతే.

ఏకకత్తుకానన్తి బహువచనత్తా 'భుత్వా పిత్వా వజతీ'తిపి భవతి. భుత్తస్మిన్తేత్థ అనేకకత్తుకత్తా భుఞ్జిత్వాపి భవతి. పాణిని యానమివ విసుం వచనమన్తరేన తునాదివిధిప్పటిపాదయమాహ- 'ముఖం బ్యాదాయ సుపతి'చ్చాది. బ్యాదాయాతి దాధాతుస్స విఆపుబ్బస్స త్వాప్పచ్చయే "ప్యో వా త్వాస్స సమాసే"తి (౫-౧౬౪) త్వాస్స ప్యాదేసే రూపం, ముఖవివరణం కత్వాత్యత్థో, బ్యవధాయకకాలస్సాతి బ్యాదాన సుపనానమన్తరేయో కాలో తస్స, భేదానుపలక్ఖణన్తి భేదస్సాదస్సనం. భేదస్సీనం కేసఞ్చివిజ్జమానత్తా'కేహీచీ'తి వుత్తం. సహభావేపీతి బ్యాదానసుపనానం సహభావేపి. వడ్ఢితకో భత్తరాసి.

అభిమతా పాణినియానం, పరాయ నదియా పబ్బతో-వరో విసేసీ యతేతి అప్పత్వా నదిమ్పబ్బతో'తి వుత్తే నదియా ఓరభాగే పబ్బతోతి అత్థో. భవతి, తతో చ పారేభూతనదీవిసిట్ఠో పబ్బతో పతీయతే. అవరేన పబ్బతేన పరా నదీ విసేసీయతేతి అతిక్కమ్మ పబ్బతం నదీతి వుత్తే పారే నదియా ఓరే పబ్బతోతి అత్థో పతీయతే, తతో చ ఓరభాగే పబ్బతవిసిట్ఠా నదీ విఞ్ఞాయతే. భవతినో సబ్బత్థ సమ్భవే సతి ఏకకత్తుకతా పుబ్బకాలతా యథా గమ్య తే తథా దస్సేతి 'పఠమం న పప్పోతి'చ్చాది. నిగమయతి 'తదేవ'మిచ్చాదినా.

భుత్వా భుత్వా గచ్ఛతీతి పరే-ఞ్ఞథా నిప్ఫత్తిమాకఙ్ఖన్తి పాణినియాదయో, తత్రాహ- 'ఏకకత్తుకాన'మిచ్చాది. ఆభిక్ఖఞ్ఞావగమే కారణం పుచ్ఛతి 'యజ్జేవ'మిచ్చాది. వుత్తమేవ ఫుటయతి 'యేహి'చ్చాదినా. యేహీతి వేయ్యాకరణేహి. జీవగ్గాహం అగాహయిచ్చాదో పరేఞ్ఞథా పటిపన్నా,తదాహ- 'కమ్మ'మిచ్చాది. సకత్థేతి పాణిపాదాదికే-త్తనియేవయవే. ణం పచ్చయో అభిమతోతి సమ్బన్ధో. కిం ణమ్పచ్చయేనాతి ఇదం వుత్తం హోతీతి సమ్బన్ధో. అఞ్ఞథా సిద్ధిప్పకారమాహ- 'జీవస్సే'చ్చాది. కిం విసిట్ఠన్తి పుచ్ఛిత్వా జీవగ్గాహేన విసిట్ఠన్తి దస్సేతుం జీవగ్గాహ'న్తి ఆహ. జీవగ్గాహసఙ్ఖాతం గహణమకాసీతి అత్థో.

ఆఖ్యాతన్తి అగాహయీతి ఆఖ్యాతం కత్తబ్బరూపన్తి ఇమానా గహణ కిరియాయ కమ్మత్తం బోధేతి. తబ్బిసేసనమ్పీతి కత్తబ్బరూపాయ గహణ కిరియాయ విసేసనమ్పి. తథాభూతమేవాతి కత్తబ్బరూపమేవ. తథా చేతి కిరియావిసేసనే దుతియాయ ణమన్తే జాతే సతి. ణమన్త రూపన్తి ణమన్తస్స రూపం యస్సాతి విగ్గహో. ణంపచ్చయేనిహ కిఞ్చేనేతి సమ్బన్ధో. ఇహేతి ఇమస్మిం బ్యాకరణే. కిఞ్చి పయోజనం. పచాదితోతిఆదిసద్దేన తేహి అవిహితణమ్పచ్చయా గహితా.

౬౪. న్తో

యో సాధయితుమారద్ధో నచ నిట్ఠముపగతోతి యో కటాదిసాధయితుం నిబ్బత్తయితుం ఆరద్ధో నిట్ఠం పరిసమత్తిం న చోపగతో నప్పత్తో. పవత్తో-నుపరతోవాతి యో పబ్బతాది నిచ్చప్పవతో-అవిరతో తేసేవ నిట్ఠం నోపగతోసోవత్తమానోతి వుచ్చతేతి యోజనా. తబ్బి సయకిరియాద్వారేనాతి యథావుత్తకటాదివిసయ కిరియాముఖేన, ఇదం వుత్తం హోతి "యథావుత్తకటాదీనం వత్తమానత్తా తబ్బిసయా కిరియాపి వత్తమానా ఏవాతి తంద్వారేన క్రియత్థవిసేసన"న్తి.

భుఞ్జతి దేవదత్తోతి ఏత్థ యజ్జపి భుఞ్జమానో హసతి ఖజ్జతి [వదతి] పానియం పివతి, తథాపి యుత్తా వత్తమానతా కత్తుమిచ్ఛితస్సారమ్భో న పరిసమత్తోతి వుత్తం- 'సాధయితుమారద్ధో న చ నిట్ఠముపగతో'తి. తిట్ఠన్తి పబ్బతాతిఆదీసు నిచ్చేసు పబ్బతాదీసు భూతానాగతానమసమ్భవా తన్నిసేధినో వత్తమానస్సాప్యసమ్భవా యదీపి కాలవిభాగో న విఞ్ఞాయతే, తథాపి ఆరద్ధస్స ఠానస్సాపరిసమత్తియా వత్తమానా ఏవాతి వుత్తం- 'పవత్తో-నుపరతో వా'తి. కత్తువిసేసనే సతి కో దోసోచ్చాహ- 'కత్తు విసేసనే'చ్చాది. ఇహాపి సియా కత్తునో వత్తమానత్తా, వత్తమానత్త మేవాస్స పకాసేతుమయన్తి వుత్తం. "అపఠమా సమానాధికరణే"త్యాదీహి (౩-౨-౧౨౪) అనేకేహి సుత్తేహిన్తప్పచ్చయో పాణినియేహి విహితో.

ఇధ పన సామఞ్ఞేన విహితత్తా ఆహ- 'సామఞ్ఞేనా'తిఆది. సన్తో 'అస-భువి'న్తప్పచ్చయో. "కత్తరి లో" (౫-౧౮) "న్తమానాన్తి యియుంస్వాదిలోపో"తి (౫-౧౩౦) అకారస్స లోపో. తపన్తో 'తప-సన్తాపే'. జప్పన్తో 'జప్ప=వచనే'. పఠన్తో 'పఠ=ఉచ్చారణే' పచన్తో 'పచ=పాకే'ధారయన్తో 'ధర=ధారణే'. పయోజకబ్యాపారే ణి, ధరితుం పయుఞ్జమానో ధారయన్తో. దిస్సన్తో దిస దుస=అప్పితియం" దివాదీహి యక" (౫-౧౨) యజన్తో 'యజ-దేవపూజాయం'. అరహన్తో 'అరహ-పూజాయం. యథాచాతిఆదినా అపఠమాసమానాధికరణాదీసు 'సంవిజ్జమానో విరోచమానం జప్పమానో'చ్చాదీసు మానో న్తో వియ దట్ఠబ్బోతి వదతి.

౬౫. మానో

కాలకతో అవత్థావిసేసో వయో. మానోవాతి ఇమినాన్తప్పచ్చయాభావమాహ. యుజ్ఝమానా'యుధ=సమ్పహారే' "దివాదీహి యక" (౫-౧౨) "తవగ్గవరణాన"మిచ్చాదినా (౧-౪౮) ధస్స ఝో"వగ్గలసేహి తే"తి (౧-౪౯) యస్స చ. "చతుత్థదుతియేస్వేస"న్తిఆదినా (౧-౩౫) ఝస్స జో. నచ్చమానా 'నచ్చ=నచ్చనే'.

౬౭. తేస్స

సవిసయేతి కత్తరి భావే కమ్మేచ.

౬౮. ణ్వాద

ణ్వాదయోతి 'ణ్వాదయో'చ్చనేన సుత్తేన. కతిపయధాత్వాదిపరిగ్గహేనాతి ధాతవో పకతిభూతా ఆదీ యేయం కాలాదీనం తే ధా త్వాదయో తేసం పరిగ్గహేనాతి అత్థో. కాలో వత్తమానాది, కారకం కత్తాది పకంసేన నియమేన పచ్చయో కరీయతే ఏతస్మాతి పకతి. కాక్రియం ఆయుకాది.

కారియవిసేసన్తి ఆదేసాదికారియవిసేసం. కారు సిప్పిజాతి విసేసో. తచ్ఛకాదయో (తచ్ఛకకమ్మ) కారతన్తవాయరజకనహాపితా పఞ్చ కారవో చారుదారుతి వత్తమానే కాలనియమేనాఞ్ఞత్రాపి భవిస్సతి. ఏవం కారుఆదీసుపి.

౬౯. ఖఛ

ఖఛసానన్తి వుత్తే తదన్తగ్గహణం కథమిచ్చాహ- 'పచ్చయగ్గహణే'చ్చాది. బ్యాఖ్యాతత్థం, నను సుత్తే ఏకస్సరోతి పుల్లిఙ్గేన నిద్దేసో, ఆదీతి చ తబ్బిసేసనం, ఏవం సతి నపుంసకేన వివరణం కథం యుజ్జతీతి ఆహ- 'సద్దే'చ్చాది, అథ జాగరేచ్చాదో పుథగవయవేకస్సరస్స జాగరసద్దస్స చ పచ్చేకం కస్మా న ద్విభావోచ్చాహ- 'తేసేవే'చ్చాది.

తేసేవాతిఆదీతి ఏకస్సరోచ్చస్స విసేసనత్తహేతునావ. అవయవేకస్సరస్సాతి విసేసనసమాసో 'అవయవో చ సో ఏకస్సరో చే'తి. అథాదీహి ఏకస్సరవిసేసనత్తేప్యవయవేకస్సరస్స కస్మా న ద్విభావోచ్చాహ- 'ఏకస్సేవాదిత్తా'తి.

ఇతరస్సాతి పఠమేకస్సరతో-ఞ్ఞస్సావయవేకస్సరస్స. దోసదుట్ఠత్తా నేత్థ విసేసనసమాసోతి వత్తుమాహ- 'ఏకస్సరోతి'చ్చాది. తథా సతి కో దోసోతి ఆహ- 'ఏకో చే'చ్చాది. సరోదీతి చ వుత్తే 'ఈహ-ఘటనే'చ్చాదీనమేవ సియా.

నను చ పచతిమ్హి యేనేవాకారేన పచసద్దో ఏకస్సరో తేనేవ తదవయవాపి అచ్చద్దో పసద్దో చ ఏకస్సరో, తతోవావయవానమ్పి పచ్చేకం ద్విబ్బచనం పప్పోతి... ద్విబ్బచనకారియినో ఆదిస్స ఏకస్సరస్స సామఞ్ఞేన నిద్దేసా, ఏవఞ్చ సముదాయస్స తదవయవానఞ్చేకస్సరానం విసుం ద్విబ్బచనే కతే అనిట్ఠమ్పప్పోతీతీదమపాకత్తుమాహ- 'సకింసత్థప్పవత్తియా సావయవస్స సముదాయస్స గహణ'న్తి. సకిం సత్థప్పవత్తియా ఏకవారం ద్విబ్బచనసుత్తస్స పవత్తియా ద్విబ్బచనకరణేనాతి వుత్తం హోతి.

సావయవస్సాతి యథావుత్తావయవేహి సహ వత్తమానస్స న వినా తేహి. ఏవం మఞ్ఞతే "యస్స ద్విబ్బచనే కరీయమానే సబ్బేసమవయవానం గహణం భవతి, తస్సేవ సముదాయస్స ద్విబ్బచనం యుత్తం నావయవానం, తేసఞ్హి ద్విబ్బచనే ఏకాయ ద్విబ్బచనస్సుప్పత్తియా న సబ్బేసం గహణం కతం హోతి నావయవన్తస్స సముదాయస్స చ కతన్తి పున తేసం ద్విబ్బచనాయ సత్థప్పవత్తియా భవితబ్బ"న్తి. ఉపపత్తన్తరమాహ- 'అథవే'చ్చాది. ఇహ ఠానే ద్విబ్బచనం ద్విప్పయోగో ద్విబ్బచనన్తి ద్వే పక్ఖా. తత్ర ఠానే ద్విబ్బచనపక్ఖే దోసదస్సనతో ద్విప్పయోగో ద్విబ్బచనన్త్యయమేవ పక్ఖోబ్భుపగతోతి దస్సేన్తో పఠమన్తావ ఠానే ద్విబ్బచనపక్ఖే భావినం దోసమాహ- 'పఠమస్సేకస్సరస్సే'చ్చాది. ద్విసద్దో సఙ్ఖ్యేయ్యే వత్తతే.

సఙ్ఖ్యేయ్యఞ్చేత్థ సద్దరూపముచ్చారణం వా, తత్థ ఉచ్చారణే సఙ్ఖ్యేయ్యే ఠానే ద్విబ్బచనం న సమ్భవతి... ఉచ్చారణస్స సద్దా(నుగత) ధమ్మత్తా. సద్దరూపే సఙ్ఖ్యేయ్యే ఠానే ద్విబ్బచనం, తత్థ [తఞ్చ (పోత్థకే)] దోసో. తథా చాహ- 'రూపద్వయే విధీయమానే'తి. తథా సతి నివుత్తిధమ్మే ఠానీ భవతీతి ఠానినో నివుత్తియా భవితబ్బం, నివుత్తియా చ ధాతుత్తా నివుత్తి, తేనాహ- 'పకతిప్పచ్చయవిభాగాభావతో'తి. తేన ప్పచ్చయే పరే పకతియా విధీయమానం కారియం న సియా, తేన వుత్తం- 'అస్స ఇత్తం న సియా'తి. పిపాసతి 'పా=పానే'. ఇచ్చాయం పాతున్తితుమన్తా "తుంస్మా"చ్చాదినా (౩-౬౧) సో. 'పాస పాస' ఇతి ద్విత్తే పుబ్బతో-ఞ్ఞస్స లోపో, "రస్సో పుబ్బస్స" (౩-౭౪) 'ఖ ఛ సేస్వస్సి. ద్విప్పయోగే తు ద్విబ్బచనే నాయం దోసో సమావిసతీతి ఆహ- 'ఆవుత్తియం తి'చ్చాది. ద్విధా భూతస్సా తిధినా ధాతుస్సేవ ద్విధాభూతత్తం దీపేతి.

౭౦. పరో

యోగవిభాగా 'అ ఇ'ఆదీసు గమ్యతే. యది హ్యత్రాపి ఛట్ఠీ అభిమతా సియా తదా "ఖ ఛ స పరోక్ఖానమేకస్సరోదిద్వే"తి ఏకమేవ యోగం కరేయ్య. పరోక్ఖే విహితా అఇఆదయో ధాతుతోవ, నాఞ్ఞతోతి పరోక్ఖావచనసన్నిధానా చసద్దేన ధాతువిహితప్పచ్చయావ గయ్హన్తీతి ఆహ- 'అఞ్ఞస్మిమ్పి ధాతువిహితప్పచ్చయే'తి. యది పన భుసత్థో ఆభిక్ఖఞ్ఞత్థో వా వత్తుమిట్ఠో సియా, తదా భూసత్థాదీసు చ దద్దల్లతిచ్చాదికం హోతీతి వేదితబ్బం. చఙ్కమతి మోమూహచిత్తానీతి భుసత్థస్స యుజ్జమానత్తా త్యాదయో భుసత్థే భవన్తి బహులాధికారాతి వత్తుం సక్కాతి.

౭౧. ఆది

పఠమో దుతియోతి చ ద్వే ఏకస్సరా. తత్థ "ఖఛసానమేకస్సరోది ద్వే" (౫-౬౯) "పరోక్ఖాయం చే"తి (౫-౭౦) పఠమస్సేకస్స రస్స ద్విబ్బచనం 'ఆదిస్మా సరా"తి తు దుతియస్స, తస్మా కథమఞ్ఞస్సుచ్చమానేఅఞ్ఞస్సబాధకంసియా తస్మా కతేపిదుతియ ద్విబ్బచనేపఠమద్విబ్బచనం సమ్భవత్వేవాతినపఠమద్విబ్బచనాపవాదో-యం యోగోచ్చాసఙ్కియాహ- 'పఠమే'చ్చాది. క్రియత్థాధికారా క్రియత్థానన్తి ఛట్ఠియా దుతియేనేకస్స రేనచ సమ్బన్ధా పఠమద్విబ్బచనస్సవిధాయ కమఞ్ఞవాక్యమఞ్ఞం దుతియస్సాతి న వాక్యభేదోతి ఆహ- 'ఏకే'చ్చాది. అస్సాతి 'ఆదిస్మా సరా"తి అస్స యోగస్స, పుబ్బయోగేతి పుబ్బేహి ద్విహి సుత్తేహి. "ఆదిస్మా సరా"తి సరమద్విత్తేనుపాదాయ సామఞ్ఞేన సద్దరూపస్స ద్విబ్బచనవిధానతో పుబ్బే వియ బ్యఞ్జనయుత్తస్సేవ విధానం తథేవిట్ఠత్థత్తాతి పఠమద్విబ్బచన సమ్బన్ధినో బ్యఞ్జనస్స ద్విబ్బచనబాధాత్యవగన్తబ్బం.

౭౨. నపు

పటినిమిత్తన్తి నిమిత్తం నిమిత్తం పతి పటినిమిత్తం, నిమిత్తే సతీతి అత్థో.

౭౩. యథి

పఠమేకస్సరస్స పఠమద్విబ్బచనం విసయో, దుతియేకస్సరస్స దుతియద్విబ్బచనం, తేనాహ- 'యథా విసయ'న్తి. పఠమ దుతియ తతియ ద్విబ్బచనన్తి ఏత్థ పుఇతి పఠమం సద్దరూపం, త్తిఇతి దుతియం, యిసితి తతియం.

౭౬. ఖ ఛ

ఖప్పచ్చయాది కరీయతీతి సేసో.

౮౨. యువ

చత్థపరత్తాతి చత్థసమాసా పరభూతత్తా. తేన పచ్చేకాతి సమ్బన్ధేన. సమానాధికరణత్తేన విసేసనన్తి సమ్బన్ధో. ఆచరియేన యోవిభత్తిలోపేనేవ నిద్దిట్ఠత్తా ఆహ- 'ఉత్తయోవిభత్తికో వా నిద్దేసో'తి.

౮౩. లహు

ధూపాయతీతి ధూపితా, పచ్చయస్సాతి తిప్పచ్చయస్స. కానుబన్ధకరణమనత్థకం సియాతి ఘుక్వికరణస్స పచ్చయత్తాభావే (తం) నిబన్ధనస్స కారియస్సాభావా 'న తే కానుబన్ధనాగమేసూ"తి (౫-౮౫) పటిసేధా భావోతి కకారానుబన్ధమనత్థకం సియా.

౮౫. నతే

పుచ్ఛీయిత్థాతి విగ్గయ్హ త్తో, తస్స "పుచ్ఛాదితో"తి (౫-౧౪౩) రో. సేసం వుత్తనయమేవ. ఏ ఓనమ్పటిసేధముఖేనాతి ఏఓనమ్పటిసేధస్స పకతత్తా వుత్తం. చినితబ్బన్తిఆదీసు చీయిత్థ చీయతి వాతిఆదినా విగ్గహో. చినితున్తిఆదీసు చిననా యాతి(ఆదినా). నను చ (ఇాఆగ)మో, న పచ్చయోతి కథమ్పచ్చయే "లహుస్సుపన్తస్సా"తి (౫-౮౩) ఏఓ పప్పోన్తి కథఞ్చ సమ్పటిసేధోచ్చాసఙ్కియాహ- 'ఇస్సే'చ్చాది. ననుచాదిమ్హి న యువణ్ణాభి కథమేత్థప్పసఙ్గోతి ఆహ- 'సకాపానం కుక్కుణేతి'చ్చాది.

పత్తోకారస్సాతి ధుసద్దే ఉకారస్స పత్తోకారస్స. యువణ్ణేచ్చాదినాపత్తస్సాతి (తబ్బ) తుం పచ్చయేసు చ ణినో పత్తస్స. వా విధానా న ఇ. ధునాపేతబ్బన్తిఆదిపాఠే ఇమ్హి అకతే "అఞ్ఞత్రాపీ"తి (౫-౮౭) పటిసేధాభావో. ధునాపేతీతి పాఠేతిమ్హి లే చ "క్వచి వికరణాన"న్తి (౫-౧౬౧) వికరణలోపే చ ఏకారో. అసతి నాగమే "యువణ్ణే"చ్చాదినా ఏత్తం సియా తమ్హినాగమే ఉపన్తత్తా నేత్యధిప్పాయేనాహ- 'తథాపి'చ్చాది. పక్ఖన్తరమాహ- 'నాగమే'చ్చాది.

౮౭. అఞ్ఞ

సమ దమ-ఉపసమే. సమేతీతి సమకో, దమేతీతి దమకో, జన-జననే, జనేతీతి జనకో బధ=బన్ధనే, బధతీతి బధకో.

౯౨. పదా

నిపజ్జతి నిపజ్జనం. పమజ్జతే పమజ్జితబ్బం. పమజ్జనాయ పమజ్జితుం. పమజ్జతి పమజ్జనం.

౯౩. మంవా

రున్ధితున్తిఆదీసు రోధనాయాతి విగ్గహో.

౯౪. క్విమ్హి

నను కిమత్థమన్తగ్గహణం యతో "క్విమ్హి లోపో-న్తబ్యఞ్జనస్సా"తి వుత్తం, "ఛట్ఠియన్తస్సా"తి (౧-౧౭) అన్తస్సేవ లోపో సియాతి చోదనం మనసి నిధాయ తగ్గహణే పయోజనం దస్సేన్తో ఆహ- 'అన్తగ్గహణ'మిచ్చాది. లోపవిధీసూతి (వీఆదిలోపవిధీసు, ఛట్ఠీ నిద్దిట్ఠన్తి) "వీమన్తు వన్తూ"న్తి (౪-౧౩౮) ఛట్ఠీనిద్దిట్ఠం. భదన్తవిధిచరితత్తబ్యాపారం [తదన్తవిధిచిరభేదనాచ్చనబ్యాపారం (పోత్థకే)] నిస్సాయాహ- 'ఛట్ఠియన్తస్సా"తీ బ్యాపారా'తి. అన్తస్సాతి వీఆదీనమీకారాదినో. అఞ్ఞథాతి సబ్బాపహారిలోపఞ్ఞాపనాభావే. అనత్థకం సియా "ఛట్ఠియన్తస్సా"తిమస్స బ్యాపారసమ్భవా. ఇదాని ఛట్ఠీనిద్దిట్ఠానం విసేసేన వత్తుమిచ్ఛిత్తం అన్తస్సేవ లోపపత్తిదోసం దస్సేతుమాహ- 'తదన్తే'చ్చాది.

౧౦౧. పర

అథ ద్వీత్తేతి కథమవసీయతే సద్దే అభావేతిఆహ- ‘పర’ఇచ్చాది. అనన్తరసుత్తే “పరిపచ్చసమో హీ”తి వుత్తత్తా తతో పరస్సాతి కిన్నావసీయతీతి చోదన ముబ్భావియ తదయుత్తతం దస్సేతుమాహ- ‘ననుచే’చ్చాది.

౧౦౩. ధాస్స

అపచురప్పయోగత్తాతి అబహుప్పయోగత్తా.

౧౦౪. కిమ్హి

క్తో దూసిధాతుతో దూసయతీతి అత్థే.

౧౦౬. ముహ

“వణ్ణే యన్తం తదాదో”తి పరిభాసాయ అయమత్థో “వణ్ణే పరే యం కారియం తం తదాదో తస్మిం వణ్ణే ఆదిభూతే హోతీ”తి తేతి తకారే పరే.

౧౦౭. వహ

తేత్వేవాతి వత్వా పచ్చుదాహరణం దస్సేతి ‘వుయ్హతీ’తి. వుత్తివచనం ముల్లిఙ్గియ అత్థం వదతి ‘ఉస్సా’తిఆది.

౧౦౮.

నిధీయిత్థాతి విగ్గహో.

౧౦౯. గమా

రానన్తి వుత్తే ‘రా-ఆదానే’ఇచ్చస్స గహణమ్పి విఞ్ఞాయేయ్యాతి ఆహ- ‘రాన’న్తిఆది.

౧౧౦. వచా

సుత్తే ‘వస్సా’తి సస్సరోవ గయ్హతీతి దస్సేతుమాహ- ‘వస్సాతి హీ’తిఆది.

౧౧౨. వద్ధ

వత్త=వత్తనేతీమస్మా త్తిప్పచ్చయే వా ఉకారో న విహితోతి ఆసయేన ‘కథ’మిచ్చాది వుత్తన్తి దస్సేన్తో ఆహ- ‘వత్తవత్తనేతి’చ్చాది. వుత్తిమత్తేతి నిపాతనాతి “సబ్బాదయో వుత్తిమత్తే” తేత్థ (౩-౬౯) ‘వుత్తిమత్తే’తి నిపాతనా. ఠా=గతినివత్తియన్తి ఏత్థ ‘గతినివత్తియ’న్తి నిపాతనా పక్ఖే ఉకారో న హోతి, తేనాహ- ‘వత్తీ’తిఆది. వత్తనం వుత్తి వత్తి.

౧౧౩. యజ

కస్స సబ్బస్సాతి ఆహ- 'య అకారాన'న్తి.

౧౧౫. గాపా

బ్యత్తినిద్దేసేనాతి ఇమినా జాతినిద్దేసస్సానిస్సితత్తం దస్సేతి. ఈస్సేచ్చాదినా వుత్తిగన్థస్సాధిప్పాయం వివరతి.

౧౧౭. సాస

సత్థం "బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా"తి (౧-౩౩) రస్సో.

౧౨౦. ఇూ

"న్తో కత్తరి వత్తమానే"తి (౫-౬౪) న్తోతి సమ్బన్ధో.

౧౨౧. సకా

కుక్ప్పచ్చయే అన్తకకారో కుప్పచ్చయే ఆదికకారో అన్తావయవత్థో.

౧౨౨. నీతో

నాఞ్ఞత్రచయాదీసూతి నిచ్చయతో-ఞ్ఞేసు [అఞ్ఞస్మిం] చయాదీస్వత్థేసు ఛో న భవతీతి అత్థో.

౧౨౩. జర

ఈమ్హి జసద్దే అకారస్స లోపో, లే తు జీరాపయతి. తస్సాతిక్యస్స.

౧౨౪. దిసస్స

దిట్ఠి దస్సనం, దస్సనాయ దట్ఠుం. "సరమ్హా ద్వే"తి (౧-౩౪) ద్విత్తే దుద్దసో. "అ ఈ"చ్చాదినా (౬-౩౩) ఈస్స రస్సో (అద్దక్ఖి). దక్ఖిస్సతి "భవిస్సతి స్సతి"చ్చాదినా, (౬-౨) స్సతి.

౧౨౫. సమా

వాదస్సరేతి వికప్పేన దకారస్స రాదేసే.

౧౨౭. అన

దస్సాత్యననువత్తమానేపి దస్సేవ పప్పోతి వచనబలేనాతి దస్సేతుం పక్ఖన్తరమాహ- 'ఆదిస్సా'తిఆది. అనఘఞ్ఞ పరేసు ఆపరీహి దస్సానియమేన ళోచ్చాసఙ్కియ నేవం, యథాక్కమమేవ నిస్సితోతి దస్సేతుమాహ- 'అనఘఞ్ఞ'చ్చాది.

ఆపరస్సాతి ఆకారతో పరస్స దస్స.

౧౨౮. అత్యా

వుత్తియం ఏతస్మిం విసయేతి ఏత్థ ఏతస్మిన్తి త్యాదిన్తవజ్జితపచ్చయ విసయేతి అత్థో. విఞ్ఞాయమానత్తా ఞాపితో హోతీతి గమ్యతే. న ఞాపకతోతి ఇమినా ఇదం దస్సేతి "కిఞ్చి వచనానుసారతో విఞ్ఞాయమానతామత్తేన ఞాపీయతే కిఞ్చి ఞాపకేన, అస్మిమ్పక్ఖే వుత్తానుసారతో కత్థచి కస్సచి ధాతునో అప్పయోగో విఞ్ఞాపీయతీ"తి. పక్ఖన్తరమాహ- 'ఞాపకత్తాయేవ వా'తిఆది. సమత్థేతి తథాహిచ్చాదినా. అసస్సాప్పయోగోతి అసధాతుస్స కిస్మిఞ్చి తబ్బాదికే పచ్చయే పరే భవితబ్బన్తిఆదీనమప్పయోగోతి అత్థో.

వినాపి సుత్తన్తి "అత్యాదీ"తిఆదికం సుత్తం వినాపి. ఏవం మఞ్ఞతే "అసస్స భూఆదేసేన సాధీయమానం సబ్బమిట్ఠం బహులాధికారతో భూధాతునావ సిజ్ఝతి వినాపి భూఆదేససుత్తన్తరన్తి కత్థచి కస్సచి అప్పయోగస్స ఞాపకత్తమ్పిస్స యుజ్జతి అఞ్ఞత్థ కరీయమానమిహాపి అత్థవన్తం సియా"తి.

యేతి ధాతుప్పయోగా యస్మిన్తి విసయే, పాతిస్సాతి 'పా-రక్ఖణే'తీమస్స, నప్పయోగో పాయయతి పాయయితబ్బన్తిఆదిప్పయోగో న హోతీతి. ఏవముపరిపి యథాయోగం ఞేయ్యం. బ్రూస్సాతి 'బ్రూ=వచనే'ఇచ్చస్స. అదిస్సాతి 'అద-భక్ఖణే'ఇచ్చస్స. ఈఆదీతి భూతే ఈఆది. ఏతిస్స చ ఈఆదీసూతి సమ్బన్ధో.

అవబోధే ఏతిస్స ణిసేసు చ ఈఆదీసు చ, అజ్ఝేనే ఏతిస్స పరోక్ఖాసు చ ణిసేసు చ ఈఆదీసుచాతి యోజేతబ్బం. సబ్బత్థ నప్పయోగోతి యోజేత్వా అత్థో వేదితబ్బో. బహులంవిధానతో ఞాతబ్బాతి యోజనా. యక్వికరణేన నిద్దేసా 'అస-క్ఖేపనే'తీమస్సా'తి వుత్తం, తదాహ- 'అసస్సా'తిఆది.

౧౨౯. అఆ

స్సాతి జాతినిద్దేసోతి ఆహ- 'స్సఇతి'చ్చాది.

౧౩౦. న్త

పుబ్బసరలోపే రూపస్స సమానత్తా అన్తినా అన్తు చ గహితోతి 'సన్తి సన్తూ'తి ఉదాహరణద్వయం దస్సితం.

౧౩౧. పాది

తే చ పాదయో జోతేన్తీతి సమ్బన్ధో. అన్వయబ్యతిరేకేహి కిరియా యదిపి ధాతునావ వుచ్చతీతి సమ్బన్ధో. కిం విసిట్ఠా కిరియే చ్చాహ- 'సామఞ్ఞభూతా విసిట్ఠా వా'తి. సో విసేసోతి యేన విసేసేన విసిట్ఠా కిరియా ధాతునావ వుచ్చతి సో విసేసో. వాచక భేదతోతి సామఞ్ఞాయ చ కిరియాయ విసిట్ఠాయ చ వాచకానం ధాతూనం భేదతో తేనాపీతి కచ్చానేనాపి. సణ్ఠానం సణ్ఠితి.

౧౪౧. కస

కిట్ఠమదతీతి కిట్ఠాదో, కిట్ఠసద్దేనుపచారతో కసితట్ఠానే ఉట్ఠిత సస్సం వుచ్చతి.

౧౪౨. ధస్తో

రస్సాభావత్తం నిప్పచ్చస్తేతి అజ్ఝాహారో.

౧౪౪. సాస

అనుసాసీయిత్థాతి అనుసిట్ఠో కమ్మే క్తో “సా సస్స సిస్వా” (౫-౧౧౭) సాసనాయ సాసితుం.

౧౪౭. బహా

అథ బహస్సాతి ఢాదేససమ్బన్ధే ఛట్ఠీ కస్మా న విఞ్ఞాయతేతి ఆహ- ‘బహస్సా’తిఆది. ఢయోగపఞ్ఞేనాతి ఢకారేన సహ యోగపఞ్ఞేన ఏకీభావేనాతి అత్థో.

౧౪౮. రుహా

ళోచాతి వుత్తత్తాతి ఏవం మఞ్ఞతే “యదాయం పచ్చయాదేసో సియా తదా ఏతే సమాసేసే-కతో నిద్దిసేయ్యా”తి, తేనాహ- ‘హళాతి వదేయ్యా’తి.

౧౪౯. ముహా

ముద్ధోతి “ధో హేతేహీ”తి (౫-౧౪౫) తస్స ధో.

౧౫౦. భిదా

ఇమస్సాతి ‘పీ-తప్పనే’తీమస్స, ఇహాతి ఇమస్మిం ఠానే. పినయాతి థూలో అహోసీతి అత్థో సూయాతి ఇతిసద్దో ఆద్యత్థో, తేన అదీయి అడీయి అలీయి అలూయాతిమే సఙ్గయ్హన్తి. యావ క్తిగ్గహణాతి “లోపో వడ్ఢాక్తిస్సా”తి (౫-౧౫౮) క్తివచనావధి.

౧౫౧. దాత్వి

అదీయిత్థాతి దిన్నో, అదదీతి దిన్నవా.

౧౫౨. కిరా

అకిరీ, అకిరీయిత్థాతి వా కిణ్ణో, అకిరీతి కిణ్ణవా. అపురీ పురీయిత్థాతి పుణ్ణో, అపురీతి పుణ్ణవా. అఖియాతి ఖీణో ఖీణవా.

౧౫౩. తరా

అతరీ, అజీరీతి కమేన విగ్గహో. చీయిత్థాతి చిణ్ణో, చినీతి చిణ్ణవా.

౧౩౭. ముచా

అసక్ఖీతి సత్తో సత్తవా. 'సజ=సఙ్గే'తీ మస్సాపి సత్తో సత్తవాతి హోతి.

౧౩౮. లోపో

వడ్ఢనం వడ్ఢి.

౧౩౯. క్వి

అభిభవతీతి అభిభూ.

౧౬౨. మాన

మస్స లోపోతి సమ్బన్ధో.

౧౬౩. ఞ్జిల

గహేత్వా 'గహ-ఉపాదానే'గహణం కత్వా గహేత్వా.

౧౬౪. ప్యో

ఓస్సట్ఠానుబన్ధస్సాతి పరిచ్చత్తానుబన్ధస్స. యకారమత్తస్స నివత్తనత్థోతి విసేసనత్థోతీమస్స అధిప్పాయత్థమాహ. తథాహి విసేసనం కేవలయకారతో విసుం కరణం అత్థో యస్సాతి అఞ్ఞ పదత్థే సతి కేవలయకారస్స నివత్తనం విఞ్ఞాయతే. యకారమత్తే గహితే కో దోసోతి ఆహ- 'యో వా త్వాస్స సమాసేతిహీ'తిఆది. పత్వాతి 'పత పథ=గమనే, పద=గమనే'ఇచ్చస్స వా.

౧౬౫. తుం

తయోపీతి తుంయాన రచ్చా.

౧౬౯. దిసా

నాప్పక్కేతి న అప్పత్తే పత్తేయేవాతి అత్థో. ఞాపకాలోపోతి "తితాలీసా"తి (౧-౧) ఞాపకతోయేవ క్త్వాప్పచ్చయస్స యో వకారో తస్స లోపోతి అత్థో.

౧౭౧. రా న

నను నస్సాతి వుత్తే పచ్చయనకారస్సాతి కథం విఞ్ఞాయతీతి ఆహ- ‘నస్సా’తిఆది,న్తమానత్యాదీనం పచ్చయానం నస్స “నన్తమానత్యాదీన”న్తి (౫-౧౭౨) ఞత్తపటిసేధా విఞ్ఞాయతి పకరణతోతి [పకారోతి (పోత్థకే)] ఆహ- ‘పచ్చయనకారోవా’తి.

౧౭౩. గము

ఇచ్ఛీయతేతి ఇచ్ఛితబ్బం. ఏసనం ఇచ్ఛా. ఇచ్ఛీయిత్థాతి ఇచ్ఛితం, ఆసనమాసితబ్బం. ఆసనాయ అచ్ఛితుం. “బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా”తి (౧-౩౩) రస్సో.

౧౭౭. కర

అమానపరచ్చక్కత్తే కురుఆదేసేన నోదాహటం. కరానోతి “మానస్సమస్సా”తి (౫-౧౬) మలోపో. కస్మా న్తపుబ్బఛక్కేసు కురు ఆదేసేన నోదాహటన్తి ఆహ- ‘వవత్థితే’చ్చాది.

౧౭౯. ణో

నిగ్గహీతస్సాతి “మఞ్చరుధాదీన”న్తి (౫-౧౯) కతనిగ్గహీతస్స. గహణీయం గణ్హితబ్బం.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

పఞ్చమకణ్డవణ్ణనా నిట్ఠితా.

ఛట్ఠకణ్డ

౧. వత్త

తదత్థస్సేవాతి తస్స క్రియత్థస్స. యో కిరియాసఙ్ఖాతో అత్థో తస్సేవ. ఏతేన ఆధారమేతం క్రియత్థస్సాతి ఞాపేతి. నహిచ్చాదినా తదత్థస్సేవ విసేసనే కారణమాహ. సుత్తంవినాతిపరేసంవియ సుత్తం వినా. తాపి వత్తమానేయేవ భవిస్సన్తీతి ఇమినా వత్తుమిట్ఠత్తాతి ఏత్థ సేసవచనమవబోధేతి. ఏవకారేనా (తి వత్తమానస్సేవాతి ఏత్థ ఏవసద్దేన.) తబ్బివచ్ఛాతి వత్తమానవచనిచ్ఛా.

తంసమీపస్సాతి ఏత్థ తసద్దేన మహాకస్సపస్స సుభద్దవచనానుస్సరణసఙ్ఖాతో మరణప్పత్తిహేతు దుక్ఖానుభవసఙ్ఖాతో చ కిరియావిసేసో పరిగ్గహితో, తే వా వత్తమానకిరియావిసేసాతి తేసముభిన్నమాసన్నాని కమేన అధమ్మదీపనమరణాని, తేనాహ-దీపన మరణానమాసన్నత్తా'తి. ఏవం మఞ్ఞతే "తక్కాలవత్తమానకిరియావిసేసస్స దీపనమరణసఙ్ఖాతం తంసమీపతావిపి కిరియన్తరం వత్తమానగ్గహణేన తంసామీప్యం గయ్హతి, యథా (గఙ్గాసమీపో) దేసో గఙ్గాతి వుచ్చతి తతో 'గఙ్గాయం గావో'తి సియా"తి. పురే ఇచ్చాదినా పక్ఖన్తరం విరచితం వుత్తికారేన, తదుపదస్సేతుం ముఖయతి 'సభావతో' ఇచ్చాది.

కిరియాకాలోతి వత్తమానకిరియాకాలో. అవసిస్సతీతి పురేపురాసద్దేహి దీపితఅనాగతకాలతో అవసిస్సతి. కిరియా కాలేతి దీపనమరణకిరియాకాలే. తస్సాతి దీపనమరణస్స. వత్తమానత్తాతి ఏత్థ వత్తమానేయేవ భవిస్సన్తీతి సేసో. అనేనాతి పురేచ్చాదివుత్తివచనేన. పురేపురాసద్దేహి అనాగతకాలావగమే సతి దిప్పతి మరతీతి ఏత్థ దీపనమరణకిరియాకాలో ముఖ్యే తదా వత్తతీతిఆహ- 'ముఖ్యం వత్తమానత్తమాహే'తి. పున పక్ఖన్తరముపనీతం కాలేచ్చాదినా వుత్తికారేన, తముపదస్సేతుం ముఖమావత్తయతి 'అనాగతే'చ్చాది.

వుత్తియం కాలబ్యత్తయోతి కాలాతివత్తనం, వత్తమానకాలాతిక్కమేన అనాగతకాలేపి బాహులకాత్యాదయో హోన్తీతి అధిప్పాయో. తదేవ సమత్థేతి 'భవన్తేవ'ఇచ్చాదినా. త్యాదయోతీమినా సబ్బేసం ఆఖ్యాతికానం గహణం. లస్స దీఘోతి సమ్బన్ధో. గచ్ఛతీతి సక్కస్స సహభావం గమిస్సతీతి అత్థో.

౩. నామే

పటిజానిస్సన్తీతి వత్తమానే అనాగతవచనం, పటిజానన్తీతి అత్థో. ఇతరమ్పన భూతే భవిస్సతీతి ఆసి, కరిస్సతీతి అకరి, చేతే స్ససీతి చేతితా అసి, భుఞ్జిస్ససీతి భుఞ్జితా అసి. అనోకప్పనా అస్సద్ధా. అమరిసనం అక్ఖమా. ఇమినావాతి అత్థివచనే ఉపపదే కోధా సద్ధాసు గమ్మమానేస్వ-సతీపి వచనన్తరే ఇమినావ సామఞ్ఞవచనేన సిద్ధన్తి అత్థో. గరహావమాతి తస్స హేతువచనం. తథాహిచ్చాదినా గరహావగమమేవ సమత్థేతి. అత్థినామ ఈదిసన్తి [అత్థినామాతి (పోత్థకే)] ఆభిదోసికస్స కుమ్మాసస్స పరిభుఞ్జనం విజ్జతే నామాతి అత్థో. విజ్జమానమ్పి తం అసద్దహన్తో అమరిసన్తో ఏవం వదతి. నత్థీతి మఞ్ఞోతి అధిప్పాయో, తేనాహ- 'పచ్చక్ఖమపీ'తి [ఈదిసమ్పీతి] ఆది. యోపీతి సద్దస్స సోపీతి తసద్దేన సమ్బన్ధో వేదితబ్బో. అత్థీతి విజ్జమానత్థేతి వుత్తవిజ్జమానత్థో వక్ఖమానపక్ఖత్తయేపి దట్ఠబ్బో.

నను అత్థినామ తాతాతి ఏత్తకే వుత్తే పఠమో అత్థినుఖోచ్చాదికో నిసీదిత్వాతి సద్దపరియన్తో చ, దుతియో అత్థినుఖోచ్చాదికో నిసీదిత్వాతి సద్దపరియన్తో చ తతియో అత్థిమఞ్ఞోచ్చాదికో జిగుచ్ఛనేయ్యన్తి సద్దపరియన్తో చ వచనప్పబన్ధో కథం లబ్భతీతి మనసి నిధాయాహ- 'సోపనా'తిఆది. ఇమినాతి 'అత్థియేవిహాపి నిన్దావగమో'తి వచనేన. ఠానభోజనే గరహతీతి సమ్బన్ధో. వుత్తం సక్కతానుసారేన. నిస్సాయనిస్సాయాతి యత్థ భగవా నిసిన్నో తం ఠానం నిస్సాయ నిస్సాయ.

౪. భూతే

కిరియారూపేతి కిరియాసభావే, ఏవమఞ్ఞత్రాపీతి అగమి అగమిత్థాతీమేహి అఞ్ఞత్ర అగముం ఇచ్చాదికే అగమోచ్చాదికే చ. అనుదరా అలోమికాతి సన్తమప్యుదరాదికం మహత్తాభావపటిపాదనాయ బహుత్తా భావపటిపాదనాయ చ న వత్తుమిచ్ఛీయతే.

౫. అన

అఞ్ఞపదత్థవుత్తియాతి వుత్తమఞ్ఞపదత్థం దస్సేతి 'వక్ఖమానలక్ఖణో'చ్చాదినా. వక్ఖమానలక్ఖణోతివుత్తికారేన "ఆఞాయ్యా"చ్చాదినా వక్ఖమానలక్ఖణో. అన్తోకత్వాతి ఇమినా ఆసద్దస్సాభివిధిమ్హి పవత్తిమాహ. అహరుభయతడ్ఢరత్తం వాతి ఏత్థ వాసద్దో పక్ఖన్తరే. అడ్ఢరత్తసద్దేన రత్తియా చతుత్థో భాగో-త్ర వత్తుమిట్ఠో, అహో చ తస్స అడ్ఢరత్తఞ్చాతి అత్థో. ఇమస్సాధిప్పాయత్థమాహ- 'అతీతేచ్చాది. ఉభయత్థ అధిప్పాయం వివరతి'అయ'మిచ్చాదినా. పఞ్చయామోతి అతీతాయ రత్తియా పచ్ఛిమపఞ్చచత్తాలీసవినాడికాధికఘటికాత్తయం అనాగతాయ పురిమపఞ్చచత్తాలీసవినాడికాధికఘటికత్థయఞ్చేతి అడ్ఢాధికసత్తఘటికాపరిమాణో ఏకో యామో అహస్స చత్తారోతి పఞ్చ యామా పహారా అస్సాతి పఞ్చయామో.

> గతాయపచ్ఛిమో యామో, పచ్ఛిమద్ధమిమస్స వా;
> పహారో-నాగతాయాదీ, తదద్ధమపి వా తథా.
>
> వుత్తకాలావధి మజ్ఝో, కాలో సో-జ్జతనో మతో;
> తన్నిసేధేన యోత్వఞ్ఞో, సో-నజ్జతనో మతో.

అగమత్థాతిఆదీసు అఈస్సఆదీనం సమ్బన్ధిబ్యఞ్జనస్సాభావా న ఇఞ. బ్యామిస్సేపీతి అజ్జతనమిస్సేపి భూతే. నఞ్సమాసనిస్సయే బ్యామిస్సే యథా పవోపితీతి దస్సేన్తో ఆహ- 'పరియుదాసేతావే'చ్చాది.

అజ్జతననిస్సయోతి బ్యామిస్సే అజ్జతనభాగీనిస్సయో. అత్థుతి పఞ్హే తు తదఞ్ఞనిస్సయోతి బ్యామిస్సేయేవ తతో అజ్జతనతో ఇతరానజ్జతన నిస్సయో అఞ్ఞత్రాతి బ్యామిస్సతో అఞ్ఞత్ర భూతకాలే. పసఙ్గోతి ఆ ఈఆదీనం పసఙ్గో. అజ్జహియ్యోవాతి బ్యామిస్సతాదస్సనత్థం వుత్తం.

౬. పరో

సమానోతి ఛట్ఠీసమానో కారకసమానో వా. నిపాతనతా చాస్స విసేసతోతి. ఏతఞ్చాతి పరోక్ఖేతి ఏతఞ్చ. క్రియత్థస్స ఉపాధి విసేసనం క్రియత్థోపాధి, తస్స క్రియత్థోపాధినో భూతా నజ్జతనస్స సాధనద్వారేన విసేసనం, న తూజుకంత్యత్థో. కస్మా నోజుకం విసేసనం త్యాహ 'బ్యవచ్ఛేజ్జాభావా'తి. తమేవ ఘుటయితుమాహ- 'తథాహి'చ్చాది.

సాధియమానాతి ఇమినా ధాత్వత్థస్సాపరినిప్ఫన్నతం బోధేతి. తే సన్తి ఇన్ద్రియానం. సన్తో విజ్జమానో విసయో యేసం ఇన్ద్రియానం తే సమ్భావో తత్తం, తస్మా. నేతి పటిసేధే, సాధనద్వారేన విసేసనత్తే బ్యవచ్ఛేజ్జసబ్భావా యథావుత్తదోసో న భవతీతి అత్థో. దోసా భావమేవ దస్సేతుమాహ- 'యస్సి'చ్చాది. యస్సాతి ధాత్వత్థస్స. తత్థాతి తస్మిం అప్పచ్చక్ఖే ధాత్వత్థే. కారకానం సత్తిసభావత్తా సాపి అపచ్చక్ఖా వాతి చోదేతి ననుచేచ్చాదినా. అసత్తోతి అసమత్థో.

అత్తానామ అత్తనో పచ్చక్ఖోతి తబ్బిసయే అమ్హకారకస్స విధానమయుత్తన్తి మనసి నిధాయ యం వుత్తం వుత్తికారేన, తముపదస్సేతుమాహ- 'ననుచే'చ్చాది. అత్తబోధనీయాపి హి కిరియా యదా చిత్తవిక్ఖేపతో నోపలక్ఖీయతే, తదాయం పరోక్ఖా భవతి, తేనుత్తమవిసయేపి పరోక్ఖభావో తస్సా భవత్యేవ. జాగరతోపి యదా మదా మనోబ్యాతఙ్గతో అనుపలద్ధి, తదాపి భవత్యేవేతి దస్సేతుం వుత్తం బ్యాసత్తవచనం. అభినిబ్బత్తికాలేతి కిరియా నిబ్బత్తికాలే, 'సుత్తో-హం కిం విలలాప, మత్తో-హం కింవిలలాపే'తి ఇదమత్రోదాహరణం. చిత్త చిక్ఖేపవిసయప్పదస్సనాయేత్థ సుత్తవచనం.

౭. ఏయ్యా

ఏయ్యాదోతీమినా ఏయ్యాద్యత్థో గహితోతి బోధేతుం యేనేచ్చాదికం వుత్తం. నిమిత్తసద్దాపేక్ఖాయ తన్తి వత్తబ్బే విసయసద్దాపేక్ఖాయనోతి వుత్తం. తేసన్తి ఏయ్యాదీనం. విసయం దస్సేతి 'హేతుఫలేస్వి'చ్చాదికో'తి. ఆదిసద్దేన పఞ్హపత్థనాదయో గహితా. అథాత్ర క్రియగ్గహణాభావే క్రియాతిపత్తియన్తి కథం లబ్భతిచ్చాహ- 'క్రియాతి పత్తియ'న్తి ఆది. క్రియాతిపత్తియన్తి వివరణం కతన్తి సమ్బన్ధో.

అభిధేయ్యద్వారేనాతి కిరియాసఙ్ఖాతఅత్థముఖేన, పకతక్రియత్థ విసేసనత్తాతి క్రియత్థాధికారతో అధికతస్స ధాతుస్స విసేసనత్తా. ఇదం వుత్తం హోతి "అతిపత్తియన్తి అధికతక్రియత్థవిసేసనం, విసేసనఞ్చ హోన్తం నోజుకం భవితుమరహతి కిఞ్చరహి అభిధేయ్యద్వారేన, తథాహి అతిపతనం నామ క్రియాయ హోతి, న క్రియత్థస్స అయుజ్జనతో, తస్మా అతిపత్తియన్తివుత్తేక్రియాతిపత్తి యన్తి ఇదం క్రియత్థవిసేసనం హోన్తం అభిధేయ్యద్వారేన హోతీతి క్రియాతిపత్తియన్తి వివరణం కత"న్తి. విధురప్పచ్చయోపనిపాతతోతి విరుద్ధప్పచ్చయసమవాయాతి అత్థో.

కారణవేకల్లతోవాతి హేతుమతో ఫలస్స యో హేతు తస్స వికలత్తేన. తత్రేతీమస్స అత్థో వత్తమానవిసయేతి. క్రియాతిపత్తియన్తి భూతాది క్రియాతిపత్తియం. లిఙ్గతోతి నిమిత్తేన. గమకేన లిఙ్గేన గమ్మాయాతిపత్తియా బుజ్ఝనకాలం వత్తమానో కాలో న తిట్ఠతి అతిక్కమతీతి ఆహ- 'వత్తమానతాయ బ్యతిక్కమా'తి. తదేవ ఘుటయతి 'సమకాల'న్తిఆదినా. సమకాలన్తి ఏకక్ఖణే. వత్తమానస్స క్రియాతిపత్యసమ్భవా తదవసిట్ఠాతీతానాగతేస్వేయ్యాదీనమ్భావో (అఞ్ఞథా) నుపపత్తియాతి వుత్తం వుత్తియం 'సామత్థియాతిఆది.

లిఙ్గేనాతి ఏత్థ పుబ్బే దక్ఖిణేన గమనే సతి సకటిస్సాపరియా భవనదస్సనం దక్ఖిణేన గమనస్స సకటాపరియాభవనహేతుత్తే లిఙ్గం, దక్ఖిణేన గమనస్సాతిపత్తియా అఞ్ఞతో గమనాది లిఙ్గం. సకటా కిరియాభవనాతిపత్తియా

సకటే గరుభారారోపనాది లిఙ్గం. పఠమవయే అరహత్తభవనం తంహేతుభూతఞ్చ పబ్బజ్జం పరేసం పఠమవయే పబ్బజ్జానిమిత్తారహత్తప్పత్తిలిఙ్గేన విఞ్ఞాయ పబ్బజ్జాయాతిపత్తి ఘురకమ్మబ్యావటతాదిలిఙ్గేన, అరహత్తస్సాతిపత్తి చ పబ్బజ్జానిమిత్తాభావేన [భావవిరహేన (పోత్థకే)] లిఙ్గేనావసీయతేతి లిఙ్గేన భూత క్రియాతిపత్తి పన వేదితబ్బా, యది పనేవమభిఞ్ఞాలాభీ పయుఞ్జతి తదా పచ్చక్ఖఞాణేనేవ సబ్బం విఞ్ఞాయ పయుఞ్జతీతి వేదితబ్బం. లిఙ్గతోవసీయమానాయన్తి పన బాహుల్లేన వుత్తం.

౮. హేతు

నిచ్చభవనం హేతు (త్యాదినా) హేతుఫలభావోయేవేత్థ, నాతి పత్తీతి దీపేతి. సబ్బప్పచ్చయోదాహరణవసేనాతి సబ్బేసం ఏయ్యాదీనమ్పచ్చయానం ఉదాహరణవసేన. హేతుఫలానం సబ్బావతోతి వుత్తత్తా హేతుఫలాని దస్సేతి హననమిచ్చాదినా. ఏవం హేతుఫలసబ్భావతో సబ్బకాలే చ విధానతో ఏత్థ వత్తమానేపి పప్పోతీతి భావో. సో చ హేతుహేతుమన్తభావో చ.

౯. పఞ్హో

పచ్ఛిమం పచ్ఛిమం పదన్తిఆదీసు పఞ్హోతి పురిమం పదం, సమ్పుచ్ఛనాతి పచ్ఛిమం పదన్తిఆదినా దట్ఠబ్బం. సమేచ్చ అఞ్ఞమఞ్ఞం పుచ్ఛనా సమ్పుచ్ఛనా, యాచనం దేహీ త్యాదినా యాచనమత్థం, ఇట్ఠస్సాసమ్పత్తస్సాత్థనమిట్ఠాసింసనం. పత్తకాలవసేన చ విసయభేదేన భిన్నాయ పీతి యోజేత్వా అత్థో దట్ఠబ్బో. పత్తకాలం దస్సేతి నిమిత్తభూతస్సాతిఆదినా. నిమిత్తభూతస్సాతి తంతంకిచ్చసమ్పజ్జనే కారణభూతస్స. విధి నామ దిట్ఠధమ్మికసమ్పరాయిక నిమన్తణామన్తణజ్ఝేసనపేసనాని. ఏత్థ చ అనుఞ్ఞాపత్తకాలేసు చ పఞ్చమీ విహితా పరేహి, దిట్ఠధమ్మికాదీసు పఞ్చసు సత్తమీ. ఇధ పన తే ద్వేపి విధివిసేసాయేవాతి విధిమ్హి అన్తోకరిత్వా ఏయ్యాదిం విధాతుం యం వుత్తం వుత్తికారేన, తదిదాని వత్తుకామో ఆహ- 'అనుఞ్ఞాపత్తకాలేసుపి'చ్చాది. విధిప్పతీతిమేవ పకాసేతి 'ఏవం కరేయ్యాసీ"తిచ్చాదినా. అనుజానన్తోపి దీపేన్తోపి కిరియాసు బ్యాపారేతియేవాతి బ్యాపారణమ్పతీతితోతి యోజేత్వా అత్థో వేదితబ్బో.

పేసనేపి కేసఞ్చి బ్యాకరణఞ్ఞానం సత్తమీవిధిచ్ఛితోతివుత్తికారేన యం వుత్తం, తం దాని వత్తుమాహ- 'పేసనే పి'చ్చాది. సమూలతన్తి కేసఞ్చి సద్దికానం సత్తమీవిధివిధానమూలేన సమూలతం. "అనుమతిపరికప్పత్థేసు సత్తమీ"తి (౩-౧-౧౧) కచ్చానసుత్తం. కత్తుమిచ్ఛతో పరస్స అనుజాననం అనుమతి, పరికప్పనం సల్లక్ఖణం నిరూపనం పరికప్పో హేతుఫలకిరియా సమ్భవో చ, తస్మిం అనుమత్యత్థే చ పరికప్పత్థే చ సత్తమీవిభత్తి హోతీతి అత్థో. అత్థగ్గహణేన విధినిమన్తణామన్తణజ్ఝేసన పత్థనాపత్తకాలేసు చ.

౧౦. తు అన్తు

ఉదాహటాతి గచ్ఛతు గచ్ఛన్తుఆదినా ఉదాహటా. దదాతూతి యాచనే.

౧౧. సత్య

అరహత్థే చాయమేవ పయోగో, తేన భవం ఖలు రజ్జం కరేయ్య భవం అరహోతి యోజేత్వా దట్ఠబ్బో.

౧౨. సమ్భా

యోగ్గతాఙ్గువసానన్తీమస్సాత్థపదం , సత్తిసద్దహనన్తి సామత్థియస్స సద్దహనన్తి అత్థో. పయోగానుసారితం దీపేతీ సమ్బన్ధో. గమ్మమానేతి సమ్భావేమిచ్చాదినా భ్వాదిధాతూహి అవుచ్చమానేపి గమ్యమానే. ఉదాహటం 'అపిపబ్బతం సిరసా భిన్దేయ్యా'తి. మహాబలతాయ హత్థిహననే అలమత్థవిసయే సమ్భావనే సత్యపి అలం సద్దో-త్రాలమత్థో యుత్తోతి న భవన్తేత్యాదయో హనిస్సతి. ధాతునాతి ఏత్థ ధాతుగ్గహణేన భ్వాదయో గయ్హన్తే తత్థ ధాతుసద్దస్స రుళ్హత్తా పుబ్బాచరియసఞ్ఞాయ వా. ఉదాహటన్తి భుఞ్జేయ్య భవం త్యాదినా.

౧౩. మాయో

సూతి మాసూతి ఏత్థ సుసద్దో. ఏత్థ ఇమస్మిం ఉదాహరణే. నివత్తేతి మాసద్దోతి సేసో. ఆరద్ధన్తి ఇమినా వత్తమానం వనగమనం దస్సేతి. అన్తోభూతణ్యత్థాతి ణిప్పచ్చయాభావేపి అత్తని అన్తోభూతణ్యత్థ ధాతుతో. ఈఆదీనం ఆఆదీనఞ్చ సకకాలోనామ భూతో కాలో. ధాతుసమ్బన్ధో విసేసనవిసేస్సభావో, తేనాహ- 'ధాత్వత్థ సమ్బన్ధే విసేసన విసేస్సభావలక్ఖణే'తి. సబ్బత్థాఖ్యాత వాచ్చోత్థో విసేస్సో స్యాద్యన్తవాచ్చో విసేసనం.

ఇట్ఠోతి పరేసమిట్ఠో. జాననత్థవసేన గమనత్థత్తాతి "గమనత్థా కమ్మకా"తి (౨-౨౮) సుత్తే గమనత్థసద్దేన 'యే గత్యత్థా తే బుద్ధ్యత్థా'తి జాననత్థోపి గహితోతి ఏవం గహితజాననత్థవసేన గమనత్థత్తాతి అత్థో. అభిమతాని పాణినియానం. తథా సద్దస్సత్థమాహ- 'అనన్తరేన గతత్థ'(న్తి అన)న్తరే వుత్తేన కరణభూతేనాతి అత్థో. అభిమతోతి పాణినియానమేవ ఇధాధిప్పేతసముచ్చయం వత్తుమాహ- 'సముచ్చయో'ఇచ్చాది. అథాత్ర కథమనేకాసం కిరియానం చీయ మానతా యావతా ఏకావాటనకిరియాజ్ఝయనకిరియా చేత్యాసఙ్క్యాహ- 'సాధనభేదనే'చ్చాది. మఠాదిసాధనానమ్భేదేనాటన కిరియాయపి భేదోతి అత్థో. తక్కిరియాప్పధానస్సాతి సా లవనకిరియా పధానమస్స కత్తునో. యో- యమఞ్ఞోపి నియోజేన్తో వియ కిరియం కరోతి సో నా-ఞ్ఞకిరియాపధానే యుత్తో, తక్కిరియాప్పధానేయేవేతి.

౧౪. పుబ్బ

మహావాక్యరూపత్తా పకరణస్స తదపేక్ఖాయ వాక్యేకదేసత్తం "వత్తమానే తిఅన్తి, భవిస్సతి"చ్చాదీనం వాక్యానన్తి ఆహ 'వాక్యేకదేసేహీ'తి. అతోయేవమాహ-వాక్యావయవోపరో-ధునా కరీయతే'తి. విధివాక్యత్తమస్స దస్సేత్వా నియమవాక్యత్తం దాని దస్సేతుం 'అథవా నియమత్థమిదన్త్యాదీన'న్త్యాహ. నియమసుత్తత్తమేవ ఫుటయతి 'తేహి'చ్చాదినా. తేహి తేహి సుత్తేహీతి "వత్తమానే తి అన్తి"చ్చాదీహి తేహి తేహి సుత్తేహి. ఇమినాతి "పుబ్బపరా"దినా ఇమినా సుత్తేన. నను తుమ్హామ్హసేసూతి ఏత్తకే వుచ్చమానే 'తుమ్హామ్హసద్దవచనీయేసు తదఞ్ఞసద్దవచనీయేసు చ కారకేసూ'తి అయం విసేసో కుతో గమ్యతే యేనేవం వివటంత్యాహ- 'కత్తుకమ్మే'చ్చాది. కత్తాదీసు విధానఞ్చ వక్ఖతి.

కత్తుకమ్మానమేవాతి ఇమినా భావం బ్యవచ్ఛిన్దతి. తథా చ వక్ఖతి- 'తుమ్హామ్హసద్దవచనీయత్తాభావా'తి. అసత్వభూతాయేచ్చాదికమేకవచన సమ్భవే కారణం, తుమ్హామ్హేచ్చాదికన్తు పఠమపురిససమ్భవే. తుమ్హామ్హసేసేసు హోన్తా

మజ్ఝిముత్తమపఠమా కథం భావాదీసు విఞ్ఞాయన్తి కథఞ్చ తుమ్హామ్హాదిసద్దవచనీయస్స కారకత్థస్సాఖ్యాతేన తత్థ విహితేన సఞ్ఞావిభత్తా తుమ్హామ్హాదిసద్దప్పయోగాభావోచ్చాసజ్కియ యం వుత్తం వుత్తియం తందాని వివరన్తేన 'యది భావాదీసు మానాదయో న విధీయన్తే తదామానాదీసు పరేసు భావాదీసు క్యలాదీనం విధానమేవ నోపపజ్జతీ'తి ఇమినా సామత్థియేన తుమ్హాదీసు కారకేసు మజ్ఝిమాదీనం భావో విఞ్ఞాయతి తేనేవ తుమ్హాదికారకత్థస్స తత్థ విహితేనాఖ్యాతేన సఞ్ఞాపితత్తా తుమ్హాదిసద్దప్పయోగో నామ న హోతీతి దస్సేతుం 'తుమ్హాదిస్వి'చ్చాదికమారద్ధం. యజ్జేవం తుమ్హాదిసద్దప్పయోగోయేవ న సియా చ్చాహ- 'యజ్జేవ మిచ్చాది. పరిహారమాహ- 'ససద్దేనా'తి. తుమ్హాదిసద్దేన. బ్రాహ్మణాఇచ్చనేనాభిహితమేవ బహుత్తం బహవోతి వచనేనానుజ్జతే. వచనాభావే కథం తుల్యాధికరణత్తంత్యాహ- 'అనుజ్జమానస్సి'చ్చాది.
అనుజ్జమానస్సాతిఅనువదితబ్బస్స గచ్ఛతిచ్చాదినా నిద్దిట్ఠస్స కత్తునో.

అనువాదేనాతి (తుమ్హాది) అనువాదేన. "నామమ్హి పయుజ్జమానేపి తుల్యాధికరణే పఠమో"తి (౩-౧-౨౫) కచ్చానవచనం, తేనాహ- 'తేనేవి'చ్చాది. అసమానాధికరణత్తా హి 'తయాపచ్చతే'చ్చాదో న భవతి. తథాహి తయేచ్చేతం కత్తువాచీ పచ్చతేచ్చేతం కమ్మవాచీ కమ్మే ఆఖ్యాతప్పచ్చయ విధానతో.

'ఏహి మఞ్ఞే రథేన గమిస్ససీ'తి పాణినియాతిమతనిప్ఫాదనక్కమో (నిరస్స) తే 'పరిహాసే'చ్చాదినా. మఞ్ఞతిస్స పయోగేతి ఉపపదవసేన మనధాతుస్స పయోగే. ధాతుమ్హాతి గమిఆదితో. ఉత్తమ పురిసేకవచనే పత్తేతి గమిస్సామీతి పత్తే. మజ్ఝిమోభిమతోతి గమిస్ససీత్యభిమతో. మజ్ఝిమే పత్తేతి మఞ్ఞసేతి పత్తే, ఉత్తమేకవచన మిట్ఠన్తి మఞ్ఞేతిట్ఠం. ఇదం వుత్తం హోతి "మఞ్ఞసే త్వం రథేన గమిస్సామీతి వత్తబ్బే మఞ్ఞే త్వం రథేన గమిస్ససీతి భవతీతి (వుత్త"న్తి). ఏహి మఞ్ఞేచ్చాది న కిఞ్చి వుత్తం వుత్తియం. యథాసవిసయేవమజ్ఝిముత్తమా సమ్బజ్ఝన్తి, తథాసమ్బన్ధముపదస్సయమాహ- 'ఏవమేత్థాభిసమ్బన్ధో'చ్చాది. పరాభిమతం సమ్బన్ధం కురుమానో ఆహ- 'నత్వేవ'మిచ్చాది. అథోచ్చతేచ్చాదినా పరాధిప్పాయమాహ- 'యదే'చ్చాది.

యదేవమభిసమ్బన్ధోతి 'మఞ్ఞసే త్వం రథేన గచ్ఛామీ'తి యదా ఏవమభిసమ్బన్ధో కరీయతీత్యత్థో. సో చేవమనుగతోతి 'మఞ్ఞే అహం త్వం రథేన గచ్ఛసి'చ్చేవం సో చ పయోగో అనుగతోత్యత్థో. పకారన్తరకప్పనాయాతి 'మఞ్ఞసే త్వం రథేన గచ్ఛామీ'తి అన్తరకప్పనాయ.

౧౫. ఆఈ

తేనచాతి సమాసితత్తేన చ,స్సత్యాదీనమగ్గహణన్తి యది తేసం గహణం సియా ఆఈస్సాదీసూతి న సమాసేన వదేయ్య.

౧౭. భూస్స

కతాకతప్పసఙ్గీయో విధి సో నిచ్చో-నిచ్చా బలవాతి పఠమం వుక భవతీతి దస్సేతుమాహ- 'కతాకతప్పసఙ్గిత్తా'చ్చాది.

౧౮. పుబ్బ

అఆద్యపేక్ఖేతి అఆదీసూతి అనువత్తఅఆద్యపేక్ఖే.

౨౩. కర

నను చ 'సోస్సా'తి కస్మా వుత్తం "క్వచి వికరణాన "మిచ్చేవ (౧-౧౬౧) లోపో సియాతి 'కరస్స కు'న్తి వత్తబ్బన్తి చోదనమనసి నిధాయాహ- 'క్వచి వికరణానం త్యాది. అఞ్ఞత్రపయోగానుసరణా పయోగానుసరణం వినా ఓలోపో విఞ్ఞాతుం న సక్కాతి సమ్బన్ధో.

౨౫. హోస్స

కారియం ఆహజ్జఞ్ఞాతమస్స అత్థీతి కారియీ, తేన అపరో కారియీ హఞ్ఞతి హింసీయతీతి అత్థో.

సహోస్సేహీతి కరస్స ఓకారేన స్సేన చ సహ హోస్స స్సేన సహాతి అత్థో. అథ కథం ఓస్సేహి సహేవ వుత్తా దేసోతివిఞ్ఞాయతీచ్చాసఙ్కియాహ- 'సహవచనసామత్థియా'తి. సహ సద్దస్స సహత్థ(స్స చ) నోస్స స్సేనాతి కథనసామత్థియాతి అత్థో. అధిప్పాయం వివరతి 'ఏవం మఞ్ఞతే'చ్చాదినా. ఏవం మఞ్ఞతే- ఓస్సాన మనాదేసిత్తే ఇచ్చాదినా పాఠేన భవితబ్బమివ లక్ఖియతే... తేనేవ పాఠేనసహవచనసామత్థియస్స పతీతిసబ్భావతో. న తు 'ఏవంమఞ్ఞతేఓస్సానమన్తాదేసత్తే హోస్సచాతి వచనమనత్థకం సియా హో తో చేత్వేవ వదేత్య ఓస్సానమనాదేసిత్తే'చ్చాదినా పాఠేన... ఓస్సానమన్తాదేసప్పసఙ్గస్సేవాభావతో. నహేత్థాదేసాదేసి సమ్బన్ధఛట్ఠీ అత్థి... నోస్సాతి విసేసనఛట్ఠియాప్పధానాయ స్సేనాతి సహత్థే తతియాయ చ నిద్దిట్ఠత్తా. ఉభయత్థాతి స్సత్యాదీసుస్సాదీసు చ.

౨౮. ఆఈ

పుబ్బసరలోపోతి వికరణలోపో ఆకారాదేసే చ ద్వీసు వారేసు పుబ్బసరలోపో.

౨౯. గమి

అగాతి ఈమ్హి లలోపో, ఆకారాదేసే చ పుబ్బసరలోపో.

౩౦. డంస

అగఞ్ఛా అగచ్ఛీతి నిగ్గహీతాగమేన.

౩౨. ణానా

ఉజ్ఝితానుబన్ధానన్తి పరిచ్చత్తానుబన్ధానం.

౩౩. ఆఈ ఊ

సుత్తే ఆతి ఇమినా ఉభయత్థ పఠమపురిసేకవచనం గహితన్తి ఆహ- 'ఆ'తిఆది.

౩౪. కుస

అభిరూహీతి “బ్యఞ్జనే దీఘరస్సా”తి (౧-౩౩) దీఘో.

౩౫. ఆ ఈ స్స

పరోక్ఖాపరనామధేయ్యానన్తి పరోక్ఖాతిఅఞ్ఞనామానం.

౩౮. ఏయ్యా

తేహేవాతి హేట్ఠా వుత్తసుత్తద్వయేహేవ, సహచరితఞాయేనాతి “భూతే ఈ ఉం”ఇచ్చాదో (౬-౪) పరచ్ఛక్కే పఠమ పురిసేకవచనఆకారేన “అనజ్జతనే ఆఊ”ఇచ్చాదో (౬-౫) పుబ్బచ్ఛక్కే పఠమపురిసేకవచన ఆకారేన చ సహచరితాకారానమేవ పచ్చాసత్తియా సహచరితా పత్తివసేన పవత్తఞాయేన గహణన్తి అత్థో. గహితత్తా త్వాది సమ్బన్ధీ గయ్హతేతి సమ్బన్ధో. నిస్సయకరణం నామ బ్యత్తివసేనేవ, న సామఞ్ఞవసేనాతి ఆహ ‘ఏతేనా’తిఆది.

౪౦. ఏఓ

అన్తసరాదిలోపో “రానుబన్ధేన్తసరాదిస్సా”తి (౪-౧౩౨).

౪౨. ఓస్స

ఆదేసానన్తి అఆదీనమాదేసానం.

౪౬. ఇంస్స

పుబ్బస్మిన్తి అకాసిన్తి ఏత్థ.

౫౨. తస్స

క్రియత్థవిహితానమ్పి ధాతువిహితానమ్పి అఞ్ఞేసం తబ్బాదీనం పచ్చయానం న గహణన్తి సమ్బన్ధో.

౫౪. మిమా

అమ్హీతిఆదీని వత్తమానే త్వాదీసు వా మిమానముదాహరణాని.

౫౭. హిమి

ముయ్హామి ముహ=వేచిత్తే “దివాదీహి యక” (౫-౨౧).

౬౧. ఞాస్స

జానాతి “ఞాస్స నే జా” (౫-౧౨౦)

౬౭. హనా

ఛ చ ఖా చ ఛ ఖా.

౭౦. కయి

ఇమినా కతా కయిరాతి అజ్ఝాహరితబ్బం.

౭౧. టా

ఏయ్యుమాదీనం ఏయ్యస్సాతి వుత్తత్తా ఉపాదివజ్జితస్సాతి విఞ్ఞాయతి.

౭౪. గురు

ఓకారో గురుతి సంయోగపుబ్బత్తా వుత్తం.

౭౬. ఓవి

వికరణసద్దస్స అఞ్ఞథాపి బ్యవచ్ఛేదకత్తసమ్భవే ఇధాధిప్పేతం బ్యవచ్ఛేదకత్తమ్పటిపాదేతుమాహ- 'యదిపి'చ్చాది.

౭౮. ఏయ్యా

అఞ్ఞత్రాపీతి భవేయ్యాముభవేయ్యామఇచ్చత్రాపి.

ఇతి మోగ్గల్లానపఞ్చికాటీకాయం సారత్థవిలాసినియం

ఛట్ఠకణ్డవణ్ణనా నిట్ఠితా.

నిట్ఠితా చ సబ్బథా సారత్థవిలాసినీ టీకేతి.

నిగమ

౧. సబ్బదా సుభదాయిత్తా, సత్తానన్తనిసేవితే;
పసత్థే-న్వత్థసఞ్ఞాయ, పఞ్ఞాతే సుభసఞ్ఞితే.

౨. చాగవిక్కమపఞ్ఞానుద్దయాదిగుణసాలినా;
సుభసేనాధినాథేన, కారితే వసతా సతా.

౩. పటిసల్లానసారుప్పే, విహారే సాధుగోచరే;
మనోనుకూలే యోగీనం, వరే విక్కమసున్దరే.

౪. ధీరేన రచితా సాయం, సాసనుజ్జోతనత్థినా;
టీకా గురుపదమ్భోజ, రజోమత్థకసేవినా.

౫. బహుస్సుతానం విఞ్ఞూనం, పరమత్థావగాహినం.

పవత్తతు చిరం చేతో, రఞ్జయన్తీ నిరన్తరం.

౬. యేసం న సఞ్చితా పఞ్ఞా, నేకసత్థన్తరోచితా;
సమ్మోహబ్భహతావేతే, నావబుజ్ఝన్తి కిఞ్చిపి.

౭. కిన్తేహి పాదసుస్సూసా, యేసం నత్థి గురూనిహ;
యే తప్పాదరజోకిణ్ణా, తేవ సాధూవివేకినో.

౮. పుఞ్ఞేన సత్థరచనాజనితేన తేన,
సమ్బుద్ధసాసనవరోదయకారణేన;
లోకామిసేసుపి కిలేసమలా అలగ్గో,
సమ్బుద్ధసాసనవరోదయమాచరేయ్యం.

౯. యే-నన్తతన్తరతనాకరమన్థనేన,
మన్థాచ లోల్లసితఞాణవరేన లద్ధా;
సారామధాతి సుఖితా సుఖయన్తి చఞ్ఞే,
తేమే జయన్తి గురవా గురవో గుణేహి.

౧౦. టీకాయో వినసాదినం విరచయీ యో కణ్ఠభూసాపరో,
విఞ్ఞూనం జినసాసనామలమతీనో-కాసి చానాకులం;
సన్తోసక్కమనోమనోమకమనో సబ్భావనీయో మహా,
సామీ మే గురుపుఙ్గవో విజయతే సారీసుతో-యం భువి.

౧౧. రాజా విక్కమబాహు బాహితరిపూ తాత్వస్స [భాతాస్స] లోకిస్సరో,
సమ్మిత్తానిహనో తిసీహళపతీ యోయం మహావిక్కమో;
నిబ్బేతో [తిసూరో] విజయాదిబాహు విజయీ నో ఆసి లజ్కిస్సరో,
తం నిస్సాయ ఫలం చిరాయ ఫలతఞ్చేతం సతం సన్తతం.

సిద్ధి రత్థు

౧. అగ్గమ్మోతివంసేన, అభయారామసామినా;

పఞ్చికావణ్ణనాభూతా, సా సారత్థవిలాసినీ.

౨. ప్రుమ్మక్ఖరమారోపేత్వా, విసోధేత్వా యథాబలం;
సకియబ్యవహారేన, తిథీవసు కరిన్దునా.

౩. యుత్తే వస్సే లఙ్కాదీపా, సరట్ఠమాహతా పున;
భాస్సప్పదీపకాతన్త, కాసికాపఞ్చికాదిహి.

౪. సంసన్దిత్వా విచారేత్వా, వాచేత్వాచ పునప్పునం;
ఊనాధికాది దోసాని, అపనేత్వా సినేసినే.

౫. సుద్ధట్ఠకే చ వస్సేసా, పాపితా పకతిట్ఠితిం;
సుద్ధాసుద్ధంవ దస్సేన్తీ, సోధేతు పాఠసుద్ధియా.